
LES FOSSES DE LA REPRESSIÓ A MALLORCA

(Actualitzat abril 2016)

2a part.

Associació Memòria de
Mallorca

INTRODUCCIÓ

El Govern de les Illes Balears i l'Associació Memòria de Mallorca vam signar, el dia 11 de novembre de 2010, el conveni per elaborar el mapa de les fosses de la Guerra Civil a Mallorca, mitjançant el qual se'ns feia l'encàrrec formal per realitzar tots els estudis i investigacions necessàries que havien d'acabar en la presentació de dos informes de feina que permetessin la localització, identificació, senyalització i exhumació (en els casos en què fos possible) de tots aquells indrets que, a la nostra illa, havien estat utilitzats per enterrar-hi les víctimes de la repressió franquista.

D'aquesta manera, a mitjan març, d'acord amb els terminis establerts, Memòria de Mallorca va entregar a la, aleshores, consellera d'Afers Socials, la primera part de l'informe, que va ser presentada públicament. Ens quedava, en aquells moments, la feina de redactar la segona part del treball que havia de servir per completar el mapa a què es feia referència al primer paràgraf.

Així doncs, després de mesos de feina, de la col·laboració de moltes persones que, mitjançant les seves investigacions, han fet possible completar el Mapa de les fosses de la repressió a Mallorca, la 2a part d'aquest treball està acabada.

El que segueix és una informació detallada i completa de les fosses que ens quedaven per investigar i que, sumades a les de la 1a part, ofereixen una radiografia extensa, detallada i científica de la repressió a Mallorca, del seu abast, dels indrets i dels llocs emprats com a fosses per ocultar els cadàvers dels homes i dones que, per motius polítics, religiosos o simplement personals varen ser assassinades entre el període comprès entre el 19 de juliol de 1936 i ben avançats els anys 40. Igualment, també completa el mapa de l'únic conflicte bèl·lic desenvolupat a les illes quan el desembarcament dels milicians de Bayo. Els milicians morts, víctimes dels enfrontaments armats i dels afusellaments indiscriminats per part dels feixistes, varen ser enterrades, de qualsevol manera a fosses excavades, en ocasions en el mateix moment, a diferents indrets de Son Carrió i Sa Coma, objectes d'aquesta 2a part, però també de Manacor i Son Servera, com es fa constar a la 1a part.

En aquesta 2a part hi apareixen les enormes fosses de Sa Coma, a Sant Llorenç, i de Palma, dins el Cementiri Municipal. Entre les dues sumen aproximadament 1.000 víctimes, de les quals la meitat resten pendents d'identificació. Hi ha també, quatre fosses que, fins ara, ens eren desconegudes: Valldemossa, Marratxí, Mancor i Escorca aquestes darreres tres localitzades gràcies a la tasca que Memòria de Mallorca està fent als Tribunals de Justícia militars revisant totes i cada una de les causes judicials obertes des del mes de juliol de 1936, així com també la localització d'altres que, tot i tenir la certesa de la seva existència, en desconeixíem la seva ubicació exacta, com per exemple la fossa del cementiri de Sant Joan o la del cementiri de Lluçmajor. Les dades que hi apareixen han resultat enormement clarificadores per confirmar les nostres dades o per descobrir-ne, com ha estat el cas citat, de noves.

Així, l'actual estudi recull una informació detallada del quadre que segueix:

MUNICIPI	INDRET	VÍCTIMES
Artà	Cementiri	20
Artà	Salma	3
Capdepera	Sa Ca Blanca	1
Deià	Cementiri	1
Escorca	Cementiri	2
Inca	Cementiri	1 identificada + nombre indeterminat
Llucmajor	Cementiri	4
Llucmajor	Pou de S'Àguila	1 identificada + nombre indeterminat
Mancor	Cementiri	1
Marratxí	Cementiri	5
Muro	Cementir	1
Palma	Cementiri	448
Porreres	Pou de Son Lluís	3
Sant Joan	Cementiri	3
Sant Llorenç	Platja de Sa Coma	Nombre indeterminat (entorn de les 500 persones)
Sant Llorenç	Cementiri de Son Carrió	Nombre indeterminat
Sant Llorenç	Torre den Benet. Son Carrió	6
Sant Llorenç	Camí dels Molins. Son Carrió	1
Sant Llorenç	La Torre Nova	Entre 16 i 17
Sant Llorenç-Son Servera	Son Escrivà, darrera del Puig de Sa Font	Entre 10 i 12 persones

Santa Margalida	Pou de Son Bauló	2
Selva	Cementiri	2 + nombre indeterminat
Valldemossa	Cementiri	1 persona identificada
Valldemossa	Penya-segats	3 + nombre indeterminat

Tenim, per tant, una relació acurada de fets, llocs i víctimes, moltes d'elles encara sense identificar, que ens permeten establir el desenvolupament dels fets bèl·lics i repressius a l'illa de Mallorca. Sabem, també, els noms de molts dels desapareguts i els indrets on estan enterrats. Així doncs, aquest treball, en el seu conjunt, permet a les famílies la localització dels seus éssers estimats i l'establiment d'un lloc de referència on dipositar, si així ho volen fer, un ram de flors.

Ara bé, això és clarament insuficient. És el moment de les institucions.

En ocasions, en massa ocasions, algunes persones afirmen que es tracta d'un període ja superat, d'unes ferides que ja estan tancades. En el pitjor dels casos, n'hi ha d'altres que afirmen que en una guerra ja se sap... que passen aquestes coses de les quals ja no se n'ha de tornar parlar. Res més enfora d'aquestes afirmacions i res més allunyat del propòsit d'aquest treball.

Ningú pot parlar de ferides obertes o tancades, més enllà de les famílies afectades. Ningú pot parlar de perdons o venjances perquè mai, ningú, no ho ha demanat, i és ben possible que tenguessin tot el dret del món a fer-ho. Per tant, es tracta, tan sols, de conèixer els fets i de posar-se a fer feina per solucionar el mal que es va fer fa molts anys i que resta sense reparar. Es tracta, ni més ni manco, que aportar dades per a la investigació judicial, per assolir el dret a la veritat i per a la recuperació de l'honor i la dignitat de les persones que van desaparèixer i que ara, i amb aquest treball, recuperem socialment. Recuperar el cos, recuperar el nom, senyalitzar i protegir els espais de la repressió com a part del nostre patrimoni i com advertència del que mai més ha de tornar a passar. D'aquesta manera els estats democràtics protegeixen els Drets Humans i els principis que representen: Veritat, Justícia i Reparació.

Ara és l'hora d'actuar i per això vam signar el conveni, en què, de manera clara i rotunda, es recollia que, a partir d'ara, corresponia al Govern realitzar aquestes tasques:

- "... promoure les actuacions de senyalització de les fosses i la dignificació de cadascuna amb tota la informació disponible respecte de les persones que hi siguin enterrades.

- Elaborar un estudi arqueològic de cada una de les fosses presentades per l'Associació Memòria de Mallorca amb la finalitat de determinar la viabilitat de l'exhumació.

- Dur a terme l'exhumació, en els casos en què sigui viable, segons l'estudi arqueològic a què fa referència l'apartat anterior, d'acord amb el protocol d'actuació determinat per ambdues parts que es redactarà una vegada l'Associació hagi lliurat la primera fase de l'estudi d'aquest conveni."

Equip d'investigadors de la 2a part de l'estudi:

- ✓ Cortès, Josep.
- ✓ Escales Tous, Jaume.
- ✓ Garí Salleres, Bartomeu.
- ✓ Herrera Oliver, Xavier.
- ✓ Isern Ramis, Marçal.
- ✓ Jaume, Magdalena.
- ✓ Matas Morell, Arnau.
- ✓ Miró Adrover, Jaume.
- ✓ Morey Sureda, Jaume.
- ✓ Oliver París, Maria Antònia.
- ✓ Quetglas, Josep.
- ✓ Suau Mayol, Tomàs.
- ✓ Tugores Manresa, Antoni.
- ✓ Mateu, Pau.
- ✓ Suárez Salvà, Manel. Coordinador.
- ✓ de Echave Garcia, Pedro. Coordinador actualització.

FITXA DE LES FOSSES D'ARTÀ.

Fossa 1.

Municipi: Artà.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Probable.

Desapareguts: 20 persones, de les quals n'hi ha 5 d'identificades.

Investigació.- Jaume Morey Sureda.

Fossa 2.

Municipi: Artà.

Indret: Salma (aleshores de propietat privada, ara espai públic prèvia expropiació) a la carretera MA-15 de Palma a Cala Rajada.

Fossa: Una fossa amb tres civils.

Tipologia: Irrecuperable.

Desapareguts: Tres persones sense identificar.

Investigació.- Jaume Morey Sureda.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ARTÀ

Dades d'ubicació de la fossa.

- El **cementiri municipal** (de propietat pública), a la carretera MA-4041 d'Artà a Son Servera.

Tipologia:

Fossa del cementiri municipal: probable, segura en qualque cas.

Desapareguts:

Fossa del cementiri municipal.

- Una persona assassinada identificada.
- Quinze enterraments no identificats.
 - Sis de les quals pertanyen, gairebé de forma segura, a sengles víctimes del bombardeig italià del 31 d'agost de 1936.
 - De la resta, alguns podem considerar-los identificats.
- Quatre persones identificades, víctimes també del bombardeig italià.

Investigació de:

- Jaume Morey Sureda,
- Datació: agost-novembre 2011.

Fotografia 1. Ubicació del cementiri municipal d'Artà.

FOSSA DEL CEMENTIRI MUNICIPAL

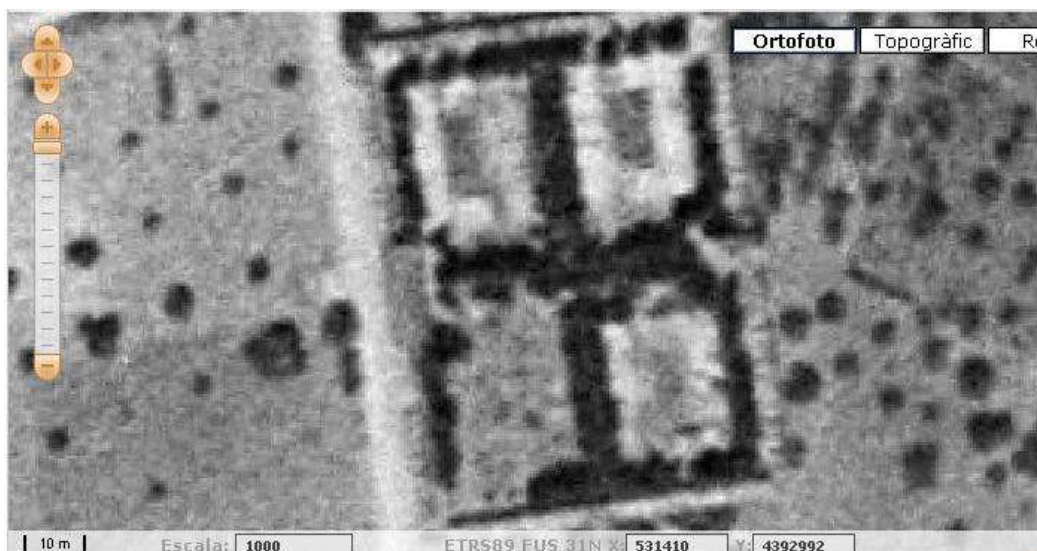
Localització:

El **cementiri municipal** està ubicat a la zona coneguda de Son Curt, a la carretera MA-4041 d'Artà a Son Servera al punt quilomètric 4,9, a 1,1 km des de la intersecció amb la carretera MA-15 de Palma a Cala Rajada a l'entrada a Artà pel carrer de Son Servera.

El lloc es destina a cementiri des d'abans de 1860, però és en el 1878 que es procedí a l'adquisició d'algunes parcel·les limítrofes per configurar-lo com a l'actualitat: forma quadrangular i en paral·lel a l'eix de la carretera MA-4041 orientada, en aquest tram, nord-sud (Artà, direcció Son Servera). Després d'aquesta reforma s'hi adjudicaren i es varen construir sepultures al perímetre interior. S'hi configurà una avinguda central amb orientació est-oest des de l'entrada fins a una capella o oratori, al centre interior del lateral est, que va ser construït el 1885 per un particular. Al llarg d'aquesta avinguda s'hi construïren, en anys posteriors, vuit panteons de propietat privada, quatre a cada costat.

Sabem de l'existència d'una parcel·la petita de terreny exterior i adjacent, al costat est del recinte, destinada a cementiri civil –“*neutro*”–. No se n'ha pogut determinar la ubicació exacta tot i que, a través de repetides peticions de l'Agrupació Socialista d'Artà en els anys anteriors a la dictadura de Primo de Rivera –la primera que hem localitzat és de 20 de setembre de 1913–, se'n té constància al lateral esmentat ja que sol·licitaven l'habilitació d'un accés directe des de la carretera de Son Servera, petició que indica que els dos recintes no estaven comunicats. No es varen atendre, les peticions, i les diferents majories de govern s'excusaven que no es disposava de fons per satisfer-les o que era molt elevat el preu del lloguer dels terrenys necessaris per a l'accés que es demanava. O, simplement, donaven allargues a la qüestió.

Va desaparèixer com a tal cementeri segregat a partir, segurament, de la secularització de cementiris que provocà algunes petites obres d'adaptació a la llei que es dugueren a terme el 1932 i que foren, gairebé de forma única, la substitució de part del rètol sobre l'entrada construït amb lletres de pedra de Santanyí en relleu. On deia “Cementerio Católico de Artá” passà a dir “Cementerio Municipal de Artá”.

Fotografia 2. Cementiri municipal d'Artà, vol americà de 1956

L'octubre del 1929 l'arquitecte Guillem Forteza dissenyà la distribució interior del recinte del cementiri municipal. És, bàsicament, la del nucli central de la instal·lació actual. La modificació de 1929 parteix de l'establiment d'un eix nord-sud perpendicular a l'avinguda central i paral·lel a la carretera d'Artà a Son Servera per Son Catiu. L'espai interior quedava dividit en quatre quadros estructurats cada un en una zona de sepultures amb un rectangle central de jardí. Progressivament s'hi aniran edificant grups de sepultures destinades a la venda i blocs de nínxols per a la venda i lloguer.

El cementiri actual és aquell recinte de 1878, de 5.400 m², amb la modificació de 1929, més dues reformes d'ampliació que no interessen per a l'objecte d'aquest estudi. Avui aquella ordenació està completada i només resten lliures els rectangles interiors enjardinats¹. **És la zona sobre la qual centrarem la recerca.**

A l'any 1974 es procedí a la primera ampliació amb l'adquisició de nous terrenys als costats nord i est. En el primer cas i al llarg de tot el lateral nord es destinà el terreny a aparcament. El del costat est, en tota la seva longitud, a una nova zona de sepultures, destinades a la venda.

Possiblement amb aquesta àrea de noves sepultures es va cobrir l'antic cementiri civil, o "*neutro*", en el qual i en paraules de Gabriel Garau, el batle Boira, dites en la sessió del 14 de maig de 1936, hi havia enterrats "*los primeros libertarios de Artá*".

¹ Vid. fotografies 3 i, més avall, 4 i 4b.

Fotografia 3. Cementeri municipal d'Artà, vol de 2008

A l'any 2000 es va construir una segona ampliació amb l'adquisició de terrenys adjunts al llarg del costat sud. S'hi construï un bloc destinat a tanatori i serveis, i una àrea de sepultures destinades totes a la venda. Pels terrenys adquirits hi devia passar, antigament, el camí per accedir al cementiri civil, repetidament reivindicat pels socialistes artanencs.

Intervencions fetes a la fossa del cementiri:

A la fotografia núm. 2, aèria, de 1956, s'aprecia com els quadros 4 i 3 estan ja urbanitzats d'acord amb el plànol de 1929 que ordenava tot el recinte interior i el distribuïa en quatre quadros. En canvi els quadros 1 i 2 estan parcialment o gairebé gens ocupats per construccions acordades al pla de 1929. Atès que cap dels testimonis rebuts ha informat que els assassinats/desapareguts del 1936 hagin estat enterrats en tombes familiars, podem deduir que són els quadros que reberen inhumacions directes en terra.

Per l'objectiu d'aquesta investigació serà important determinar quan és que comencen a ocupar-se els quatre quadros que abans de 1929 servien per a l'enterrament de persones que no disposaven de cap de les tombes perimetrals que ja des de 1878, o abans, com hem vist, s'adjudiquen nominalment totes.

El 30 d'abril de 1931 el batle de la jove II República indica tres qüestions importants i sobre les quals el nou ajuntament hi haurà de posar especial atenció: la construcció d'escoles, el proveïment d'aigua potable a la població i "*la reforma del Cementerio.*" a partir del projecte signat per Guillem Forteza en data 1 d'octubre de 1929 i que és, com s'ha dit, el que s'ha mantingut fins a l'actualitat pel que fa al recinte històric.

A la sessió del 26 de febrer de 1932 el Batle informa entre altres qüestions d'una petició de l'Agrupació Socialista i de l'Aliança Obrera "[...] *solicitando se cumpla a la mayor brevedad posible la ley de secularización de los cementerios.* [...]". Després de tractar altres assumptes, "[...] *El Sr. Alcalde dice que publicada la ley de secularización de cementerios, debe procederse a su cumplimiento, y después de usar la palabra los Sres. Sancho y Oléo haciendo algunas indicaciones respecto a la forma de cumplirla, se acuerda por unanimidad dejar este asunto para su estudio.*[...]".

A la del 4 de març de 1932 és el Centre Republicà Federal que demana el compliment exacte de la llei de secularització de cementiris. Sobre aquesta qüestió el consistori debat quina solució seria l'adequada i hi ha consens que la més convenient era "[...] *comprar una franja de terreno contigua a lo que era Cementerio Civil y así al mismo tiempo habría sitio para construir más sepulturas* [...]". Aquests terrenys, a l'esquena de la capella del lateral est, no s'adquiriran fins a la primera ampliació del 1974.

La secularització, a més de procedir al canvi de rètol que substituï la referència confessional per la municipal, havia d'integrar el cementiri civil en una suposada difícil solució ja que les sepultures perimetrals adjudicades impedièn la connexió, o bé era l'excusa per demorar el compliment de la llei. El que es farà serà mantenir els dos recintes atès que ja no era necessari un segon cementiri, el civil, perquè, declarat municipal el que abans només era catòlic, podrà ara acollir qualsevol persona independentment de la seva religió.

Ja s'ha esmentat la sessió del 14 de maig de 1936, amb la Gestora del Front Popular. S'hi debat una reforma que encara relaciona els dos cementiris

amb l'argument que en el civil antic, separat del que fins al 1932 només era catòlic, “[...] *hay enterrados en él los primeros libertarios de Artá, que la Comisión Gestora, moralmente, está obligada con ellos y que visto que la ley obliga a secularizar los cementerios se debe proceder a la instrucción del expediente de expropiación de los terrenos necesarios y proceder en consecuencia. Así queda acordado. [...]*”. Però en aquesta mateixa sessió ja es manifesta la necessitat de construir sepultures noves per cobrir les necessitats de la població que, lògicament, haurien de fer-se en els quatre quadros interiors d'acord amb el disseny de l'arquitecte Forteza de 1929.

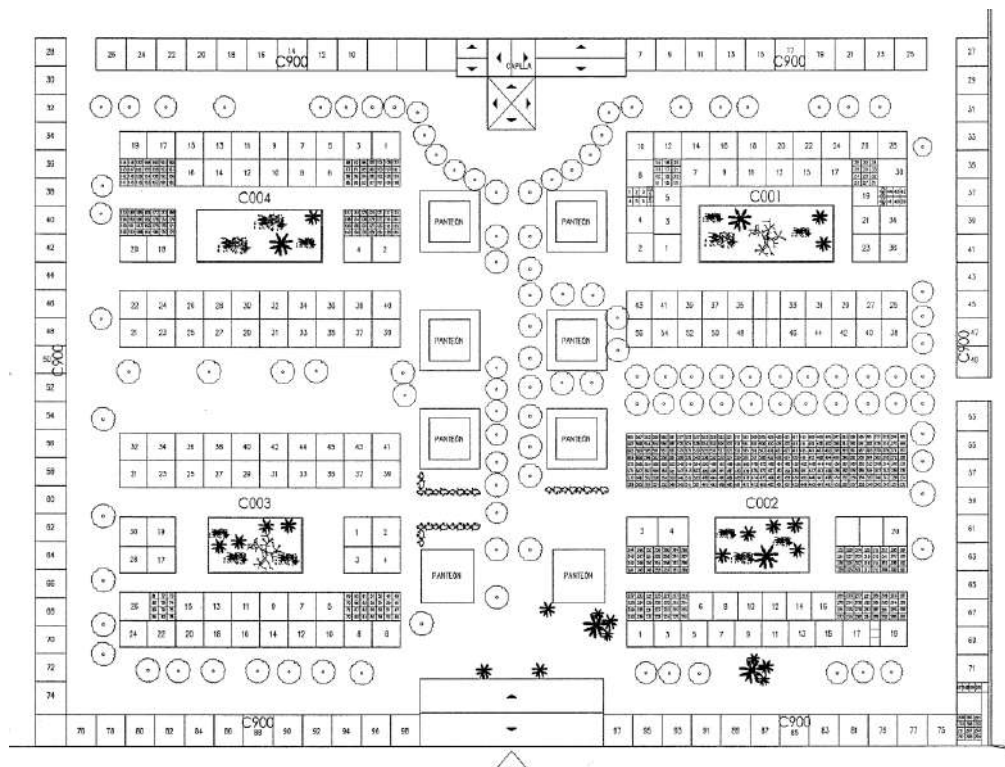
En aquest moment de maig de 1936, per tant, és raonable deduir que els espais històrics d'inhumació directa sota terra, els quatre grans quadros del projecte de 1929, continuaven lliures d'edificació i disponibles i que hi continuaran almenys fins al 1942.

A partir del febrer del 1942 s'adopten acords per anar destinant els espais dels quadros interiors perquè els particulars o el mateix Ajuntament hi vagin construint sepultures i nínxols. Així l'abril del 47 s'autoritza la venda de 16 solars del quadre 3. Entre setembre i desembre de 1949, 16 més també del quadre 3. Entre desembre de 1951 i gener de 1952, 20 en el quadre 4. Entre desembre de 1954 i gener de 1955, 19 del quadre 4.

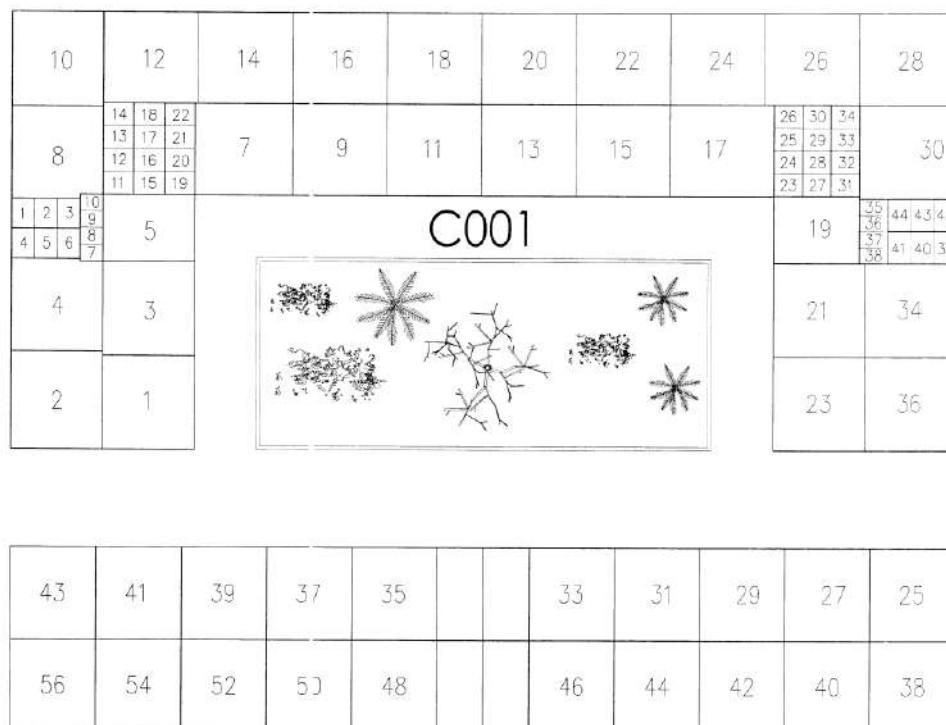
Observem que en aquests anys les ocupacions són ens els quadres 3 i 4, a la meitat nord (esquerra entrant) del recinte.

És un procés gradual que es consolida el juny de 1950 en què s'acorda establir les condicions generals per a la venda i transmissió de solars i sepultures i lloguer de nínxols. Ja no es parla de construir noves plaques de ciment armat per a base de les construccions, sinó, diguem-ho així, de la gestió dels espais urbanitzats segons el projecte de 1929. Així i tot encara els anys 70 es construiran alguns blocs de nínxols destinats a lloguer.

Així, es pot dir que en els primers anys 50 del s. XX, en què es registra l'entrada d'una allau de peticions per adquirir solars i edificar-hi sepultures familiars, els espais que històricament havien rebut enterraments directes sota terra queden reduïts als rectangles interiors de cada un dels quadros del projecte de 1929 i que ara són zones enjardinades.

Fotografia 4. Recinte del cementiri històric en l'estat actual, el gener de 2011.

Fotografia 4b. Cementiri en l'estat actual, el gener de 2011. Detalls del quadro interior 1 del plànol de 1929.

És a dir, que l'àmplia zona que en el 1936 podia rebre –i va rebre, com veurem– els cossos de víctimes d'aquells mesos tràgics, està actualment ocupada de forma gairebé total per grups de sepultures familiars i blocs de nínxols.

Aquesta ocupació queda indicada per les fotografies 4 i 4b que són part de plànols actualitzats a 2011 del conjunt del cementiri municipal (s'han segregat les dues ampliacions del 1974 i de 2000, als laterals est i sud, respectivament, a les quals s'accedeix pels espais oberts, dos al lateral est i un al lateral sud, que corresponien a sepultures històriques). La correspondència amb el projecte de 1929 és gairebé exacta.

Els quatre quadros interiors, de forma rectangular, actualment tenen mides aproximades però distintes. El quadre número 1 té una extensió de 17,3 m²; els números 2 i 4, de 12,15 m² cada un; i el número 3, de 15,0 m².

Dades de les persones desaparegudes a Artà que podrien ser a la fossa.

Llibre de “*Registro general de enterramientos*”.

És un llibre hem localitzat² a l'Arxiu Municipal d'Artà. Comença en el mes de juny de 1936.

De la primera pàgina –fotografia 5– ens interessa la inscripció manuscrita que figura al marge superior: “**Cuadro del Plano nº 1**” que, si és una indicació clara per als enterraments que consten a la pàgina –13 inscripcions, però 22 línies; això és, n'hi 9 de no emplenades–, hem de suposar que serveix també per a les altres dels mesos que segueixen, tot i que no hi hagi cap altra indicació semblant llevat que a la columna “*Agrupación*” totes les que estudiarem indiquen “*Primera*”. Recordem que, com hem vist abans, els quadros 1 i 2 són els darrers en què s'hi construïren sepultures i nínxols interiors.

En aquests fulls la gran majoria d'inscripcions de la pàgina corresponen a persones difuntes per causes naturals, amb inscripció ordinària en el llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà que s'ha acarat amb les d'aquest llibre.

De l'observació minuciosa del llibre se'n desprèn que cada pàgina corresponia a una filera d'enterrament amb 12 –o 13 en qualche cas esporàdic– llocs d'enterrament cada una i, per aquest motiu, moltes pàgines no es completaven. S'usarà el quadro 1 –“*agrupación primera*”– fins a completar 22 fileres. La inhumació a la filera 1 de l'agrupació següent, la tercera, porta data del 19 d'abril de 1941. Cinc anys d'enterraments al quadro 1.

A la primera filera del quadro 1, només hi ha inhumacions sota terra, però en d'altres hi ha enterraments que es fan a tomba familiar. Al principi –en

² AMA Capsa 4091.

el temps que ens interessa estudiar– són només a tombes perimetrals –les antigues–, algunes de les quals ja existien a la reforma del 1878. En temps posteriors ja apareixeran a les noves tombes familiars en els quadros interiors urbanitzats a partir del plànol de 1929.

Així s'explicaria que fins a l'any 1940 es vagin anotant per pàgines els enterraments a les successives fileres de l'agrupació primera que, com hem dit, deduïm que correspon al **quadro 1** de l'ordenació de 1929. A partir de 1940 comencen a aparèixer enterraments a fileres ocupades en enterraments anteriors sense que tinguem explicacions per aquest fet.

I encara una qüestió: per què totes les inhumacions es fan al quadro 1 – “*Agrupación*” a l'imprès del llibre de registre–? No tenim resposta. Una observació acurada de tot el llibre permetria treure'n clàries però no sembla que la resposta s'allunyi del que podem conjecturar: s'anaven rotant els espais d'enterrament de forma que quan s'hagués de tornar a usar una zona, les restes antigues devien ser traslladades a l'ossera que avui està condemnada (entrant al cementiri, a la dreta, a l'habitació on s'hi instal·laren les primeres càmeres refrigerades). Als enterraments que hem comentat, al quadro 1, fileres 1 i 5, els succeeixen els de les fileres següents, successivament. El 12 d'abril de 1941 s'usa el quadro 1, fila 22, lloc 12. El 19 i com ja hem dit, ja és el quadro 3, fila 1, lloc 1.

Progressivament s'han anat usant tombes exclusivament perimetrals ja que cap té la numeració més alta que la 98, la darrera situada al quadro tres, just al costat esquerre de l'entrada al recinte (la darrera del quadro 2 és just al costat dret de l'entrada). Així dos enterraments localitzats l'any 1942 corresponents a dos dels soldats treballadors dels batallons disciplinaris del campament de presos de Son Morey són ja al quadro 3: Adrián Almazán Cillaurren, inhumat en data 11 d'agost al quadro 3, filera 6, lloc 6; Antonio Mur Loste, en data 20 d'octubre, al quadro 3, filera 7, lloc 4.

És el 10 de juny de 1945 que trobam una inhumació amb la indicació “*Nicho Moderno N 39*” i el 9 de març de 1946 una amb la indicació “*tumba Moderna N 29*”, ambdues en el quadro 3.

En quin sentit es traçaven les fileres? Seria imprescindible saber-ho per determinar el punt exacte de les inhumacions. No en tenim constància i més endavant proposarem una hipòtesi que creiem raonable tenint en compte que el sentit de les fileres es podia fer des de qualsevol costat del quadro i que la distribució donaria diverses possibilitats d'ubicació.

Vegem el detall d'algunes pàgines. Aquesta és la primera:

Cuadro del Plano nº 1.º

Número	Año	Mes	Día	Nombre y apellidos del difunto	Sexo	Edad	Estado	NICHOS		Tributos satis- fechos	OBSERVA
								Agrupación	Número		
1	1936	Junio	29	Pedro Ricardo Curroch	M.	66	C.	Primera	1		
2	1936	Julio	11	Francisco Antonio Aguado	M.	89	V.	yd.	2		
3	1936	Julio	12	Francisco Juan Páez	M.	18	P.	yd.	3		
4	1936	Julio	28	Juan Llanos Llanos	M.	85	V.	yd.	4		
5	1936	Julio	29	Maria Isabel Ginard	F.	22	S.	Primera	5		
6	1936	Agosto	17	Antonio José Carró	M.	27	C.	yd.	6		
7	1936	yd.	20	Juan Escanellas Moll	M.	60	C.	yd.	7		
8	1936	yd.	24					yd.	8		
9	1936	yd.	24					yd.	9		
10	1936	yd.	24					yd.	10		
11	1936	yd.	24					yd.	11		Carabini
12	1936	yd.	27	Francisco Sabido Ferrer	M.	75	V.	yd.	12		
13	1936	Agosto	4	Juan Llanos Páez	M.	60	S.	yd.	13		

Fotografia 5. Primera pàgina del “Registro general de enterramientos”

La inscripció 7, **Joan Escanellas Moll**, inhumat el 20 d'agost, és el primer, segons tradició oral, dels assassinats de persones vinculades al Front Popular. Se li va obrir la causa 430/36³. És l'únic de la sèrie que té inscripció ordinària⁴ en el llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà. En canvi no consta al de la parròquia de la Transfiguració, com no hi constarà cap altra de les morts violentes que investigam. En el parroquial hi ha una fitxa impresa amb el número 35 que porta, escrit a mà, només un nom: “Juan”. La fitxa 34 és de data 17 d'agost i la 36 del 26. Segons el registre municipal abans esmentat va ser inhumat al quadro número 1, agrupació primera, filera 1 i lloc 7.

A la inscripció de Joan Escanellas la segueixen altres quatre inhumades el 24 d'agost de les quals no consta el nom ni altres trets identificadors excepte que els dos darrers porten la “V.” que indica que es tracta d'homes. Només en el quart se'ns adverteix, a més, que es tracta d'un “Carabinero”.

Aquest quart cos segurament correspon al de **Baldomero Sahagún González**⁵, un carrabiner de la guarnició de la Colònia de Sant Pere. L'anotació

³ L'instructor hi anotà que es va personar a Sos Sanxos dia 21, tot i que havia estat avisat dia 20. El metge certificà: “[...] y fallecido a las 10 del día 20 del mes de agosto año 1936. Murió a consecuencia de causa inmediata: hemorragia interna, causa fundamental herido de arma de fuego, y son manifestas en el cadáver las señales de descomposición”. Vid., també, CAPELLÀ, Llorenç, *Diccionario Vermell*, p. 61-62; el topònim Les Lanxes és una mala transcripció del correcte, Sos Sanxos.

⁴ Això és, inscrita el dia de la defunció, o al següent, en què qualcú la notifica. Hi haurà altres persones assassinades en els mesos següents que no seran inscrites fins al cap d'anys, generalment com a conseqüència d'actuacions judicials o d'altres administratives.

⁵ Al llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà hi ha, amb data 1 de desembre de 1936, la inscripció de la seva mort ocorreguda “en el campo de batalla de Son Servera, el día veinte y cuatro de agosto último a las tres horas y quince minutos, a consecuencia de heridas recibidas prestando servicio en una avanzada del frente”.

identificadora podria ser deguda a l'uniforme que devia vestir, tot i que és possible que l'enterrador el conegués personalment.

A l'horabaixa d'“*el dissabte de Sant Bartomeu*”⁶, això és, el dia 23 d'agost, varen ser assassinats prop de les cases de Pula, **Antoni Perelló Sureda, Barrines, i Miquel Muntaner Massanet, Barbassa**⁷. L'episodi va ser presenciat per Ignasi Maria Carrió, que aleshores tenia gairebé catorze anys. A la finca d'Antoni Perelló, dins Es Rafal, l'horabaixa del 23 d'agost es presentaren tres falangistes artanencs armats que varen identificar i detingueren els Perelló, Muntaner i un tercer, en Pep Papalló, de Son Servera. Se'ls emmenaren perquè encara havien de capturar un quart, Josep Maria Massanet, pare d'Ignasi, però no el trobaren.

L'endemà matí, dia 24 d'agost, n'Ignasi i un altre al·lot de la seva edat, refugiat per aquelles finques com altres serverins, anaren per on havien partit escamot i detinguts i quan varen ser prop de les cases de Pula, al costat de la via del tren, trobaren els dos cossos a terra⁸. Al moment veieren que arribava un camionet amb falangistes que carregaren els cossos i partiren. Més endavant va saber directament de Sebastià Garau Sureda, fosser d'Artà, que havia enterrat els dos assassinats al cementiri. Està completament segur d'aquesta afirmació que li féu el fosser. També li va dir que els feixistes l'havien amenaçat i li havien encarregat que tingués un clot preparat per a ell mateix, ja que el consideraven d'esquerres. De fet, el seu germà Llorenç Garau era president de l'Aliança Obrera i un dels líders més respectats del socialisme artanenc. Amb d'altres, entre els quals Llorenç Muntaner Riera, s'havia abscondit la nit del 25 al 26 de juliol i quan, amb Muntaner Riera, anaven a lliurar-se a la Guàrdia Civil, foren detinguts per dos feixistes que els esperaven perquè havien estat delatats. Un dels dos sicaris els va voler matar a l'acte, però l'altre, casat amb una germana de l'esposa de Miquel Garau Sureda, el major dels germans, ho va impedir. Lliurats a la Guàrdia Civil, dia 15 d'agost varen ingressar al castell de Bellver.

Ningú no s'explica, encara ara, els assassinats de Perelló ni de Muntaner, ni del frustrat de Josep Maria. Cap d'ells no tenia implicacions polítiques, ni eren homes que s'haguessin significat; però Miquel Muntaner era el pare de Llorenç Muntaner Riera, president de les Joventuts Socialistes i, també com Llorenç Garau, un dels dirigents més coneguts dels socialisme artanenc. Ambdós, i nou més, havien estat detinguts, empresonats i condemnats pels fets d'octubre de 1934. S'ha interpretat que Muntaner Massanet i Lluçia Mestre Canet –de qui parlarem tot seguit– foren assassinats per no poder haver els seus fills respectius, abscondits la nit del 25 al 26 de juliol gràcies a un avís del batle de Felanitx Pere Oliver Domenge. També s'han apuntat altres motius, com per exemple que un dels assassins havia estat

⁶ Testimoni de Margalida Perelló Valens, filla d'Antoni Perelló Sureda.

⁷ Al *Diccionari Vermell* (117 i 130) s'hi recull que foren assassinats dia 6 d'octubre, però els testimonis orals de Margalida Perelló, la seva filla, i d'Ignasi Maria confirmen la data del 23. Margalida també va facilitar constància documental de la data. Vid. més endavant, notes 22 i 23.

⁸ El tercer que havien detingut, Josep Papalló, havia estat alliberat mentre feien camí cap al lloc de l'execució segurament perquè, segons Margalida Perelló, “*era un beato*”.

forçat a pagar un feix de palmes que feia poc havia pres d'un dels estenedors de Muntaner. Són, però, mòbils impossibles de confirmar.

Serien els seus dos dels cossos enterrats el 24 d'agost? Al quadre 1, fila 1, llocs 8 i 9, on no s'indica ni tan sols si pertanyen a homes, com passa en el 10 i 11 –aquest darrer segurament del carrabiner Sahagún González?

Dels quatre enterrats dia 24 en restaria un, desconegut més enllà de saber que es tractava d'un home, podria ser una altra víctima del mateix front de Son Servera en què havia estat abatut Baldomero Sahagún.

A la segona pàgina hi trobam:

Número	Año	Mes	Día	Nombre y apellidos del difunto	Sexo	Edad	Estado	Nicho			Tributos satisfechos	OBSERVACIONES
								Agrupación	Número	Concesionario		
14	1936	agosto	27	Gabriel Currah Aguero	H	74	V	Primera	1			
15	1936	g.d.	27		H			g.d.	2			
16	1936	g.d.	27		H			g.d.	2			
17	1936	g.d.	28	Juan Carbonell Morante	H	76	V	g.d.	2			
28	1936	g.d.	31	Margueta Toster	M		G.	g.d.	2			
30	1936	g.d.	3	Maria Pellicer	M			g.d.	2			
31	1936	g.d.	3	Sebastiano Morante Mir	H	79	G.	g.d.	2			
32	1936	g.d.	10	Pantolome Riera Sola	H	66	G.	g.d.	2			
33	1936	g.d.	14	Maria Ginard Gaxa	M	78	V	Primera	2			
39	1936	Octubre	11	Isabel Garcia Oliver	M	71	V	Primera	14			

Fotografia 6. Segona pàgina del “Registro general de enterramientos”

Seguim a l'agrupació primera, que entenem és el quadre 1. Les anotacions van des de la 14 a la 41, i al final hi ha sis línies en blanc. Falten uns números d'ordre: apareixeran en altres pàgines i ja ho comentarem. Tots els enterraments són a l'agrupació primera i filera 2 llevat de les que s'indica que s'ha inhumat en una tomba, de la qual s'anota el número (que fa innecessari determinar-ne el quadro: són quatre, les número 55, 14, 77 i 51, totes perimetrals).

Ens interessen algunes de les inscripcions. En primer lloc, és que n'hi ha dues de dos homes el dia 27 de les quals no consta el nom, només que es tracta de dos homes.

El dia 26 havia estat detingut un manacorí –casat amb l'artanenca Margalida Alzina Juan– que s'havia refugiat a la finca dels seus sogres, Son Figuera, a la carretera de Canyamel. Era **Nicolau Cortès Cortès, Pauet**, del qual s'ha dit que havia estat afusellat el mateix dia 26 a Manacor⁹.

⁹ Tot i que no hi hagi constància documental explícita, Vid. CAPELLÀ, Llorenç, *Diccionari Vermell*, p. 54; TUGORES, A. *Manacor, la guerra a casa*, p. 210, i, per als usos dels dos cementiris, pp. 131-133.

El dia 27 va ser detingut **Francesc Bonnín Picó, Marín**, Vice-president d'Esquerra Republicana d'Artà i gestor des del març de 1936, destituït el 23 de juliol en una sessió en la qual consta com a assistent. Hi ha informacions que asseguruen que va ser afusellat el mateix dia 27 d'agost a Son Coletes.

La seva neboda, Teresa Bonnín Fuster, ens va informar: “*Sí, era el mes d'agost... no sé si dia 27 o no, però me'n record perquè érem a collir figues, segur... [...] Entraren els feixistes i se l'endugueren. A Manacor. I no en varen saber res més. Deien que l'havien duit a un cementeri on ja no enterraven i que allà el mataven, era on mataven. Mai no varen saber cert què havia passat. No el tornaren veure més, ni en varen saber res més*”, la qual cosa confirmaria que va ser traslladat a Manacor i assassinat a Son Coletes¹⁰.

Si fos així –sense dubtar dels testimonis adduïts– els dos cossos enterrats el 27 d'agost serien de dos homes desconeguts. Hi ha, també, tres inscripcions més que requereixen un esment.

El dia 31 d'agost consta l'enterrament de Margalida Fuster. Amb tota seguretat es tracta de **Margalida Fuster Aguiló**, que tenia 26 anys i vivia a Petra. Era a Artà de visita als seus oncles, amb el seu espòs i fill. Consta al llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà en una inscripció de data 11 de febrer de 1937.

El dia 3 de setembre consta el de Maria Pellicer. Era **Maria Pellicer Santandreu**, refugiada a Artà per l'evacuació de Son Servera, on residia. La inscripció d'aquesta mort al Registre Civil d'Artà és de data 8 de desembre de 1936.

Aquestes dues morts –i altres deu– són del 31 d'agost a causa de les bombes que tres avions italians –decisiu per al fracàs del desembarcament de Bayo– llançaren sobre Artà suposadament per equivocació quan tornaven d'un bombardeig contra l'esquadra republicana a la costa de Son Servera - Sa Coma. Les dates de les inscripcions de deu de les víctimes al llibre del Registre Civil es fan en dates diverses compreses entre el 21 de novembre de 1936 i l'11 de febrer de 1937, unes irregularitats per a les quals no tenim explicació, perquè dels dotze morts causats per l'explosió, totes foren instantànies¹¹ llevat de dues que ho foren en el trasllat a l'hospital militar de Palma.

La tercera inscripció és la número suposadament 24 (la correcció en dificulta la lectura inequívoca). Correspon a **Sebastià Moranta Mir**, un home de 19 anys. Aquest nom consta a una relació de morts al front de Son Servera publicada al ‘Correo de Mallorca’ del 23 de juliol de 1938¹², entre el grup de “*Camaradas y afiliados a distintas organizaciones que forman la de Falange Española Tradicionalista y de las JONS.*”

¹⁰ Vid. CAPELLÀ, Llorenç, *Diccionari Vermell*, p. 40. Tampoc no hi ha constància documental explícita d'aquesta inhumació.

¹¹ D'acord amb el que consta a la causa 403/36.

¹² Reproduïda a MASSOT I MUNTANER, Josep, *El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936*, p. 432-433. És d'aquí que en prenem la informació.

Vegem ara la cinquena:

Número	Año	Mes	Día	Nombre y apellidos del difunto	Sexo	Edad	Estado	NICHOS			Tributos satisfechos	OBSERVACIONES
								Agrupación	Número	Concesionario		
18	1936	Agosto	28		U.			Pinaro	5	1		
19	1936	Id.	28		U.			Id.	5	2		
20	1936	Id.	30		U.			Id.	5	3		
21	1936	Id.	31		U.			Id.	5	4		
22	1936	Id.	31		U.			Id.	5	5		
23	1936	Id.	31		U.			Id.	5	6		
24	1936	Id.	31		U.			Id.	5	7		
25	1936	Id.	31		U.			Id.	5	8		
26	1936	Id.	31		U.			Id.	5	9		
27	1936	Id.	31	Magdalena Genovard	U.	25	C.	Id.	5	10		
28	1936	Id.	31	Gabriel Moya	U.	61	C.	Id.	5	11		
39	1936	Septiembre	1	Pedro Antonio Vidal	U.	80	U.	Pinaro	5	12		

Fotografia 7. Cinquena pàgina del “Registro general de enterramientos ”

Apareixen els números d'ordre i inscripcions que, per data d'enterrament, sembla que haurien d'haver aparegut a la pàgina segona. Són les onze primeres anotacions. A la pàgina, que té 20 anotacions –només dues línies en blanc al final– hi ha quatre enterrats a tomba, números 50, 75, 12 i 70, totes perimetrals també. Les altres setze anotacions corresponen a enterraments fets a l'agrupació primera –continuem en el quadre 1, pel que hem dit abans–, filera 5, i llocs segons el que apareix a la columna “Concesionario”, en què hi ha el lloc 5 repetit.

De les onze anotacions dues pertanyen al dia 28, una al dia 30 i vuit al dia 31.

Dels vuit enterraments del 31 d'agost, dos apareixen amb nom i indicació d'estat, casades ambdues persones, i els altres sis amb referència només al sexe: tres homes i tres dones més. És evident que els vuit pertanyen a la resta de morts causats per les bombes italianes, que sumades a les dues ja enregistrades a la pàgina 2 i a les dues mortes i enterrades a Palma, fan les dotze víctimes totals de l'episodi.

Els vuit cossos –tres de dona i tres d'home, innominats tots sis– anotats a aquesta pàgina 5 deuen ser els de:

Magdalena Egea Pallicer. 19 anys, casada. Era natural d'Artà, filla de Juan Egea Llepres, carrabiner, i Rosa Pallicer Vives, que també va morir amb ella. Veïna de Son Servera, vivia refugiada al carrer Recte, 12. Inscrita al Registre Civil d'Artà en data 26.11.36.

Jeroni Febrer Juan, Caminal. 61 anys, casat. Inscrit al Registre Civil d'Artà en data 27.11.36.

Maria Àngela Genovard Nicolau, Fornera. 25 anys, natural d'Artà. La inscripció és del 28.11.36. Casada amb Jeroni Febrer Ferrer –nora, per tant, de Jeroni Febrer Juan, que també morí el mateix dia– amb qui vivia al carrer de la

Plaça –avui Josep Sancho de la Jordana–, número 9 que és on va morir. Hi figura registrada amb el seu nom.

Gabriel Ginard Moll. La inscripció és del 21.11.36. 20 anys, d'Artà.

Gabriel Moyà Amorós, Moyà. La inscripció és del 21.11.36. 57 anys, casat. Vivia al carrer de la Plaça, avui Josep Sancho de la Jordana, número 8. És el segon dels anotats amb el nom. Va ser sepultat a la tomba perimetral 50 (actualment 950).

Rosa Pellicer Vives. La inscripció és del 26.11.36. 42 anys. Era serverina i amb la seva filla, na Magdalena Egea, que també va morir amb ella, havien vingut de refugiats a Artà.

Josep Picó Forteza. La inscripció és del 14.12.36. Tenia 12 anys i era fill de Josep Picó Forteza i Aina Maria Forteza Fuster, que vivien al carrer Recte, 9.

Catalina Pomar Vaquer, Raia. La inscripció és del 17.12.36. 54 anys, d'Artà. Era fadrina i vivia al carrer Recte, 13, on va morir.

En canvi els altres tres, els primers de la pàgina, no tenen cap indicació que permeti identificar-los. Hi ha, per tant, tres cossos inhumats de persones desconegudes.

Al Registre Civil d'Artà, llibre de defuncions, hi ha una inscripció de data 23 de març de 1937 segons la qual sobre les 10:00 hrs del 28 d'agost de 1936 **Jaume Brunet Sancho** morí a Sa Jordana per les ferides causades per l'explosió d'una bomba, que segurament provenia d'uns dels vaixells republicans del front marítim de Son Servera - Sa Coma. No n'hem trobat la inhumació al llibre registre d'enterraments, ni consta al padró de 1935 d'Artà.

Dia 29 d'agost, al matí i mentre berenava a Na Coberta, va ser assassinat **Llucià Mestre Canet, Vell**, però el transport al cementiri del seu cos –segons testimoni oral del seu fill Jaume i de qui el va recollir amb un camionet– no es va fer fins a la nit, dada que ajuda a pensar que l'enterrament innominat del 30 deu ser el seu.

El testimoni oral del seu fill i d'altres familiars directes separen Llucià Mestre Canet, de 61 anys, de les lluites polítiques del moment, però un nét seu va recordar que havia tingut un enfrontament amb un dels terratinents cacics d'Artà. Llucià Mestre havia adquirit una finqueta i necessitava reforçar les tretes pròpies amb jornals de carreter per a altres. En va demanar al cacic i aquest a canvi li exigí el vot. Llucià Vell va tenir la gosadia de negar-li-ho¹³. Fins a l'horabaixa, quan estranyats pel retard a comparèixer a casa, anaren a cercar-lo, la família no va saber el fet. Veïns que l'havien convidat a berenar junts sí

¹³ “El padri va comprar la Creu de Salma. Se’n va anar al senyor *** i li va demanar si li podia donar uns jornals cada setmana... amb el carro, o als *** o a ***... i don *** li va dir que sí, «Però m’has de fer un favor, tu m’has de donar el vot». El padri li va respondre, «Don *** resulta que l’únic meu que tenc, que pugui dir que és ben meu, són les meves idees i el meu vot... Com que això no té preu, no el puc vendre». Jo sempre he cregut que aquell dia li va començar a arribar el seu destí...”
Testimoni oral de Joan Danús, nét de Llucià Mestre.

que ho anaren a dir, però foren aconsellats de callar: “*Saps què has de fer? No diguis res, no fos que d’un mal en traguéssim dos*”¹⁴.

El matí del 29 Lluçia Mestre Canet tenia el fill Jaume, tresorer de l’Aliança Obrera i vice-president de les Joventuts Socialistes, abscondit a la casa; era un dels que la nit del 25 al 26 de juliol s’escapà perquè es fiaren de la gravetat de l’avís del batle Oliver. La nit del 15 al 16 d’agost, la mateixa del desembarcament de Bayo, havia passat a ca seva on hi restà fins al maig de 1941. El fill Lluçia havia estat detingut el dia 11 d’agost i ingressat al Jaume I. L’altre fill, Tomeu, havia estat mobilitzat.

La mort de Lluçia Mestre consta al Registre Civil d’Artà, llibre de defuncions, en una inscripció de data 27 de juliol de 1947, és a dir, gairebé onze anys més tard, per ordre del Jutge de Primera Instància i Instrucció de Manacor. Recull que morí a Artà el 29 d’agost de 1936 “*a consecuencia de la pasada lucha nacional contra el marxismo, según resulta del expediente practicado y su cadáver recibió sepultura en el cementerio de Artá.*” (la negreta no és a l’original). Havia nascut a Artà el 29 d’octubre de 1875.

La família sempre ha cregut que l’assassinat fou promogut per un dels feixistes importants que era casat amb una neboda seva. Lluçia Mestre els havia deixat diners quan es casaren per comprar mobles, préstec que no havia estat retornat i que mai no es va saldar. Un altre testimoni nega aquesta hipòtesi i assegura que qui va pagar perquè fos assassinat va ser un veí, l’esposa del qual i la de Lluçia Mestre havien mantingut discussions fortes i públiques sobre qüestions polítiques que derivaren en altres de personals i en què s’havien bescanviat insults greus.

Restarien per aclarir, per tant, a qui pertanyen un o dos cossos enterrats el 28 d’agost de 1936.

A partir d’aquesta data no hi ha al llibre de “*Registro general de enterramientos*” cap inscripció que no correspongui a les defuncions per mort natural que consten al llibre corresponent del Registre Civil d’Artà.

És el moment d’annotar algunes altres qüestions que poden cridar l’atenció. En primer lloc cal fer constar que les dates del llibre han de correspondre a les d’enterrament, perquè aquesta era la funció del llibre, i no a les del decés. És possible que les restes de les víctimes del bombardeig no permetessin una identificació immediata...

El fet que no apareguin els noms de les inhumacions de persones assassinades per raons polítiques –“*la lucha contra el marxismo*”–, pot induir a pensar que hi havia consignes clares per no fer-ho. Cap d’ells, ni tan sols Joan Escanellas Moll, que apareix al llibre d’enterraments i al de defuncions del Registre Civil, no consten al registre de defuncions de la parròquia. És possible

¹⁴ És una resposta que exemplifica l’assumpció per part de la població civil de la por a la violència feixista. Una por que desemboca en silenci: ja no hi havia auxili possible per a Lluçia Mestre, però la família hauria volgut saber-ho tot d’una i anar-hi al costat, recuperar el cos, arreglar-lo i dur-lo al cementiri, ja que era impossible demanar justícia. Aquest silenci és un dels trets de la dictadura que duraria fins més enllà de la mort del dictador.

que hi hagués consignes en aquest sentit per tal de no reconèixer els assassinats.

Dels deu morts a causa del bombardeig del 31 d'agost –ja hem dit que dos, Margalida Fuster Fuster i el seu fill Antoni Bauzà Fuster, moriren en el trajecte cap a l'Hospital, la mare, i allà el fill, i enterrats ambdós a Palma–, n'hi ha quatre que consten inscrits amb nom i llinatges i en data correcta, excepte Maria Pellicer que consta inscrita en data del 3 de setembre. Dos apareixen anotats a la segona pàgina i dos i els altres sis innominats surten a la cinquena, això és, a fileres distintes. Els deu morts a Artà consten tots inscrits al llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà, però en dates allunyades del dia dels fets, com hem recollit en els esments individuals.

El bombardeig va ser atribuït de forma immediata a avions rojos camuflats amb els colors nacionals, una mentida que a la mateixa nit ja era comentada entre les persones més informades, però que va ser mantinguda públicament per un llarg temps¹⁵. L'endemà, dia 1 de setembre, el rector de la Parròquia d'Artà, Mn Llorenç Lliteres anota al seu dietari *“Ha vengut també el comte Rossi i ha fet un discurs dient que això s'acabarà i aviat i que d'avions rojos no se'n tornaran acostar”*¹⁶. *La gent [s']ha reanimat. Era necessari.”*

¿Va ser la idea de mantenir la mentida la causa de la no inscripció immediata al registre del jutjat d'aquelles deu morts? No sembla gaire creïble; però els fet són aquests:

- Al llibre registre d'enterraments n'hi ha quatre amb nom i llinatges.
- Una d'aquestes, consta enterrada en data 3 de setembre tot i que la mort va ser el 31 d'agost.
- Sis no tenen anotació que els identifiqui, només si són homes o dones.
- Els sis enterraments del 31 d'agost inscrits a la pàgina 5 ocupen només tres llocs: els 4, 5 i 6 inclouen dos cossos cada un. Podria ser que les restes, sobretot les dels morts al carrer Recte, fossin incompletes?
- Les inscripcions al llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà es fa amb molt de retard i en dates distintes. La primera de les inscripcions es va fer cinquanta dies després, el 21 de novembre de 1936, i la darrera als quatre mesos i mig, l'11 de febrer de 1937.

¿Per què el fosser, Sebastià Garau Sureda, artanenc que coneixia la gent del poble i que degué saber tot d'una, com tothom a Artà, el nom d'almenys set de les persones mortes, n'anotà només quatre, una dels quals és

¹⁵ Veg. MARIMON, Antoni, 'Artà sota les bombes': "L'historiador Miquel Duran, en la seva important obra sobre la Guerra Civil *1936 en Mallorca*, inclou una nota de la Defensa Antiaèria Activa de Palma que deia el següent: «*dos aviones marxistas pintados con los colores nacionales bombardearon la villa de Artà con bombas de gran potencia, causando muchos destrozos en las casas y once muertos y tres heridos*». Encara el juny del 1938, com ha explicat Josep Massot en el seu detallat estudi *Els bombardeig de Mallorca durant la Guerra Civil*, el profranquista Bulletin d'Information Espagnole, promogut per Francesc Cambó a París, tornava a afirmar que eren els «avions marxistes» els culpables del desastre d'Artà.”. Article publicat a *Diari de Balears*, el 10 d'octubre de 2006.

¹⁶ Hi ha una altra informació, recollida a *Perlas y Cuevas*, número 579 del 17.09.83, que diu que Rossi va ser a Artà el 30, un dia abans del bombardeig, i que després no hi volia tornar perquè ell havia dit que aquells avions “*ens havien de salvar*”.

una de les tres dones de Son Servera refugiades a Artà i que potser no eren conegudes? No tenim resposta però és possible que ell anotàs d'acord amb qualche escrit que devia rebre... i deixàs en blanc els que arribaven sense escrit.

Una altra qüestió. La pàgina cinquena, amb els enterraments que hem comentat i altres del 1936, apareix entre la segona i la sisena. La tercera inclou denou enterraments, tres de desembre del 36 i 16 de gener a abril de 1937, tots a la filera 3 excepte sis que són inhumats a tomba. La quarta, 20 inhumacions entre abril i agost de 1937, totes a la filera 4 excepte sis que són a tomba o a panteó. Hi ha una inscripció que porta un anotació particular: "*Fuera turno. Al lado de su madre*". Es tracta d'un nadó que mor 18 dies després que la mare morís en el part. El torn perdut era el del lloc d'enterrament, filera 4 lloc 9 per als dos cadàvers. La cinquena, com hem vist, inclou les onze primeres inscripcions corresponents al final d'agost de 1936 i segueix, després, amb nou inscripcions més, de 1 de novembre a 22 de desembre. Totes a la filera 5, excepte 4 que són a tomba. És a dir. A finals d'agost es deixa d'enterrar a la filera 2, sense estar completa, per passar a usar la filera 5 per a 11 enterraments en una nova pàgina deixant-ne dues en blanc al mig. S'acaba d'omplir la filera 2 –pàgina 2–, la filera 5 –pàgina 5–, continuen a les fileres 3 i 4 –pàgines 3 i 4– i després seguiran a les fileres 6 i 7, pàgines 6 i 7. ¿Per què aquest ús interromput de la filera 2 i 5? ¿A què obeïa?

Altres desapareguts i assassinats.

Abans de passar a comentar les informacions referides a la segona fossa, la de Salma, serà convenient concloure la relació de persones assassinades o desaparegudes en aquells mesos de l'estiu i tardor de 1936.

Pere Nadal Pastor, Gomila i Rabassó. Va morir dia 16 d'agost a la plaça de Son Servera. Per alguns va ser assassinat, ja que era d'esquerres. Per altres va ser víctima d'una bala dels rojos que el va impactar de casualitat. Per altres, que asseguruen haver estat testimonis dels fets, donen la que segurament és la versió creïble: hi era com a xofer professional, militaritzat amb el camionet que conduïa. En un moment donat, un dels milicians joves d'Artà va travelar amb un objecte mentre pujava l'escala de Ca S'Hereu i se li disparà la pistola que portava. El ressò del tret, a l'interior de la casa, al voltant de la qual hi havia la força dels nacionals, va desencadenar una espiral de nervis i histèria, més o menys continguts fins al moment, que provocà que qualcú disparàs contra el camionet que també havia partit. La bala, que sense cap mena de dubte per als testimonis provenia dels propis nacionals, va impactar al cap de Nadal i li provocà la mort instantània. No n'hem trobat la inscripció als registres d'Artà que hem manejat. Tampoc no figura a la relació que hem esmentat a la nota 12.

El dia 23 d'agost de 1936 **Jaume Mas Antich** va ingressar a la presó provincial. Era de Campos, casat a Artà amb Maria Sureda que a l'expedient eclesiàstic de declaració de mort presumpta¹⁷ per contraure segon matrimoni que va iniciar el 1941, declarà que havia estat detingut el 20 d'agost de 1936. En aquestes actuacions consta un informe del capellà de la presó provincial que diu que *"en el libro diario de salidas y en fecha de 5 de marzo de 1937, consta que dicho fulano salió en libertad... bastante entrada la noche; Hablando con un conocido suyo me dice que recuerda su salida y que fue una de aquellas que se hacían con fin desconocido..."*. Segons Llorenç Capellà *"Possiblement morí afusellat a Porreres."*¹⁸

Bartomeu Ginard Genovard, Butler. Va ser assassinat el 10 de setembre de 1936 a Na Marranxa mentre berenava¹⁹. Tenia 21 anys i era una persona molt estimada per les seves habilitats com a rapsoda i músic, gran animador de festes de matances. De fonts familiars sabem que havia intentat fugir a Menorca però per Albarca, on hi havia altres escapats, es va tòrcer un peu i, a l'esquena del seu germà Miquel, va passar a ca seva per curar-se l'esquinçament. Conten que un veí s'interessava cada dia per la seva recuperació. Un dia li va dir que l'endemà ja aniria a Na Marranxa amb son pare. Ho va complir però allà l'esperava l'arma amb la bala assassina. Li dispararen un sol tret des de l'altra banda de la carretera que li interessà *"la región torácica inferior, con orificio de entrada en la región torácica derecha posterior y de salida por la región torácica izquierda anterior."* de pronòstic greu segons el metge que el va atendre a l'hospital d'Artà. Remès a l'hospital de Manacor on *"el diez del actual ingresó herido en el Hospital de ésta y a los pocos momentos falleció sin dar lugar a ser curado."*

El Comandant Militar d'Artà el qualificà de *"ideas extremistas socialista"*, i afegí que *"sin que por esto se tenga el menor indicio, que la causa de la agresión lo haya motivado su ideología política"*. Més endavant hi haurà un informe de la Guàrdia Civil que certifica que no han donat resultat les actuacions per aclarir l'autor de l'assassinat.

En data de 26 de desembre de 1936 hi ha, al Registre Civil de Manacor, la inscripció de la seva mort ocorreguda a causa de *"herida por arma de fuego"* i on s'anota que *"su cadáver recibió sepultura en el cementerio católico de Manacor."*

Persones de la seva família no creuen aquesta versió. Diuen que temps després dels fets una persona d'Artà, que sabia bé què va passar exactament, els va dir que Bartomeu Ginard va ser rematat a la zona del Coll d'Artà, a la carretera actual MA-15, prop del límit del terme municipal amb el de Sant Llorenç i que va ser enterrat per allà. Era un informant que els mereixia confiança absoluta i en conseqüència no donen crèdit a la versió oficial que

¹⁷ Arxiu Diocesà del Bisbat de Mallorca.

¹⁸ Vid. CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*, p. 104.

¹⁹ S'instruí la causa 458/36. Na Marranxa és una zona propera d'Artà. La finca on berenava Genovard limita amb la carretera, actualment MA-15, en el punt quilomètric 70,3, a 1'6 km de la rotonda d'entrada a Artà per la intersecció amb la carretera MA-4041.

consta a la causa 458/36 i creuen que Ginard no va arribar mai a Manacor. Sobre aquest assassinat han circulat moltes especulacions d'impossible verificació.

Francesc Oliver Solivellas, Moma, i Bernat Torres Carrió, Trebai, foren assassinats la nit del 17 al 18 de setembre de 1936, a Sos Doblons al punt quilomètric 2,575 de la carretera avui AM 3330, de la d'Artà a Alcúdia a Petra. Els estadans de Sos Doblons avisaren les autoritats de Santa Margalida i quan arribaren varen dictaminar que els cossos eren allà deçà la divisòria del terme, ja dins del de Petra. Les inscripcions es feren, també, molt més tard dels fets. La de Francesc Oliver, feta al Registre Civil de Petra és del 18 de març de 1937, i situa la mort el dia 18 de setembre de 1936 per ferides d'arma de foc i que va ser enterrat al cementiri "*de esta villa*"²⁰. La de Bernat Torres, que és al Registre Civil d'Artà i porta data del 26 de juny de 1941, diu que va morir "*en este término*", d'Artà, el 17 de setembre de 1936 a causa de "*la lucha nacional contra el marxismo*" i que va ser enterrat al cementiri de Petra. La inscripció es va fer per ordre judicial.

El 23 de setembre de 1936 va ser detingut **Vicenç Miquel Piris**, vice-president de l'Agrupació Socialista Obrera d'Artà i sindicalista històric, detingut, empresonat i processat pels fets d'octubre de 1934. Havia estat gestor del Front Popular fins a la destitució oficial del 23 de juliol de 1936. Passà a la presó de Manacor i després a Can Mir fins que, segons declaració de la seva filla de data 5 de juliol de 1941, "*el día seis de marzo de 1937 fué puesto en libertad de la Prisión Estaciones de Palma, y desde entonces no han vuelto a saber noticia alguna de él*"²¹. Capellà assegura que va ser assassinat a Porreres²².

Gabriel Cursach Mesquida mor d'una ferida d'arma de foc a l'Hospital Militar com a legionari que era. Aquesta és tota la informació de la inscripció de la defunció al Registre Civil d'Artà, feta en data 5 de novembre de 1941.

Llorenç Muntaner Riera, que havia estat detingut a mitjan mes d'agost, hauria estat assassinat el 6 de març de 1937. Segons Capellà, hauria estat posat en llibertat juntament amb Vicenç Miquel Piris i Jaume Mas Antich. D'aquests dos sabem que sortiren entre el 5 i el 6 de març i que foren assassinats²³. Llorenç Muntaner era president de les Joventuts Socialistes i el 1934 va ser detingut, empresonat, i condemnat pels fets d'octubre. S'havia abscondit la nit del 25 al 26 de juliol de 1936, amb molts d'altres, per l'avís del

²⁰ Dec aquestes dades a Bartomeu Garí Salleras.

²¹ Expedient 463/37 del Tribunal de Responsabilitats Polítiques. També se li obrí la causa 921/36.

²² "*Detingut el maig del trenta-set* [data errònia, la correcta és el 29 de setembre de 1936], *el posaren en llibertat juntament amb Llorenç Muntaner i amb Jaume Mas. Vens pietoses de la dreta artanenca pregonaven que els tres homes corrien lliures pel món. El cert és que romanien morts en el cementiri de Porreres.*" CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*, p. 111.

²³ Vid. la nota anterior i la 7. Capellà segurament és víctima d'una confusió de dates i noms. Ja hem vist que Miquel Muntaner, pare de Llorenç, va ser assassinat el 23 d'agost de 1936, i no el 6 d'octubre, data en què hauria estat assassinat el fill Llorenç.

batle Oliver. La tradició oral, confirmada per fonts familiars, asseguren que un matí, quan Maria Riera, la mare, va obrir la porta es va trobar un boliquet de roba bruta de sang i va saber que era la del seu fill i que l'havien assassinat. Donant per bona aquesta versió, podria ser que Llorenç Muntaner hagués estat tret de la presó de Bellver, sol o la mateixa nit que Jaume Mas de la presó provincial i que Vicenç Miquel de Can Mir, i assassinat amb ells a Porreres o a un altre lloc indeterminat. El fet de la roba trobada el matí només s'atribueix al cas de Muntaner Riera i no als dos altres que segons Capellà havien estat assassinats amb ell a Porreres. Vicenç Miquel i Jaume Mas també tenien la família a Artà.

Va ser algun dels ara esmentats sebollit al cementiri d'Artà de forma que podríem anotar el seu nom a les caselles buides del llibre de registre d'enterraments?

Recapitem sobre els enterraments a la fossa del cementiri d'Artà:

Relació dels assassinats i desapareguts d'Artà entre juliol i març del 37.

Graella 1

Identificació	Data	Enterrat a	Observacions
Nadal Pastor, P.	18.08.36	Son Servera?	
Escanellas Moll, J.	20.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 1, 7	Consta al registre.
Muntaner Massanet, M.	23.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 1, 8?	Molt probable.
Perelló Sureda, A.	23.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 1, 9?	Molt probable.
Bonnin Picó, F.	27.08.36	Manacor?	Artà, quadro 1, 2, 2?
Cortès Cortès, N.	27.08.36	Manacor?	Artà, quadro 1, 2, 3?
Mestre Canet, L.	29.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 5, 3?	Molt probable.
Ginard Genovard, B.	10.09.36	Cementiri de Manacor	Consta a la causa 458/36
Oliver Solivellas, F.	18.09.36	Cementiri de Petra	Registre Civil de Petra.
Torres Carrió, B.	18.09.36	Cementiri de Petra	Registre Civil d'Artà.
Miquel Piris, V.	06.03.37	Cementiri de Porreres	Probable.
Mas Antich, J.	06.03.37	Cementiri de Porreres	Probable.
Muntaner Riera, L.	06.03.37?	Cementiri de Porreres	Probable.

A més, i a causa de les bombes dels vaixells rojos.

Graella 2

Brunet Sancho, Jaume	28.08.36	Artà?	Mort a Sa Jordana
----------------------	----------	-------	-------------------

És segura la inhumació de **Joan Escanellas Moll** al cementiri d'Artà, al quadre 1, filera 1, lloc 7, segons consta al registre. És l'únic que consta amb

nom i llinatges al *Registro General de enterramientos*, al llibre de defuncions del Registre Civil d'Artà i, suposadament, al del registre parroquial. Amb coincidència de data.

Sembla molt probable la inhumació del cos de **Llucià Mestre Canet**, assassinat el 30 d'agost i amb testimoni de transport del cadàver al cementiri d'Artà ja a la nit. Li podria correspondre, per coincidència de data, l'enterrament que consta al registre fet el 30 d'agost al quadre 1, filera 5, lloc 3.

Semblen molt probables les inhumacions de **Miquel Muntaner Massanet** i **Antoni Perelló Sureda**, assassinats el 23.08.36 i amb testimoni d'enterrament a Artà.

Les inhumacions que els podria correspondre podria ser una de tres:

Per coincidència de dates, les del 24 d'agost, quadre 1, filera 1, llocs 8, 9 i 10. El tercer dels inhumats quedaria sense atribuir a ningú en concret més que es tractava d'un home. Podria ser, com passà amb el quart al lloc 11 que hem atribuït a Baldomero Sahagún, a qualcú mort al front de Son Servera.

O també les del 27 d'agost al quadre 1, filera 2, llocs 2 i 3, o les del 28 d'agost al quadre 1, filera 5, llocs 1 i 2.

Relació de les víctimes del bombardeig italià –foc amic– del 31 d'agost de 1936.

Graella 3

Identificació	Data	Enterrat a	Observacions
Bauçà Fuster, A.	02.09.36	Palma	Consta a la causa 939/36
Egea Pallicer, M.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadre 1, 5, 4 ?	Consta al Registre Civil.
Febrer Juan, J.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadre 1, 5, 5 ?	Consta al Registre Civil.
Margalida Fuster Aguiló	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadre 1, 2, 5.	Consta al Registre Civil.
Margalida Fuster Fuster	31.08.36	Palma	Consta a la causa 939/36
Genovard Nicolau, M. A.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadre 1, 2, 7.	Consta al Registre Civil.
Ginard Moll, G.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadre 1, 5, 5 ?	Consta al Registre Civil.
Moyà Amorós, G.	31.08.36	Cementiri d'Artà, tomba 50	Consta al Registre Civil.

Pellicer Santandreu, M.	03.09.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 2, 6.	Consta al Registre Civil.
Pellicer Vives, R.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 5, 4 ?	Consta al Registre Civil.
Picó Forteza, J.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 5, 5 ?	Consta al Registre Civil.
Pomar Vaquer, C.	31.08.36	Cementiri d'Artà, quadro 1, 5, 6 ?	Consta al Registre Civil.

Relació d'altres enterraments al cementiri d'Artà.

Graella 4

Identificació	Data	Enterrat a	Observacions
Almazán Cillaurren, A.	11.08.42	Cementiri d'Artà, quadro 3, 6, 6	Consta al Registre Civil.
Mur Loste, A.	20.10.42	Cementiri d'Artà, quadro 3, 7, 4	Consta al Registre Civil.

Els dos enterrats de l'any 1942 corresponen a soldats treballadors dels batallons disciplinaris del campament conegut pel nom de Son Morey tot i estar ubicat a l'Alqueria Vella. El primer consta al registre amb l'anotació "*Soldado Arrollado Por el tren*" i el segon "*Soldado*". Ambdós consten al registre de defuncions del Registre Civil d'Artà.

Tractem d'omplir ara, en negreta, els buits del llibre de registre d'enterraments. Graella 4

Full	Mes	Dia	Nom	Sexe	Edat	Est at	Qd r.	F il.	Llo c
1	Ago .	20	Joan Escanellas Moll	H	60	C	1	1	7
	Ago .	24	Antoni Perelló Sureda?				1	1	8
	Ago .	24	Miquel Muntaner Massanet?				1	1	9
	Ago .	24	?				1	1	10
	Ago .	24	Baldomero Sahagún González?				1	1	11
2	Ago .	27	Nicolau Cortès Cortès?				1	2	2
	Ago .	27	Francesc Bonnín Picó?				1	2	3
	Ago .	31	Margalida Fuster [Aguiló]			C	1	2	5
	Set. .	3	Maria Pellicer [Santandreu]				1	2	6
5	Ago .	28	Jaume Brunet Sancho?				1	5	1
	Ago .	28	?				1	5	2
	Ago .	30	Llucià Mestre Canet?				1	5	3
	Ago .	31	Magdalen Egea Pellicer?				1	5	4
	Ago .	31	Rosa Pellicer Vives?				1	5	4
	Ago .	31	Jeroni Febrer Juan?				1	5	5
	Ago .	31	Gabriel Ginartd Moll				1	5	5

Ago	31	Josep Picó Forteza?				1	5	6
Ago	31	Catalina Pomar Vaquer?				1	5	6
Ago	31	Maria Àngela Genovard [Nicolau]			C	1	5	7
Ago	31	Gabriel Moyà [Amorós]			C	Tomba 50		

Com a resum cal dir que **és en el quadro 1 on haurien estat enterrats els assassinats l'estiu de 1936. Un quadro que a l'actualitat està cobert per sepultures particulars excepte en un rectangle interior de 17,3 m².**

Plantegem la hipòtesi que havíem anunciat de la distribució dels llocs d'enterrament en el quadro 1 tal com podrien ser en el 1936, abans de la urbanització que ara ja és completa.

Dividint el quadro 1 en 22 fileres i cada una en 12 llocs d'inhumació en resulten 264 espais útils. En el sentit en què s'ha fet la distribució, cada un d'aquests espais tendria unes mides aproximades de 2,22 x 0,92 m. Si la distribució es fes en sentit contrari (fileres on en aquesta hi ha llocs) sortarien els mateixos espais, però de mides aproximades de 1,69 x 1,20, gens lògiques per a la inhumació.

Així i tot, hi ha quatre possibilitats de numeració segons el sentit, des de dalt dreta, de dalt esquerra, de sota dreta, de sota esquerra. En sentit esquerre ocuparien les mateixes fileres i per això hem inclòs les de dalt esquerra i de sota esquerra tot indicant la filera i el lloc: 1/7, 1/8...

Superposant aquesta distribució sobre la fotografia 4b del quadro 1 actual, els espais que correspondrien als llocs de la graella 4 coincidiren sempre a sota dels blocs de tombes familiars i cap en les zones encara obertes de corredors i rectangle central enjardinat. **Segons aquesta hipòtesi de distribució, els llocs que acolliren els cossos objecte d'estudi estan coberts amb les edificacions funeràries del perímetre del quadro 1.**

							1/7	1/8	1/9	1/10	1/11	
	2/2	2/3		2/5	2/6							
5/1	5/2	5/3	5/4	5/5	5/6	5/7						
5/1	5/2	5/3	5/4	5/5	5/6	5/7						
	2/2	2/3		2/5	2/6							
							1/7	1/8	1/9	1/10	1/11	

Fotografia 4c.

FITXA DE LA FOSSA DE SALMA

Dades d'ubicació de la fossa.

- Una fossa a **Salma** (aleshores de propietat privada, ara espai públic prèvia expropiació) a la carretera MA-15 de Palma a Cala Rajada.

Tipologia:

Fossa de Salma: irrecuperable.

Desapareguts:

Fossa de Salma.

- Tres cossos no identificats.

Investigació de:

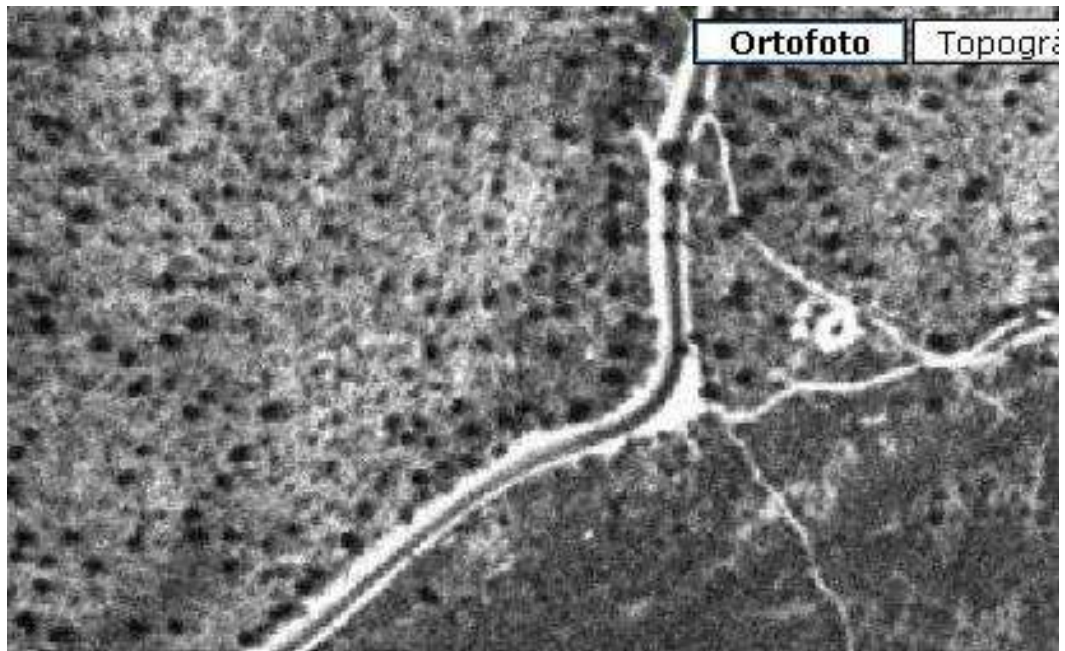
- Jaume Morey Sureda,
- Datació: agost-novembre 2011.

Fotografia 8. Ubicació de la fossa de Salma

FOSSA DE SALMA.

La **fossa de Salma** fou testimoniada oralment per dues persones al punt quilomètric 61,1 de la carretera MA-15 de Palma a Artà, terrenys de la possessió coneguda per Salma –Sauma– a l'anomenat Coll d'Artà, just a la divisòria entre els termes municipals de Sant Llorenç des Cardassar i Artà, que es troba en el punt quilomètric 60,8.

Fotografia 9. Fossa de Salma, coll d'Artà, vol americà de 1956

Fotografia 10. Fossa de Salma, coll d'Artà, vol de 2008

El revolt es va eixamplar i suavitzar amb l'ampliació de la carretera.

No hem pogut determinar en quina data exacta es varen fer les dues – dues, com a mínim– intervencions a la carretera per millorar el perill per al trànsit que suposava un revolt tan pronunciat i en pendent, però pel que explicà un dels testimonis és possible que siguin dades sense importància.

Les següents fotografies, de setembre de 2011, permeten la localització més exacta.

Fotografia 11. Fossa de Salma, coll d'Artà, baixada, foto de setembre de 2011

La fotografia mostra el revolt de la ubicació de la fossa, presa des del punt km 61,15 (la fita blanca de l'esquerra és el punt km 61,1). La paret de pedra de Santanyí, a l'esquerra de la carretera, marcava el límit de l'antiga; el terraplè i el sòcol de pi en formarien part. L'altre costat devia coincidir, com a molt, amb l'actual separació dels dos carrils. El terraplè de l'esquerra era inexistent el 1936 i es degué habilitar en les obres de condicionament del tram, segurament en la dels anys 80, darrera i per ara final.

Fotografia 12. Fossa de Salma, coll d'Artà, pujada en direcció a Artà, foto de setembre de 2011

Fotografia 13. Fossa de Salma, coll d'Artà, foto de setembre de 2011

*“Baixant del coll a la dreta, prop d’un xaragall, en una espècie de teula... jo diria que fa **com una teula...**”.*

La fita en primer pla correspon al punt km 61,1. La roca a la vorera, al centre de la imatge, marca la confluència amb el regueró que baixa de la muntanya. Aquest punt devia coincidir amb l'àrea on hi havia els cadàvers esmentats pels testimonis.

Fotografia 14. Fossa de Salma, coll d'Artà, baixant cap a Sant Llorenç, foto de novembre de 2011

La **teula** i el **xaragall** des de l'interior de la muntanya. En l'àrea senyalada per Riera Llinàs coma ubicació de la fossa, hi ha, a més, el rastre inequívoc d'una rasa de Telefònica. A part de les obres d'ampliació de la carretera hi hauria hagut aquesta altra intervenció sobre el terreny.

Testimonis recollits referits a la fossa de Salma.

Bernat Sureda Llull, a través d'Antoni Esteva Rosselló, el seu gendre.

El desembre de 2005 i en una conversa amb Antoni Esteva Rosselló, gendre de Bernat Sureda Llull, que el 1936 tenia 7 anys, va sortir la qüestió d'uns mal enterrats a la zona del Coll d'Artà. Acordàrem que ell intentaria obtenir més detalls de Sureda Llull, el seu sogre.

Em va remetre aquest correu electrònic:

“Els germans Biel Sureda Bergas [39 anys el 1936] i en Bernat Sureda Bergas [40 anys el 1936], pare i padrí jove respectivament del meu sogre [Bernat Sureda Llull], feien llenya per fer carbó al Coll d'Artà a la part dreta del coster, dins S'Auma Nou, conforme deixam Artà a l'esquena i tenint Sant Llorenç de cara, per situar-nos. En aquell indret, no gaire lluny de la carretera, era on es podien veure alguns dels morts els quals, semblava que estaven mig enterrats i de qualsevol manera. El meu sogre diu que a alguns es veien encara

les sabates i que ningú gosava donar part. Els qui ho sabien callaven i ben prou alerta a fer comentaris.”

L'acord era que quan el seu sogre millorés d'una malaltia que patia en aquell moment, aniríem al lloc i ens mostraria el punt exacte dels *mig enterrats* que havia vist quan era jovenet i anava amb el pare i l'oncle a fer llenya a la zona.

Antoni Esteva encara va afegir dies després algun detall complementari d'interès sobre el punt del suposat enterrament. Estava prop d'un xaragall i amb poca cobertura de terra, fins al punt que quan plovia i per l'esquerra baixava un corrent d'aigua, la mínima avinguda rentava el sòl i deixava al descobert les restes. Ràpidament les tornaven a tapar perquè no volien complicacions.

Bernat Sureda Llull mai no es va curar i va morir sense que l'eixida programada es pogués dur a terme.

Bartomeu Riera Llinàs.

El seu testimoni oral és de juliol de 2008.

El 1936 tenia 15 anys i la seva família era propietària de Sa Fompella, una extensió de terreny ubicada dins el terme municipal de Sant Llorenç a tocar del límit amb el d'Artà, a la zona del Coll d'Artà. La casa és la primera a la dreta a la baixada del coll en direcció a Palma.

“Els falangistes feien guàrdia al coll i aturaven els cotxes... Primer no n'hi havia tants. A Sant Llorenç jo hi he vist que només hi havia un cotxe, del metge, i una moto...”

*“Baixant del coll a la dreta, prop d'un xaragall, en una espècie de teula... jo diria que fa com una teula... hi havia **tres bultos**²⁴, i un mostrava una cama, fins al genoll, amb una sabata vermella... Me'n record bé; i bé... La veia sovint, perquè no la taparen mai. Això era dins terrenys de Salma... era on eixamplaren la carretera... **no, ara no ho trobarien. Se'n va anar quan eixamplaren la carretera...***

“I trons... no, eren de les bombes de quan desembarcaren... Els tirs varen ser més tard... Deixàrem la finca... amb els animals! I fugírem, més espantats que un conill... Anàrem al Pou Colomer, que la duia un tio nostre.

“Mai no varen saber qui eren aquells morts, feia poc que els hi havien enterrat, perquè es veia bé... del genoll per avall estava a l'aire... vèiem els pèls... amb la sabata vermella... si no vaig equivocat era la cama dreta... sí. Estava així, i la carretera aquí [fa senya cap a l'esquerra], era la dreta, sí. Jo crec que la vaig veure durant un any... nosaltres anàvem a conrar les rotes de Salma... a la part d'Artà del Coll, baixant cap a Artà a la dreta... Hi havia molta gent que hi conrava per allà, d'Artà i de Sant Llorenç... hi havia uns artanencs,

²⁴ Les negretes són afegides en la transcripció escrita del testimoni oral.

un que va ser batle i s'ha mort fa poc... sí, en Maia [Gabriel Massanet Femenías, batle d'Artà des del desembre de 1975 a l'abril de 1979], dos fills i son pare... tenien dues eugues negres... venien a fer rotes per allà..."

*"L'amo en Xesc Papaíó [Torres Font, de Son Coll]... feia llenya baixa per [anar] als forns de calç... A un forn de calç, baixant a l'esquerra, on ara hi ha un ametlerar jove, **n'hi havia un, de forn de calç... i deien que hi havien tirat un home...** Funcionaven... ja ho crec! Jo els he vist funcionar tota la vida... Els al·lots de llavonses érem beneïts... però ho vaig sentir a dir, sí... que **hi havien tirat un home, no sé si viu o mort...**"*

Els dos testimonis, en realitat un de sol suficientment clar, coincideixen en els detalls. **Tres bultos** que podrien correspondre a tres persones mortes i mal enterrades prop del punt alt del coll d'Artà, a l'actual MA-15. Està documentada la presència en aquest punt alt, que és de pas obligat, d'un lloc de guàrdia i control a càrrec d'un escamot de feixistes d'Artà.

A quins assassinats o desapareguts podrien pertànyer aquestes restes? Només podem bastir conjectures a partir dels més dubtosos que figuren a la graella 1.

No tenim constància del lloc d'enterrament de **Pere Nadal Pastor**, mort a Son Servera. D'acord amb la versió abans exposada i donada per la més creïble, no hauria de ser un cos que es volgués fer desaparèixer o de no deixar-ne constància²⁵.

Dos candidats podrien ser **Francesc Bonnín Picó** i **Nicolau Cortès Cortès**, capturats deia 27 d'agost de 1936 i dels quals no se'n va saber res més i que abans ja hem conjecturat sobre un eventual enterrament al quadro 1 del cementiri d'Artà. Tot i això, hi ha afirmacions en el sentit que foren assassinats a Manacor i enterrats allà²⁶.

Bartomeu Ginard Genovard, assassinat el 10 de setembre de 1936 mentre berenava a Na Marranxa va ser enterrat, segons certificació mèdica i inscripció al Registre Civil de Manacor, al cementiri catòlic d'aquella ciutat. Sabem que en un primer moment va ser assistit a l'hospital d'Artà i, davant la pèrdua de sang i l'escassa dotació del dispensari, va ser reenviat cap a l'hospital de Manacor. El reberen i no pogueren salvar-li la vida. Totes aquestes dades consten a la causa 458/36.

També hem recollit la versió de la família que no dóna crèdit a la certificació mèdica per la informació que els facilità **qui ho sabia**, que assegurà que **el remataren pel coll d'Artà**. Cal fer avinent que la inscripció al registre de defuncions no es va fer en el moment oportú i que es redactà en data 26 de desembre de 1936, més de tres mesos després. Hi consta: "*Esta inscripción se*

²⁵ Pere Nadal Pastor, de mal nom Gomila i Rabassó, ha estat generalment identificat de forma errònia com a Pere Gomila Pastor.

²⁶ De Bonnín, vid. PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGO, Elena; i ALZAMORA RIERA, Jaume. *Artà: 1931-1939*. Palma, 2007, pàg. 115. De Cortès, vid. TUGORES, Antoni. *Manacor, la guerra a casa*. Palma, 2006, p. 210, on s'hi diu: "*El 26 d'agost moria assassinat a Son Coletes.*"

practica en virtud de *comunicación del Sr. Juez Instructor teniente de Caballería retirado Francisco Riera Cerdà.*²⁷.

Val a dir que, com hem recollit pel que fa a inscripcions tardanes en el Registre Civil d'Artà, també en el de Manacor hi hem localitzat un altíssim nombre d'inscripcions de mort molt posteriors al succés.

En el testimoni de Riera Llinàs també hi consta un reflex de la brama popular en el sentit que Bartomeu Ginard hauria estat llançat en un dels forns de calç que hi ha prop de la zona descrita. Segons Riera Llinàs *“baixant a l'esquerra, on ara hi ha un ametlerar jove, n'hi havia un, de forn de calç... i deien que hi havien tirat un home... Funcionaven... ja ho crec! Jo els he vist funcionar tota la vida... Els al·lots de llavonnes érem beneits... però ho vaig sentir a dir, sí... que hi havien tirat un home, no sé si viu o mort...”*. Versió que ha arribat fins a l'actualitat, lligat al nom de Bartomeu Ginard Genovard. Era un dels **tres bultos**? El tiraren realment dins un forn de calç? A les fotos 8 i 9 és visible un forn de calç situat a l'altre costat de la carretera, a l'altura de la fossa localitzada, ubicació que coincideix amb el que descriu Riera. Si Bartomeu Ginard hi va ser tirat, en el primer ús del forn n'hauria desaparegut qualsevol rastre.

Els cadàvers de Vicenç Miquel Piris, Jaume Mas Antich i Llorenç Muntaner Riera es tenen per trets de la presó la mateixa nit, assassinats conjuntament i enterrats a la fossa comuna del cementiri de Porreres. No n'hem pogut trobar suport documental precís, fins i tot algun és prou confús.

De **Jaume Mas Antich** sabem que: “ [...] *del Capellán de la Prisión Provincial me comunica que: “en el libro diario de salidas y en fecha de 5 de marzo de 1937, consta que dicho fulano **salió en libertad... bastante entrada la noche**; Hablando con un conocido suyo me dice que recuerda su salida y que fue una de aquellas que se hacían **con fin desconocido**...”*

De **Vicenç Miquel Piris**, que el 5 de juliol de 1941 quan van a ca seva a detenir-lo per complir la sentència del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, la seva filla declara: “*el día **seis de marzo de 1937** fué puesto en libertad de la Prisión Estaciones de Palma, y desde entonces no han vuelto a saber noticia alguna de él*”.

A més, en data 14 d'abril de 1948 s'inscriu al Registre Civil d'Artà la seva defunció a instàncies del Jutge de Primera Instància del partit judicial de Manacor. De les dades que conté en resulta que va morir “*en esta villa el día **seis de Marzo de mil novecientos treinta y siete** a consecuencia de **la lucha nacional contra el marxismo** según resulta de expediente practicado y su cadáver recibió sepultura en el Cementerio de Artá*”. ¿Fins a quin punt són fiables, pel que fa al lloc de la defunció i d'enterrament, les dades d'aquesta inscripció, feta onze anys després d'haver sortit de la presó de Can Mir?

Vicenç Miquel no consta al llibre de registre d'enterraments –que tan explícit ha estat en el cas dels de l'estiu de 1936– entre els fets en el mes de març de 1937.

²⁷ El subratllat no és a l'original. Indica la part manuscrita de l'imprès d'inscripció de la defunció.

De **Llorenç Muntaner Riera** sabem que havia ingressat al castell de Bellver el 15 d'agost de 1936 i que en va ser tret²⁸ però no en quina data. Un testimoni oral²⁹ ha explicat que l'episodi del boliquet de roba que trobà la mare al portal va ser "*devers uns deu o dotze dies després que matassin son pare*" i, atès que el pare va ser assassinat el 23 d'agost, la troballa hauria estat, per tant, entre el dos i el quatre del mes de setembre. No hi ha constància documental ni al llibre de registre d'enterraments ni al de defuncions del Registre Civil d'Artà.

¿Serien aquests tres els *mig enterrats* a la fossa del Coll d'Artà? No hi ha, en l'estat actual de les investigacions, forma de saber-ho. Hem d'observar que les dades fiables indiquen que la treta conjunta s'hauria fet de tres presons distintes: Provincial, Can Mir i Bellver. Aquesta dada seria indicatiu de la presència activa en l'operació de persones d'Artà. Els haurien tret de les tres presons, conduïts a Artà i assassinats al coll d'Artà, on hi havia un escamot de guàrdia i enterrats –"*mig enterrats*"– per allà? Que la mare de Llorenç Muntaner trobàs la roba del fill al portal de casa, abonaria la conjectura anterior?

A més, el detall més decisiu per a una localització de les restes dels tres cossos que suposadament estaven enterrats al costat del revolt de baixada del coll d'Artà és que, d'acord amb el testimoni de Bartomeu Riera Llinàs "*Això era dins terrenys de Salma... era on eixamplaren la carretera... no ara no ho trobarien. Se'n va anar quan eixamplaren la carretera...*".

És a dir, que la fossa del coll d'Artà, raonablement identificada i localitzada, hauria estat arrasada en dates que caldria investigar a l'arxiu del Consell de Mallorca que té transferides les competències de carreteres. Saber-ne les dates i el resultat del moviment de terres i explanació serien els objectius d'una investigació que, en el moment actual no estam en condicions d'enllestir.

²⁸ Pel testimoni de Catalina Garau Muntaner, filla de Llorenç Garau Sureda, pres també a Bellver, que li va comentar "*Mon pare ja va pensar «Demà em tocarà a mi». Tots sabien que els que sortien els mataven tot d'una.*"

²⁹ Bartomeu Torres Mascaró.

Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda el febrer del 2006.

Fonts d'informació:

- Arxius, registres, etc.
 - Arxiu Municipal d'Artà (AMA).
 - *Cementerio municipal. Libro registro de enterramientos.*
 - Registre Civil del Jutjat d'Artà.
 - Padró d'habitants de 1935.
 - Llibres d'actes de les sessions plenàries (1913-1980).
 - Correspondència (1928-1944).
 - Diverses capsas i lligalls referits al cementiri.
 - Arxiu de la parròquia de la Transfiguració del Senyor (Artà).
 - LLITERAS LLITERES, Llorenç. [Dietari]. Documents inèdit.
 - Llibre de defuncions 1935-1937.
 - Arxiu del Registre Civil de Manacor.
 - Arxiu Diocesà de l'Obispat de Mallorca.
 - Arxiu del Regne de Mallorca.
 - Arxiu del Juzgado Togado Militar Territorial número 33, de Palma.
 - Causa 276/36: Maria Ginard Pascual.
 - Causa 403/36: Magdalena Egea i altres (bombardeig del 31.08.36).
 - Causa 430/36: Joan Escanellas Moll.
 - Causa 458/36: Bartomeu Ginard Genovard.
 - Causa 921/36: Vicenç Miquel Piris.
 - Arxiu de la Presó Provincial.
 - Fotos aèries:
<http://ideib.caib.es/visualitzador/visor.jsp>
 - Plànol del cementiri de 2011: especial agraïment al grup Muntaner-Ribot (Capdepera) i a l'estudi Liesegang-Mestre (Artà).
- Testimonis orals.
 - Joan Amorós Mòjer.
 - Andreu Bauzà Fuster.
 - Teresa Bonnín Fuster.
 - Joan Danús Mestre.
 - Magdalena Ferrer Muntaner.
 - Ignasi Maria Carrió.
 - Maria Martí Pastor.
 - Maria Mestre Carrió.
 - Jaume Mestre Carrió.

- Catalina Garau Muntaner.
- Càndil Genovard Planisi.
- Francesca Ginard Alzamora.
- Miquel Pastor Vaquer.
- Margalida Perelló Valens.
- Bartomeu Riera Llinàs.
- Mateu Sancho Gayà.
- Francesc Sureda Dalmau.
- Bernat Sureda Llull (a través d'Antoni Esteve Rosselló).
- Rafel Sureda Nicolau.
- Bartomeu Torres Mascaró.
- Bibliografia.
 - CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma, 1989.
 - GARÍ, Bartomeu. *Porreres. Desfilades de dia, afusellaments de nit*. Palma, 2007.
 - MARIMON, Antoni, 'Artà sota les bombes'. Article publicat a Diari de Balears, el 10 d'octubre de 2006.
 - MASSOT I MUNTANER, Josep. *El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-Setembre de 1936*. Barcelona, 1987.
 - PICAZO MUNTANER, Antoni; GARRIDO GALLEGU, Elena; i ALZAMORA RIERA, Jaume. *Artà: 1931-1939*. Palma, 2007.
 - TUGORES, Antoni. *Manacor. La guerra a casa*. Palma, 2006.
 - CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari Vermell*. Palma, 1989.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE CAPDEPERA.

Municipi: Capdepera.

Indret: La possible fossa està localitzada al municipi de Capdepera, als afores del poble en direcció Son Servera, a poca distància de la carretera i de les cases de la finca situada entre “S’Olivar del Biel Martí i “Sa Ca Blanca”.

Fossa: Una fossa amb 1 persona.

Tipologia: Díficil per la incertesa de saber el lloc exacte i per les intervencions que el terreny ha experimentat al llarg dels anys.

Desapareguts: 1 persona identificada.

Investigació.- Manel Suárez Salvà.

FOSSA COMUNA DE CAPDEPERA

Dades de la persona responsable.

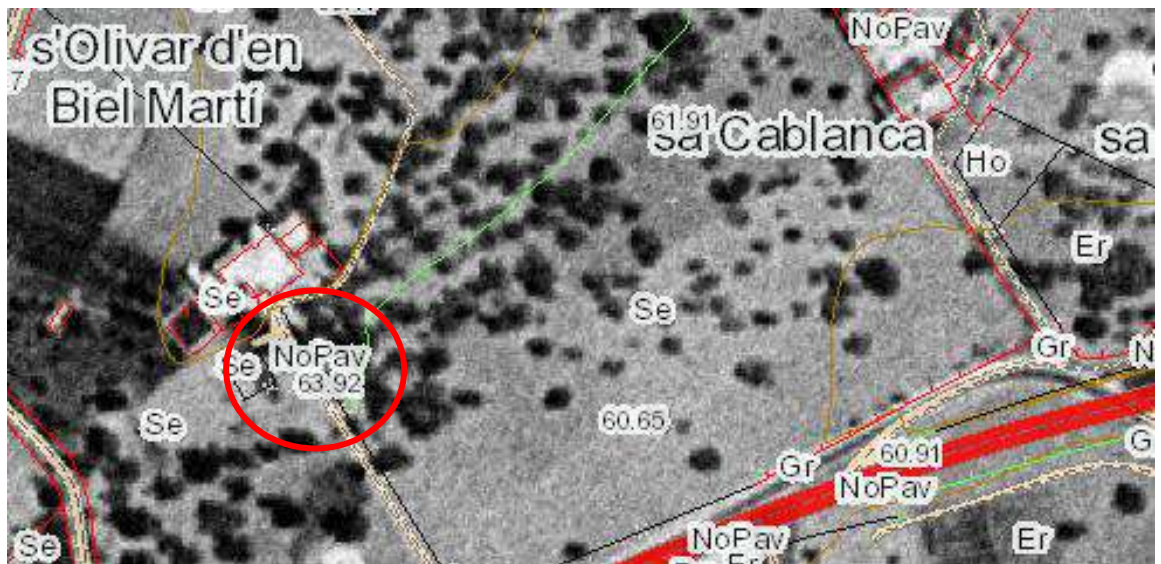
Manel Suárez Salvà.

Desembre de 2011

Dades de la fossa.

Localització:

- Geogràfica.- La possible fossa està localitzada al municipi de Capdepera, als afores del poble en direcció Son Servera, a poca distància de la carretera i de les cases de la finca situada entre "S'Olivar del Biel Martí i "Sa Ca Blanca".

Imatge aèria de 1956. El cercle entorn de les cases marca la ubicació de la fossa.

Imatge actual de les finques i les cases. El cercle ens indica la ubicació de la fossa.

El terreny és propietat de la família Flaquer, *Poca palla*.

La fossa:

Francesc Vaquer Veny va néixer a Artà el 13 de juliol de 1878 i vivia amb al seva dona i els seus filla a Capdepera, a So Na Moiana.

El 19 de juliol, el seu gendre Serafí Nebot, preveient el que podia passar segons les notícies que la família havia rebut, es va amagar. Poques setmanes després, el dia 7 d'agost, el sergent de la Guàrdia Civil, artanenc, Bartomeu Alzina Melis, *Puig*, acompanyat d'un falangista, es va presentar a la casa familiar i va detenir Maria Vaquer, esposa de Serafí, davant dels seus pares i dels seus dos fills petits.

Els falangistes locals i la guàrdia civil, mentrestant, continuaren cercant l'home amagat des del primer dia de l'alçament i, com que no el trobaven ni pogueren saber res d'ell per boca de la seva dona, pocs dies abans del 4 d'agost de 1936, decidiren detenir el seu sogre, Francesc Vaquer. Anaren a cercar-lo a casa seva, però ja no hi era. Aquell mateix dia havia acompanyat la dona i la néta al metge i allà el varen detenir. Se l'emportaren tot d'una a l'Ajuntament, a Ses Voltes i varen començar l'interrogatori. Volien saber on s'havia amagat el gendre. Francesc, bé perquè no ho sabia, bé perquè ho sabia i no estava disposat a denunciar-lo coneixedor del final que li esperava, callava. L'interrogatori es va anar endurint i començaren les pallisses. Altres homes que, durant aquells dies també estaven detinguts, explicaren anys més tard a la seva néta Magdalena que sentien els cops i els gemecs del pobre home, així com els crits dels torturadors, els mateixos que l'havien detingut, reclamant-li que denunciés l'amagatall del gendre.

En un moment donat, decidiren tralladar-lo, segurament per allunyar els seus crits i gemecs de les orelles dels veïns que vivien molt a prop de l'Ajuntament. Així, se l'emportaren a fora vila i continuaren torturant-lo a la recerca d'una delació que mai no va arribar. Els crits i els cops arribarien a ser tan forts que els veïns, allunyats a desenes de metres, els sentiren clarament durant tot el dia i tota la nit. Més endavant, Madò Bet Maria Ferrer Garau va explicar a Margalida, néta de Francesc Vaquer, que els veïnats li havien explicat que sentiren els seus crits i que el maltractaven i li demanaven on era el seu gendre. *"Què has d'anar a demanar si ja no té llengua!"*, va exclamar al sergent Alzina, *Puig*, un dels seus acompanyants. Francesc Vaquer Veny no va superar aquell darrer vespre d'interrogatori i va morir, en aquell mateix indret de fora vila, el dia 4 de setembre de 1936 a conseqüència de les pallisses i tortures rebudes durant varis dies d'interrogatori.³⁰

Mentre, la família el va cercar per tot i no el trobaven enlloc. Tampoc el trobaren a cap cementiri, ni a Capdepera ni a Manacor. Sí que tenien, però, la certesa de la seva mort. El silenci s'havia instal·lat a Capdepera i ni tan sols els seus propis assassins mostraren, en cap moment, la més mínima feblesa que els portés a indicar on era el cos.

Serafí Nebot aconseguí fugir des de Son Servera a Menorca on va passar els tres anys de guerra, Quan l'illa va ser ocupada, el van detenir immediatament i l'empresonaren durant quatre anys. Li concediren la llibertat provisional i va tornar al poble. La seva dona estava també empresonada, i hi estaria durant set anys. Com a conseqüència d'uns incidents ocorreguts a Palma, va saber que anaven a detenir-lo de bell nou i es va tornar amagar durant tres anys més fins que va aconseguir fugir cap a l'Alger, amb un patró d'Andratx.

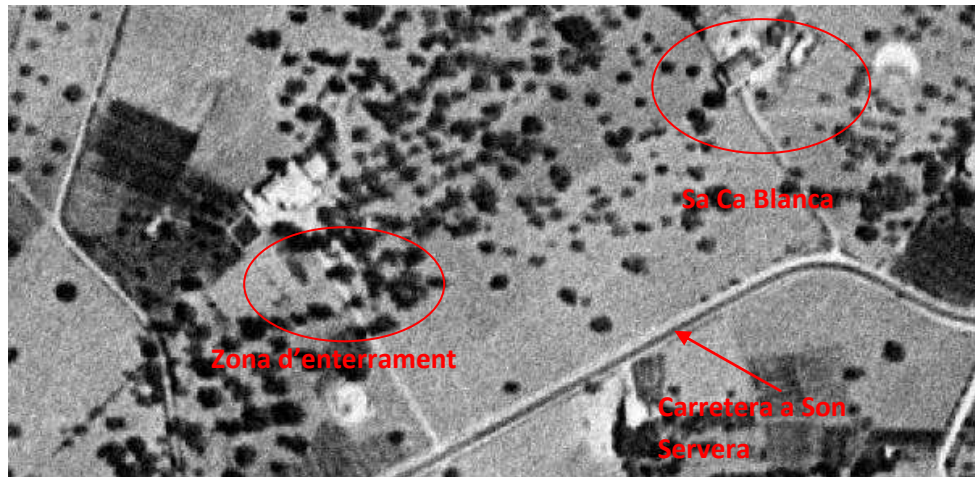
Mentre, la resta de la família cercava fer papers per poder anar amb ell, però els hi denegaven. El pare va fer una carta a les autoritats reclamant la filla i també li denegaren. Així les coses, Maria Vaquer i la seva filla Magdalena decidiren sortir de l'illa també amb un llaüt que els va costar tots els estalvis que tenien.

Aconseguiren reunir-se amb Serafí i, poc temps després entre els anys 1952 o 1953³¹, reberen una carta important del seu germà en la qual els indicava que el tractorer de Can March li havia explicat que, mentre estava llaurant a una finca situada al costat de Sa Ca Blanca (el terreny era den Poca palla, gent de doblers) hi va trobar uns ossos i que, tot d'una, els varelacionar amb l'única persona de la qual no en sabien res, Francesc Vaquer. Així, el nét de Francesc Vaquer, fill de Serafí Maria, va anar a les autoritats a dir que volia traslladar els ossos del padrí al cementiri. Les autoritats li contestaren que eren ossos d'animal, no humans. Però, aquell tractorer sempre va defensar que havia vist els ossos d'un home. El germà ja no va poder anar a la fossa.

³⁰ Testimonis de Magdalena Nebot Vaquer, Isabel Maria Ferrer Garau i d'una neboda del sergent Bartomeu Alzina Melis.

³¹ Testimoni de Magdalena Nebot Vaquer, que no pot recordar amb exactitud la data concreta de recepció de la carta.

Anys després, ja retornada a Mallorca, Magdalena Nebot va recuperar la conversa amb el tractorer que recordava perfectament el que havia vist i on, i així li ho va explicar. El cos estava just davant les cases de fora vila on l'havia dut quan el va treure de l'Ajuntament i on va morir.

Imatge aèria de 1956.

La família ja no sap què va passar amb els ossos, ni si encara hi són. Quan el tractorer els va descobrir, es va aturar i els va deixar a la vista.

Les imatges següents mostren l'indret on podrien estar les despulles de Francesc Vaquer Veny.

Llorenç Capellà, al *Diccionari vermell*, tot i que amb alguna diferència significativa pel que fa als anys de la troballa dels ossos, situa també en el mateix indret la possible fossa de Francesc Vaquer, indicant que *“l’any setanta, un foraviler que llaurava trobà els seus ossos i algú va marcar una creu, a la pedra del portell de S’Oliverar”*.³² Així com hem indicat a la primera imatge d’aquest informe, les cases on possiblement va morir aquest home estaven situades entre “Sa Ca Blanca” i “S’Olivar den Biel Martí”.

Els alumnes de l’IES Capdepera, l’any 1997, entrevistaren l’altre nét de Francesc, Joan Nebot, que els explicà que:

Quan els falangistes se n’adonaren, el tiraren del cotxe a la cuneta de la carretera. A la mateixa finca l’enterraren. Al cap d’una vintena d’anys, on havien enterrat al seu padrí, hi dugueren un tractor i trobaren els óssos d’un cadàver (finca de l’Olivar). El tractorer no volgué continuar. Passava per la carretera el manescal, a qui li ho contà. El manescal li digué que eren els óssos d’una persona i que feia una vintena d’anys que eren allà. El manescal avisà a un veí i, aquest, l’avisà a ell. Anà a parlar amb el jutge i el batle per poder dur els óssos al cementiri. Ell no volia denunciar res, ni justícia, només volia poder saber on era enterrat el seu padrí. Li digueren que s’arreglaria tot, però ningú

³² CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari vermell*, pàg. 178.

*no va fer res, de manera que avui encara no saben on són les despulles del seu padrí.*³³

Els fets, per tant, coincideixen en el tres testimoniatges, si bé aquest darrer introdueix la figura d'una manescal que demostrava conèixer perfectament els fets perquè feia referència a la presència dels ossos en aquell indret des de feia una vintena d'anys. Cal tenir present que la datació de la troballa se situa entorn de l'any 1952 i que l'assassinat va tenir lloc a finals del 36.

Intervencions fetes entorn de la fossa:

Es tracta d'una fossa complexa situada en un terreny que ha experimentat canvis importants al llarg dels anys:

- Entorn del 1952 o del 1953, un tractorer que llaurava el terreny va passar per sobre dels ossos i els va desenterrar. Després de denunciar el fet a les autoritats, no se'n va saber res més.
- Si es compara, a més, la imatge aèria de 1956 amb l'actual, es pot comprovar que la zona on hi havia les restes humanes estava envoltada de nombrosos arbres, mentre que, a l'actualitat, han desaparegut tots.

³³ Entrevista dels alumnes Biel Perelló i Jaume Alzamora, de l'IES Capdepera, feta el 31 de juliol de 1997.
<http://www.iescapdepera.com/dsocials/memoria/doc/repressaliats/entrevistes/entrevista%20Joan%20Nebot%20Vaquer.pdf>

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

En aquesta fossa podria haver-hi les despulles d'una sola persona, tot i tenint en compte les consideracions abans exposades.

- Nom i llinatges.- Francesc Vaquer Veny.
- Data de naixement.- Artà, 13 de juliol de 1878.
- Data de la mort.- 4 de setembre de 1936.
- Familiars: Tan sols resten vius els seus nets Magdalena i Joan Nebot Vaquer.
- Professió.- Pagès.
- Lloc de residència.- So Na Moaina, Capdepera.
- Circumstàncies de la desaparició.- El sergent de la Guàrdia civil Bartomeu Alzina Melis, *Puig*, acompanyat d'un falangista de Capdepera, el va detenir un parell de dies abans del 4 de setembre de 1936.
- Circumstàncies de la mort.- Les pallisses i les tortures a què va estar sotmès durant un parell de dies.

Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Associació Memòria de Mallorca.

Fonts d'informació:

- Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca.
- Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).
- Testimoni de Magdalena Nebot Vaquer.
- CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari Vermell*. Ed. Moll. Palma, 1989.
- MEMÒRIA CIVIL. Mallorca en guerra. Diari de Balears, 31 d'agost de 1986. Col·leccionable núm. 35. Reportatge de Damià Quetgles.
- OLIVER, Antoni.- Revista Presència, 27 d'abril al 3 de maig de 2007. Reportatge "Cercant les víctimes", pàg. 21.
- PERELLÓ, Biel i ALZAMORA, Jaume.- Entrevista Joan Nebot Vaquer.
<http://www.iescapdepera.com/dsocials/memoria/doc/repressaliats/entrevistes/entrevista%20Joan%20Nebot%20Vaquer.pdf>
- TELEVISIÓ DE MALLORCA. "memòria i oblit d'una guerra", capítol "Capdepera, brins de memòria".

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE DEIÀ

Municipi: Deià.

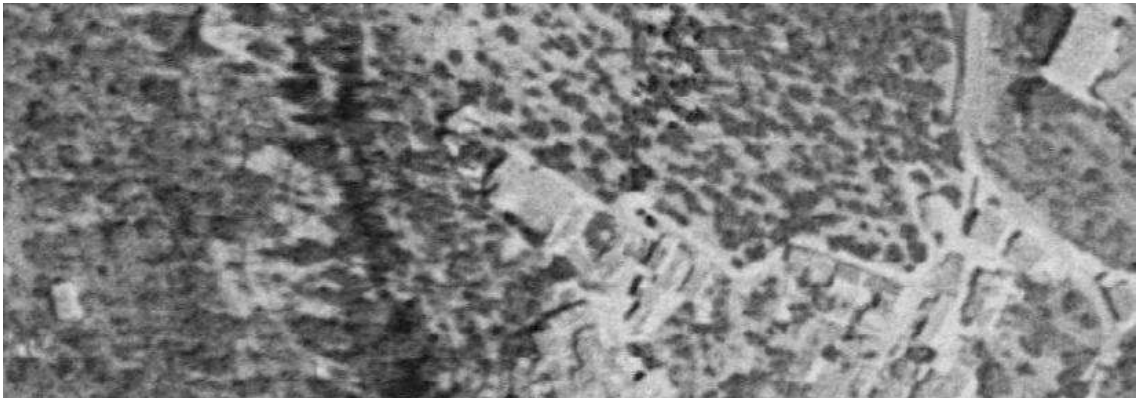
Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb un civil.

Tipologia: Difícil.

Desapareguts: 1 persona identificada

Investigació.- Magdalena Jaume, Josep Quetglas, Pedro de Echave

FOSSA COMUNA DE DEIÀ

Dades de la persona responsable.

Pedro de Echave

Abril de 2016.

Dades de la fossa.

Municipi: Deià

Indret: Cementiri Municipal

Tipologia: Difícil

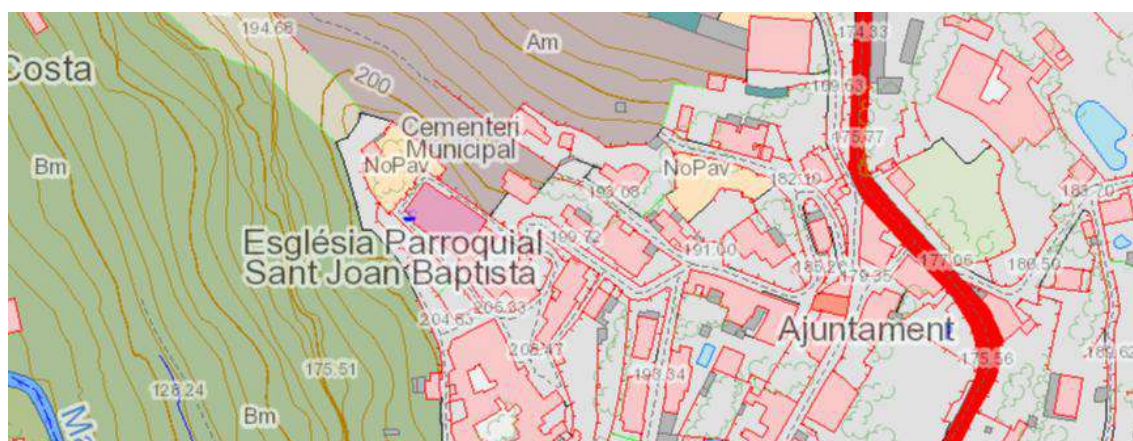
Víctimes inhumades: 1.

Data de la inhumació: 12 d'agost de 1936

Viabilitat de l'exhumació: Complicada, perquè els indrets en els quals els enterraren han sofert múltiples intervencions al llarg dels anys.

Localització

La fossa comuna de Deià es troba al “Primer Cuadrante Norte” segons els documents oficials de l'època. Hi ha una paret amb porta de barrots i paviment de plaques de pedra. Segons testimoni de l'actual fosser la fossa es trobava a un dels costats, encara que no especifica a quin costat concret de la porta.

Cementiri de Deià, 2013-02-26

Cementiri de Deià, 1956

Porta del cementeri vista des de l'exterior

Interior del cementeri amb la porta visible a un segon plà

Porta des del interior del cementeri. A un dels dos costats de la mateixa estava ubicada la fossa.

Identitat de la víctima:

Ramiro Feito Joaquin

Natural de Artosa (Astúries).

42 anys.

Fill de Ramon Feito i d'Isidora Joaquin.

Casat amb Andrea Siquier Pons. Pare de quatre fills.

Xofer.

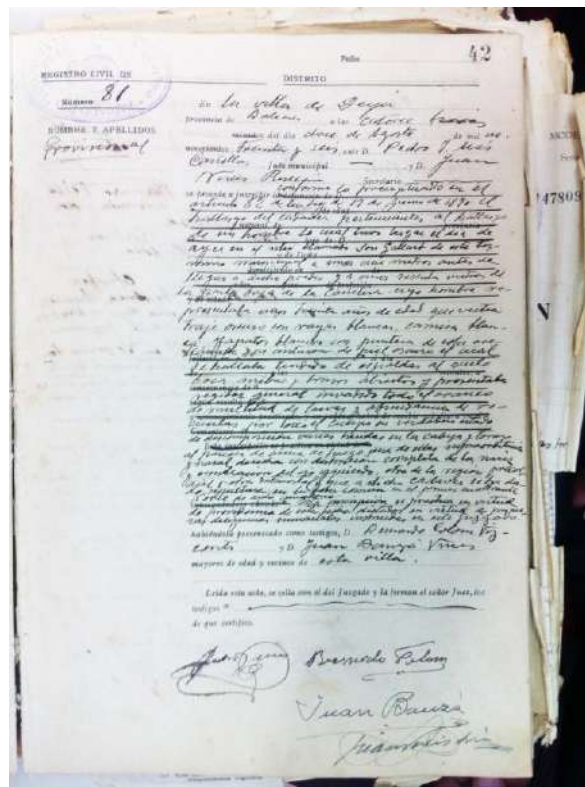
El seu cos fou al predi de Son Gallart, municipi de Deià, el dia 11 d'agost de 1936.

Circumstàncies de la mort i de la inhumació.

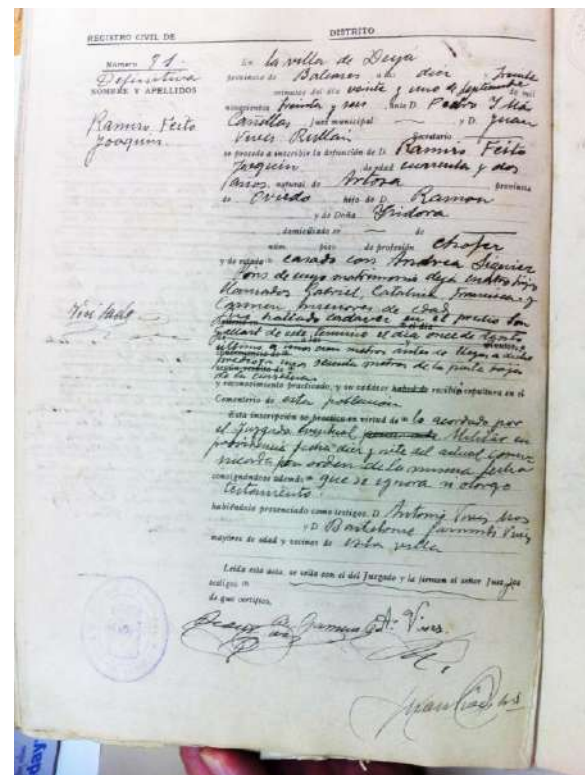
Hi ha molt poca informació sobre una víctima que no té causa oberta i que no apareix a les diferents relacions de víctimes existents fins a la data d'avui (Diccionari Vermell, Arxiu Memòria de Mallorca.....). Malgrat això, entenem que són molts els indicis que apunten a què ens trobam davant una víctima de la repressió del moment portada a terme pels colpistes. El cadàver trobat al predi de Son Gallart, municipi de Deià, oferia diferents ferides de bala; aquest fet indica que probablement es tractava d'una persona amb ideologia esquerrana. La data de l'assassinat també apunta en aquesta direcció, ja que agost de 1936 va ser un mes especialment repressiu davant l'imminent desembarcament republicà de Porto Cristo.

El fet de no conèixer el lloc de domicili de la víctima impedeix establir si es tractava d'un habitant de la localitat de Deià o si va ser assassinat en aquest indret per causes desconegudes. També cal la possibilitat (com ha ocorregut a altres casos) que el seu cos fos transportat des del lloc del seu assassinat al predi de Son Gallart, municipi de Deià, on finalment va ser trobar el seu cos en avançat estat de descomposició.

El que si podem concloure sense marge d'error, gràcies als documents que adjuntem, és que Ramiro Feito Joaquin va ser enterrat a una fosa comuna del cementeri municipal de Deià el 12 d'agost de 1936. El lloc on es troba aquesta fosa (segons indicacions del fosser) ha patit diverses modificacions al llarg d'aquests anys. Per aquest motiu la seva exhumació pot oferir dificultats que cal estudiar detingudament

Certificat provisional de defunció de la víctima abans de la seva identificació

Certificat de defunció de Joaquin Ramiro Feito una vegada identificat

FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'ESCORCA.

Municipi: Escorca.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Impossible. El cementiri on varen ser enterrats ja no existeix i els cossos varen ser dipositats dins l'ossera de la instal·lació actual

Desapareguts: 2 persones identificades.

Investigació.- Tomàs Suau Mayol.

FOSSA COMUNA D'ESCORCA

Dades de la persona responsable.

Tomàs Suau Mayol.

Novembre de 2011.

Dades de la fossa.

Municipi: Escorca

Indret: Antic Cementiri Municipal. Inexistent d'ençà de 1955.

Tipologia: Fossa comuna prèvia a l'inici de la Guerra Civil.

Víctimes inhumades: 2.

Data de les inhumacions: 1 de setembre de 1936.

Altres circumstàncies: Les despulles de les víctimes foren traslladades a l'actual Cementiri Municipal l'any 1955. L'any 1959 foren dipositades a l'ossera.

Viabilitat de l'exhumació: Impossible.

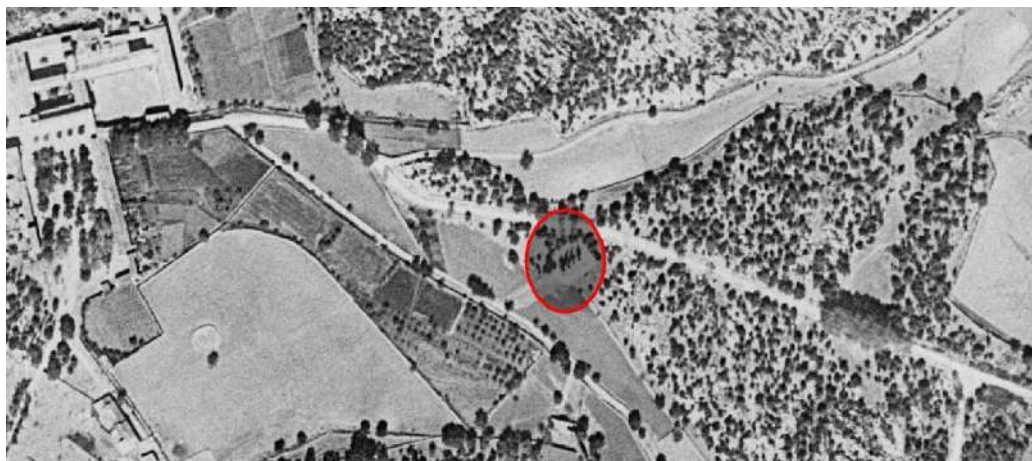
2) Localització

La fossa comuna d'Escorca on s'hi inhumaren les víctimes de la repressió sollevada a dia d'avui ja no existeix, puix el cementiri del que formava part fou traslladat íntegrament l'any 1955 al seu actual emplaçament.

L'antic Cementiri Municipal d'Escorca estava situat a la Vall de Josafat, al costat esquerre del camí que comunica el Santuari amb el Molí de Lluc i les cases de So n'Amer. Aquest camí, que transcorre paral·lel al torrentó des Pont des Guix, comença a la vorera dreta de la carretera que mena del Santuari cap a la cruïlla de Pollença i d'es Guix, a aproximadament uns dos-cents cinquanta metres des de l'aparcament de Lluc.

Un cop en el camí, havent avançat altres dos-cents metres, a mà esquerra hi sortia un trencall, actualment desaparegut, que ja conduïa al recinte funerari. Avui, es pot endevinar el punt d'inici del trencall perquè just al davant hi ha acaramullades setanta o vuitanta pedres planes treballades, de forma rectangular i amb evidències de trespol, recobertes de molsa, que probablement són restes del desmuntatge de l'antic cementiri. Tanmateix, a l'indret on s'aixecava el recinte funerari ja no s'hi pot accedir per mor de la barrera de fil de ferro que voreja el camí.

L'àrea que ocupava era de planta rectangular i dimensions moderades, sense excedir dels 750 metres quadrats. A la imatge aèria obtinguda gràcies al "Vol Americà", de 1956, s'observa en el seu interior, ja en desús, l'existència d'unes tirades regulars d'arbrat, possiblement xiprers. Avui, aquest indret està totalment cobert per un alzinar força espès.

Imatge 1: Ubicació de l'anterior cementiri municipal d'Escorca. (Ideib. Vol Americà, 1956)

Imatge 2: Ubicació de l'anterior cementiri municipal d'Escorca. (Ideib. Vol Americà, 1956)

Imatge 3: Ubicació de l'anterior cementiri municipal d'Escorca. (Ideib)

Imatge 4: Ubicació de l'anterior cementiri municipal d'Escorca. (Ideib)

Imatge 5: Punt d'inici del camí que menava a l'antic cementiri.

Imatge 6: A la vora d'aquesta soca ja morta començava el trencall que duia al cementiri vell. L'àrea que ocupava, avui està coberta per l'alzinar que es veu al fons.

L'any 1955 es creà l'actual Cementeri Municipal d'Escorca, situat al costat esquerre del Camí dels Misteris. Aquesta via empedrada, construïda en el període del bisbe Campins, s'inicia a l'enfront esquerre de la Plaça dels Pelegrins de Lluc. El recinte funerari es troba un cop deixat endarrera el Tercer Misteri, tot havent-hi d'accedir per un trencall també empedrat i flanquejat per alzines.

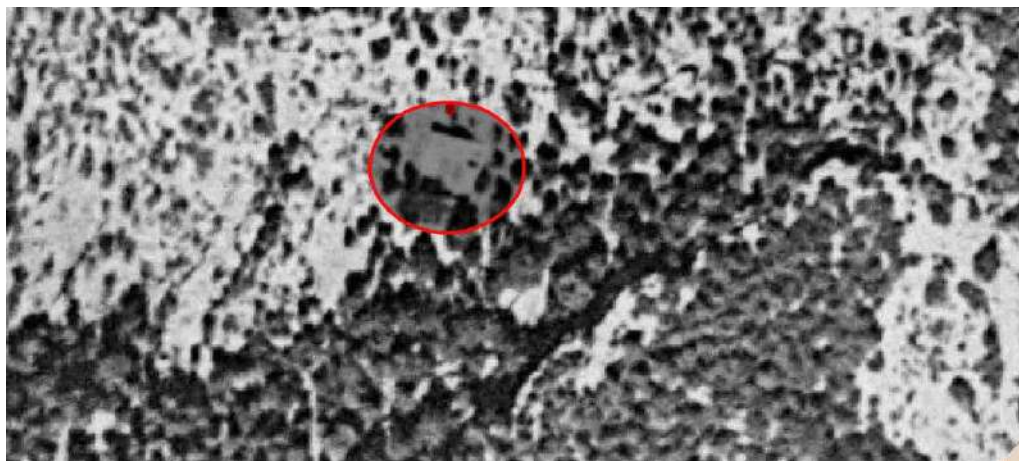
En el moment de la seva inauguració, el cementiri era de planta quadrada i ocupava un àrea aproximada d'uns 300 metres quadrats. Tot just comptava amb dues tirades laterals de nínxols, encara existents, a costat i costat de la porta d'accés. Cada tirada està composta per sis fileres de tres nínxols superposats, tot sumant 18 nínxols per tirada i 36 en total.

Aquests primers nínxols serviren per a dipositar-hi les despulles mortals exhumades del vell cementiri. El trasllat de les restes i la seva nova inhumació tingué lloc el dia 31 d'octubre de 1955, víspera de Tots Sants. Les despulles de les dues víctimes de la repressió totalitària varen ser ubicades en el mateix nínxol. Concretament, en el superior de la sisena filera de la tirada de la dreta, conforme hom entra en el cementiri, atès que aquella filera, aleshores, era de propietat municipal.

Allà hi romangueren fins el dia 10 de gener de 1959, quan ja foren traspassades definitivament a l'ossera. Malauradament, no ha estat factible localitzar documentació ni testimonis orals que poguessin esclarir la situació d'aquesta ossera. Val a dir, també, que d'ençà de la seva inauguració, aquest recinte funerari ha experimentat múltiples reformes i ampliacions, com ara la construcció de mausoleus laterals, una capella central, jardineres, etc., amb la qual cosa no podem descartar que la primigènia ossera quedés segellada.

Imatge 7: Ubicació de l'actual cementiri municipal d'Escorca. (Ideib. Vol Americà, 1956)

Imatge 8: Ubicació de l'actual cementiri municipal d'Escorca. (Ideib. Vol Amèrica, 1956)

Imatge 9: Ubicació de l'actual cementiri municipal d'Escorca. (Ideib)

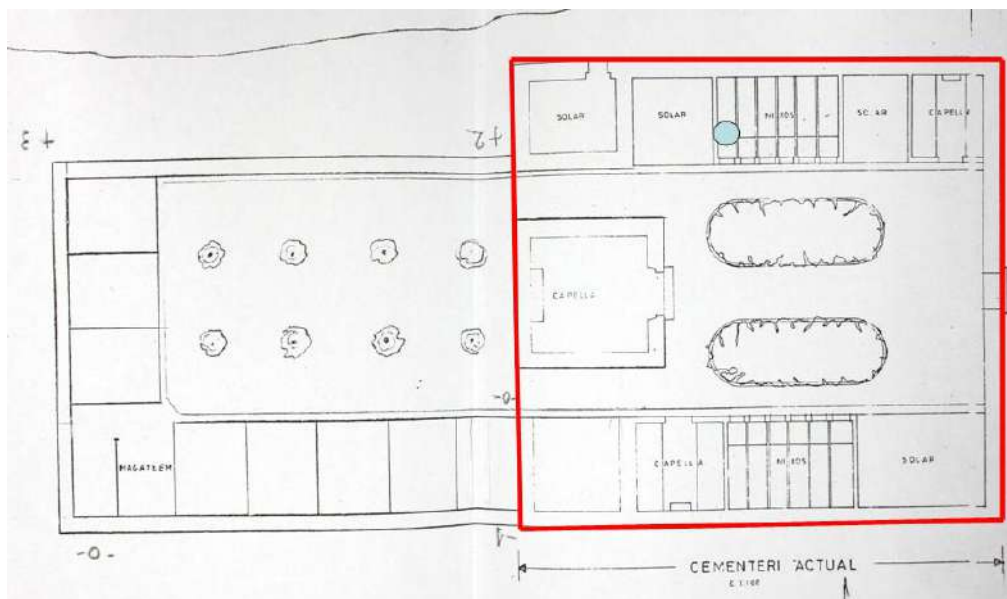
Imatge 10: Ubicació de l'actual cementiri municipal d'Escorca. (Ideib)

Imatge 11: Porta d'accés de l'actual cementiri municipal d'Escorca.

Imatge 12: Detall sobre la porta d'accés. Indica l'any de la construcció.

Imatge 13: Plànol del Cementiri Municipal d'Escorca (data indeterminada). Les línies vermelles marquen l'àrea original d'aquest recinte funerari (1955), tot i que la distribució interna ha patit modificacions significatives. El punt blau assenyala la ubicació del nínxol en què foren inhumades les despulles de les dues víctimes entre 1955 i 1959.

Imatge 14: Nínxol en què foren inhumades les restes de les víctimes entre 1955 i 1959.

Imatge 15: Nínxol en què foren inhumades les restes de les víctimes entre 1955 i 1959.

3) Identitat de les víctimes

1 - Josep Bernat Pericàs

(à) Monget.

Natural de Caimari (municipi de Selva).

30 anys.

Fill de Vicenç Bernat i d'Antònia Pericàs.

Casat amb Maria Mairata Seguí.

Jornaler.

Domiciliat al carrer de Sant Jaume, núm. 15, de Caimari.

D'ideologia d'esquerrers³⁴

Fou assassinat a Escorca entre el dia 31 d'agost i l'1 de setembre de 1936.

2 - Gabriel Seguí Solivelles

(à) Moreu.

Natural de Caimari (municipi de Selva).

32 anys.

Fill de Josep Seguí i de Francesca Solivelles.

Casat amb Maria Bernat Pericàs.

Sabater.

Domiciliat al carrer del Matorral, núm. 2, de Caimari.

L'any 1931 era vocal del Centre Republicà Federal de Caimari³⁵

Fou assassinat a Escorca entre el dia 31 d'agost i l'1 de setembre de 1936.

³⁴ SANTANA, Manel: *Selva, al recer de la muntanya*. La Guerra Civil a Mallorca, 4. Edicions Documenta Balear. Palma. 1998. Pàg. 40.

³⁵ *Ibid.*

4) Circumstàncies de la mort i de la inhumació.

Les dades de què disposem en relació a l'assassinat d'aquests dos ciutadans caimariencs provenen majoritàriament de la documentació generada per les Causes 399/1936 i 401/1936, instruïdes pel Jutjat Eventual de la Comandància Militar d'Inca.

La primera d'aquestes causes, la que ens proporciona més informació, fa referència explícita a la troballa dels cadàvers de les víctimes, devers les set del matí de dia 1 de setembre de 1936, a la carretera que mena de Caimari a Lluc, ja dins el terme municipal d'Escorca. També s'hi recullen les minses i inútils diligències policials i judicials practicades per a esbrinar les circumstàncies del doble crim. El desinterès en la investigació comportà que el cas fos sobresegit tot just dotze dies després d'haver tingut lloc els assassinats i que prevalgués la impunitat dels botxins. Tanmateix, aquesta documentació ens resulta de gran interès en tant que ens fa arribar els resultats de les autòpsies i el lloc concret d'inhumació dels cossos.

Pel que fa a la segona de les causes, aquesta ens ofereix, de manera indirecta, notícies sobre les circumstàncies de la mort, al menys en el cas de Josep Bernat Pericàs, atès que s'obre a set individus de Caimari que a principis d'agost de 1936 s'endinsaren a les muntanyes properes a la població, tot fugint de probables represàlies dels partidaris del cop d'estat. Entre aquests individus s'hi trobava, com diem, Josep Bernat Pericàs.

Així, a partir de la documentació recopilada – havent-la de tractar sempre de manera prudent per mor del seu origen – coneixem que, dia 6 d'agost de 1936, Josep Bernat Pericàs, juntament amb un amic seu – Gabriel Mairata Martorell –, optà per emboscar-se. Romandrien tots dos, durant tres o quatre dies, per l'indret de Sa Comuna, quan se'ls uniren cinc veïnats més de Caimari que havien pres la mateixa decisió. Al cap d'aquest temps, es dirigiren cap a Comafreda, on hi passaren, tots plegats, catorze o quinze dies. Possiblement, foren assistits amb aliments i notícies del que passava al poble per dos carboners, un dels quals era el pare de Josep Bernat Pericàs. Transcorregudes aquestes dues setmanes, Josep Bernat Pericàs es separà del grup de refugiats, que es lliuraren, finalment, a la Guàrdia Civil el 4 de setembre.

Les següents notícies que tenim de Josep Bernat Pericàs ja són les de la descoberta del seu cadàver i el de Gabriel Seguí Solivelles a la carretera de Lluc a Caimari (d'Escorca a Santañy, segons la documentació), a les set del matí de dia 1 de setembre de 1936.

Fou un veïnat de Selva, que es dirigia en bicicleta cap al seu lloc de feina al Gorg Blau, qui trobà un primer cos a la vora de la via, prop d'un indret conegut com Sa Punta. En veure'l decidí donar avís a una parella de membres de la *Milicia Ciudadana* de Caimari, que havia topat prèviament en el camí. Transmesa la notícia, reprengué la marxa i a 500 metres més amunt d'on havia trobat el cadàver en descobrí un altre. Novament en donaria part a la *Milicia*

Ciudadana, que alhora s'encarregaria de fer-ho arribar al quarter de la Guàrdia Civil de Selva i des d'allà es notificaria al Jutjat d'Inca. Pareix esser que quan arribaren al lloc dels crims els guàrdies civils de Selva, els cossos eren vigilats per membres de Falange. Poc després arribarien el jutge i Vicenç Bernat i Josep Seguí, pares de les víctimes, que reconegueren la identitat d'ambdues. Segons es desprèn de les investigacions policials i judicials recollides a la documentació, als voltants dels cossos no hi havia cap signe que denotés que allà s'hi hagués mantingut una lluita, per la qual cosa és evident que els dos veïns de Caimari foren executats a sang freda.

Això es dedueix també de les autòpsies que es realitzaren el mateix dia, ja al Cementiri Municipal d'Escorca, durant poc més d'una hora. Segons els resultats:

- Josep Bernat Pericàs vestia una camisa blava i uns calçons grisos vells. La camisa tenia la màniga dreta estripada. El cos presentava una destrossa de la base del crani, produïda per un dispar d'arma de foc que entrà per la regió submaxilar inferior i que produí l'explosió del crani, amb sortida de massa encefàlica. No s'apreciaven més senyals de violència.
- Gabriel Seguí Solivelles vestia jaqueta i calçons grisos, i no s'observava violència a la seva roba. El cos presentava una ferida per arma de foc amb orifici d'entrada a la regió carotídea dreta, amb gran hemorràgia, i alçament del temporal esquerre i sortida de massa encefàlica. No s'apreciaven més senyals de violència.

Aquesta informació última contrasta amb la proporcionada per Llorenç Capellà, en el *Diccionari Vermell*, qui cita el nom de les dues víctimes i de les quals manifesta que els seus cossos havien patit tortures i amputacions³⁶.

En el llibre de defuncions del registre civil d'Escorca hi apareixen inscrites totes dues víctimes. Les actes foren redactades el mateix dia 1 de setembre de 1936, a les sis de l'horabaixa. Segons aquests documents, els dos cadàvers foren inhumats a l'angle dret de la fossa comuna del Cementiri Municipal d'Escorca, ubicat, aleshores, a l'indret conegut com la Vall de Josafat, a la vora esquerra del camí que du de Lluc cap a les cases de So n'Amer.

Els dos cossos romangueren allà inhumats fins el 31 d'octubre de 1955, quan foren traslladats al nou Cementiri, situat aquest al Camí dels Misteris. En un primer moment, les restes mortals de les dues víctimes foren dipositades en el mateix nínxol. Posteriorment, el 10 de gener de 1959 les despulles varen ser passades a l'ossera.

³⁶ CAPELLÀ, Llorenç: *Diccionari Vermell*. Edicions Moll. Palma. 1989. Pàg. 36.

5) Fonts

- Documentació arxivística:

- ✓ Arxiu de Memòria de Mallorca:
 - Causes 1936/399 i 1936/401.
- ✓ Arxiu Municipal d'Escorca:
 - Llibre de defuncions del registre civil, 1919 – 1950.
 - Títols de propietat del Cementiri Municipal.
- ✓ Arxiu del Santuari de Lluc.
- ✓ Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears.

- Bibliografia:

- ✓ CAPELLÀ, Llorenç: *Diccionari Vermell*. Editorial Moll. Palma. 1989.
- ✓ SANTANA, Manel: *Selva, al recer de la muntanya*. La Guerra Civil a Mallorca, 4. Edicions Documenta Balear. Palma. 1998.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA D'INCA

Municipi: Inca

Indret: Cementiri municipal d'Inca.

Fossa: Una possible fossa amb civils

Tipologia: Una o vàries fosses longitudinals.

Desapareguts: Fossa del cementiri, 1 persona identificada. Probabilitat d'altres víctimes desconegudes.

Investigació: Arnau Matas Morell. Tardor de 2011.

FOSSA COMUNA D'INCA

Municipi: Inca

Indret: Cementiri municipal d'Inca.

Fossa: Una possible fossa amb civils

Tipologia: Una o vàries fosses longitudinals.

Desapareguts: Fossa del cementiri, 1 persona identificada. Probabilitat d'altres víctimes desconegudes.

Investigació: Arnau Matas Morell. Tardor de 2011.

Introducció

A Inca, com a tants altres indrets, la repressió fou un procés premeditat i planificat. Així, els falangistes anaren detenint de mica en mica tots els afiliats als partits d'esquerra i als sindicats. Santo Domingo i la caserna del General Luque feren la funció de presó per on passaren bona part de les persones perseguides. L'onada repressiva fou tan expansiva que ben aviat aquestes dues presons quedaren petites i s'hagué d'habilitar també el Cine Moderno per donar cabuda a tots els presoners. Molts d'ells foren traslladats a Palma, a Can Mir, a la presó provincial, a ses Illetes, al castell de Bellver, al vaixell Jaume I i a diversos camps de concentració. (Armengol i Armengol, 2005: 106, 127).

Així, varen ser eliminats els líders polítics i sindicals i les seves organitzacions foren esquinçades. Els càrrecs públics van ser detinguts i l'afusellament d'alguns dels líders i personalitats més destacades fou un fet. Aquest era el cas, per exemple, d'Antoni Mateu, Miquel Mercadal, Andreu París, Antoni Bestard o Gabriel Buades, entre molts d'altres. Bona part foren traslladats a Palma, mentre que d'altres quedaren a Inca i foren executats al cementiri (Armengol i Armengol, 2005: 127).

Avui per avui es coneixen bastant bé els detalls dels episodis repressius d'Inca. Existeixen algunes obres escrites i també enregistraments audiovisuals que ens permeten traçar fidelment els fets. Endemés, encara es segueix descobrint documentació que confirma per escrit tot allò que molts testimonis orals havien relatat. Tot i això, la qüestió de l'existència de la fossa d'Inca al cementiri encara és una qüestió pendent d'explorar. Dificilment se'n troben referències. Potser una explicació és que bona part de les víctimes foren traslladades a Palma abans de ser assassinades i això tanca la possibilitat que aquestes estiguin enterrades a una fossa a Inca. Tanmateix sempre queda oberta la possibilitat que a Inca hi reposin víctimes d'altres pobles, cosa que és habitual en moltes fosses de la repressió.

El fet que no existeixi documentació és quelcom habitual puix que en molts casos es tracta d'enterraments il·legals i els detalls de la seva ubicació havien de ser, com a mínim, discrets.

En el cas d'Inca, per sort, sí que s'ha pogut accedir a una plagueta d'anotacions del fosser del cementiri durant tots aquells anys, Pedro Gual. En aquest quadern sembla que s'hi anaven enregistrant els enterraments del cementiri, per ordre cronològic. No sabem si aquest document inclou la totalitat de les inhumacions; tampoc no sabem si era un esborrany que llavors es "passava a net" al llibre del cementiri, cosa probable. El que sí queda clar és que en aquest llistat d'anotacions hi figuren nombroses persones afusellades o mortes en combat. Algunes d'elles prou conegudes com ara Gabriel Buades o Llorenç Beltrán.

Una característica d'aquesta plagueta és que detalla amb claredat el nínxol concret on s'enterrà cada persona. Això ens serveix, com a mínim, per descartar que algunes persones estiguin a una fossa. Entre la llista de persones trobam algunes que moren de manera violenta o en circumstàncies sospitoses. A continuació mostrem aquests noms segons la transcripció literal de la llibreta del fosser:

Nom	Causa de la mort	Edat	Número fossa	Data de la mort
Agustín Torres Miñana	Un tiro vientre	47	651	21 juliol del 36
Sebastián Llompart Ramis	Explosión bomba	36	487	25 juliol del 36
Lorenzo Sabater Llobera	Explosión bomba	23	55	27 juliol del 36
Juan Seguí Mas	Combate de batalla, trasladado	22	261	23 agost 36
Francisco Navarro Bernat	Campo de batalla	19	Nincho alquilado nº2	23 agost 36

Luis Planas Llabrés	Fractura frontal	31	596	11 setembre 36
Gabriel Ferrer Ramis	Ahorcado	26	336	20 octubre 36
Margarita Capó	Contusiones en la cabeza	43	418	21 octubre 36
Juan Mut Jaume	Fusilado	20	Fosa común	5 novembre 36
Juan Fe Alberti	Ahorcado	40	509	14 abril 37
Lorenzo Beltrán Salvá	Fusilado	64	520	19 juliol 37
Pedro Baldona Panadés	Atropellado por un auto, trasladado	22	Nincho nº 12	17 gener 38
Gabriel Buades Pons	Fusilado		105	2 juliol 38
Jorge Sampol Riera	Fusilado	28	702	23 juliol 38
Maria Alberti Riera	Ahorcada	73	26	16 agost 38
Juan Colí Forner	Accidente de automovil	26	64	9 setembre 38
Maria Morro Coll	Accidente ferrocarril	62	101	4 agost 39

Font: Quadern d'anotacions del fosser d'Inca. Material dispers no catalogat.

Aquesta documentació és molt valuosa per a la investigació historiogràfica en general. Del llistat de persones podem dir amb seguretat que al menys 4 d'elles foren víctimes clares de la repressió: Joan Mut Jaume, Llorenç Beltrán, Gabriel Buades, Jordi Sampol. En el nostre cas, la recerca de la situació de la possible fossa d'Inca, ens hem fixat especialment en el cas de Joan Mut Jaume. És la única entrada del quadern que fa referència a un enterrament a la fossa comuna. Podria referir-se a l'ossera (que existeix a tots els cementiris), però com veurem més endavant és plausible pensar que es tracta més bé d'un clot cavat expressament per enterrar-hi cossos. Aquesta hipòtesi pren força quan ens ajudam de nous documents que van sortint a la llum sobre les víctimes de la repressió³⁷. També s'ha de dir que existeix un altre quadern del fosser en què s'hi detallen els trasllats. Doncs bé, les pàgines

³⁷ Ens referim a l'arxiu de Memòria de Mallorca que, arrel del seu projecte "toteslescauses.cat", ofereix la possibilitat d'accedir a les causes judicials balears del període 1936 en endavant.

corresponents al període 1936-1945 han desaparegut o estan en blanc. Sense dubte això pot tenir diverses interpretacions.

Paral·lelament a això, existeix certa tradició oral que sí que parla de l'existència d'una fossa comuna d'assassinats al cementiri. No s'ha trobat massa documentació que corrobori aquests testimonis, però és cert que la ubicació que en fan és prou exacta: a l'esquerra del camí central del cementiri vell, a partir del segon caminal.

Aquestes informacions porten a la confusió quan hi afegim que al cementiri d'Inca hi hagué enterraments en clots ("hoyos") durant els anys 1917-1918, potser relacionats amb el període de conflictivitat social que s'hi visqué en aquells anys (Fullana, 1996). Aquests enterraments s'organitzaren en sèquies tapades per una canyissada. Sembla que allà hi havia cossos no identificats.

Potser en el cas de víctimes de la repressió feixista que hi hauria 20 anys després, la metodologia d'enterrament no fou massa diferent.

Dades de la fossa

Ara per ara només tenim constància documental d'un cos enterrat el 5 de novembre de 1936 a una fossa del cementiri d'Inca. No sabem si aquest cos segueix allà o fou traslladat amb posterioritat. En qualsevol cas és aquesta la pista que mirarem d'estirar, com si fos un fil, per poder arribar a conclusions més generals sobre la fossa comuna d'Inca.

Localització

Tenim, doncs, dues pistes que ens condueixen a un mateix lloc. Es tracta de l'afusellament de Joan Mut Jaume, jove condemnat a mort de només deu anys, a la paret del Cementiri d'Inca. El seu cos fou enterrat a una fossa el mateix dia. D'una banda això es confirma gràcies al quadern del fosser, que efectivament deixa constància del seu enterrament. D'altra banda, existeix el document del Jutge d'Instrucció que en certifica l'enterrament. Aquest document s'inclou en la causa judicial 1049/36, juntament amb altra informació de la víctima. Doncs bé, la certificació judicial s'expressa amb una claredat contundent:

"En Inca a cinco de Noviembre de mil novecientos treinta y seis, el Señor Juez Instructor, acompañado de (...) el Secretario, hizo trasladar al Cementerio de la ciudad de Inca, el cadaver del Artillero, Juan Mut Jaume, dándole sepultura del mismo en la segunda parcela de la fosa común que hay entrando en la izquierda del referido cementerio y distanciado a dos metros del tercer pasillo y a unos seis metros del pasillo lateral de la parte izquierda en el sentido de profundidad, y a ocho metros de igual sentido del pasillo Central, procediendo a su (...) enterramiento con las prendas que llevaba para (...).

*Y para que conste se extiende la presente que firma el Señor Juez conmigo el Secretario, de que certifico.*³⁸

Si superposam aquesta detallada indicació amb els plànols del cementiri (l'actual i també la fotografia aèria de 1956) veiem que queda força clara la ubicació concreta de la fossa. Les distàncies entre caminals encaixen perfectament, de manera que la indicació que es fa al document judicial és plausible i concordant i a més avui la distribució del cementiri no ha canviat substancialment.

*Fotografia aèria de l'any 1956.*³⁹

³⁸ Causa 1049/36, Arxiu de Memòria de Mallorca.

³⁹ Ortofoto 1956. Dret de propietat intel·lectual de la Fotografia aèria: Ministerio de defensa. Dret de propietat intel·lectual de la Ortofoto, Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears. Resolució 50cm. Data vol: 1956. Data publicació: 11-02-2010. <<http://www.ideib.cat>>

Vista aèria actual del cementiri (Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears).

Àrea de la possible ubicació de la fossa actualment i segons la foto de 1956.

Localització concreta de la fossa de Joan Mut Jaume.

Localització concreta de la fossa de Joan Mut Jaume.

És possible, a partir d'aquí, que la fossa comuna d'aleshores s'allargués molts metres longitudinalment de manera paral·lela al camí central del cementiri.

Tipus de fossa i intervencions fetes al seu entorn

Tot indica que la fossa és un clot cavat a terra en un indret del cementiri on no hi havia caminals ni nínxols. No consten intervencions fetes entorn de la fossa, a banda de la presència d'arbres que possiblement no hi fossin en aquella època i, també, de la presència actual d'enllumenat públic en forma de fanals.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa

Amb la informació de què disposam, no es pot afirmar que el cos de la víctima resti encara dins la fossa. Sí que sembla clar, però, que hi fou efectivament inhumat l'any 1936. A més a més, no sembla probable que fos la única persona enterrada allà.

Fitxa personal

Nom i llinatges: Joan Mut Jaume

Data de naixement: 1917 aprox.

Origen: Lluçmajor.

Professió: Picapedrer.

Estat civil: Fadrí.

Data de la mort: 5-11-1936 (Registre Civil, tom 33, n. 143)

Circumstàncies de la mort: Afusellament a la paret del Cementiri d'Inca.

Lloc de la mort: Paret del Cementiri d'Inca.

Descripció literal: *“Ha sido pasado por las armas en el día de hoy a las seis horas reinta minutos detrás del cementerio y a la tapia del mismo como autor del delito de traición en cumplimiento de sentencia dictada por el Consejo de Guerra en el Cuartel de Inca con aprobación del Excmo. Sr. Comandante Militar y su Auditor.”* (Registre Civil, tom 33, n. 143)

Al Diccionari Vermell hi trobam la seva entrada:

“Era soldat d'Artilleria a la caserna General Luque d'Inca. Ignor quina fou la seva falta concreta, però sembla que va infringir el Ban del deu d'octubre del trenta-sis. El condemnaren a mort i l'afusellaten el deu

de novembre del mateix trenta-sis. Davant la soledat dels canons, aquest al·lot, Joan Mut, demanà el confés i es va mostrar apenat per les seves culpes. Certament és una mort ben feixuga la seva: morí crivellat i apenat” (Capellà, 1989: 118).

Als documents de la causa 1049/36 (veure annex) s’hi pot trobar molta més informació sobre les circumstàncies de la seva mort.

Altres víctimes assassinades al Cementiri d’Inca i enterrades en nínxols

A banda de Joan Mut també tenim constància d’altres persones assassinades i enterrades al Cementiri d’Inca, tot i que no a una fossa. Aquesta és una breu relació d’algunes d’elles:

LLORENÇ BELTRÁN SALVÀ

Va néixer a Inca l’any 1877. Era barber i corresponsal de la coneguda revista *Foc i Fum* i també d’*Avance*. Era d’idees profundament anarquistes, tot i que no tenia una militància formal. Fou detingut i traslladat a Can Mir el 22 de juliol de 1936. Fou sotmès a diversos consells de guerra, acusat d’escriure de manera despectiva i injuriosa contra el Movimiento Nacional i de ser d’idees extremistes. Condemnat a mort, fou executat davant la làpida del Cementiri d’Inca el 19 de juliol de 1937, acusat d’adhesió a la rebel·lió. Segons el llibret del fosser del cementiri, fou enterrat en la sepultura 520, a l’edat de 57 anys.⁴⁰

GABRIEL BUADES PONS

De família pagesa, de ben jove ja havia tastat varis oficis. Tot i que no va tenir l’oportunitat d’estudiar, fou un veritable autodidacte. D’idees anarcosindicalistes que es feren fortes després de la seva estada a França, era subscriptor i llavors col·laborador assidu de *Cultura Obrera*, portaveu dels sindicats llibertaris de Ciutat i posteriorment de la CNT de Mallorca. També era redactor de la publicació periòdica *Avance*. Un cop detingut després del cop d’Estat, Gabriel fou empresonat a Santo Domingo i, més endavant, traslladat al vaixell Jaume I i tot seguit a Can Mir. Sotmès a Consell de Guerra, fou condemnat a mort i executat el juliol de 1938 al cementiri d’Inca. El seu cos fou enterrat al nínxol número 105.

JORDI SAMPOL RIERA

Com explica en el Diccionari Vermell, “Tenia uns vint-i-quatre anys. Treballava d’impressor i exercia el càrrec de regidor. El seu partit: possiblement Esquerra Republicana. Era una persona enormement activa i cada Primer de Maig celebrava en el poble la festa dels treballadors, organitzant un míting a la possessió de Biniatzem. Al poc temps d’esclatar la rebel·lió militar, cridaren la seva quinta a files i va reincorporar-se a l’Exèrcit. Ignor qui l’assenyalà amb el dit, però passà al calabós i li instruïren procés pels seus antecedents polítics.

⁴⁰ A banda del llibre de Llorenç Capellà (1989) i el dels germans Armengol (2005), es pot trobar un magnífic relat de la vida de Llorenç Beltrán en una comunicació de Gabriel Pieras en les X Jornades d’Estudis locals d’Inca (Pieras, 2010).

Sotmès a Consell de Guerra, el condemnaren a mort. La seva dissort era decidida, tot i que intentà tallar els barrots de la cel·la amb una serra. El vint-i-tres de juliol del trenta-vuit, queia afusellat en el cementiri d'Inca amb un *Visca la República* als llavis. A poques passes d'allà, davant la caserna militar del poble, la seva mare queia desmaiada quan sentí la descàrrega. Havia acudit a acomiadar el fill i sols l'havia entrevist, assegut dins una camioneta militar, camí del cementiri..." (Capellà, 1989: 156). Fou enterrat al nínxol número 702 del Cementiri d'Inca.

Fonts d'informació

- ARMENGOL, ANTONI i JAUME ARMENGOL (2005): *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Perifèrics, Palma.

- CAPELLÀ, LLORENÇ (1989): *Diccionari Vermell*, Moll, Mallorca, pàg. 118.

- FULLANA, P., "Crisi de subsistències i conflictivitat social a Inca durant el trienni bolxevic (1917-1919)", a *II Jornades d'Estudis Locals*, Ajuntament d'Inca, Inca, 1996, p. 249-260.

- Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IDEIB)
<<http://www.ideib.cat>>

- PIERES, GABRIEL (2010): "Llorenç Beltrán Salvà, 'Es Barbó'. Apunts històrics d'una tragèdia", *X Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Ajuntament d'Inca, Inca.

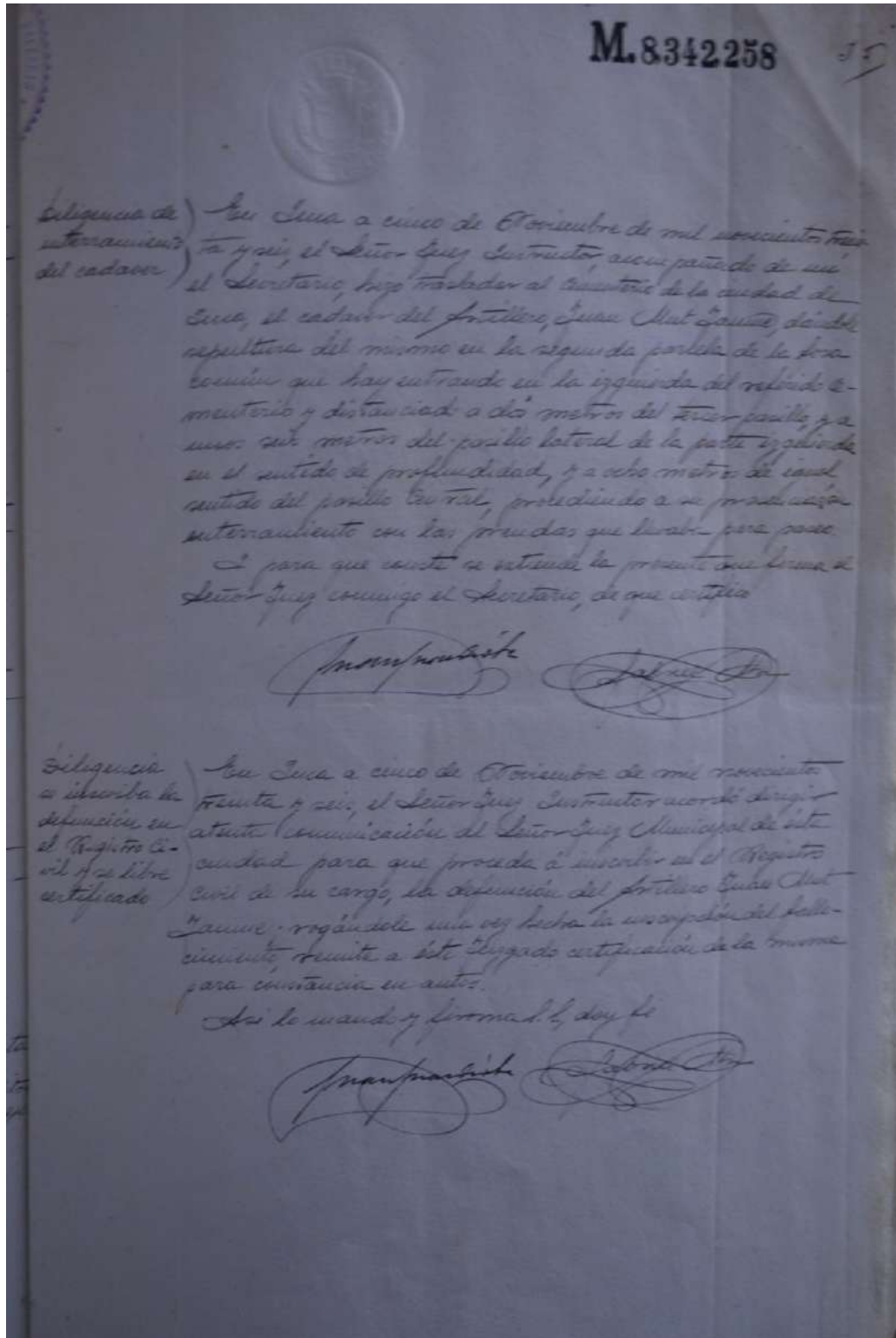
- Registre Civil d'Inca, tom 33.

- Quadern d'anotacions del fosser d'Inca. Material dispers no catalogat.

- QUETGLES, DAMIÀ (1986): "Inca. Les sabates de la ciutat al poble", *Memòria Civil*, número 32, Balears.

Annexos

1. Document adjunt a la causa judicial 1034/36 referent a l'enterrament Joan Mut Jaume.

2. Quadernet personal d'inhumacions del fosser on apareixen els noms de Joan Mut Jaume (afusellat), Gabriel Buades Pons (afusellat), Llorenç Beltrán Salvà (afusellat) i Jordi Sampol Riera (afusellat).

Nombre de la sepultura		años	Estado	Sexo	Numero de la sepultura
	<i>Sombres</i>				
	D. Catalina Villalonga Borna	19	L.	21	33.
293.					
42.					
200					
596.	" Antonia Beltrán Meliá	92	O.	3	623.
619.	" Bartolomé Darius Socas	8	n.	5	282.
436.	" Juan Mut Jaume [†] fusilado	20	L.	5	Rosa Comun
147.	" Jorge Clotera Perello	55	L.	8	278
585.	" Caloma Coll Pato	72	O.	8	456.
Rosa comun.	" Francisco Coll Alberti	43	L.	9	178.
472.	" Jaime Estrany Beltrán	71	L.	9	538.
561.	" Catalina Vidal Socas	26	L.	9	304.
275.	" Lucia Gual Píras	63	L.	10	192.
	" Catalina Martorell Sampol	75	L.	11	568.
	" Margarita Juan Grau	63	L.	12	358.
	" José Amor Vallespi	96 días	n.	15	57.
622	" Maria Garcias Buades	18	L.	17	481.
289.	" Bartolomé Fiol Beltrán	80	L.	18	367.
149.	" Maria Neus Espasas	74	O.	18	366.
181	" Catalina Beltrán Ramón	41	L.	19	610.
336	" Isabel Amor Muner	93	O.	22	101.
418.					
Rosa comun.					

Numero de la aportacion	Nombre	Edad	Estado	Sexo	Numero de la aportacion
509	D. Miguel Busadas Pans	37	C.	18	105.
	" Lorenzo Beltran Salva	64	C.	19	520
	" Mateo Plagas Llinas	4	m.	22	260.
	" Catalina Laurisa Brugal	8	m.	24	312.
	" Maria Perello Bibiloni	22	O.	28	428.
554.	" Juan Llabris Jaime	5/12	m.	29	comun.
637.	" Monserata Coll Llabris	74	S.	30	27.
531.	" Maria Teresa Amingual Barulo	84	O.	31	81.
	" Antonia Beltran Beltran	60	S.	31	623.
Agosto de 1937					
367. muchacho alquiler m. 5	" Carlos Perrone San Juan	74	S.	1	717.
147.	" Pedro Ferriol Juan	20	O.	5	652.
425. fina	" Margarita Nicolau Namiis	79	O.	7	539.
Comun. mincho	" Magdalena Namiis Namiis	61	m.	8	comun.
alquiler.	" Antonio Rubert Grau	79	m.	14	555.
	" Barbara Arrom Llabris	35	C.	23	262.
	" Catalina Pans Borrens	63	C.	26	482.
	" Pedro Jai Namiis Martorell	70	C.	31	moncho alquiler?
2. fina comun					
596.					
55.					

Hombres				
Julio de 1938				
	años	Estado	Día	Costo de la expedición
D. Gabriel Ruadas Pons (Fusilado)	C.	2	105	9.
" Maria-Lina Llinas Pascual	73	C.	2	200. comun.
" Catalina Canaves Alberti	53	O.	6	950.
" Salvador "Agui" Fortera	8	m.	8	695.
" Bárbara Sebastian Roca	16	P.	10	696.
" Maria Pujadas Martorell	71	O.	13	480.
" Francisca Luis Salas	14	m.	14	427.
" Jorge Champol Riera (Fusilado)	28	L.	23	702.
" Vicente Carolana Salas	88	C.	27	578.
" Miguel Correns Matou	64	C.	28	639.

Agosto de 1938

" Antonio Grau Nicolau	39	L.	1	549.
" Esperanza Mut i Munar	80	O.	3	528.
" Margarita Agui Cortis	6	m.	5	95.
" Arnaldo Mir Salom	21	C.	11	50.
" Maria Alberti Riera i ahorcada	73	O.	16	26.
" Antonia-Lina Mut Esteve	56	C.	18	451.
" Gabriel Correns Calvo	17	L.	25	500. comun.
" Margarita Miralles Morro	85	O.	25	533.
" Pedro Pons Catalá	69	C.	31	369.

418

ombres

Septiembre de 1938

D. Juana-ibna Socias Miralles	50	L.	3		Fosa Comun
" Juan Coli Gomez ^{accidente de} automovil	24	L.	9	64.	
" Paula Oliver Planas	P. 67	O.	14	517.	
" Juana-ibna Mateu Domenech	42	O.	16	387.	
" Juan Miró Aguilo	P. 31	O.	21	42.	
" Teresa Paris Martorell	60	L.	25	554.	
" Ana Guasp Serra	40	L.	26	101.	
" Margarita Nicolau Mateu	76	O.	30	418.	
" Maria Tols Socias	8	n.	30		Fosa Comun

Octubre de 1938

11	Juana Ana Janer Company	70	v.	10	315.
11	Magdalena Abrinas Pans	82	v.	10	498.
11	José Matas Bus	40	c.	15	133.
11	Juan Beltrán Guardiola	3 ¹ / ₂	u.	21	^{Free} comm.
11	Juan Chisnelis Duran	29	c.	22	519.
11	Antonio Sierra Exposito) Bras la del P.	77	u.	28	^{Free} 5.
11	Remedios Grau Hernandez	8	u.	29	^{Free} comm.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE LLUCMAJOR

Municipi: Lluçmajor.

Indret: Cementiri municipal de Lluçmajor.

Fossa: Dues fosses amb civils

Tipologia: Cap de les dues fosses ha experimentat cap intervenció des de l'enterrament dels cossos. Així i tot, la corresponent a Antoni Oliver Jordà és absolutament viable, mentre que la segona necessitaria unes comprovacions arqueològiques prèvies

Desapareguts: 4 persones identificades.

Investigació: Bartomeu Garí Salleras.

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE LLUCMAJOR

1) Dades de la persona responsable.

Bartomeu Garí Salleras

Datació: novembre de 2011

2) Dades de la fossa.

2.1) Localització:

2.1.1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Lluçmajor
- Indret concret (topònim): Cementeri Municipal de Lluçmajor

2.1.2-Cartogràfica

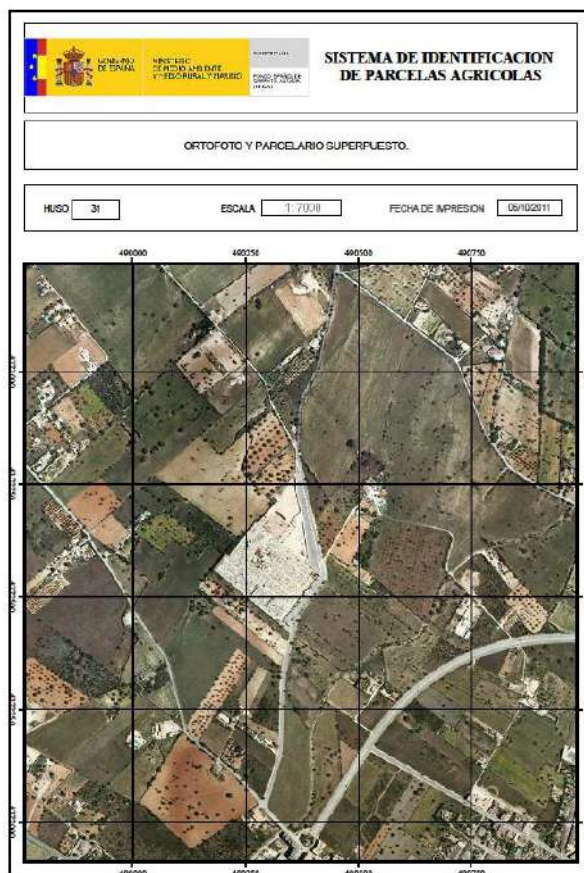

Fig. 1. Vista aèria actual del cementiri municipal de Lluçmajor. Font: SIGPAC, ortofotos 490000, 490250, 490500, 4373000, 4372750 i 4372500.

2.1.3-Propietat del terreny.- Lluçmajor és el municipi més extens de Mallorca, pertany a la comarca del Migjorn i l'inda amb la capital de l'illa, Algaida, Montuïri, Porreres i Campos. El seu cementiri es troba situat a un quilòmetre del nucli urbà. S'hi accedeix pel Camí de Son Galdent. La instal·lació és de propietat municipal, per aquest fet i, en l'àmbit de les competències conferides per la legislació vigent en la matèria a l'Ajuntament, aquest n'és el responsable del seu manteniment i gestió. El recinte està obert de dilluns a divendres de les 7 del matí fins a les 20 hores del capvespre durant els mesos d'abril al setembre. En aquest període els dissabtes, diumenges i festius té les portes obertes de les 9 fins a les 20 hores. Del mes d'octubre al març, resta obert de les 7 del matí fins a les 18 hores del capvespre de dilluns a divendres. Dissabtes, diumenges i festius de 9 a 18 del capvespre.

2.1.4-Documentació gràfica i fotogràfica per la ubicació i localització de la fossa comuna del cementiri municipal de Lluçmajor.-

Fig. 2. Vista aèria actual del cementiri municipal de Lluçmajor. Font: IDEIB, SITIBSA, Govern de les Illes Balears, escala 1:1.000. Localització de la fossa (espai color verd)

2·1·4·1) Proves documentals

Entre els mesos d'octubre i desembre de 1936, quatre persones foren afusellades a l'antiga carretera de Palma a Porto Colom, prop de les costes de S'Aranjassa. Segons la documentació del Registre civil del municipi de Lluçmajor, els cossos de les víctimes foren inhumats dins una o varies fosses comunes del cementeri de la mateixa localitat. Aquestes execucions estan relacionades amb la repressió de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

Una font documental assenyala que el cos d'una de les víctimes -Antoni Oliver Jordà- fou enterrat dins una fossa comuna situada *"delante de la sepultura número 207 del cuadro primero del cementerio de Lluçmajor, y a la distancia de dos metros de dicha sepultura"*⁴¹. Aquesta zona d'inhumació coincidiria amb l'espai que està situat davant la tomba que apareix a la imatge (vegeu fig. 3) situada al quadre 1 del cementeri, anomenat de *"San Miguel"* (vegeu fig. 4), a uns dos metres de distància de la citada sepultura (vegeu fig. 5).

Fig. 3. Imatge de la sepultura núm. 207 del quadre 1 del cementeri Municipal de Lluçmajor. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

Fig. 4. Senyalització del quadre núm. 1 del cementeri Municipal de Lluçmajor. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

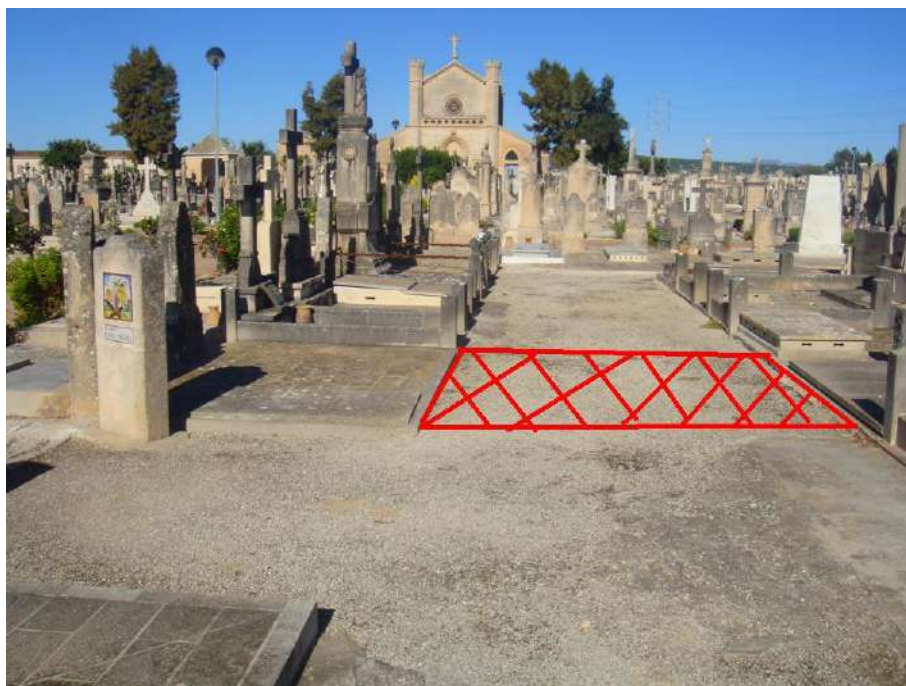

Fig. 5. Espai-localització de la fossa comuna del cementeri Municipal de Lluçmajor, on presumiblement fou enterrat el mes de desembre de 1936 el cos d'Antoni Oliver Jordà. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

a)Arxiu Municipal de Lluçmajor (AMLI)

a.1) Secció Registre Civil

A la documentació de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor, secció Registre Civil, tom 23, hi trobam la inscripció de defunció de quatre persones que relacionam amb la repressió de la Guerra Civil espanyola, i que foren enterrades en el cementiri de Lluçmajor en el transcurs de la Guerra Civil espanyola (juliol de 1936-abril de 1939).

Les persones inscrites són:

Sebastià Vidal Vidal. A la inscripció practicada en virtut d'una ordre judicial del mes d'octubre de 1936 consta que Sebastià Vidal Vidal va morir el 29 d'octubre de 1936 al quilòmetre 20'5 de la carretera de Palma a Portocolom. La causa de la mort fou "*shock traumático*"⁴². L'acte de defunció indica que era natural de Santanyí, estava casat amb Agnès Vidal Escalas i tenien dos fills, Joan i Sebastià. Vivia al carrer Blau del Coll d'en Rebassa (Palma). Tenia 53 anys i era guàrdia civil retirat.

Macià Salvà Moll. En el llibre de defuncions del Registre Civil de Lluçmajor en data 29 d'octubre de 1936 s'inscriu la defunció de Macià Salvà Moll. En aquest document s'indica que va morir el mateix dia a la carretera de Palma a Portocolom, quilòmetre 20'5 a conseqüència de "*shock traumático*". També consta que fou enterrat en el cementiri de Lluçmajor. La inscripció es practicada en virtut d'una ordre judicial. A l'acte de defunció també s'indica que era del Coll d'en Rebassa (Palma), estava casat amb Margalida Dalmau Pomar i tenien una filla Maria Salvà Dalmau. Tenia 32 anys i era picador de pedres⁴³.

Miquel Martorell Gelabert. En el registre civil de Lluçmajor consta que Miquel Martorell Gelabert va morir dins el terme municipal de Lluçmajor, a les costes de s'Aranjassa dia 9 de desembre de 1936. La causa de la mort fou "*por herida de bala*". Va rebre sepultura en el cementiri municipal d'aquesta localitat. La defunció es registrà el mateix dia. A l'acte de defunció també s'indica que era natural de Bunyola, estava casat amb Francisca Adrover Marquès i tenien un fill, Sebastià Martorell Adrover. Vivia a Can Capes. Era pagès de professió i tenia 35 anys⁴⁴.

Antoni Oliver Jordà. Al registre de defuncions de Lluçmajor en data de dia 20 de desembre de 1936 consta la inscripció de defunció d'una persona desconeguda "*de unos treinta y cinco a cuarenta años de edad, color moreno, pelo castaño, iba todo afeitado, ojos pardos, nariz y boca regular, estaba tendido al suelo en posición de cubito supino, tenía la cabeza sobre un charco de sangre, vestía abrigo corto oscuro, americana color marrón, chaleco gris, camisa de lista con rayas negras, una correa en la cintura, una camiseta blanca, otra color crudo, un suéter, unos pantalones azules, otros pantalones color marrón y otros blancos, calcetines y zapatillas también color marrón, un pañuelo blanco por el cuello y una boina, al parecer hacía pocas horas que*

⁴² AMLI, Registres de defuncions, tom XXIII, núm. 202 (29 d'octubre de 1936).

⁴³ AMLI, Registres de defuncions, tom XXIII, núm. 203 (29 d'octubre de 1936).

⁴⁴ AMLI, Registres de defuncions, tom XXIII, núm. 219 (9 de desembre de 1936).

había muerto, presentando en el brazo derecho tatuaje que figura un busto de mujer con la inscripción Jerónima Pomar”⁴⁵.

No consta la identificació del cadàver, però s'indica que va morir al mateix dia a un descampat situat en el punt quilomètric 19'8 de la carretera de Palma a Portocolom. El seu cos fou enterrat al cementeri municipal de Lluçmajor.

a.2) Secció Cementeri

Dins el fons documental de l'Arxiu Municipal de Lluçmajor hi trobam informació relacionada amb el cementeri municipal de la localitat. A l'arxiu, hi ha lligalls referent a les obres de manteniment, modificacions, projectes d'ampliació que ha sofert el cementeri al llarg dels anys. Aquests documents representen una font indispensable per conèixer l'aspecte que tenia el cementiri i el seu entorn en el moment en que es produïren els fets repressius abans esmentats que acabaren a la inhumació del cadàver de 4 persones dins el seu recinte.

Fig. 6. Entrada principal del cementeri Municipal de Lluçmajor. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

⁴⁵ AMLL, Registres de defuncions, tom XXIII, núm. 223 (20 de desembre de 1936).

b)Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: secció Consells de Guerra del Tribunal Territorial Tercer de les Illes Balears.

La documentació de la diligència núm. 1.338/1936 diu que a les 8 del dematí del 19 de desembre de 1936, una persona que transitava amb el seu vehicle per la carretera de Palma a Portocolom va veure el cos d'una persona morta al costat de l'esmentada via, davant aquesta circumstància va donar part del fet a l'Ajuntament de Lluçmajor.

Al lloc del succés s'hi desplaçaren l'alcalde, el fiscal municipal, un metge i el jutge del municipi de Lluçmajor. Aquestes persones trobaren un cos d'un home *"tendido en el suelo en posición de cúbito supino"*, tenia la cara plena de sang i el seu cap estava damunt un bassiot també de sang. Després de la inspecció, es va decidir l'aixecament i el trasllat del cadàver al dipòsit del cementeri municipal de la localitat per la seva exposició durant 24 hores, en vistes d'una possible identificació. Tot seguit s'obriren les diligències per tal d'aclarir els fets.

El mateix dia, a la Casa Consistorial es va citar a declarar una sèrie de persones veïnes del lloc on es produïren els fets –carretera de Palma a Portocolom, prop de la finca de Na Botila (vegeu fig. 7)-. Després de les declaracions dels citats no es va aconseguir aclarir qui foren els autors ni la causa de la mort de la persona trobada cadàver. L'endemà s'ordenà l'autòpsia que realitzaren els metges Josep Rosselló Oliver i Adolfo Sagristà Llompart.

L'informe de la necròpsia diu que semblava un home d'uns 35 anys, al braç dret portava un tatuatge amb la inscripció *"Jerónima Pomar"*. El seu cos presentava una sèrie d'orificis fets per arma de foc que li causaren la mort instantània. Posteriorment el jutge va ordenar la inhumació del cadàver al cementeri de la localitat i la seva inscripció en el registre civil.

En data 20 de desembre de 1936 trobam al llibre de defuncions núm. 23 del Registre Civil de Lluçmajor, foli 20, núm. 223 la inscripció d'un desconegut *"hallado cadáver a quince metros del hectómetro 8 del kilómetro 19 de la carretera de Palma a Porto Colom a eso de las siete horas del día de ayer (..) Falleció a consecuencia del choc que estuvo sometido la masa encefálica, según resulta del dictamen emitido por los facultativos y su cadáver recibirá sepultura en el cementerio de esta localidad"*.

Fig. 7. Finca de Na Botila, antiga carretera de Palma a Lluçmajor. Font: IDEIB

Dia 21 de desembre de 1936, la diligència oberta pel jutge suplent del municipi de Lluçmajor Joan Roig Garcías fou transmesa a l'Auditor de Guerra, el comandant d'Infanteria, Cosme Parpal Villalonga.

Dia 12 d'abril de 1937 fou citada a declarar Jerònima Pomar –ex dona d'Antoni Oliver Jordà-. A la seva declaració va dir que era natural de Palma i que el seu ex marit, del qual feia uns cinc anys que estava divorciada, nomia Antoni Oliver Jordà. Va afegir que els pares d'Antoni eren coneguts amb el malnom de “*Can Canet*” i eren Antoni Oliver Campomar i Maria Magdalena Jordà Ferrer, naturals de Pollença. No va recordar el domicili dels seu sogres, però va dir que vivien a l'Eixample del municipi de Pollença prop de la Fàbrica. També va afirmar que la darrera vegada que va veure Antoni Oliver Jordà en vida fou pel mes desembre de 1936. Finalment va dir no poder reconèixer totes les robes d'Antoni Oliver que li mostraren, però si alguna d'elles.

Dia 30 d'abril de 1937 foren citats per l'Auditor de Guerra, el pares d'Antoni Oliver Jordà: Antoni Oliver Campomar i Maria Magdalena Jordà Ferrer

Antoni Oliver Campomar va dir que tenia seixanta-cinc anys, estar casat amb Maria Magdalena Jordà, que vivia viure a Pollença al carrer San Jordi i que era foraviler . En darrer lloc, va afirmar no reconèixer les robes de la víctima. Per la seva banda, Maria Magdalena Jordà Ferrer va dir que tenia seixanta anys, era d'ofici foravilera i vivia amb el seu marit Antoni Oliver al domicili abans citat. Al igual que el seu marit va afirmar no reconèixer la roba.

Pel mes de maig de 1937, l'Auditor va dictaminar el tancament provisional de la causa per manca de proves, també va decidir eliminar les robes que foren utilitzades per la identificació de la víctima.

Dia 20 d'agost de 1936, l'Auditor va dictaminar “*sobreseer provisionalmente la causa*” sense fer constar la identificació del cadàver ni d'on era la víctima. La documentació cita que la víctima va morir el dia 19 de desembre de 1936 com a conseqüència de “*las heridas recibidas por arma de fuego según se desprende del estudio de la autopsia*”, i que s'ordenà

l'enterrament del cos davant la tomba núm. 207 del quadre primer del cementeri municipal de Lluçmajor, a uns dos metres de la citada sepultura (vegeu fig. 8)⁴⁶.

Dia 30 d'agost de 1936 la causa fou arxivada definitivament per ordre del Comandant Jutge Instructor, Cosme Parpal Villalonga.

⁴⁶ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Causes, causa núm. 1338, foli 11.

En el Cementerio de Lluçma-
yor, siendo las trece y media del
día veinte de Diciembre de mil no-
vecientos treinta y seis, El Ilustre
Abogado Don Blas, asistido del Se-
cretario infrascripto, se constituyó
en el referido Cementerio, y habiendo
hallado al encargado del mismo,
D. Juan Pascual Salas, procedió este
a dar testimonio al cadáver
que ha motivado estas diligencias,
en un hoyo abierto delante la se-
pultura nº 207 del Cuadro primero
de dicho cementerio, y a la distancia
de dos metros de dicha sepultura.
De ello se optiene la presente di-

Fig. 8. Document que ens informa de la localització de la fossa comuna del cementeri Municipal de Lluçmajor on fou enterrat el cos d'Antoni Oliver Jordà. Font: Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca

**c)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears,
(www.ideib.cat)**

Es tracta d'informació geogràfica necessària per a difondre i compartir la cartografia produïda i mantinguda en el Govern de les Illes Balears. Aquesta font informàtica ens ajuda a conèixer la cartografia aèria i el plànol toponímic del cementeri municipal de Lluçmajor.

Fig. 9. Fotografia aèria de la configuració actual del cementiri municipal de Lluçmajor. Font: IDEIB

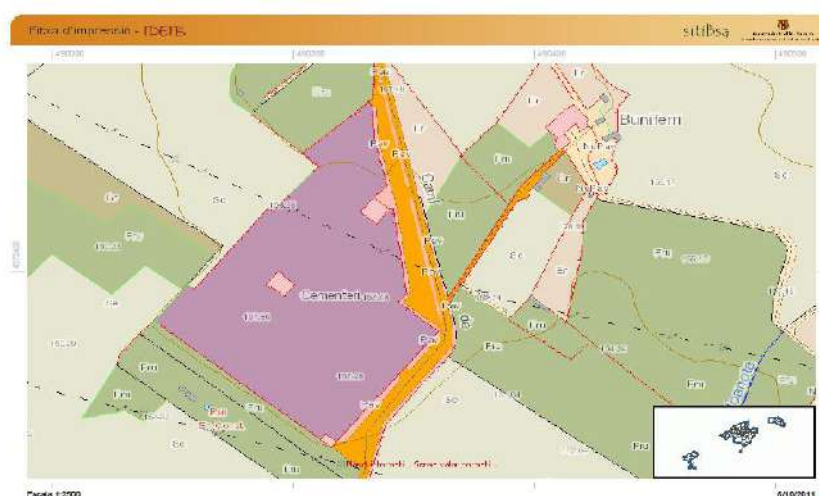

Fig. 10. Plànol toponímic del cementiri municipal de Lluçmajor (Escala 2.500). Font: IBEID (50 metres)

d) Fotografia aèria vol americà (1965-57)

El 1956-57 les forces aèries d'EE.UU. d'Amèrica, juntament amb l'exèrcit de l'aire de l'Estat espanyol realitzaren un vol fotogràfic a la Península Ibèrica i també a les Balears, més conegut com a "vol americà". Es tracta de fotografies aèries a escala 1:33.000 en blanc i negre dels diferents territoris de l'Estat espanyol. Cada fulla inclou 4 o 5 bandes de 10 a 12 fotografies.

Com a exemple adjuntam una imatge (vegeu fig.11) de gran utilitat que ens informa i ens mostra la fisonomia del cementiri municipal de Lluçmajor a la dècada dels anys 50-60. Aquesta fotografia ens permetrà identificar una sèrie de detalls de com era l'antic recinte i la zona on s'habilità la fossa comuna esmentada anteriorment.

- En verd: primer recinte cementiri
 - En blau: reformes i ampliacions del recinte
 - En vermell: zona d'inhumació (quadres) del primer recinte
- recinte
- En verd: localització de la fossa comuna, quadre 1, tomba núm. 207

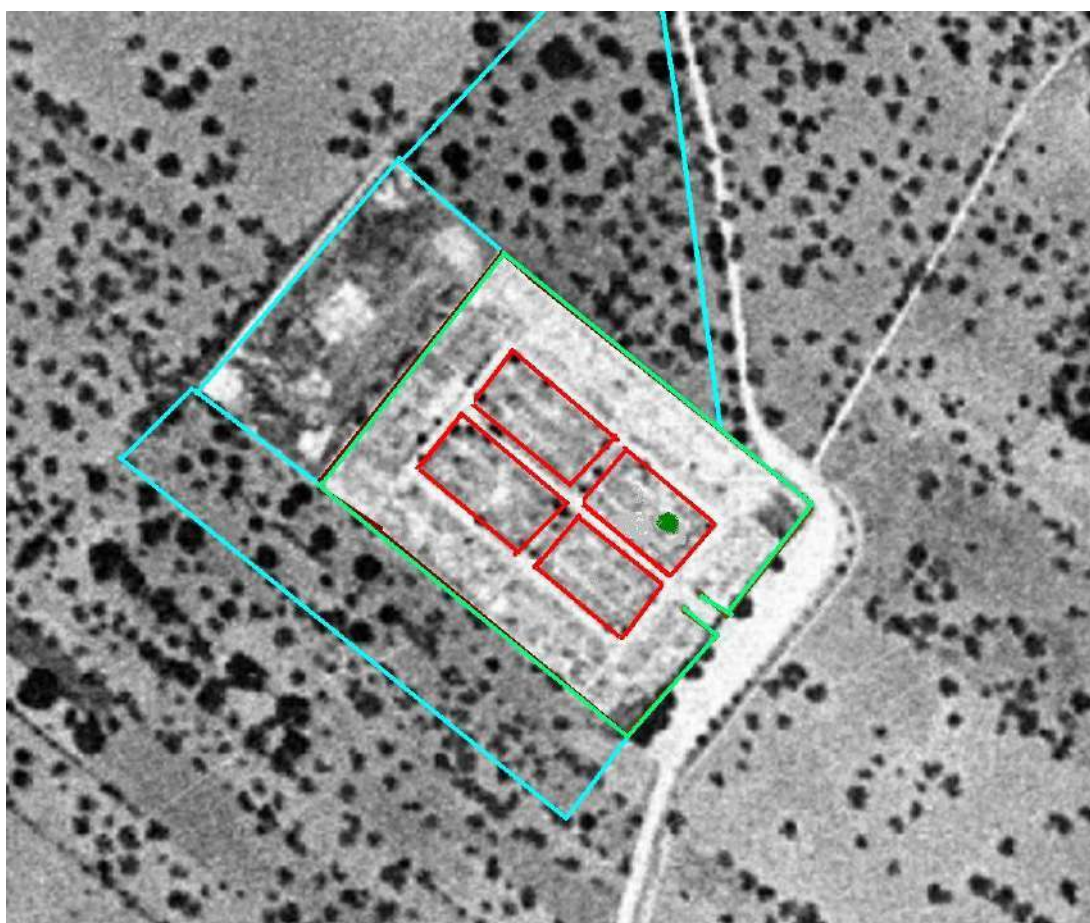

Fig.11. Fotografia aèria del cementiri municipal de Lluçmajor (1956-57). Espai marcat en verd correspon a la situació de la fossa comuna

2.2) Tipus de fossa:

2.2.1-Existència d'una fossa en el cementeri municipal de Lluçmajor

Com va exposar el Dr. Antoni Marimon “la repressió de la Guerra Civil del 1936-1939 és com un malson del que mai no ens poguéssim despertar. Només si arribam al fons dels esdeveniments d'aquella tràgica conjuntura i posam cadascú en el lloc que li correspon haurem fet una passa endavant”⁴⁷. En aquesta tasca és bàsica la recerca històrica.

A hores d'ara, l'Associació Memòria de Mallorca està treballant en la digitalització de la secció Consells de Guerra del Tribunal Territorial Tercer de les Illes Balears, aquesta documentació aporta noves i importants dades sobre la repressió feixista exercida a Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil espanyola.

Durant les primeres hores del matí del 19 de juliol de 1936 i seguint les ordres dels conspiradors militars, el general Manuel Goded Llopis va reunir les seves tropes a l'esplanada de la Comandància Militar i va fer que el capità d'infanteria Ramon Fortuny Truyols llegís el ban amb el qual es declarava l'Estat de guerra a les Illes Balears. D'aquesta manera, col·locava el territori balear del costat dels rebels i marcava l'empara legal per sotmetre bona part de la població de Mallorca a les directrius dels nous dirigents.

A partir d'aquest moment, s'inicià la violència planificada, organitzada mesos abans, per un dels ideòlegs de la rebel·lió militar, sinó el principal, el general Emilio Mola Vidal, que ja havia donat les ordres que especificaven que, a cada província, calia una relació amb el noms de les persones que havien de ser repressaliades, bé empresonant-les, bé aplicant-les “castigos ejemplares”⁴⁸.

A Mallorca, a primeries del mes d'agost del 36 començà un període que es caracteritzà per l'ús d'una modalitat repressiva que qualificam com a “morts a les cunetes”. El sistema emprat és la pràctica denominada els “paseos”⁴⁹, es a dir, els botxins cercaven les persones que formaven part de les llistes elaborades. Generalment, els segrestaven dels seus domicilis i eren portats de “passeig”. Aquest acabava amb una execució a una paret d'un cementiri, camí o cuneta.

Després de les execucions i la troballa dels cadàvers, s'iniciaven les diligències per tal d'identificar la víctima i conèixer els autors del crim. També es realitzava l'estudi de la necròpsia, per a conèixer la causa de la mort. Tot seguit, l'autoritat ordenava l'inhumació dels cossos que eren enterrats a una

⁴⁷ Antoni MARIMON RIUTORT: “Les fases de la repressió” dins Diari de Balears (edició del 15 de setembre de 2009).

⁴⁸ Emilio MOLA VIDAL: *Instrucción secreta número 1* (25 de mayo de 1936).

⁴⁹ Bartomeu GARÍ SALLERAS : *La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): memòria d'una coerció planificada*, Memòria d'investigació, Universitat de les Illes Balears (UIB), Palma, 2009, pàg. 79-80.

“fossa comuna” del cementeri municipal més proper⁵⁰. Un cop oberta la causa es traslladava l'expedient a l'Auditor de Guerra que iniciava la investigació, però mai es trobaven proves, sempre el cas quedava arxivat per manca de proves acusatòries.

Entre el mes d'octubre i desembre de 1936, sabem que 4 persones foren segrestades per forces de Falange, poques hores després els assassinaren covardament a l'antiga carretera de Palma a Portocolom, prop de les costes de s'Aranjassa.

D'acord amb les notes registrals de l'arxiu Municipal de Llucmajor podem dir que tres d'aquestes persones -Sebastià Vidal Vidal, Macià Salva Moll i Miquel Martorell Gelabert- foren identificades abans de ser enterrats dins una fossa comuna del cementeri municipal de Llucmajor.

Tan sols una d'elles continua sent “persona desconeguda”, tot i que la nostra investigació apunta que la quarta víctima, que també fou inhumada dins una fossa comuna del mateix cementeri, sigui Antoni Oliver Jordà.

2·2·2-Motius: víctimes relacionades amb afusellaments practicats a les voreres de carreteres i camins dels municipis de Mallorca en el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939).

2·2·3-Datació: octubre-desembre de 1936.

2·3)Intervencions fetes entorn de la fossa.

2·3·1-El Cementiri Municipal de Llucmajor

Com ja hem esmentat, el cementeri municipal de Llucmajor és de propietat municipal. A hores d'ara segueix obert i s'utilitza per la funció pel qual es va construir. L'accés al recinte roman obert al llarg de tot l'any. És important afegir que el recinte i els seus exteriors han sofert transformacions des de les primeres dècades del segle XX fins a l'actualitat.

2·3·2-Tipus d'intervencions.

a)Primer recinte

Com la major part de cementeris municipals de Mallorca, el recinte més antic de l'actual cementeri de Llucmajor data de mitjan del segle XIX, moment en què s'instava als Ajuntaments a abandonar el costum d'enterrar els difunts a les parròquies. La Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787 dictada pel rei Carles III manava abandonar aquesta pràctica, s'hi al·legaven mesures higièniques per a recolzar aquesta disposició.

El primer recinte de l'actual cementeri de Llucmajor data de finals del segle XIX, tenia una forma rectangular i estava estructurat amb quatre espais d'inhumació (vegeu fig. 12, espai marcat en vermell), amb el pas dels anys passaren a denominar-se “cuadros”: “*San Miguel*”, “*Santa Cándida*”, etc. A la

⁵⁰ Terme utilitzat als llibres de registre del Cementeri municipal de Palma. A la resta de municipis s'utilitza el terme “fossa” o “fossa comuna” com a lloc d'enterrament.

part posterior del recinte es situà la capella. També comptava amb un espai destinat a cementeri civil situat al costat dret de l'entrada principal del recinte.

Com ja hem esmentat la localització de la fossa comuna on fou enterrat el cos d'Antoni Oliver Jordà es situaria dins el primer recinte, al primer quadre situat a mà dreta entrant per l'entrada principal del cementeri (vegeu fig. 12, color groc).

Fig.12. Fotografia aèria del primer recinte del cementiri municipal de Lluçmajor (1956-57). Font: IDEIB, vol americà (1956-57)

Al llarg dels anys i degut a les necessitats, el cementiri de Lluçmajor ha rebut diferents ampliacions i millores (obres de tancament, construcció de nous espais d'inhumació i millora dels edificis de serveis) fins arribar aconseguir la configuració actual. Sembla que les obres no hagin afectat el lloc on els documents assenyalen fou enterrat el cos d'Antoni Oliver Jordà el mes de desembre de 1936.

b)1r projecte d'obres de millora i ampliació del cementiri municipal de Lluçmajor

El projecte contemplava la millora de les instal·lacions del cementiri públic. Amb la remodelació es realitzaren unes obres d'ampliació de la zona d'enterrament (vegeu fig. 13, espai de color blau) i es construïren dos edificis (capella del cementiri i edifici de serveis, vegeu fig. 13). Les noves obres es van situar a la part posterior del primer recinte.

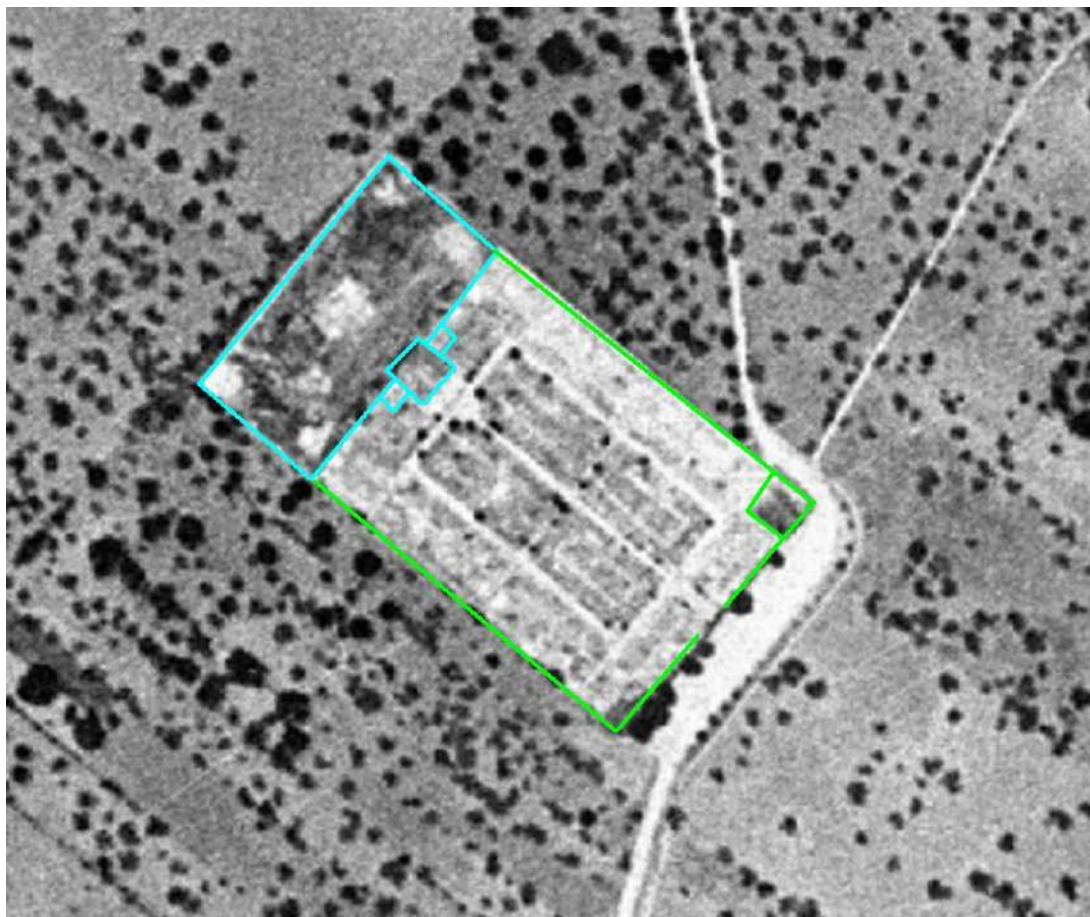

Fig.13. Fotografia aèria del primer recinte del cementiri municipal de Lluçmajor (anys 50). Primera ampliació (espai marcat de color blau). Font: IDEIB, vol americà (1956-57)

Anys després de la primera ampliació del primer recinte, el cementiri va rebre nous eixamplaments, aquestes obres coincidiren amb un augment considerable de la població del municipi durant la dècada dels anys 30-40, per aquest motiu es construïren noves zones d'enterrament que es situarien a la part posterior, a la dreta de la primera ampliació del recinte (vegeu fig. 14, espai marcat de color groc). També es milloraren les zona d'accessos al recinte (vegeu fig. 14, de color morat). Les obres projectades s'allargaren durant una sèrie de dècades i finalitzaren els primers anys del segle XXI (vegeu fig. 15).

Fig. 14. Projecte de millora i ampliació del cementeri municipal de Lluçmajor (segona ampliació). Font: Font: IDEIB (2001)

Fig. 15. Fotografia aèria del cementeri municipal de Lluçmajor (obres de millora). Font: Font: IDEIB (2006)

jor

Les darreres obres projectades del cementeri municipal de Lluçmajor contemplaven la millora de les zones d'inhumació existents, l'eixamplament del recinte (vegeu fig. 16, espai marcat de color vermell) i la construcció de noves zones d'enterrament, a més d'un nou edifici de serveis (tanatori), per aquest motiu, es van condicionar uns terrenys annexos situats a la part est del primer recinte del cementeri municipal.

Fig. 16. Fotografia aèria del cementeri municipal de Lluçmajor (obres de millora). Font: Font: IDEIB (2010)

Hem d'esmentar que cap d'aquestes obres han afectat ni a l'espai ni al contingut de la fossa comuna de la qual es sol·licita la investigació.

2.4)Lloc seleccionat com a ubicació més probable de la fossa o una de les fosses:

Amb la documentació presentada podem datar i documentar de manera clara i diàfana, l'assassinat i el lloc exacte d'enterrament d'una persona no identificada, que tot ens fa pensar que era Antoni Oliver Jordà, fill d'Antoni Oliver Campomar i Maria Magdalena Jordà Ferrer de "*Can Canet*", naturals de Pollença. Aquesta persona fou afusellada el dia 19 de desembre de 1936 als afores del terme municipal de Lluçmajor, concretament en el lloc denominat "*Na Botila*" -antiga carretera Palma-Lluçmajor-. Hores després el seu cos fou inhumat dins el recinte del cementeri municipal de Lluçmajor.

Sobre el lloc exacte on està situada la fossa comuna, la documentació de la causa 1.338 diu que: *“En el cementerio de Lluchmayor , siendo las trece y media del día veinte de diciembre de 1936 (...) se procedió a dar enterramiento al cadáver que ha motivado estas diligencias en un hoyo abierto delante de la sepultura número 207 del cuadro primero del cementerio de Lluchmayor, y a la distancia de dos metros de dicha sepultura”*⁵¹.

Afegir a la informació que a finals d'octubre i principis de desembre de 1936 tres persones més foren trobades mortes en el mateix indret, totes elles estan enregistrades al Registre Civil de Lluçmajor. Eren Sebastià Vidal Vidal (a) *Manacora*, Macià Salvà Moll i Miquel Martorell Gelabert. La documentació diu que els seus cossos foren inhumats en el cementeri municipal de Lluçmajor, sense especificar el lloc, però sembla que utilitzaren el mateix mètode d'inhumació: enterrament dins una fossa comuna.

A partir de les fonts presentades establin l'hipòtesi per a la localització i ubicació més probable de la fossa comuna del cementeri municipal de Lluçmajor:

1a) El cos d'Antoni Oliver Jordà fou enterrat dins el primer recinte del cementeri: *“en un hoyo abierto delante de la sepultura número 207 del cuadro primero del cementerio de Lluchmayor”*. Aquesta zona d'inhumació coincidiria amb l'espai que està situat davant la tomba que hem presentat a l'informe (vegeu fig. 3) situada al quadre 1 del cementeri, anomenat de *“San Miguel”* (vegeu fig. 4),

2a) La ubicació de la fossa seria: *“y a la distancia de dos metros de dicha sepultura”*. Aquest espai està situat entre dues zones d'enterrament i coincidint amb uns dels carrers del quadre 1 del cementeri, a uns 30 metres de l'entrada principal del recinte, a mà dreta,

2·5) Viabilitat d'exhumació dels cossos

A partir de la investigació realitzada establim les següents hipòtesis per a la viabilitat de l'exhumació de les restes d'Antoni Oliver Jordà:

a) Amb tota probabilitat, les restes d'Antoni Oliver Jordà estan dipositades dins el primer recinte del cementiri de Lluçmajor, en una zona que no tenia ni té tombes sinó que era i és un carrer uqe separa espais d'enterraments subterranis. Aquest fou l'indret on es va excavar la fossa comuna per enterrar el cadàver.

b) És molt probable que no s'hagi fet cap tipus d'intervenció a la zona d'inhumació que hem presentat com a possible ubicació de la fossa comuna, això no vol dir que els continguts de la fossa no s'hagin trastocat.

⁵¹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Causes, núm. 1.338, foli 11.

c) Els diferents projectes de millora i ampliació del cementeri municipal de Lluçmajor no han trastocat l'espai físic proposat com a fossa comuna. Les modificacions no han afectat de cap manera a l'àrea destinada a fossa comuna.

d) Per tant afirmem que l'exhumació de les restes no és gens problemàtica i molt viable.

e) En darrer lloc, fem constar que ben segur dins el recinte del cementeri de Lluçmajor existeixen més fosses comunes sense localitzar, ja que a hores d'ara no coneixem la zona d'enterrament de Sebastià Vidal Vidal, Macià Salvà Moll i Miquel Martorell Gelabert.

3) Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa comuna del cementeri municipal de Lluçmajor.

3.2) Nombre de víctimes i grau de certesa.

El nombre de víctimes de la fossa/fosses comuna/es del cementeri Municipal de Lluçmajor són: Sebastià Vidal Vidal de Santanyí, Macià Salvà Moll del Coll d'en Rebassa (Palma) i Miquel Martorell Gelabert de Bunyola. A n'aquestes víctimes hem d'afegir-li el nom d'Antoni Oliver Jordà que presumiblement també fou enterrat en el cementeri.

3.3) Determinar desconeguts i coneguts.

Totes les víctimes de la fossa del cementeri municipal de Lluçmajor són conegudes, a excepció de la persona que fou trobada morta el mes de desembre de 1936 a les costes de s'Aranjassa. La nostra investigació ens fa pensar que la víctima sense identificar que fou enterrada a una fossa comuna del cementeri Municipal de Lluçmajor sigui Antoni Oliver Jordà.

3.4) Fitxa personal de les víctimes.

3.4.1) Dades de les víctimes.

Sebastià Vidal Vidal (a) Manacora. Va néixer a Santanyí el 22 de desembre de 1883 al carrer de Cas Majoral, fill d'Andreu i Coloma. Era guàrdia civil retirat. Havia estat destinat al Coll d'en Rebassa, on va preferir continuar vivint quan va ser retirat. Estava casat amb Agnès Vidal Escalas i tenien dos fills, Joan i Sebastià. Vivia al carrer Blau del Coll d'en Rebassa (Palma). Quan va començar el Moviment, en lloc de reincorporar-se va preferir mantenir-se al marge. El trobaren assassinat el 29 d'octubre de 1936 al quilòmetre 20'5 de la carretera de Palma a Portocolom als 53 anys⁵².

Macià Salvà Moll. Nascut a Palma l'any 1904, estava casat amb Margalida Dalmau Pomar i tenien una filla Maria Salvà Dalmau. Era picador de pedres i vivia al Coll d'en Rebassa⁵³. Fou afusellat el 29 d'octubre de 1936 a la carretera de Palma a Portocolom, quilòmetre 20'5 a conseqüència de "shock traumàtic". Tenia 32 anys.

Miquel Martorell Gelabert. Va néixer a Bunyola l'any 1901, estava casat amb Francisca Adrover Marquès i tenien un fill, Sebastià Martorell Adrover. Vivia a Can Capes. Era pagès de professió⁵⁴. En el registre civil de Lluçmajor consta que Miquel Martorell Gelabert va morir a dins el terme municipal de Lluçmajor, a les costes de s'Aranjassa dia 9 de desembre de 1936. La causa de la mort fou "por herida de bala". Va rebre sepultura en el cementiri municipal d'aquesta localitat. Tenia 35 anys.

Antoni Oliver Jordà. Al registre de defuncions de Lluçmajor en data de dia 20 de desembre de 1936 consta la inscripció de defunció d'una persona desconeguda. S'indica que va morir al mateix dia a un descampat situat en el

⁵² Cristòfol Miquel SBERT (2004): *Santanyí, els tres fronts*, Palma: Documenta Balear, pàg. 142-143.

⁵³ AMLl, Registres de defuncions, núm. 203 (29 d'octubre de 1936).

⁵⁴ AMLl, Registres de defuncions, núm. 219 (9 de desembre de 1936).

punt quilomètric 19'8 de la carretera de Palma a Portocolom. Posteriorment el seu cadàver fou enterrat a una fossa comuna del cementeri Municipal de Lluçmajor. La nostra investigació apunta que aquesta persona era Antoni Oliver Jordà .

4)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

5)Fonts d'informació:

5.1)Arxius

-Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: *Secció Causes*, núm. 1.338/1936.

-Arxiu Municipal de Lluçmajor (AMLI): *Llibres Registre de defuncions*, tom XXIII.

-Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB): *Fotografies aèria vol americà (1965-57)*.

-Sistema d'identificació de Parcel·les Agrícoles (SIGPAC). *Ministerio de Medio Ambiente y medio Rural. Gobierno de España*.

5.2)Bibliografia.

Llorenç CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989): *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

Bartomeu GARÍ SALLERAS (2009). *La repressió a Mallorca durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939): memòria d'una coerció planificada*, Memòria d'investigació, Palma: Universitat de les Illes Balears (UIB).

Antoni MARIMON RIUTORT: "Les fases de la repressió" dins *Diari de Balears* (edició del 15 de setembre de 2009).

Jaume MARCH, Andreu CERDÀ i Pere SALAS (2006). *Pollença, la revolta contra la rebel·lió*, Palma: Documenta Balear.

Xavier MARGAIS BASSI (): *Bunyola, amb la por al cos*, Palma: Documenta Balear

Emilio MOLA VIDAL: *Instrucción secreta número 1* (25 de mayo de 1936).

Damià QUETGLAS, (1986). "Pollença, reducte de resistència", *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 9.

- "Lluçmajor, solidaritat i cooperativisme esdevinguts tabú" *Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 15.

- “Santanyí, contraban i oli de ricí”, *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 25.
- “Bunyola: una sitja al carrer”, *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 40.

Cristòfol Miquel SBERT (2004): *Santanyí, els tres fronts*, Palma: Documenta Balear.

Alfonso de ZAYAS Y BOBADILLA (1955): *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Palma: Impremta Sáez.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MANCOR DE LA VALL.

Municipi: Mancor de la Vall.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb un civil.

Tipologia: Possible.

Desapareguts: 1 persona identificada.

Investigació.- Marçal Isern Ramis.

Cementeri de Mancor de la Vall l'any 1956.

FOSSA COMUNA DE MANCOR DE LA VALL

Aquest informe està redactat seguint les directrius del conveni signat entre l'associació Memòria de Mallorca i el Govern de les Illes Balears, destinat a realitzar el primer cens de fosses comunes de la guerra civil a Mallorca 1936/1939. Entra dins la segona fase de l'esmentat conveni i en el cas de la fossa del cementeri de Mancor de la Vall, la tipologia de l'enterrament respon a un patró que es repeteix a gairebé tots els pobles on es cometeren assassinats i enterraments il·legals: la troballa d'un cadàver a les afores del poble (normalment veïnat d'un poble o ciutat proper) i posterior enterrament de les restes, prèvies diligències judicials i autòpsia a les dependències del cementeri de la vila i posterior enterrament en una fossa excavada *ex professo* o a una fossa ja utilitzada amb anterioritat per a tal fi. En el cas de la fossa del cementeri de Mancor de la Vall, la fossa fou excavada per enterrar el cadàver de la víctima, Adolfo Quesada Ripoll (de Ca'n Fèlix), veïnat de la ciutat d'Inca i militant anarquista, assassinat el 5 de setembre de 1936 a la zona coneguda com l'oliverà de Ca'n Ripoll a la possessió de Son Maga, a prop del puig de Massanella.

Cal comentar que entre la documentació consultada a l'arxiu municipal de Mancor de la Vall, no hem trobat cap dada ni registre referent a l'assassinat i enterrament de les despulles de Adolfo Quesada al cementeri de la vila, ni tan sols als registres d'inhumacions i exhumacions del cementeri. Aquest fet no el consideram ni únic ni extraordinari, si no part d'un pla premeditat d'ocultació de dades i informació per part de les autoritats feixistes, una actitud que clarament s'emmarca dins el pla d'extermini i la campanya de terror planejada i posada en pràctica pels elements aixecats en armes el 18 de juliol de 1936 i que en termes jurídics es coneix actualment com a crim per desaparició forçada. També cal comentar que lògicament, amb el pas dels anys el cementeri ha sofert tot un seguit de modificacions i obres, que possiblement hagin pogut modificar la zona de la fossa i alterat les restes humanes i les proves que permetin en un futur l'identificació positiva del desaparegut i la seva inclusió en el programa de localització de fosses comunes engegat pel conveni entre el Govern Balear i l'associació Memòria de Mallorca i en una hipotètica investigació dels crims feixistes qualificats com a crims contra la humanitat, uns crims que no prescriuen⁵⁵

La documentació recollida per l'investigador ⁵⁶ ha pogut datar i documentar de manera clara l'assassinat i enterrament d'Adolfo Quesada Ripoll, però, tal i com he comentat abans, els registres de l'època han desaparegut al llarg del temps o no contenen cap dada referent al cas que ens ocupa. Un cop consultats els llibres d'inhumacions del cementeri, dipositats a l'ajuntament de Mancor de la Vall corresponents als anys objecte d'aquest estudi, ens vam adonar de que no contenia dades referents a les inhumacions

⁵⁵ Tal i com quedà recollit a l'auto del jutge Baltasar Garzón del 16 d'octubre de 2008 en base a les denúncies de diverses associacions de MH entre elles Memòria de Mallorca el 15 de desembre de 2006, a l'Audiència Nacional.

⁵⁶ Documentació provinent de l'Arxiu fotogràfic de l'Associació Memòria de Mallorca, referència "Causes judicials"

del desaparegut i per això hem hagut de recórrer a diferents fonts alternatives per a recollir dades sobre aquest tema:

Les fonts orals: persones que foren testimonis dels fets en concret i persones que tenen alguna relació amb el cementeri Municipal de Mancor de la Vall. Fins ara aquestes fonts ens han permès confirmar el que la documentació de l'època ens diu, que el veïnat d'Inca fou assassinat a dins el terme municipal de Mancor, traslladat per mitjà d'una camioneta al cementeri, on li fou practicada l'autòpsia (es conserva l'informe de l'autòpsia, amb la causa de la mort) i enterrat de manera clandestina i il·legal a una fossa comuna excavada *ex professo*.

Intentarem en la mesura de les nostres possibilitats i troballes datar i ubicar de la manera més fiable possible la localització de la fossa comuna, per tal de facilitar la tasca als equips de professionals responsables de les cates arqueològiques corresponents, prèvies als treballs de excavació, exhumació i identificació de les restes humanes.

Ja per acabar volem donar les gràcies a l'Ajuntament de Mancor de la Vall per les facilitats donades per la consulta de tota la documentació sol·licitada, a Gabriel Pocoví Pou ex batle de la vila, a Joan Gual Grau pel seu testimoni i especialment a Jaume Fontanet per l'ajuda en la recollida de documentació i testimonis, claus per confirmar les circumstàncies de la mort i enterrament d'Adolfo Quesada.

Dades de la persona responsable.

Marçal Isern Ramis. Vocal de l'Associació Memòria de Mallorca. Investigador amb el carnet d'investigador pel Ministerio de Cultura nº 1557.

Dades de la fossa.

Localització de la fossa comuna.

1) L'espai físic.

L'espai físic on, suposadament, s'hi troben les restes d'Adolfo Quesada Ripoll, és el cementeri municipal de la vila de Mancor del Vall, poble de l'Illa de Mallorca, ubicat a la comarca del Raiguer i a uns 30km de distància de la capital Balear, Palma. Limita amb els termes d'Escorca i Selva. A l'oest i sud, confronta amb els termes d'Alaró i Lloseta. La possible fossa comuna estava físicament ubicada al cementeri Municipal de la vila, del s.XIX, ubicat el 1936 a les afores del poble. Pel fet de ser de titularitat municipal, vol dir que l'Ajuntament és el responsable del seu manteniment i gestió, per això l'Ajuntament guarda registre d'exhumacions i inhumacions, de les obres de manteniment, modificacions, projectes d'ampliació etc, etc. El recinte del cementeri, tal i com es pot apreciar a les fotografies, era a l'època de la guerra

civil, de forma quadrada amb un superfície construïda el 1936 d'uns 500 m², que al llarg dels anys, amb successives ampliacions s'ha anat engrandint⁵⁷.

El cementeri de Mancor de la Vall el 1956, amb la distribució que tenia el 1936. Vol americà. <http://ideib.caib.es>

El cementeri de Mancor de la Vall és relativament modern. La seva construcció i ubicació actual respon a les diferents mesures higièniques sanitàries promulgades a Mallorca durant el s.XIX, per tal de solucionar els problemes de sanitat pública derivats de les diferents epidèmies desfermades a Mallorca i que van causar milers de morts. Fins aquell moment els enterraments es realitzaven a dins de les esglésies o per defecte als fossars annexes. A Mancor el fossar o cementeri estava ubicat al costat de l'església de San Joan Baptista, construïda al s.XVII

Com podem suposar no hi havia cap tipus de control sanitari en aquests enterraments derivats de les epidèmies, però les autoritats van saber relacionar aquestes pràctiques amb l'extensió de les malalties per les poblacions afectades. De tal manera el 1820 es va ordenar que tots els pobles de Mallorca, es deixàs d'enterrar tant a les esglésies com als fossars annexes i que es construïssin espais a les afores de les viles de Mallorca per tal de practicar-hi els enterraments amb tots els mecanismes i protocols sanitaris a l'abast en aquell moment.

57 Arx. Mancor de la Vall. Lligall 76/5 Llicències per obres i sepultures, lligall 85/1 i 85/3 projecte millores i ampliacions cementeri Municipal

Segons Pere Sales Vives al seu treball “Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX” constata que tot i que les primeres disposicions per a la construcció de cementeris rurals, fora dels nuclis urbans, venen datades de l'any 1804, no fou fins al període 1821/1823 quan es van construir a la majoria de viles i pobles de Mallorca un recinte amb funcions funeràries. Ja en el reglament de 1804 s'explicitava que *...se deben construir los cementerios fuera de la poblaciones, y á la distancia conveniente de estas, en parages bien ventilados, y cuyo terreno por su calidad sea el mas á propósito para absorber los miasmas pútridos, y facilitar la pronta consunción ó desecación de los cadáveres, evitando aun el mas remoto riesgo de filtración ó comunicación con las aguas potables del vecindario....*. També segons Pere Vives, aquesta pressa per a la construcció de cementeris va venir condicionada per l'epidèmia de febre groga que afectà la ciutat de Palma entre el 1820 i el 1821⁵⁸.

El cementeri Municipal es va construir el 1821, dins el projecte de construcció obligatòria de cementeris fora dels nuclis urbans. Tot i això la seva construcció deixava molt que desitjar i les pèssimes condicions de salubritat i conservació de les instal·lacions, feu que presents un estat deplorable, no passant d'esser un recinte tancat per parets inferior a 1mt d'alçada, sense dipòsit de cadàvers ni sala d'autòpsies⁵⁹. L'any 1904, per donar solució a les lamentables condicions higiènico sanitàries un grup de veïnats de la vila es dirigiren al Governador Civil de la Província, el qual envià una Comissió de la Junta de Sanitat per inspeccionar les instal·lacions. A resultes d'aquesta visita es recomanà a l'Ajuntament que aixequés les parets del recinte funerari 1 mt, adequar les instal·lacions (dipòsit de cadàvers i la casa del fosser) i que les tombes s'havien de construir segons un patró determinat per la Comissió. Fou en aquest moment en que sorgí l'idea de construir un nou cementeri, una idea que no qualla i que fou abandonada degut a la manca de recursos econòmics de la l'ajuntament, que en aquells moments encara depenia administrativament de Selva⁶⁰ i per la manca de voluntat dels veïnats del poble de vendre un solar on fer-hi les noves instal·lacions. El 1905 i 1906 encara no s'havien solucionat les deficiències del vell cementeri i l'ajuntament es va veure obligat a amenaçar als veïnats que no havien arreglat les tombes, que si no ho feien en el plaç de 30 dies perdrien els concessions de les sepultures. El 20 de maig del 1906, i en sessió plenària de l'Ajuntament de Mancor s'aprovà la construcció del dipòsit de cadàvers i l'habitació del fosser, que amb el temps es convertí amb la sala on es vetllaven els cadàvers. Les obres finalitzaren el gener de 1907 i foren beneïdes el 27 de gener del mateix any⁶¹. Fins l'any 1933 no es tornaren a realitzar tasques de manteniment, amb la construcció d'una cisterna, ara desapareguda, al pati central del cementeri. Amb els anys la deixadesa i el lamentable estat de manteniment del recinte funerari, feren que per exemple per enterrar un cadàver als nínxols inferiors s'hagués de retirar la terra que en cobria les lloses⁶². Amb l'arribada de la democràcia i la formació del primer

58 Les obres públiques a Mallorca durant el segle XIX. Consideracions sobre l'acció de l'administració pública a l'època contemporània. Pere Salas Vives

59 Mancor, Massanella, Biniarroi, Biniatzen. Notícies històriques 1801/2000 de Gabriel Fiol Mateu. Edició de l'Ajuntament de Mancor de la Vall. 2005.

60 Un nou projecte de cementeri s'aprovà el 1977, però degut a diversos factors tampoc aconseguir tirar endavant. Arx. Mancor de la Vall. Lligall 84/6 Projecte de nou cementeri a Ca'n Gallina.

61 Idem, nota nº5.

62 Testimoni de Jaume Fontanet.

ajuntament democràtic, ens van veure amb l'urgent necessitat de reformar de nou el recinte, que en aquell moment era un seguit de desnivells i monticles de terra coberts de vegetació salvatge, amb poc o cap manteniment⁶³. Per això el nou consistori democràtic descartà el projecte de construcció del cementeri als terrenys anomenats “Ca'n Gallina”, per motius d'ubicació (a una zona amb risc hidrològic) i decidiren fer una remodelació a fons de les antigues instal·lacions funeràries. El 1979 i amb l'ajuda del Consell Insular i els propis veïnats del poble s'anivellà tot el recinte i es deixaren 4 terraplens al voltant de la cisterna construïda el 1933, que fou substituïda per una farola. També s'enrajolaren els passadissos laterals i es millorà l'il·luminació amb l'instal·lació de faroles. E 1981 s'acordà comprar una finca anomenada “Sa Devesa” per tal d'ampliar el vell cementeri. El 6 de juny de 1982 s'aprovà el projecte d'ampliació i les obres duraren fins el 1985. El 29 de novembre de 1984 s'acordà restaurar les façanes i les cambres destinades a dipòsit i vetllatori, amb l'aportació d'1.000.000 de pessetes per part del Consell Insular de Mallorca i 500.000 ptes aportades per l'Ajuntament. El 2 de 'abril d'aquell any es beneí l'ampliació dins els actes del 60è aniversari de la constitució del primer Ajuntament de Mancor des de la segregació de Selva el 1925⁶⁴.

Aspecte del cementeri de Mancor de la Vall després de la primera remodelació de l'any 1979. A la dreta de la tomba del fons de l'imatge es trobava l'antiga ossera. Foto cortesia de Gabriel Pocoví Pou.

63 Entrevista a Gabriel Pocoví Pou, ex batle de Mancor de la Vall.

64 Gabriel Fiol Mateu, obra citada.

Entre els anys 1987 i 1988 es reformà de nou el vell cementeri i s'anivellà tot el recinte, eliminant els parterres existents. S'enrajolà tot el cementeri i es posaren teules als sostres dels antics nínxols. Fou en aquest període en que les obres pogueren afectar la fossa comuna on hi restava enterrat Adolfo Quesada, ja que les obres feren que s'arribés al nivell existent el 1936. No hi ha constància però de que durant aquelles obres de remodelació es trobessin restes fora dels nínxols, tot i la creença popular que un famós veïnat del poble anomenat "En Mosqueta" fou enterrat directament al terra, sense taüt, abans de la guerra civil. El seu cos tampoc fou trobat. De totes maneres per les dades recollides podem afirmar quasi segurament que les restes d'ambdós homes si que aparegueren durant les obres, però que les troballes foren silenciades i les restes llençades a l'ossera, que es trobava al marge dret del cementeri vell.

*Podem veure el nivell de profunditat al que s'arribà durant les obres de remodelació del cementeri. Observam el nivell dels nínxols, a nivell del terra.
Foto cortesia de Gabriel Pocoví Pou.*

Entre el 1998 i el 2000 es dugué a terme la darrera ampliació del cementeri. Ens construïren nous nínxols i una nova ossera. Segons l'ex batle Gabriel Pocoví les restes dipositades a l'antiga ossera no foren exhumades i traslladades a la nova, així que en l'hipotètic cas de que els restes de Adolfo Quesada haguessin sigut exhumades amb posterioritat al seu enterrament i les seves restes traslladades a l'antiga ossera, aquestes podrien ser identificades per les ferides provocades pels trets que acabaren amb la seva vida. Tot i que el continu us de l'ossera fins el 1984, faria necessària una primera intervenció per part dels arqueòlegs per determinar-ne la viabilitat.

També cal comentar que a documentació recollida a l'arxiu de l'ajuntament de Mancor de la Vall, vam trobar un llistat anomenat "Títulos de sepultura expedidos", sense data, en que trobam un registre que pot ajudar a trobar les despulles del desaparegut. Al registre de titularitat nº73, propietat de l'ajuntament, trobam una anotació de C(adáver) Desconocido, que possiblement correspondria a Adolfo Quesada.

2) Dades de la persona desapareguda.

La identitat i lloc d'origen de la persona desapareguda, que probablement està sepultat a una fossa al cementeri de Mancor de la Vall, està totalment verificada per les dades històriques recollides en diferents publicacions de caire històric, els testimonis orals i per la documentació que hem pogut recollir al llarg de la nostra investigació. Es tracta de:

Adolfo Quesada Ripoll, de “Ca'n Fèlix”. Era fill d'un carabiner i membre del sindicat Anarquista de la *Confederación Nacional del Trabajo (C.N.T)*. Tot i aquesta vinculació amb l'anarquisme el 1936 s'afilià a l'Agrupació Socialista d'Inca i també al seu sindicat, la Unión General de Trabajadores (U.G.T). Estava casat amb Antònia Villalonga Coll de 25 anys d'edat en el moment de l'assassinat del seu espòs, natural i veïnada de Biniamar amb residència al C/Paraiso nº 9.

Segons els informes i documentació oficial sobre el seu assassinat, conservada com a part de l'Arxiu fotogràfic de Memòria de Mallorca, el còs dels desaparegut fou trobat a la zona coneguda com l'oliverar de Ca'n Ripoll, a la possessió de Son Mague dins la finca de Massanella, dins el terme municipal de Mancor de la Vall, tal i com recullen diverses publicacions consultades. Un cop realitzada la descoberta dels còs i realitzades les gestions judicials pertinents, fou portat amb una camioneta requisada a tal efecte cap al cementeri de Mancor de la Vall per tal realitzar-li l'autòpsia. Del trànsit pels carrers del poble en foren testimoni algunes persones, que pogueren observar els cadàver ensangonat del desaparegut⁶⁵.

El document oficial del jutge instructor de l'Auditoria de Guerra de la Comandancia Militar de Baleares encarregat de la causa “por hallazgo de cadáver”, i citat textualment, diu que:

El señor Juez Instructor acompañado por mi el secretario y del médico Inspector de Sanidad de Mancor del Valle, Don José Mateu Martorell, al llegar a este punto se halló un hombre tendido en el suelo en posición de cúbito (...) con la cabeza ensagrentada y una gran mancha de sangre en el suelo siendos sus señas las siguientes. Estatura regular, pelo negro, nariz pronunciada, boca regular y cejas negras.

En este estado el Sr. Juez Instructor exigió al médico el debido juramento y dispuso que le reconociese y verificadao resulta que ha muerto hace unas catorce horas y tiene dos heridas de arma de fuego en la cabeza, siendo estas heridas, la causa de la muerte (...) por lo que el Sr. Juez tomo declaración a unos individuos que estaban presentes y les requirió que manifestasen si conocian a aquel individuo que tenían delante y dijero que dos de ellos, llamados Rafael Morro Rotger y Bernardo Reus Bonafé, reconocian dicho cadáver como el de Adolfo Quesda Ripoll, vecino de Inca, manifestando dichos individuos conocer a un hermano político del muerto, vecino de Biniamar llamado Miguel

65 Testimoni de Joan Gual Grau recollit per Jaume Fontanet.

Salom Pol, que personado ante el cadáver le reconoció como el de su hermano político⁶⁶.

Acte seguit el jutge ordenà l'aixecament del cadàver, els trasllat del cós a les dependències del cementeri municipal de Mancor de la Vall, a dins una furgoneta destinada a tal finalitat, amb l'intenció de realitzar l'autòpsia al cadàver de Adolfo Quesada. L'esmentada autòpsia fou realitzada per els metges Miquel Ferrer Truyol i Josep Mateu Martorell. Acte seguit es va inhumar el cadàver a una fossa comuna excavada *ex professo*. El cós fou enterrat vestit amb "La cabeza hacia el norte y los pies hacia el sur" tal i com queda registrat a la documentació oficial redactada pel secretari judicial⁶⁷

Providencia de
enterramiento
del cadáver

En el cementerio municipal de Mancor del Valle, a cinco de Septiembre de mil novecientos treinta y seis, el Señor Juez instructor, acompañado de mí el Secretario, y presentes los médicos que practicaron la autopsia, ordenó la inhumación del cadáver colocándolo en una fosa abierta a tal objeto y a unos tres metros a la derecha de la entrada a dicho cementerio, con las manos frías, quedando con la cabeza hacia el Norte y pies hacia el Sur.

Lo mando y firma S. S. doy fe.
Gabriel Gula

Diligencia: Seguidamente se cumplió lo mandado; doy fe.
Gabriel Gula

Extracte de la documentació oficial on s'especifiquen les circumstàncies de l'enterrament d'Adolfo Quesada. Arxiu Fotogràfic de Memòria de Mallorca. Ref. Causes Judicial.

El jutge Instructor també va prendre declaració a dos testimonis de l'assassinat, que vivien a les proximitats de la finca de Massanella i la finca de Son Mague. Un era Bartomeu Bennassar Serra, l'amo de la possessió de Son Mague i Joan Jaume Amengual, membre i cap local de la Falange Española de la vila de Mancor de la Vall. Pareix ser que els dos homes sentiren els trets que acabaren amb la vida d'Adolfo Quesada Ripoll. Segons els documents oficials, el citat Bartomeu Bennassar escoltà al voltant de les vuit del vespre un parell de trets i marxà cap a casa, però que abans d'arribar es va trobar amb el cap de la Falange Joan Jaume, que el va interrogar en el sentit de si havia sentit

66 Arxiu fotogràfic de Memòria de Mallorca. Refer. Causes Judicials.

67 Idem. Nota anterior.

trets d'arma de foc al que ell respongué que si. Juntament amb el citat Falangista reconegueren la finca fins que trobaren el cos ensangonat d'Adolfo Quesada. Segons relataren les dues filles de Bartomeu Bennassar a Joan Gual Grau, testimoni dels fets i veïnat de Mancor, quan van sentir els trets van pensar que havien assassinat al seu pare. Sortiren a cercar-lo i el trobaren amagat a dins la soca d'una olivera. Un cop descobert el cós, Joan Jaume Amengual es dirigí cap al poble a donar conta de la troballa a les autoritats⁶⁸.

Hem de tenir present que tota la Falange era còmplice dels assassinats que es duïen a terme a Mallorca des de el cop d'estat del 18 de juliol de 1936, que ells mateixos recolzaren. Per això entenem que la declaració del citat cap de la Falange és inversemblant i poc creïble pel fet de que ell mateix participà de la repressió contra els elements desafectes o simplement sospitosos de simpatitzar amb el Front Popular i la II República Espanyola⁶⁹. Altra cosa és que el Falangista participés en l'assassinat, fet del tot impossible de determinar amb l'informació de la que disposam.

De l'informe de l'autòpsia en podem extreure tot un seguit de dades que poden ajudar en l'identificació de les restes d'Adolfo Quesada. Els metges encarregats de l'autòpsia determinaren que (...) *RESULTANDO que practicada la autòpsia se apreciaron dos orificios producidos por arma de fuego con orificio de entrada en la región de la nuca y salida en la frente y el pómulo izquierdo(...)* Es a dir que Adolfo Quesada fou executat amb dos tirs a la nuca que li produïren la mort a l'instant.

Finalment, el 20 d'octubre de 1936 el Juez Instructor de la Auditoria de Guerra de Baleares, dictava auto de sobreseïment de la causa por "Hallazgo de Cadáver" sense que de les actuacions judicials s'haguessin determinat responsables i molt manco responsabilitat penals per l'assassinat.

A continuació exposam algunes de cites bibliogràfiques que consideram d'interès per a la present investigació, per tal de confirmar la validesa de les nostres aportacions documentals i historiogràfiques sobre el desaparegut.

Diccionari Vermell. Llorenç Capellà. Editorial Moll. 1989.

QUESADA I RIPOLL, Adolf

"Pertanyia a la CNT. Era fill d'un carrabiner i li deien de Can Fèlix. Morí a s'oliverar de Can Ripoll, a mig camí entre Inca i Mancor."

68 Arxiu fotogràfic de Memòria de Mallorca. Refer. Causes Judicials.

69 Guerra civil i Repressió a Mallorca. Publicacions de l' Abadia de Montserrat. Josep Massot i Montaner

La Repressió a Inca. La República i la guerra civil. Antoni Armengol i Jaume Armengol.

Adolf Quesada Ripoll

Nat a Inca. Fill d'un carabiner. Era de Ca'n Fèlix. Membre del Sindicat Anarquista de la CNT. El 1936 s'afilià a l'Agrupació Socialista d'Inca del PSOE i a la UGT. Fou assassinat a s'Oliverar de Ca'n Ripoll, a mig camí entre Inca i Mancor de la Vall.

Els Invisibles. Diccionari de Militants, organitzacions i sindicats llibertaris de les Illes Balears. Volum I 1869 1952.

La descripció d'aquest volum és idèntica a la del llibre de Antoni i Jaume Armengol sobre la República i la guerra civil a Inca, per això ens hem estimat més reproduir la primera cita biogràfica.

Col·leccionable "Memòria Civil". Suplement del diari Balears, nº48 30 de novembre de 1986.

Natals d'Inca i també morts a una treta de Ca'n Mir, son el socialista Andreu París Martorell, Adolfo Quesada Ripoll, fill d'un carabiner, el director de la societat de sabaters, Antoni Bestard, Antoni Fe, Mateu Miquel Maimó i Rafel Llompart membres de La Justícia.

3) Arxius.

- ✓ Arxiu Municipal de Mancor de la Vall
 - Lligall 76/5 -Llicències d'obres i sepultures (1921/1985)
 - Lligall 76/6- Llibre Registre enterraments (1950/1983)
 - Lligall 76/7- Trasllat de despulles mortals (1985)

 - Lligall 25 i 26- Correspondència. Entrades i Sortides (1933, 1936, 1937 i 1940)
 - Llibre d'actes de l'Ajuntament de Mancor de la Vall. Diversos anys entre 1935 i 1939.
 - Lligall 85/1- Projecte de millora del nou cementeri.
 - Lligall 85/3 -Projecte de millores del nou cementeri (1984)
 - Lligall 361- Correspondència. Cartes, ordres i exhortaments. (1926/1949)
 - Lligall 372/2- Rectificacions al Registre Civil després de l'inscripció (1940/1942)
 - Lligall 382 – Llibre Registre de Defuncions (1925/1950)
 - Títulos de Sepultura Expedidos. Sense data.

- ✓ Arxiu de Memòria de Mallorca
 - Referencia: Causes Judicials

- ✓ Arxiu fotogràfics
 - Gabriel Pocoví Pou

4) Bibliografia.

- “Diccionari Vermell”. Capellà, Llorenç. Editorial Moll. 1989
- “Mancor, Massanella, Biniarroi, Biniatzen”. Fiol Mateu, Gabriel. Edició a càrrec de l'Ajuntament de Mancor del Vall. 2005
- “Aproximació amb el que passà amb la República Poble a Poble”. Quetgles, Damià. Editori-al Pessic. 2005
- Col·leccionable “Memòria Civil” suplement del diari “BALEARES”. Diversos autors. 1986.
- Lesgislación Funeraria y Cementerial Española: Una visión espacial. Nistal, Mikel. ISSN 1697-3070. Any 1996

- “LES OBRES PÚBLIQUES A MALLORCA DURANT EL SEGLE XIX”. Consideracions sobre l'acció de l'administració pública a l'època contemporània¹. Pere Sales Vives

- "Els Invisibles". Diccionari de Militants, organitzacions i sindicats llibertaris de les Illes Balears. Volum I. Mallorca 1869/1952. Grup d'estudis llibertaris Els Oblidats.

- "La Repressió a Inca". La República i la Guerra Civil. Antoni Armengol i Jaume Armengol. Col·lecció Perifèrics Palma 2005.

- "Garzón contra el Franquismo" Edició del diari "PÚBLICO" amb pròleg de Carlos Jimenez Villarejo. Madrid 2010.

- "Guerra civil i Repressió a Mallorca". Josep Massot i Montaner. Publicacions de l' Abadia de Montserrat.

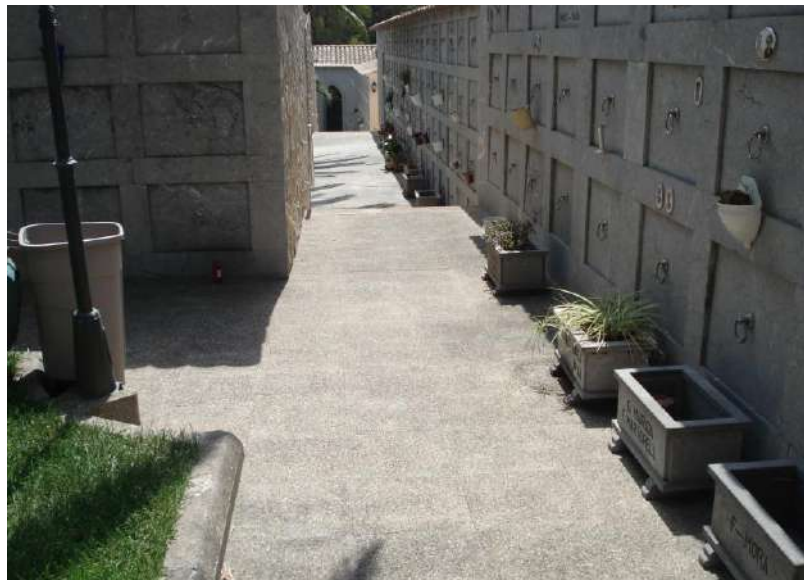
5) Fotografies.

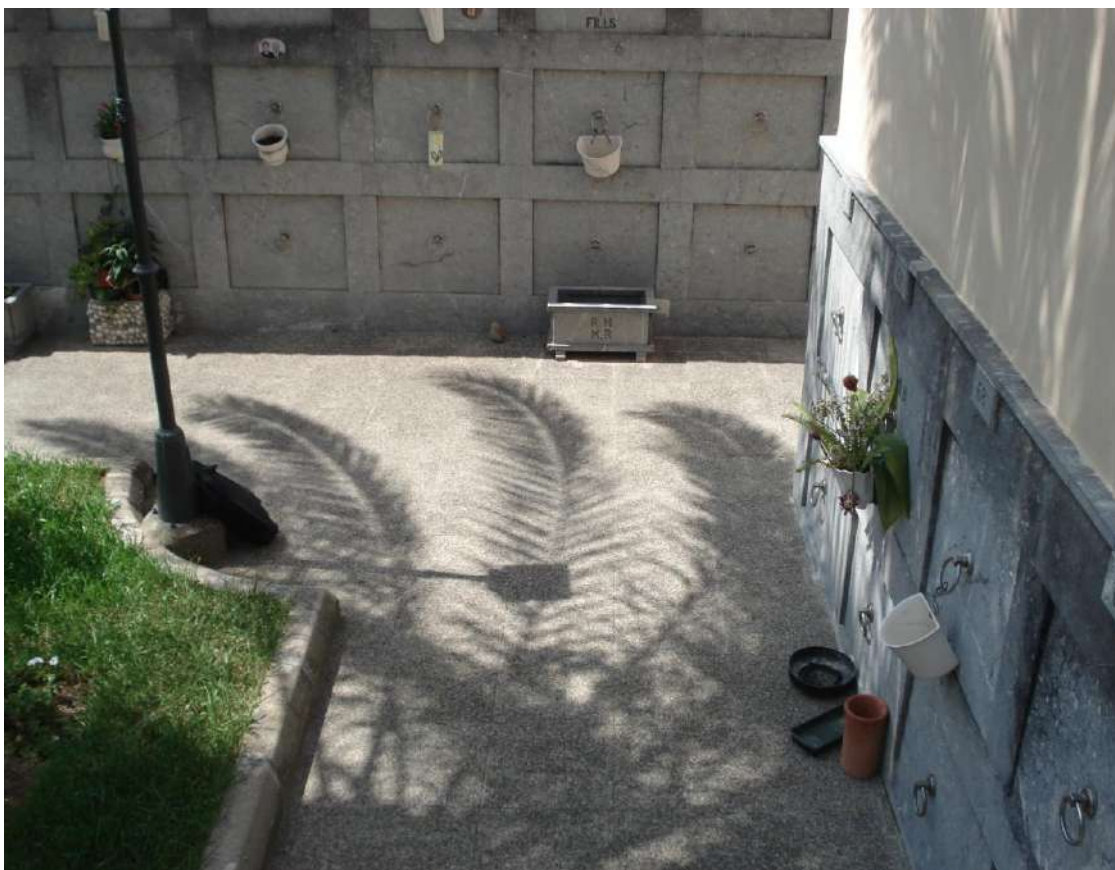
Façana de l'antic cementeri de Mancor del Vall. Les portes eren de fusta i foren substituïdes el 1979. Foto de l'autor.

Imatge de l'esquerra. Porta de la sala d'autopsies del cementeri de Mancor de la Vall. Imatge de la dreta, sala destinada a la vetlla dels difunts i originàriament vivenda del fosser del cementeri. Foto de l'autor.

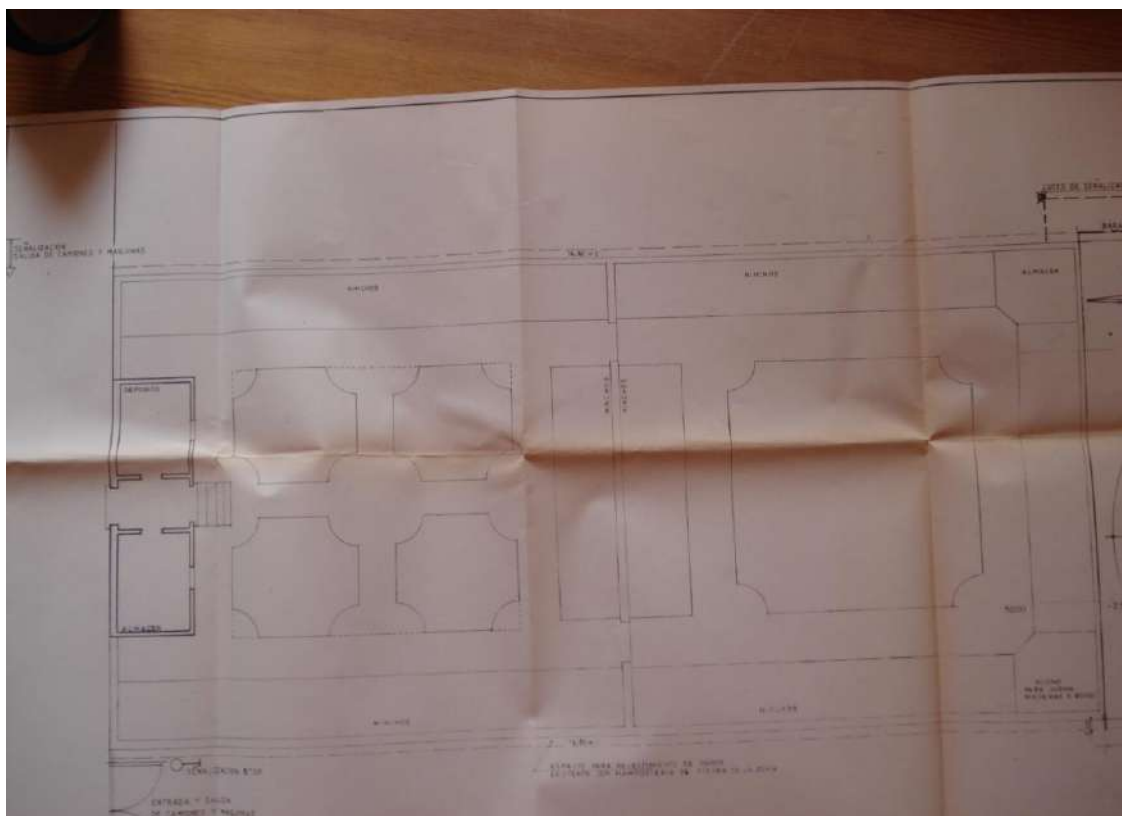
Fotografia que senyala la ubicació aproximada de l'antiga ossera del cementeri vell. Foto de l'autor.

Al final dels nínxols, a la dreta de la imatge, estaria ubicada la fossa comuna on si enterrà el cos d'Adolfo Quesada, segons els informes oficials i testimonis directes. Foto de l'autor.

Vista de les sales destinades a autòpsies i vetlla dels cadàvers. La fossa estaria ubicada a l'esquerra de la imatge. Foto de l'autor.

Plànol de l'antic cementeri aixecat durant la primera fase d'ampliació del 1984. La fossa estaria on finalitza el magatzem, la sala d'autòpsies el 1936, entre la paret i el parterre. Foto de l'autor.

TÍTULO	NOMBRE Y APELLIDOS	Nº SEPULTURA	OBSERVACIONES
63	Juan Pou Fontanet	34 +	
64	Ant ^a y Miguel Pericas Martí	35 +	
65	Maria Mora Castell	35 +	Nicho nº 2
66	Maria Munar Camps	36 +	
67	Francisca Martorell Alba	37 +	
68	Francisca Salas Ferrer	39 +	
69	Francisca Salas Ferrer	40 +	
70	+ Antonio Noguero Torres	+ 42	
71	Mateo Moranta Munar	+ 43	
72	H. H. Agustinas	7	
73	Agustinas	38	D. Desconocido
74	Juan Reynés Martorell	56 +	
75	Catalina Martorell Vallori	22 +	
76	Miguel Reynés Solivellas	64 +	
77	Bartolomé Reynés Solivellas	63 +	
78	Juana Reynés Reynés	64 +	
79	Jorge Vallori Sabater	31 +	
80	Antonia Mir Riera	26 +	Nicho nº 1 y 3
81	Bartolomé Oliver Martorell	33 +	
82	Demando final Horta	+ 38	co-participa de comandante
83	Vicente Martorell Vallori	20	co-participa de comandante

Còpia del document de títols de propietat dels nínxols del cementeri. La tomba núm. 73 de propietat municipal acollia les despulles d'un cadàver desconegut. Precisament, algú va intentar suprimir aquesta referència..

J.3.205.774

-4-

El Señor Juez Instructor acompañado de mí el Secretario y del médico, Inspector de Sanidad de Bancor del Valle, Don José Mateu Martorell, al llegar a este punto se halló un hombre tendido en el suelo en posición de cubeto pronto con la cabeza ensangrentada y una gran mancha de sangre en el suelo, siendo sus señas las siguientes: Estatura regular, pelo negro, nariz pronunciada, boca regular, cejas negras.

En este estado el Señor Juez Instructor exigió al médico el debido juramento y dijo que le reconociese y verificado resulta que ha muerto hace unas catorce horas y tiene dos heridas de arma de fuego en la cabeza, siendo estas heridas, la causa ocasional de su muerte, por lo que el Señor Juez tomó juramento a unos individuos que se hallan presentes y les requirió manifestasen si conocían a aquel individuo muerto que tenían delante y dijeron que, de ellos llamado Rafael Moorrot y Bernardec Reus Bonafé, reconocían dicho cadáver, como el de Adolfo Quesada Ripoll, vecino de Inca, manifestando dicho individuo conocer un hermano político del muerto, vecino

de Binicuar, llamado Miguel Salom Pol. quien personado ante el cadaver lo reconoció como el de su hermano político.

En este acto de reconocimiento y levantamiento del cadaver se invirtieron unos cuarenta minutos. Seida que fue esta diligencia a todos los presentes por mi el Secretario manifestaron estar conformes con ella firmandola con el Señor Juez y presente Secretario de que certifico.

Bernard de Bens

Antoni ~~del~~

Gabriel ~~del~~

Diligencia.

Seguidamente se cumplió lo mandado; doy fé.

Gabriel ~~del~~

Providencia, ordenando que el cadaver sea trasladado al cementerio de Mancor del Valle.

En el predio de "Son Maque" del término municipal de Mancor del Valle a cinco de Septiembre de mil noventa y seis, el Señor Juez dispuso que el cadaver que acaba de ser reconocido se colocase en una camioneta llegada a tal objeto y que dicho cadaver fuese trasladado al depósito del cementerio y a disposición de los medicos para que procedan a verificar la autopsia.

Lo mando y firma S. S. Doy fé.

~~del~~

Gabriel ~~del~~

Diligencia

Seguidamente se cumplió lo mandado; doy fé.

Gabriel ~~del~~

Diligencia

Segundamente se cumplió lo mandado;
doz fe.

Rabriel Coll

Declaración de la
esposa del Adolfo
Quesada Ripoll,
Antonia Villalonga
Coll

En Biniamar a doce de Septiembre
de mil novecientos treinta y seis, don-
de provisionalmente se ha trasladado
este Juzgado, compareció ante el Ins-
tructor que suscribe, la pariente an-
tada al margen, quien al ser pregun-
tada por los generales de la Ley, dijo:
Llamarse como queda dicho, de veinte
y cinco años de edad, casada, profesión
sus labores, natural y vecina de Binia-
mar, con domicilio en la calle del
Paraiso número nueve, ella que juramen-
tada en legal forma fue: Pse

Preguntada:

Si era la esposa del que en vida fue
Adolfo Quesada Ripoll y si tuvo no-
ticia de la muerte del mismo; dijo:

Que si; que era la esposa de Adolfo
Quesada Ripoll, que se enteró de la
muerte de su esposo, y que fue a verlo
en el depósito del cementerio de Mancor del Valle.

Preguntada:

Si reconoció en el cadáver citado fuese
el de su esposo; dijo: Que si; que lo
reconoció.

Preguntada:

Si conocía la significación política
del muerto y se dedicaba a propagan-
da subversiva; dijo: Que su marido
nunca le hablaba de política, pues
sabía que a ella no le gustaba ha-

M. 8.330.756
32

-----ma a 20 de octubre de 1936.

RESULTANDO que la presente causa fué iniciada como consecuencia del hallazgo del cadáver de un hombre en el lugar conocido por "Son Mague" del término municipal de Mancor del Valle el día cinco de septiembre de 1936 y una vez identificado pareció ser el del vecino de Inca Adolfo Quesada Ripoll, de estado casado.

RESULTANDO que practicada la autopsia se le apreciaron dos orificios por disparo de arma de fuego con orificio de entrada en la región de la nuca y salida en la frente y pómulo izquierdo; siendo enterrados los restos en el Cementerio Municipal de Mancor del Valle el citado día.

CONSIDERANDO que se han practicado cuantas diligencias se han estimado pertinentes para el esclarecimiento del hecho e identificación de los presuntos responsables, sin que aparezca aconsejable la práctica de ninguna otra y sin que aparezcan indicios de responsabilidad contra persona determinada.

VISTO el nº 2 del artículo 538 del Código de Justicia Militar y demás pertinentes y de general aplicación.

ACUERDO sobreseer provisionalmente la presente causa.

Y a los efectos prevenidos en el apartado c) del artículo 4º del Decreto de 13 de septiembre de 1935 pasen los autos al Excmo. Sr. Comandante Militar de Baleares.

EL AUDITOR

Donato J. J. J.

5229

Pal-

Acta de finalització de diligències de la causa per "hallazgo de Cadáver"
dictada pel jutge Instructor. Arxiu Fotogràfic de Memòria de Mallorca. Ref.
Causes Judicials.

Providencia. En el cementerio de Mancor del Valle, a cinco de Septiembre de mil novecientos treinta y seis, el Señor Juez instructor, acompañado de mí el Secretario y estando presentes los médicos Don Miguel Fener Ernyol y Don José Mateu Martorell, nombrados al efecto, dispuso se procediese a verificar la autopsia del cadáver que allí estaba, que acreditó ser el de Adolfo Quesada Ripoll, lo cual empezaron a verificar acto continuo, habiendo durado la operación unos treinta minutos y cuyo informe se une a continuación.

Lo mando y firma S.S. doy fe.

[Firma] Gabriel Gual

Diligencia: Seguidamente se cumplió lo mandado; doy fe.

[Firma] Gabriel Gual

Providencia de enterramiento del cadáver En el cementerio municipal de Mancor del Valle, a cinco de Septiembre de mil novecientos treinta y seis, el Señor Juez instructor, acompañado de mí el Secretario, y presentes los médicos que practicaron la autopsia, ordenó la inhumación del cadáver colocándolo en una fosa abierta a tal objeto y a unos tres metros a la derecha de la entrada a dicho cementerio, con las ropas puestas, quedando con la cabeza hacia el Norte y pies hacia el Sur.

Lo mando y firma S.S. doy fe.

[Firma] Gabriel Gual

Diligencia: Seguidamente se cumplió lo mandado; doy fe.

[Firma] Gabriel Gual

Ger, J
ntonio

Acta d'enterrament del cadàver d'Adolfo Quesada Ripoll a la fossa comuna del Cementeri de Mancor de la Vall. Arxiu Fotogràfic de Memòria de Mallorca. Ref. Causes Judicials.

MEMORIA CIVIL
MALLORCA EN GUERRA (1936)

Inca un dia de dijous i la rebuda del batle Mateu al president Alcalá Zamora.

(Ve de pag. V)

Consell

Jaime Dolé Sureda (vivia a Binissalem)
Josep Plaà Molà
Antoni Sureda Colom (vivia a Palma)
Nofre Sureda Colom
Sebastià Sureda Colom

Inca

Llorenç Beltrán Salat
Antoni Bestard
Gabriel Buades Pons
Antoni Fe
Rafel Fiol Seguí
Rafel Llompard
Miquel Maimó
Antoni Mateu Ferrer
Bernat Mateu Ferrer
Andreu París Martorell
Adolfo Quesada Ripoll
Joan Valls Fuster (vivia a Manacor)

Manacor de la Vall

Ramon Crespi Riera
Pau Crespi Villalonga
Jordi Sàmpol Riera

Marratxí

Antoni Canyelles
Josep Salom Nadal

Santa Maria

Miquel Cabot Dolé
Josep Santandreu Canyelles
Joan Tramullas Piza

Selva

Julia Bennassar Mir (vivia a Campanet)
Jordi Colom Estarellas
Llorenç Coll

INCA / LES SABATADES DE LA CIUTAT AL POBLE

El retorn de capitals colonials, a inicis de segle, permeté potenciar la indústria sabatera d'Inca i diversificar la producció de petites indústries familiars. La guerra del 14 i un contracte de venda de sabates a l'exercit francès, país al qual havien emigrat també molts de sabaters artesans, donà la força necessària perquè la indústria sabatera incana es llancés definitivament i es mecanitzés la fabricació de sabates, així com Inca passà a ser a més de centre de comarca una ciutat industrial.

Però al costat de la populosa ciutat industrial del pla, amb plaça de toros i camp de futbol, devora les fàbriques de curtis (Ca's Català) o de sabates (Ca'n Melis, Ca'n Payeras —que tenia banca pròpia—, Ca'n Piquero, Ca'n Fluxa, Ca'n Noguera, Ca'n Morey, Ca'n Pujol...), restava el poble de carrerons estrets que pujava a la Muntanyeta, plena d'artesans, i coronada pels molins, signe inequívoc de la societat agrària. Els jornalers, encara l'any 36, es llogaven a diari a la plaça.

I és que els propietaris absentistes tradicionals van ser substituïts per uns fabricants, "els senyors" d'Inca, sense traumes socials. Així sí, eren conscients que poc havien heretat, però havien conquerit un capital, nou signe de poder. I els obrers, el poble, n'era tan conscient com els senyors. Al cafè Argentí, regentat per madame Renée, una vedette francesa casada amb un sabater emigrant, els obrers tiraven la cigarreta, s'abacaven drets i es treien el capell quan entrava el senyor. L'emergent indústria sabatera d'Inca s'ha d'entendre doncs, més per la docilitat de la classe treballadora que per la capacitat emprenedora dels fabricants, sense menysvalorar aquesta. Un sistema de treball de "lockout", amb la major part del treball fora de la fàbrica, no es pot entendre, per exemple a Alaro, la població sabatera per antonomàsia, de la contrada. I eren precisament, els treballadors amb taller propi, els sabaters artesans, els que tenien tradició sindicalista, més que els obrers de les fàbriques, més proclives a vendre's a menys preu i a mostrar enveges pels encarregats d'altres indrets —com Alaró mateix—, més experts. A tots els pobles de la comarca hi havia sabaters que treballaven pels fabricants d'Inca.

L'Aïreçament cultural

Si algun sentit havia de tenir la República a Inca era la modernització cultural. Els fabricants de sabates s'organitzaren en torn d'Esquerra Republicana, animada per Antoni Mateu Ferrer, un home que tenia per curulla la cultura, malgrat un sector més minoritari, encapçalat per Bernat Rubert, s'avenia més amb la demagògia lerrouxista d'Unió Republicana, que pretenia estructurar una societat laica.

El 14 d'abril, com a tants altres pobles de l'illa, fou una festa davant l'Ajuntament. Durant uns quants dies d'agost es celebrà amb balls l'advinent de la República. Mateu Pujades fou nomenat batle, fins que a les eleccions de maig els republicans aconseguiren majoria, que no

na la vara municipal a Antoni Mateu, aquell empleat del Registre de la Propietat que tantes hores passava a la llibreria de la Sra. Vicens.

La força reaccionària venia representada pel clergat. Tenia la seva veu en la persona de D. Ramón Reus a l'Ajuntament i la seva seu social a un cafè al carrer Major, aprop del cafè republicà.

Els sabaters estaven organitzats en tallers, organització que es reunia a un local del carrer Babe Llompard, i en la tradicional societat de La Justícia del ca-

rrer Palmer, amb tradicional càire àcrata.

Els primers de maig es celebraven amb berenades al Puig de Santa Magdalena o amb una festa i ball al teatre Principal, ben engalanat de ramellers que deixava el notari que vivia al costat i destacat home de dretes.

La tasca de l'Ajuntament es centra bàsicament en la construcció d'escoles i millorament de les existents, la dotació de biblioteca municipal, etc. Però el devenir de la República havia de canviar el signe d'aquesta política conciliadora de classes.

Destacament de les avantguardes

Problemes del tipus de l'obertura del carrer L'Esperança, que perjudicava els interessos dels freres franciscans o la destrucció d'algunes creus de terme decidiren la dimissió del batle Mateu, un home anticlerical que havia instaurat el costum de regalar un sot a les monjes per a Pasqua.

S'apuntaren alguns noms com autors d'aquests excésos, però no es pogué fer acusació concreta. Es tractava del grup "Sol i Libertat", un grup de joves anarquistes, encapçalats per Miquel Beltrán, ex-seminarista i ex-republicà, fill de Llorenç "Barbó", col·laborador del Foc-i-Fum.

Per altra banda, al cafè de la posada de Lluç, regentat pel defensor del Constantí, Josep Sancho, s'organitzava una agrupació socialista, que mostrava certa antipatia per uns fabricants explotadors de la força de treball i que amb l'excusa de republicanisme havia pres el poder de l'Ajuntament.

Al cafè de Can' Ordines, on tenia la seu La Justícia, un altre personatge havia de prendre protagonisme, en Gabriel Buades "Sot", un home ple de bonhomia i de vasta cultura presa d'una manera autodidacta, artesà artístic de la sabata feta a mà, juntament amb Miquel Mercadal, fill del "jefe" de l'estació i mestre d'escola, que havia pres possessió de la nova escola rural de Tresserres, havien de fundar un ateneu popular al mateix local de La Justícia, que ja comptava amb una petita biblioteca, la companyia teatral "La Estrella", dirigida per Gornés, un menquerri instal·lat a Inca, un cor, xerrades i excursions, a més de balls d'aferrat, que tan rebuscos eren per la gent beupensant de dreta.

Així doncs, la dreta reaccionària organitzant una societat de balls típics, "L'art Vell", dirigida per Gabriel Mateu, en la qual havia de prendre fort, poc temps després, l'ideologia feixista. I els "senyors" montaren el seu club al Mercantí, un local construït segons el "darrer bramul" de l'art arquitectònic, segons indicacions del regidor i industrial Marc Ferragut.

Presca de posicions

L'enterrament de Miquel Beltrán, mort prematurament als 25 anys a causa de la tuberculosi fou un rebuscu per la nova ciutat d'Inca. Fou el primer enterrament civil de la ciutat. L'ex-seminarista no va voler els carrers auxiliis espirituals de l'es-

AL MARGEN

Antoni Mateu Ferrer ex-batle d'Inca és la víctima més coneguda de la repressió a Inca. Fou fusellat al Cementiri de Ciutat juntament amb Emili Darder, Alexandre Jaume i Antoni Ques el 24 de febrer de 1937.

Però n'hi ha d'altres que no van poder tenir una mort tan assenyada, perquè foren assassinats impunement a una treta de la presó, com el propi germà del batle, Bernat Mateu Ferrer. Dels tres germans Sencho Forgas (Antoni, Emili i Josep van desaparèixer i res més se'n ha sabut. Tampoc s'ha sabut res més rera la seva detenció d'aquests altres dos socialistes, castellanoparlants, Ramón Rodríguez Quiroga i Antonio Rubio Aragón.

Gabriel Buades, impulsor de les èrees anarquistes a Inca.

Natalé d'Inca i també mort en una treta de ca'n Mir són el socialista Andreu París Martorell, Adolfo Quesada Ripoll, fill d'un cetraboner, el director de la societat de sabaters, Antoni Bestard, Antoni Fe, Miquel Maimó i Rafel Llompard, membres de LA JUSTÍCIA.

Però el que més va commoure la gent foren els afusellaments al cementiri d'Inca de Llorenç Beltrán i Gabriel Buades Pons, redactors del diari Avance, homes de reconeguda valia, pacífics i que tenien l'única taca de "tenir idees".

També fou fusellat al cementiri d'Inca, el jove de Manacor Jordi Sàmpol Riera, conegut acusat de sabotatge a la caserna de la Guàrdia Civil.

L'any 1937, fou fusellat a Illetes el soldat Rafel Fiol Seguí, implicat en un acte de sabotatge als avions italians que s'apropaven a l'illa de Mallorca.

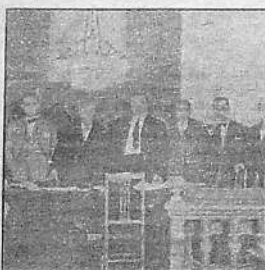
glésia. Era el març de 1935 i la situació socio-política estava estridida arreu de l'estat. A l'Inca els diversos mitjans polítics eren boicotejats pels oponents polítics, els personatges locals ridiculitzats, i la política laboral dels fabricants, estricta amb els que protestaven o exigien.

A la impremta Vich -perquè la indústria de la sabata havia generat una indústria del paper per embolicar el producte i d'empressió amb nous dissenys que creassin marca- que editava d'una manera exemplar les revistes il·lustrades *Brissas* i *Fiesta*, van acomiadar a Miquel-Reynés, que feia poc temps que havia arribat d'Argentina. Aquest any el recolzament dels ferroxistes funda el periòdic *Avance* que redactaven els membres de l'Ateneu on s'aplegaven tots els descontents amb els fabricants d'Esquerra Republicana, que portaven l'Ajuntament sota la presidència de Miquel Beltran Planes, "Paig Boter".

Fins i tot s'hi integra el miner Arcos, l'armar de l'exercit expulsat d'Asturies arrel dels fets d'octubre de 1934. Canuto Boloqui, que organitzava col·lectes per les víctimes d'aquells fets, "S'Escultoret" de Campanet, etc.

Però les eleccions de febrer de 1936 feren prendre posicions, que serien ja definitives. A diferència d'altres indrets, aquí no es va trastocar la majoria municipal. Només el batle Miquel Beltran fou substituït pel corregidor Pere P. Capó, a la fi de presentar-se el primer a les anunciades eleccions municipals que no arribaren a fer-se.

Els senyors inauguraren el Mercantill amb festes exuberants i recitals d'Antoni Torrandell, quan l'esmerat servei de cambres ja no es conformava a viure tan sols de les propines i exigia un sou. No contractaven "l'Art Vell" i el seu director deia que anava a Madrid a cercar un contracte amb el ministeri, quan realment feia d'enllaç de Falange. I els obrers ja no es conformaven fent una festa el primer de maig. Per aquesta data, l'any 36, el cambler del Mercantill, en "Pepe Muxar", delegat del jurat mixte a l'Inca exigí que tots els locals restessin tancats. Li costà l'acomodament i el boicot. Fins i tot, el batle Capó el convocà a una reunió amb Marc Terrera i l'Ajuntament per reintegrar-lo al Mercantill a canvi del seu silenci, cobrant els sous que li devien.

Membre de la majoria municipal d'Inca: Antoni Mateu, Mateu Pujades, Miquel Beltran i Bernat Cabrer.

Les reivindicacions les semblaven més perilloses que els coneguts entrenaments d'instrucció que els falangistes realitzaven a Son Vivot del Comte de Perellada. I és que Alejandro Bergamo, Canuto Boloqui o n'Arcos hi estaven infiltrats i eren homes de seny i culta. Ja havien fet concentracions a la plaça de Toros, a la platja d'Alcúdia i a Son Bordils. No els posaren la mà damunt fins que un dia apareixé la bandera de Falange penjada a l'Ajuntament i a la pissarra de la Casa de la Vila una inscripció insultat pels regidors.

El 19 de juliol

Aquest diumenge, els caps-pares de l'Ateneu van prendre de bon matí camí de Santa Magdalena, on es disposaven a fer una "paella". Devers les deu arribà un company endarrerit que els contà el que passava al poble. Poc més o menys havia estat així, segons testimonis oculars. De missa primera sortiren en formació, vestits de paisà amb un ditíntiu al braç,

els falangistes. Només quatre vells coneguts portaven la camisa blava i donaven ordres als escamots armats, prendre les oficines de correus, telèfon i telègrafs. Al mateix temps, sortí de la caserna, l'exercit i el Tinent Coronel Cifre prengué l'Ajuntament, que Antoni Mateu es resistia a donar sense un ordre més convincent. No es van produir incidents.

El 20, s'intentà la vaga sense èxit i alguns obrers foren obligats a anar a treballar amb el canó del fusell al clotell. El 21 s'incauten les armes. El cap militar, esdevingué batle d'Inca, s'empenya als dirigents de les societats que s'exigia acatament al nou ordre. Es deixa a tots els cridats a la caserna en llibertat, però no acabaria la setmana sense que els falangistes fessin una ràtzia al local socialista. I l'altra setmana comencen les detencions seleccionades, al temps que els avions republicans visiten la ciutat amb algun bombardeig. Quan es produeixen aquests, els obrers abandonen les fàbriques. En cau algun de mort. Però arriba el 16 d'agost i la situació es torna caòtica.

L'amenaça ha fet posar la camisa blava als indecisos. O s'han apuntat a les milícies. Qui s'ha resistit a fer-ho, aquest dia es empresonat al quarter de la Guardia Civil. Transportats a la presó de Sant Domingo, són fixats quasi bé tots com a "perilosos". Les detencions foren tan indiscriminades com radicalitzada i fanàtica la postura dels falangistes. Tants n'arrestegaren, que van haver d'habilitar el cinema Modern com a presó, fins que les persones més destacades foren portades al vaixell Jaume I o al Castell de Bellver.

Però foren els socialistes qui primer van rebre. Hi havia alguns forasters militants del socialisme. Van desaparèixer, d'immediat. En Francesc Frescal, aconseguí escapar-se de la mort a la cuneta de la costa de Son Fuster, tornant-se a un dels falangistes que el seu portaven. Després es presentà a la caserna. Davall el seu coixí hi van trobar municions. Fou afusellat al cementiri d'Inca.

Mesos d'incertesa

La represió arribà a detalls ínfims. La germana dels Sancho, va portar per ordre del seu marit, que també estava empresonat a Sant Domingo, un grapat de taxses per servir de penjador de la roba. Segons els seus patriotes aquestes taxses havien de servir per fer una escaleta al mur i escapar els presoners. La dona fou rapada.

I, a l'impremta Vich, on hi havia un gran stock de paper satínic, que era apropiat, ara, per a imprimir la revista de Falange "Aquí estamós", ja ben entrat 1937 quan havien d'importar paper d'Alger, un maquinista va trobar manuscrit un full "Todos los fascistas sois unos cabrones", que va costar una visita a Falange per a fer proves grafològiques per descobrir un autor que era molts quilòmetres lluny.

Son petites anècdotes de la pedra de silenci i por que va caure sobre la ciutat d'Inca, que ben aviat intensificà l'activitat industrial. Els fabricants més adictes rebieren l'encàrrec de calçar l'exercit "nacional". Rebien un "cupó" de material. Feien que els obrers escatmassin jornals sota l'amenaça d'acusar-los de "rojos" i material de la millor qualitat per a la producció de calçat civil, sota l'exigència de complexitat i alçun regal.

Ningú dels res i uns pocs es posaven les botes.

Els anys de la postguerra no foren menys pròspers pels fabricants de sabates d'Inca, al rebre l'encàrrec de calçar de botes de mitja canya l'exercit alemany. Els ho donaven lliures i ben embolicades però amb soles de cartó. Mentre els aliments es posaven caríssims i mutilats de guerra, inútils i ranciosos constituïen el control d'abastiment, que no miraven prim amb les cartilles de racionament i l'extorsionament de comerciants. Era la vella llei de la ciutat portada a l'extrem. I Inca, amb aquestes, acabava, poc a poc de ser poble i convertir-se en ciutat, en ciutat lleial i noble per meritis pròpia.

DAMIL QUETGLAS

JOAN ESTELRICH

Joan Estelrich i Artigues va néixer el 20 de gener de 1896 a Felanitx. De petit fou traslladat a Maó, on havia estat destinat son pare, guàrdia civil. El 1908 ingressà a l'Institut maonès. Als 15 anys inicià les seves col·laboracions a la premsa més conservadora i als 17 fundà "La Gaceta de Menorca", un setmanari tradicionalista. L'any 1914 obtingué el títol de batxiller i tornà a Mallorca, cridat pel fundador del setmanari "La Vanguardia Balear", del qual fou redactor en cap. Alchors evolucionava cap al regionalisme. L'any 1917 es convertí en l'ànima de "La Veu de Mallorca" (a vegades signà sota el pseudònim de Joan Delilla o amb les seves inicials). Sense deixar de col·laborar-hi, l'octubre d'aquell any se n'anà a Barcelona per seguir els estudis de Filosofia i Lletres, que més tard amplià a algunes universitats portugueses i franceses.

L'any 1946 senyalà un punt d'inflexió en el seu allunyament de la cultura catalana tot intentant una reconciliació a la manera de Josep Pla.

A Barcelona

A Barcelona estant Estelrich esdevingué ajudant de Francesc Cambó, dirigent de la dreta catalanista, i s'adscriví al moviment noucentista, empenyut per l'administració que sentia cap a "Xenius" i Gabriel Alomar. Estelrich treballà a "La Veu de Catalunya", que arribà a dirigir, i a diverses empreses editorials. El maig de 1921 passà a dirigir "El Dia", el periòdic finançat per Joan March, però a la fi de l'any tornà a Barcelona a causa de la distància produïda entre Joan March i els regionalistes mallorquins. La capacitat de treball de Joan Estelrich es va posar de manifest encara més a partir de llavors. L'any 1922, Francesc Cambó el nomenà director de la Fundació Bernat Metge, dedicada a la publicació en català del clàssics grecs i llatins. En aquell temps ingressà a la Lliga Regionalista i aviat n'esdevingué un dels ideòlegs. Col·laborà amb assiduitat a la premsa barcelonina i madrilenya, pronuncià nombroses conferències, presidí jocs florals i a partir de 1925 ocupà càrrecs a organismes internacionals.

Diputat per Girona

Fou diputat per Girona a les Corts republicanes. Durant el Bienni negre fou vice-president, en funcions de president, de la Comissió d'Instruc-

ció Pública de les Corts. L'any 1933 l'integraren al consell de govern de la Lliga Catalana (nou nom de la Lliga Regionalista). Del 1934 al 1936 fou redactor del setmanari "Després". També fou un dels promotors de la Comunitat Cultural Catalano-Balear. La seva signatura aparegué a la majoria dels manifestos catalanistes, entre els quals el Manifest de resposta als catalans (juny de 1936). La seva producció assagística més important ja era escrita alchors: *Entre la vida i els llibres* (1926), *La qüestió de les minories nacionals* (1929), *Fènix o l'esperit de la Renaixença* (1934).

Simpatitzant del "movimiento"

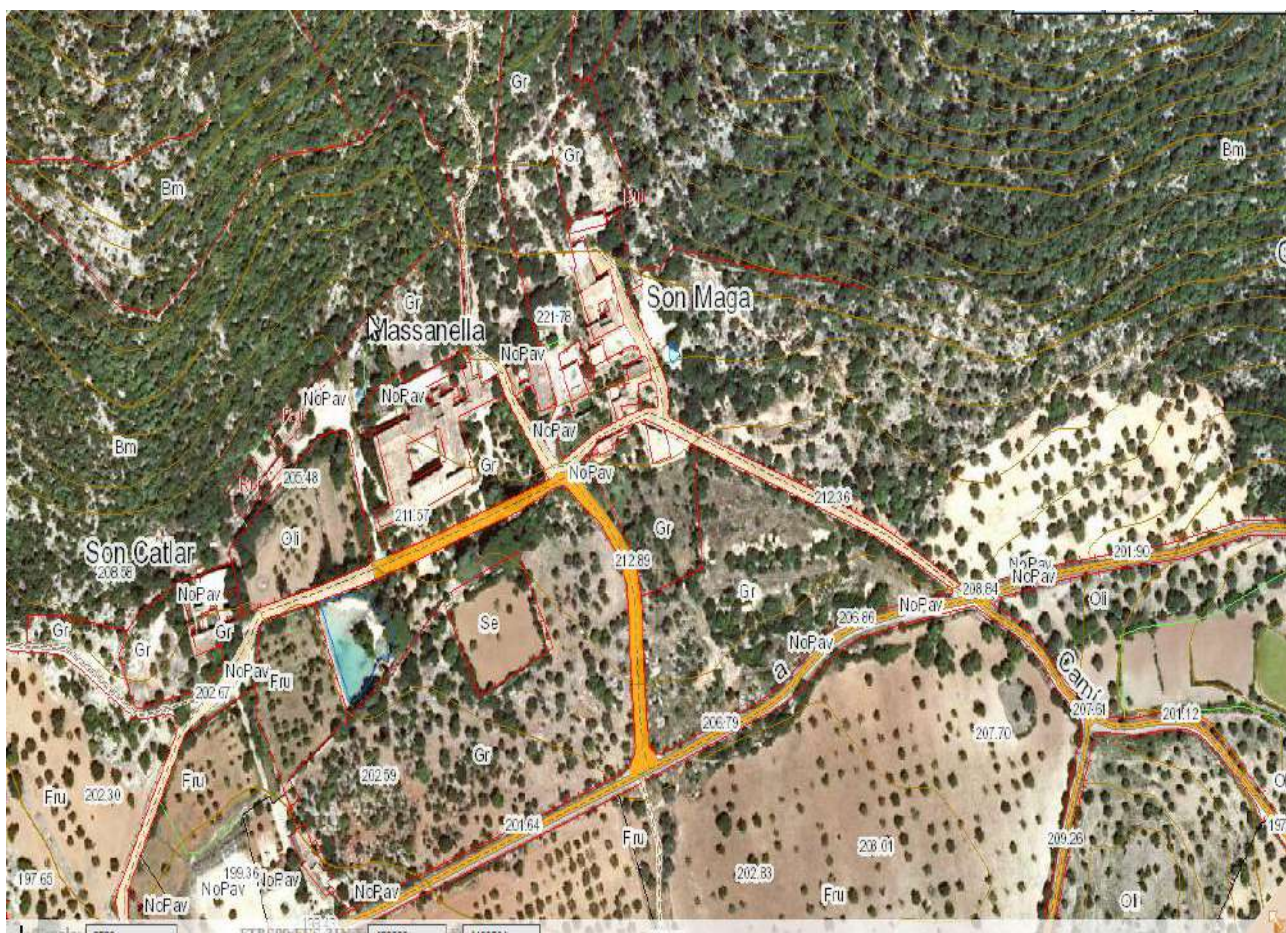
El 18 de juliol de 1936, Joan Estelrich es trobava a Budapest, on assistia a una conferència cultural de la Societat de Nacions. D'Allà passà a París i s'adherí a les forces revoltades, seguint l'exemple de Cambó. Estelrich fou nomenat cap de les publicacions de l'oficina de premsa i propaganda que Cambó subvencionava a la capital francesa. Dirigí "Occident", una revista bimestral de contingut propagandístic (d'octubre de 1937 a maig de 1939). Escriví un bon nombre de llibres profanquistes, el més conegut dels quals, *La persecució religiosa en Espanya* (1937), fou traduït a diverses llengües. Refutà Bernanos i inter-

vingué en assumptes polítics. L'any 1940 dirigí la segona època d'"Occident", frustrada per l'ocupació nazi de París.

Delegat a la UNESCO

A la postguerra, Estelrich col·laborà en diverses empreses editorials. L'any 1946 senyalà un punt d'inflexió en el seu allunyament de la cultura catalana: repregué el càrrec a la Fundació Bernat Metge i inicià les seves col·laboracions a "Destino", en un intent de reconciliació semblant al de Josep Pla. L'any 1949 se n'anà a Tànger per dirigir el diari "España" i l'Editorial Marroquí. El 1952 fou nomenat delegat espanyol a les conferències generals de la UNESCO i l'any següent en fou nomenat delegat permanent. Estelrich arribà a esser membre del consell executiu i president de la Comissió de relacions exteriors de la UNESCO. La mort li sobrevingué el 20 de juny de 1958 a París. El 29 d'aquell mes l'enterraren a Mallorca. L'agost de 1964 fou proclamat fill il·lustre de Felanitx. Joan Pons i Marqués en llegí el discurs. Estelrich era membre de la Clàssica Society, de Cambridge, soci d'honor de la Nova Cultura, de Nàpols, i de la Societat des Etudes Latines, de París, entre d'altres institucions culturals.

ANTONI NADAL

Captura d'imatge de la possessió de Son Maga, escenari de l'assassinat d'Adolfo Quesada Ripoll. Via www.ideib.cat

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MARRATXÍ.

Municipi: Marratxí.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Tres fosses amb un total de cinc persones.

Tipologia: Totalment viable.

Desapareguts: La primera víctima, Germà Ballester Janer, està enterrat al nínxol 2 de la sepultura 28 de la circumferència dreta; una víctima no identificada està enterrada en terra, a 2,50 m darrere la tomba 3 del segon quadre esquerra; tres víctimes no identificades estan enterrades en terra, una sobre l'altra, a 2 m darrere la tomba 4 del segon quadre esquerra, a continuació de l'anterior.

Investigació.- Magdalena Jaume i Josep Quetglas.

FOSSA COMUNA DE MARRATXÍ

Dades de la persona responsable

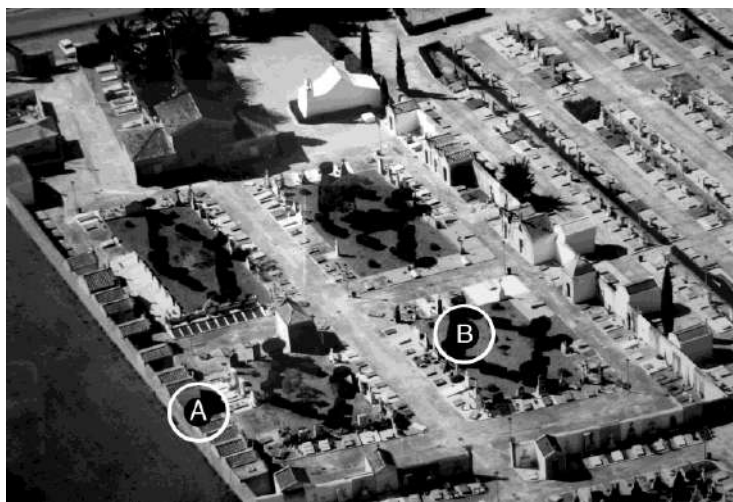
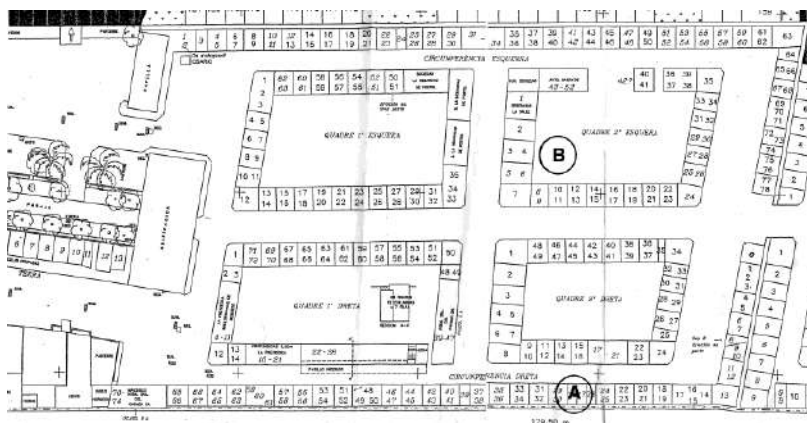
Magdalena Jaume, Josep Quetglas

Octubre-desembre 2011.

Dades de la fossa

Localització:

- Geogràfica.- Mallorca, Marratxí, cementiri municipal.
- Propietat del terreny. Municipal.
- Documentació gràfica i fotogràfica necessària tant per ubicar la fossa com per reconèixer-la.

A la part superior es pot veure el planell del cementiri, mentre que la inferior és una imatge actual. A ambdues s'indica amb la lletra A la sepultura on està enterrat Germà Ballester Janer i amb la lletra B la fossa on hi ha enterrades quatre víctimes no identificades

Tipus de fossa:

- Enterrament per ordre judicial.
- Motius: víctimes d'escamot falangista.
- Morts els dies 17, 19 i 22 d'agost 1936; enterrats els 18, 21 i 24 d'agost 1936. La primera víctima, Germà Ballester Janer, està enterrat al nínxol 2 de la sepultura 28 de la circumferència dreta; una víctima no identificada està enterrada en terra, a 2,50 m darrere la tomba 3 del segon quadre esquerra; tres víctimes no identificades estan enterrades en terra, una sobre l'altra, a 2 m darrere la tomba 4 del segon quadre esquerra, a continuació de l'anterior.

Cementiri de Marratxí. Estat actual de la fossa.

Intervencions fetes entorn de la fossa: Fossa sense cap tipus d'intervenció més que jardineria amb plantacions d'arrel curta.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

- Nombre de morts i grau de certesa: 1, 1 i 3.
- Determinar desconeguts i coneguts: Germà Ballester Janer i 4 homes no identificats.

Cementiri de Marratxí. Sepultura on enterren Germà Ballester Janer.

Marratxí

“On sigui que avui posi el peu (...), es tanca sobre el seu taló la mandíbula d’una calavera, i haurà de sagnar la bota per desferrar-la.”

Bernanos⁷⁰

Dilluns 17 d'agost de 1936, Antonio Yarza de San Pedro, jutge municipal de Marratxí i membre de Falange⁷¹ (o membre de Falange i jutge municipal de Marratxí), acompanyat de la Guàrdia Civil, es persona a les 7.30 del dematí per reconèixer a la cuneta de la carretera Palma-Inca, quilòmetre 7,600, el cos ajegut panxa amunt, *“la cabeza al este, los pies al oeste y los brazos semidoblados”*⁷², de Germà Ballester Janer⁷³.

Dos dies abans, el governador militar de Mallorca, coronel Ramos Unamuno, havia exigut l'extermini de l'enemic⁷⁴, i un dia abans havien començat els assassinats massius a Son Coletes,

*“El sitio del hecho está completamente en despoblado, pues la casa habitada más inmediata se halla a unos cuatrocientos metros”*⁷⁵. Segons la causa, *“por su alrededor no se nota nada anormal ni señales de lucha ni cápsulas de arma alguna”*⁷⁶. Al dia següent hi tornen: *“en la cuneta se notan salpicaduras de sangre, que es el sitio donde fue hallado el cadáver”*⁷⁷.

Vint anys després el lloc encara era un espai inhòspit, amb la carretera passant per un coll estret entre el torrent de Coanegra i la via del tren, a mà

⁷⁰ Georges Bernanos, *Les grands cimetières sous la lune*, Paris: Plon, 1938, pàgina 88.

⁷¹ Marqués de Zayas, *Historia de la vieja guardia de Baleares*, Madrid 1955, p. 173, on hi figura com “Antonio Marza de San Pedro” entre els “camaradas pertenecientes a la Vieja Guardia de Marratxí”. Els errors de transcripció de llinatges (“Marza” per “Yarza”) no són rars en el llibre.

⁷² Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 10 (Informe del Comandante del puesto, 18 d'agost 1936).

⁷³ Segons Llorenç Capellà, “Ballester, Germà. Ciutat de Mallorca. Era procurador de Tribunals. Ignor la data de la seva mort i l'indret on es produí. Ignor la seva edat: potser cinquanta... Potser cinquanta i tants anys. La seva esposa era una actriu de teatre que gaudí de fama: Lola Beneito.” Llorenç Capellà, *Diccionari vermell*. Palma: Moll, 1989, pàgina 32. Damià Quetglas fa referència, entre les víctimes del Pla de na Tesa, a una persona a qui li deien “l'advocat loco” (Damià Quetglas, “Marratxí. Poble de pobles prop de Ciutat”, *Memoria civil. Mallorca en guerra*, número 41, pàgina iv). Podria ser aquest Germà Ballester –procurador de l'Audiència i, per tant, llicenciat en dret?

⁷⁴ Josep Massot i Muntaner, *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'abadia de Montserrat, 1996, pàgines 251 i 252.

⁷⁵ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 2.

⁷⁶ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 2.

⁷⁷ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: de la Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 4.

esquerra, i el camí cap al cementiri municipal de Marratxí, ben a prop, a mà dreta⁷⁸.

Carretera Palma-Inca, kilòmetre 7,600, on maten i troben Germà Ballester Janer.

En ser interrogat pel jutge, un veïnat, Jaume Bestard Serra, de Cas Miot, declara no haver vist ni sentit res. Però aquest únic testimoni és germà del falangista de Marratxí Joan Bestard Serra⁷⁹, i Cas Miot és a més de un kilòmetre del lloc on han trobat Germà Ballester. El jutge no demana cap testimoni als veïnats de Cas Coronell, Can Redó, Can Valentí, Can Magdalè ni Son Ametleret, molt més propers al lloc dels fets⁸⁰.

Germà Ballester, fill de Sebastià Ballester Mas i de Magdalena Janer Borràs, era procurador de l'Audiència⁸¹, a Palma, on vivia al carrer Vallori, on havia nat dia 28 de març de 1878, al segon pis del número 40 (avui, carrer de Can Vatlòri, 20), i estava casat amb Maria Dolors Beneyto Castelló, nada a Ontinyent, actriu de teatre i comare de professió. Tenia 54 anys i ella 51; no varen tenir fills.

Com a comare, podem trobar anuncis de l'activitat de Dolors Beneyto a publicacions populars de l'època, com *Foch y fum*, la revista del Mascle Ros,

⁷⁸ IDEIB (Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears), ortofoto de 1956: http://www.ideib.cat/pg_01a.php?lng=ct&id=61.

⁷⁹ Marqués de Zayas, *op. cit.*, p. 172.

⁸⁰ Toponímia segons Mascaró Pasarius, *Mapa general de Mallorca*, 1958.

⁸¹ Així figura a la causa, però l'expedient de Germà Ballester a la Universitat de Barcelona només conserva una fe de vida i el certificat del títol de batxiller, de 1897, que eren els documents necessaris per la matriculació, sense cap certificat posterior. No és conclusiu, doncs podia haver seguit estudis de Dret a una altra universitat. Son pare figura igualment com procurador, a la fe de vida citada.

on s'anuncia com "Profesora de partos, ex-alumna del Hospital Clínico de Barcelona"⁸². Com actriu,

*"pel que fa a les companyies mallorquines anteriors a la Guerra Civil, cal fer referència, si més no, a (...); i la de Josep Ferran i Lola Beneyto. Ferran era nadiu del Principat i a la fi del segle XIX es va instal·lar a Mallorca, on va crear una companyia dramàtica que més endavant es va unir amb l'actriu Lola Beneyto. Ferran es va retirar cap a l'any 1920; era republicà i col·laborava en El Obrero Balear. Un poc abans de la retirada de Josep Ferran, Lola Beneyto i Jaume Balaguer – un altre actor de la companyia– van crear la Companyia Dramàtica Mallorca. Al cap d'uns anys, Lola Beneyto –comare de professió– es va unir a la companyia de Joan Forteza, Catch."*⁸³

*"El primer de maig de 1936, [la companyia de Joan Forteza] participà en les representacions de la Casa del Poble de Palma."*⁸⁴

Dolors Beneyto va al quarter de la guàrdia civil a demanar notícies⁸⁵, però el sendemà ja reconeix el cos del seu marit al depòsit del cementiri de Marratxí. El dia 18, els metges municipals Antoni Jaume Julià i Miquel Suau Binimelis en fan l'autòpsia. Segons el resultat, el cos mostra

*"seis heridas de bala, tres de entrada y tres de salida; una de entrada por la región del temporal izquierdo y salida por la región del temporal derecho; otra entrando en la región del maxilar inferior izquierdo y salida por la región del temporal derecho, con destrozo del pabellón de la oreja; otra con entrada en la región clavicular izquierda con fractura de la clavícula y salida por la región del hombro derecho, con fractura del húmero. Las tres citadas son mortales de necesidad."*⁸⁶

Els metges estableixen l'hora de la mort en devers les 5 del dematí del 17 d'agost, en les primeres clarors del dia⁸⁷.

⁸² El títol de Maria Dolors Beneyto, per la Universitat de Barcelona, és de 1926. Vid. *La Vanguardia*, dimecres 1 de desembre de 1926, pàgina 17. A partir de començar a exercir com a comare va anar abandonant el seu paper d'actriu.

⁸³ Antoni Nadal Soler. *El teatre mallorquí del segle XX*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2002, p 14, i *Estudis sobre el teatre català del segle XX*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, pàgina 46.

⁸⁴ *Diccionari del teatre de les Illes Balears*, Vol. 1. Palma: Lleonard Muntaner, 2003, pàgina 207.

⁸⁵ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 21.

⁸⁶ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 5.

⁸⁷ Idem.

El dia 19, sendemà de l'autòpsia, el jutge fa inscriure la defunció de Germà Ballester al Registre civil de Marratxí. La causa de la mort que hi fa posar és “a consecuencia de accidente, según resulta de la certificación facultativa y reconocimiento practicado”.⁸⁸

El fosser l'havia enterrat el mateix dia 18, a la sepultura 28 de la circumferència dreta del cementiri de Marratxí, al nínxol 2, a una tomba encara avui mig buida, a nom de “Nadal Rigo Perelló y familia”.

Germà Ballester anava ben vestit quan el mataren: jac i calçons de tela color anyil amb ratxat fosc, camisa del mateix color amb coll blanc, i corbata grisa. Dins les butxaques duia una cartera “de piel finísima con dibujo en el exterior y con unas iniciales al parecer de oro, J.B. (sic), amb vàries cèdules, pròpies i de la seva dona, carnets i targetes diversos, amb adreces de Palma i de Barcelona, entrades de cine, comprovants de passatges Barcelona-Palma de la Transmediterrània...; un rellotge de polsera (amb el vidre romput), una agulla de corbata “al parecer de oro, con piedras incrustadas”, dos botons de puny “al parecer de oro”, “una petaca de plata que tiene marcadas las iniciales G.B.”...⁸⁹ És a dir, a banda dels probables doblers, no l'havien buidat.⁹⁰

A finals d'agost, el jutge municipal passa l'expedient al jutge d'instrucció del districte de la Seu de Palma, Venancio Catalán Antón⁹¹. La vídua és difícil de localitzar, probablement amagada⁹², però dia 7 de setembre el jutge li pren declaració:

“Dijo: que es viuda del interfecto D. Germán Ballester Janer, cuyo cadáver reconoció en el cementerio de la villa de Marratxí, el 17 de agosto próximo pasado: que son exactos los datos que constan en estas diligencias en cuanto a la filiación de su dicho marido.

Que en la noche del día 16 del referido agosto encontrándose la declarante en la casa de recreo del caserío del Pont d'Inca, sita en la calle conocida como Son Bonet, con su citado esposo, se le presentaron cinco individuos de Falange, los que subieron al piso aguardando le parece dos más en la calle, preguntando si tenían un receptor de radio⁹³, y como en efecto tenían uno que no hacían funcionar porque con dificultad se podía oír por defecto del mecanismo, dijeron que se tenían

⁸⁸ Jutjat de pau de Marratxí, Llibre de defuncions, tom 13, 1931-1939, número 246.

⁸⁹ Inventari dels objectes, Fulls 23 i 24.

⁹⁰ Com veurem, les altres víctimes del mateix lloc, mortes amb coincidència completa de ferides, ja es trobaran sense cap identificació.

⁹¹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 9.

⁹² Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 11. De fet, Dolors Beneyto havia canviat de domicili, bé fos per por, bé pels records del domicili comú, i passat a residir on tenia la consulta de comare, al carrer Galera, 4, segon pis.

⁹³ El 23 de juliol, Aurelio Díaz de Freijó, Comandante Militar Accidental de Mallorca, havia dictat al seu ban: “...Los poseedores de emisoras de radio o cualquier otro aparato que permita comunicar o recibir señales o noticias darán cuenta inmediata de su situación y características, poniéndolos a disposición de las Autoridades Militares” (Cit. a Josep Massot i Muntaner, *op.cit.*, pàgina 224. Sobre la confiscació d'aparells de ràdio, vid: *Ibidem*, pàgines 241 i 242).

que incautar de él, por lo que enseguida lo envolvieron en un periódico y lo entregaron, diciendo después dichos milicianos que tenían que ir al cuartel con su citado marido a fin de interrogarle, y de esta manera se lo llevaron, sin que volviese a saber nada de él hasta que en la mañana del día siguiente lo reconoció cadáver en el depósito judicial del cementerio de la villa Marratxí, pero que ignora las causas de su muerte.”⁹⁴

S'entén que, bé per ser estiu, bé per cercar un domicili més discret en produir-se el cop d'estat del 18 de juliol, el matrimoni Ballester-Beneyto no estava vivint a Palma, sinó al Pont d'Inca. Això explica el lloc i l'ocasió de la mort, i potser explica també un element rar, com és el fet que els assassins no buidessin les butxaques del mort: exactament a la mateixa hora que maten Germà Ballester, mor, també “por causa de accidente”⁹⁵, una jornalera veïna del Pont d'Inca, Magdalena Ramis Cabot. Potser es va trobar amb el grup de falangistes, quan ella sortia cap a la feina, convertint-se en testimoni a d'eliminar i donant pressa als assassins?

Els darrers dies d'octubre, el jutge Catalán Antón s'inhibeix del cas i passa l'expedient a l'Auditoria de Guerra, que dia 3 de novembre l'atribueix a Tomàs Feliu Blanes, alferes d'artilleria i jutge militar provisional, que cita novament a Dolors Beneyto, qui declara davant d'ell, dia 28 de novembre:

“Dijo: que se afirma y ratifica en cuanto tiene declarado ante el juzgado de Instrucción y sin tener más que añadir al contenido de la misma”⁹⁶

El jutge inicia les seves actuacions amb una providència per comprovar la declaració de Dolors Beneyto:

“Dirijase oficio a Falange Española rogándole se sirvan comunicar a este Juzgado de si en la noche del diez y seis de Agosto último se presentaron cinco Falangistas en la casa de recreo del caserío del Pont d'Inca, sita en la calle conocida por Son Bonet, donde habitaba Germán Ballester, y en caso afirmativo si se llevaron detenido al Ballester, así también sobre si se incautaron de un receptor de radio.”⁹⁷

La resposta del secretari provincial de Falange arriba la setmana següent:

“En contestación a su atento oficio de fecha 3 de diciembre, tengo el honor de comunicarle que, según me informa el Jefe de Falange del Pont d'Inca, en la fecha en que sucedieron los hechos relatados en dicho oficio no estaba constituida la Falange de aquel caserío, no pudiendo por tanto dar detalle alguno acerca del particular, si bien oyó

⁹⁴ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 12.

⁹⁵ “Muerto por causa de accidente” serà una qualificació habitual de les víctimes del terror feixista, segons es comprova en les inscripcions als Llibres de defuncions i en els resultats de les causes, imperturbablement sobresegudes.

⁹⁶ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 19.

⁹⁷ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 20 (Ofici del 3 de desembre 1936).

decir que la Viuda de D. Germán Ballester fue al Cuartel de la G. Civil para inquirir datos referentes a dicho señor.

*Sintiendo no poder dar más detalles, ruego a Dios le conceda muchos años de vida.*⁹⁸

El jutge Feliu Blanes es dóna per satisfet amb la paròdia de resposta a la seva pregunta de si cinc falangistes havien anat a cercar en Germà Ballester, dona per acabada la investigació i tanca l'expedient, "en cuyas diligencias no aparecieron los menores indicios que permitieran seguir una pista con más o menos probabilidades de éxito"⁹⁹

Un any més tard, l'agost de 1937, l'Auditor de Guerra declara sobreseguda la causa¹⁰⁰ i es pot així passar a omplir el full estadístic de Estadística Criminal de Guerra, per un delict de "presunto homicidio", havent-se complert amb eficàcia els termes de "seis meses a un año" per el "tiempo invertido en la tramitación"¹⁰¹.

Dolors Beneyto va morir a Palma, dia 9 d'octubre de 1969, als 84 anys¹⁰².

El 19 d'agost de 1936, dos dies després d'haver-se trobat el cos d'en Germà Ballester Janer, el mateix jutge, Antonio Yarza de San Pedro, acompanyat ara pel metge municipal, Miquel Suau Binimelis, reconeix el cos d'un home, "con la posición ladeada, descansando sobre el lado izquierdo, con la cabeza al sur y los pies al norte"¹⁰³, a la cuneta de la carretera vella de Bunyola, a l'altura de la finca de Son Verger, entre les finques de Son Guillermo i Son Guiem Grau¹⁰⁴.

*"a la izquierda de dicha carretera se encuentra un hombre muerto que, reconocido por el Sr. Médico, éste dijo: que era ya cadáver, que su muerte data de unas seis horas y que presenta seis heridas, tres de entrada y tres de salida..."*¹⁰⁵

A l'autòpsia, feta el dia següent, els metges, Antoni Jaume Julià i Miquel Suau Binimelis, amplien el primer reconeixement fet a peu de cuneta:

⁹⁸ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 21 (Carta del Secretario Provincial de Falange Española de las JONS, 14 de desembre 1936).

⁹⁹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 22

¹⁰⁰ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full 22

¹⁰¹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.067, full sense numerar.

¹⁰² Viví al carrer Sindicat 158, primer pis (avui, 54 o 56), on va morir (Arxius del cementiri municipal de Palma).

¹⁰³ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.068, full 2.

¹⁰⁴ *Ibidem*, pàgines 1 i 4.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pàgina 1

“Resulta que dicho sujeto tendría una edad aproximada de unos veinte y cinco años, una altura de un metro setenta y dos centímetros, color moreno, demacrado¹⁰⁶. Vestía camiseta interior blanca, camisa a rayas, chaleco no llevaba, pero sí americana y pantalón muy usados, color chocolate, a rayas, alpargatas sin calcetines. No lleva señal de violencia alguna y presenta las siguientes heridas, producidas por arma de fuego: una de entrada por el parietal izquierdo y salida por el derecho; otra de entrada por el pómullo izquierdo y salida por el pabellón de la oreja derecha, con destrucción del mismo; y otra de entrada por la región auricular derecha con salida por el frontal y fractura conminuta¹⁰⁷ del mismo; todas mortales de necesidad. De todo lo cual se deduce que la muerte fue violenta producida por arma de fuego...”¹⁰⁸

“No se le ha encontrado documento ni objeto que pueda identificar su persona.”¹⁰⁹

La paret de la carretera vella de Bunyola, on maten i troben una víctima no identificada.

Per la calor, el fosser l'enterra el sendemà, dia 21, horabaixa,

“en la tierra y en el cuadro segundo izquierdo, a dos metros y medio de la sepultura número 3 del mismo cuadro y a una profundidad de dos metros, habiéndole quitado de sus ropas algunos pedazos, por estar su traje bastante deteriorado, para su identificación.”¹¹⁰

¹⁰⁶ De “complexión delgada”, segons *Íbidem*, pàgina 19.

¹⁰⁷ Terme mèdic per dir “fet a troços petits”.

¹⁰⁸ *Íbidem*, pàgines 2 i 3

¹⁰⁹ *Íbidem*, pàgina 2.

¹¹⁰ *Íbidem*, pàgina 4.

Dia 22, el jutge torna a fer una inspecció ocular al lloc dels fets, i anota que

“se notan algunas salpicaduras de sangre, nada más anormal se puede observar; vecinos no los hay por sus alrededores y tampoco persona que se haya presentado a manifestar nada del hecho. Y no encontrando nada que pueda dar luz al presente sumario se da el acto por terminado.”¹¹¹

Amb això, tanca el cas, fent inscriure el mort al Registre municipal, amb les habituals dades falses:

“Fallecido en Marratxí el día diez y nueve de agosto, a las dos horas, a consecuencia de accidente, según resulta del dictamen médico.”¹¹²

Lliurat l'expedient al jutge del districte de la Seu, Venancio Catalán Antón, aquest, sense més tramitació que la de fer omplir paper, passa la causa l'1 de novembre al jutge militar, l'alferes Tomás Feliu Blanes, que un any després la declara sobreseguda.

Durant tot el mes de novembre de 1936, els bocins de roba color xocolata, amb retxes, quedaren exposats al cementiri, per tal d'identificar el cos. Ningú no hi va anar.

El 22 d'agost de 1936, avisat per la guàrdia civil, el jutge Yarza, acompanyat pel metge Suau, torna a la carretera d'Inca, davant la finca Ses Cases Noves, per reconèixer ara els cossos de tres homes més, morts.

“Resulta que al kilómetro siete, hectómetro ocho, de la carretera que conduce de Palma a Inca, y a un metro de distancia de dicha carretera y en la parte norte, existe una pared de setenta centímetros de altura y al lado de ella¹¹³ se hallan tres hombres muertos.

Seguidamente reconocidos por el Sr. médico titular, éste manifestó que eran ya cadáveres, que sus muertes databan de más de seis horas, que sus muertes habían sido violentas, por disparos de armas de fuego. (...)

No se toma declaración a vecino alguno por no haberlos por sus alrededores.”¹¹⁴

“Ni ahora ni cuando se levantaron los cadáveres se notó señal alguna de lucha; dicho sitio está completamente en despoblado, sin vecinos de ninguna clase.”¹¹⁵

¹¹¹ *Íbidem*, pàgina 4. “No se toma declaración a vecino alguno por no haberlos, pues los más próximos están a más de un kilómetro de distancia.” Pàgina 2.

¹¹² *Íbidem*, pàgina 5.

¹¹³ El jutge precisarà “detrás de la misma”, en recapitular al tancament del sumari: Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.065, full 5.

¹¹⁴ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.065, full 1.

Carretera Palma-Inca, kilòmetre 7,800, on maten i troben tres víctimes no identificades.

L'autòpsia de les tres víctimes es practica el dia següent pels mateixos metges titulars, Jaume i Suau:

“Para la práctica de las autopsias y para mayor claridad de las mismas los clasifican en 1º, 2º y 3º.

1º. Por el hábito exterior representa una edad aproximada de treinta y cinco años; altura, un metro setenta centímetros; complexión robusta. Viste camiseta, americana, pantalón, alpargatas y sombrero (...).

Presenta las siguientes heridas: dos de arma de fuego en la espalda, sin orificio de salida; una en el cuello, región posterior con salida por la boca; una con entrada por la región pectoral, quedando alojado el proyectil en la región del epigastrio¹¹⁶ debajo de la piel.

2º El hábito exterior representa una edad de cuarenta años; altura, un metro cincuenta centímetros; color moreno; complexión regular. Viste camiseta interior, calzoncillos, camiseta externa, faja de hilo, pantalones azules con iniciales J.G.M, alpargatas y gorra.

Presenta las siguientes heridas: una en el pecho, sin orificio de salida; otra en la región molar izquierda con salida por la derecha, con

¹¹⁵ De fet, el lloc és ben aprop d'on va ser trobat en Germà Ballester Janer, cinc dies abans. Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Balears, Causa 1.065, full 5.

¹¹⁶ Part superior del ventre.

destrozo de todo el arco dentario de ambos maxilares; otra en la cabeza, sin orificio de salida.

*Se nota el siguiente tatuaje en el antebrazo derecho: un velero y una sirena; antebrazo izquierdo, una áncora; brazo izquierdo, un adorno y las mayúsculas Y.M.T.*¹¹⁷

3º Por el hábito exterior aparenta tener unos treinta y ocho años; altura, un metro sesenta y nueve centímetros; color moreno; complexión robusta. Viste camiseta interior, camisa a rayas, calzoncillos, americana y pantalón azul, alpargatas, correa y sombrero marrón. Llevaba una cadenita con amuleto.

Presenta las siguientes heridas: una en la cabeza, región occipital, con salida por el ojo; otra en la región parietal que interesa y destroza la región ósea; una en la región auricular izquierda con salida por la región del omóplato; otra en la región externa¹¹⁸, notándose el proyectil debajo de la piel.

*Se le nota el siguiente tatuaje: antebrazo derecho, dígito izquierdo, varios adornos y, en letras, "Antonio Castañer". Las demás palabras del tatuaje no son legibles.*¹¹⁹

Els cossos són exposats en el cementiri, per ser identificats, però el dia següent són enterrats, degut a les calors d'agost. El fossar els enterra

*"en la fosa común (en la tierra). El que fue señalado con el número uno está a la profundidad de tres metros; se le ha puesto una capa de tierra de treinta centímetros encima; después se ha colocado encima al señalado con el número dos; treinta centímetros más de tierra encima y se coloca el señalado con el número tres. Dicha fosa común está situada a dos metros de distancia de la sepultura número cuatro del cuadro segundo izquierda."*¹²⁰

La roba de les víctimes es guarda per fer-ne possible una identificació. Al dia següent, 25 d'agost, el jutge fa inscriure les morts al llibre de defuncions, a la manera habitual, és dir falsejant el reconeixement mèdic. Per cada un dels tres casos s'inscriu que

*"falleció en Marratxí el día veinte y dos de agosto a las dos horas, a consecuencia de accidente, según resulta de la certificación facultativa."*¹²¹

¹¹⁷ En la hipòtesi de ser la "Y" una transcripció errònia, figura al *Diccionari vermell* una possible identificació, la d'una víctima en qui coincideix inicial del primer llinatge i lloc de la mort: "Martorell, Miquel. Orient. L'assassinaren en el Pont d'Inca." Llorenç Capellà, *op. cit.*, pàgina 103.

¹¹⁸ "Región externa", eufemisme mèdic per "òrgan sexual extern masculí".

¹¹⁹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Balears, Causa 1.065, fulls 2 i 3.

¹²⁰ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Balears, Causa 1.065, full

¹²¹ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Balears, Causa 1.068, full ; i: Registre Civil de Marratxí, Llibre de defuncions, fulls 250, 251 i 252.

Auto del jutge Catalán del 26 octubre:

*“Y dadas las actuales [circunstancias], debidas al Movimiento Nacional, es de presumir hayan intervenido en el hecho la Fuerza Pública o Milicias armadas, lo cual hace que el presente caso aparezca comprendido en el Bando citado por la Autoridad militar de esta Plaza en 23 de julio último, como complemento al del día 19 anterior, y por tanto procede se inhíba este Juzgado de su conocimiento a favor de la Justicia de Guerra .”*¹²²

3 de novembre de 1936 passa a Feliu Blanes.

El 27 agost 1937 queda sobreseguda provisionalment la causa, just a temps per poder omplir el full estadístic dins dels límits “de seis meses a un año”.

2: torrent de Coanegra

3: ferrocarril

4: carretera Palma-Inca

A: lloc on maten i troben Germà Ballester Janer

C: lloc on maten i troben tres víctimes no identificades

D: cementiri municipal de Marratxí

¹²² Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: Comandancia militar de Baleares, Causa 1.068, full

1: carretera vella de Bunyola

2: torrent de Coanegra

3: ferrocarril

4: carretera Palma-Inca

5: carrer Son Bonet, on vivia Germà Ballester Janer l'agost de

1936

A: lloc on maten i troben Germà Ballester Janer

B: lloc on maten i troben una víctima no identificada

C: lloc on maten i troben tres víctimes no identificades

El 15 d'agost de 1936, el coronel Ramos Unamuno, governador militar de Mallorca, escrivia a *Correo de Mallorca*,

*“las tropas no pueden tener enemigos en retaguardia (...) Me permito advertir a los enemigos de mi patria hispana que tengo a un palmo de mis garras a los que comodamente se recrean en los cafetuchos y guaridas (...). Para que sepáis a quienes me refiero os diré que son los que se encuentran en huelga de BRAZOS CAIDOS en las barriadas de La Libertad, Son Cok, Hostalets, Ca'n Capas, Son Españolet y los más lejanos Creu vermella etc, etc. (...) Si os escondéis os sacaré de vuestras CÁSCARAS con un alfiler como se hace con los CARACOLEs, y si huís pensad que os perseguiré hasta exterminaros.”*¹²³

Així, es fa difícil creure en el caràcter incontrolable dels escamots falangistes, quan és immediata la seva resposta a la crida del governador militar: és al sendemà mateix que van a cercar Germà Ballester i comença la setmana d'assassinats a Marratxí.

Segons Alfonso de Zayas, els falangistes de Marratxí havien rebut instrucció d'armes des de maig de 1936, i s'integraren a la centúria de Santa Maria, dirigida per un dels *Jinetes de Alcalá*.

*“Al estallar el Glorioso Movimiento Nacional, después de asegurar el orden en este pueblo, cada día bajaban a Palma todos los camaradas disponibles para ayudar a hacer guardias y demás servicios en la capital.”*¹²⁴

Falangistes d'aquell moment a Marratxí i Santa Maria, entre qui hi deu haver aquells que els dies 17, 19 i 21 d'agost feren “servicios” a la carretera Palma Inca, kilòmetres 7,600 i 7, 800, i a la carretera vella de Bunyola, foren:

Marratxí:

Bestard Serra, Joan

Cañellas Mulet, Marçal

Cañellas Serra, Jaume

Coll, Josep

Juan Camps, Joan

Moll Bestard, Bartolomeu

Oliver Serra, Josep

Oliver Serra, Miquel

Puigserver Cañellas, Pere

Rigo Rosselló, Guillem

¹²³ Cit. per Josep Massot i Muntaner, *op.cit.*, pàgines 251 i 252.

¹²⁴ Marqués de Zayas, *op.cit.*, pàgina 172.

Romaguera Jaume, Miquel
Vich Santander, Joan
Vidal Juan, Francesc
Yarza de San Pedro, Antonio

Santa María:

Bestard Llabrés, Miquel
Bover Cañellas, Josep
Bover Cañellas, Joan
Cañellas Alcover, Guillem
Colom Capellá, Miquel
Estarella Aloy, Miquel
Florit Pizá, Jaume
Florit Pizá, Rafel
Mercadal Matamales, Joan
Mesquida Nadal, Gabriel
Mesquida Torrens, Miquel
Mesquida Vich, Gabriel
Pareta Isern, Miquel
Pizá Dols, Sebastià
Salom Far, Miquel
Serra Pascual, Miquel
Serra Roig, Rafel
Vich Amengual, Joan¹²⁵

¹²⁵ Marqués de Zayas, op.cit., pàgines 172-173 i 182-184.

Fonts

Comunicació personal

- Biel Massot i Muntaner
- Antoni Nadal Soler
- Damià Quetglas

Documents

- Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca
- Llibre de defuncions del Jutjat de pau de Marratxí
- Arxiu del cementiri municipal de Palma
- Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona

Bibliografia consultada

- Marqués de Zayas, *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Madrid: sense editor, 1955.
- Memoria civil. Mallorca en guerra (1936 1939)*, separata del diari *Baleares*, Palma, 1986.
- CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari vermell*. Palma: Moll, 1989.
- MASSOT i MUNTANER, Josep.- *El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- NADAL SOLER, Antoni.- *El teatre mallorquí del segle xx*. Palma: Edicions Documenta Balear, 2002.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE MURO.

Municipi: Muro.

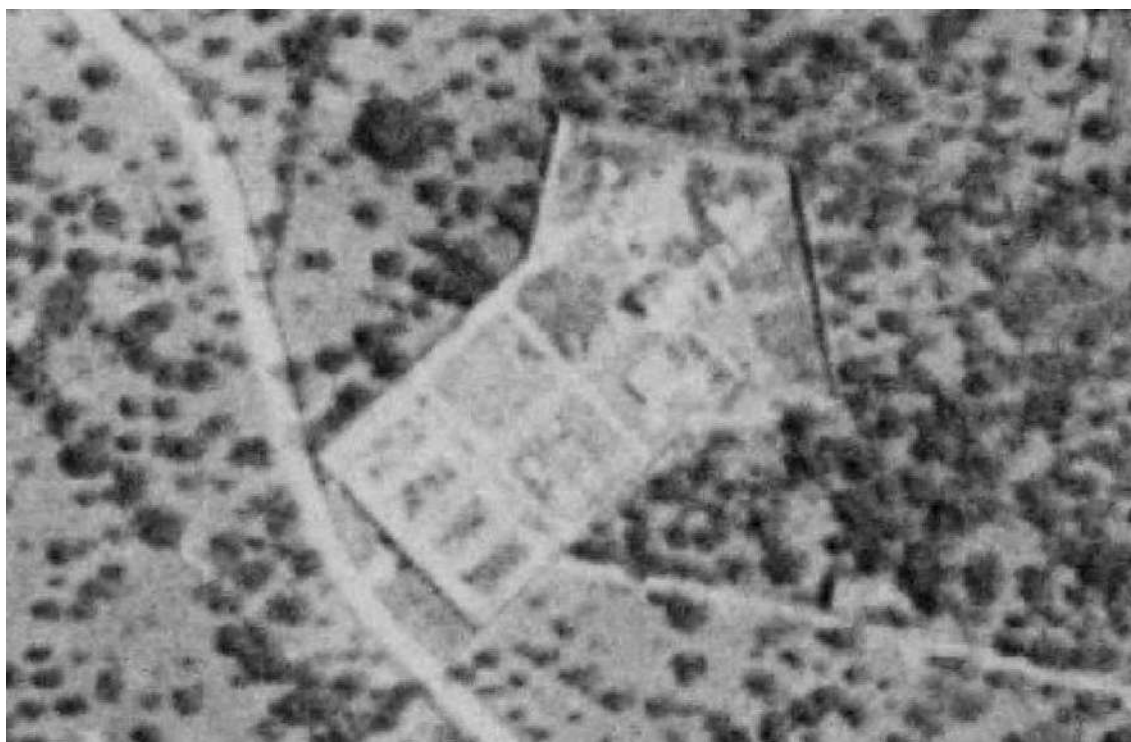
Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb un civil.

Tipologia: Inviabile

Desapareguts: 1 persona no identificada.

Investigació: Pau Mateu i Pedro de Echave

FOSSA COMUNA DE MURO

Dades de la persona responsable.

Pedro de Echave
(Abril de 2016)

Dades de la fossa.

Municipi: Muro

Indret: Cementiri Municipal

Tipologia: Inviabile

Víctimes inhumades: 1.

Data de la inhumació: Entre el 20 i el 24 de setembre de 1936

Viabilitat de l'exhumació: Impossible, l'indret en el qual enterraren la víctima han sofert importants intervencions al llarg dels anys.

Fotografies Cementeri Municipal de Muro dels anys 1956 i 2015.

Localització

La fossa comuna de Muro Es trobava dins el cementeri municipal i ha estat objecte de diferents intervencions al llarg dels anys. Era coneguda com a “La tomba del poble”

Identitat de la víctima: Desconeguda

Circumstàncies de la mort i de la inhumació.

Pels documents obtinguts en el curs de la investigació, ens consta que una víctima de nom desconegut va ser enterrada a aquesta fossa entre els dies 20 i 24 de setembre de 1936.

El seu cos havia estat trobat el dia 20 de setembre, entre la mar i l'arena a la zona de l'albufera adjacent a la mar coneguda com “Els infernets”, a la Platja de Muro. L'estat de forta descomposició del cadàver va fer calcular al metge autor de l'autòpsia que la mort es produí a finals del mes d'agost de 1936. Per aquestes dates aproximades de la mort (època de forta repressió franquista a Mallorca) i per les circumstàncies que envoltaren la mort d'aquesta persona (portava un pes fermat amb un ferro a les cames) entenem que hi són presents molt d'indicis que apunten a la repressió franquista del moment, com la causant d'aquesta mort violenta. Ens trobam, molt probablement, davant un dels desapareguts del que es desconeix el seu destí final.

En el curs de la investigació també hem pogut esbrinar que la fossa comuna va ser intervenguda en diferents ocasions i que s'ha construït al damunt. Cal deduir, llavors, que el cos d'aquesta víctima amb tota probabilitat ha estat traslladat a l'ossera del cementeri juntament amb altres cossos. Aquest fet fa, en la nostra opinió, del tot inviable la seva recerca i identificació.

DOCUMENTS I FOTOGRAFIES:

Segons publica el BOPB de dissabte 26 de setembre de 1936 núm.10. 893 pàg 2:

Jaime Ruiz Tapiador Guadalupe, Juez de instrucción del Partido de Inca.

Por el presente edicto, se cita a cuantas personas puedan dar detalles del hecho de haber sido hallado en el sitio llamado “Sa Infernet” del predio “La Albufera” del Termino Municipal de Muro, el cadáver de un hombre de unos treinta años aproximadamente de edad, vistiendo restos de camiseta blanca, camisa azul, calzoncillos blancos, pantalón oscuro rayado, al parecer de estambre y zapatos de cuero rojo abotinado con cordones y calcetines, para que en el termino de diez días contados desde el siguiente al de la publicación en este BOLETIN OFICIAL de esta provincia, comparezcan ante este juzgado de Instrucción sito en el edificio de Santo Domingo, a prestar declaración, bajo apercibimiento que de no verificarlo les parará el perjuicio a que hubiere lugar en derecho.

Al propio tiempo y por el presente edicto, se ofrecen las acciones que determina el artículo 109 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal, a cuantas personas se consideren perjudicadas por el hecho de autos; pues así lo tengo acordado en auto de esta fecha, dictado en el sumario que con el número 89 del corriente año instruyo por muerte.

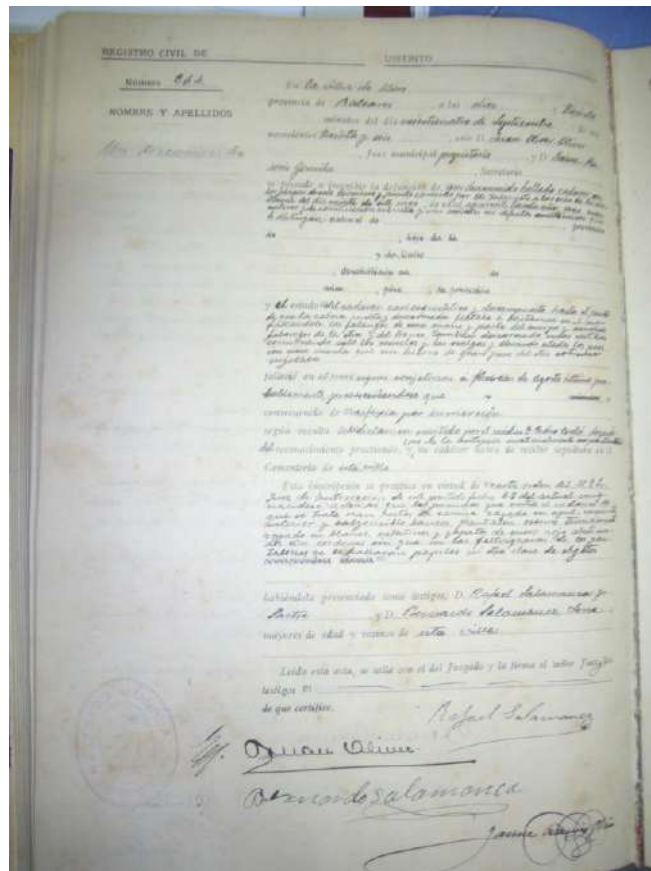
Dado en Inca a 23 de Setiembre de 1936.- Jaime Ruiz Tapiador.

Ossera Cementeri Municipal de Muro

Antiga fossa comuna coneguda com “la Tomba del poble”.

Certificat de defunció de la persona desconeguda enterrada al cementeri de Muro

Fonts d'informació:

- Arxiu Municipal de Muro
- Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca.
- Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).
- CAPELLÀ, Llorenç.- *Diccionari Vermell*. Ed. Moll. Palma, 1989.
- MEMÒRIA CIVIL. Mallorca en guerra. Diari de Balears. Col·leccionable núm. 43

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE PALMA.

Municipi: Palma.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Es tracta d'un conjunt de vàries fosses, conegudes com "hoyos", en les quals es dipositaven els cossos de les persones assassinades que trobaven per diferents indrets del Municipi o de les afusellades contra les parets del mateix cementiri.

Tipologia: Difícil, perquè els indrets en els quals els enterraren han sofert múltiples intervencions al llarg dels anys.

Desapareguts: 445 persones, de les quals 366 estan identificades i 79 sense identificar.

Investigació.- Maria Antònia Oliver París i Xavier Herrera Oliver.

FOSSA DE PALMA

Localització: Cementiri Municipal de Palma, situat entre el Camí de Ca l'Ardiaca i el Camí de Jesús.

Fig.1. Cementiri Palma, vista aèria actual¹²⁶ Fig.2. Cementiri Palma, vista aèria any 1956¹²⁷

Fossa: Quadres numerats amb un nombre indeterminat d'excavacions rectangulars, segons fonts orals, amb 7 o 8 fosses a cada un dels rectangles¹²⁸.

¹²⁶ Fotografia extreta de www.ideib.cat

¹²⁷ Fotografia vol americà 1956 www.ideib.cat

La documentació trobada que afecta aquest estudi és refereix als quadres 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10 i 11 del sector 3 del cementiri de Palma, amb civils i militars republicans.

Tipologia: Improbable. Part dels cossos foren traslladats a l'ossera central senyalitzada amb una creu blanca de pedra¹²⁹. L'espai on es situaven les fosses originàriament fou totalment remodelat amb la construcció de nínxols que s'excavaren amb profunditat durant la dècada de 1960.

Propietat dels terrenys: Ajuntament de Palma. L'any 1992 l'Empresa Funerària Municipal S.A. incorpora als serveis municipals de cementiris les tasques de gestió amb capital 100% participat per l'Ajuntament de Palma.

Víctimes: 366 identificades i 79 sense identificar.

Investigació: Maria Antònia Oliver i Xavier Herrera.

Desembre 2011.

Fig.3. Entrada principal del cementiri de Palma, (foto autors investigació).

¹²⁸ Testimoni de Isabel Ripoll Valenzuela (neboda de Joan Valenzuela Ortega i Marià Ripoll Escandell, assassinats a Palma dia 11 de setembre de 1936 i dia 19 d'agost de 1936 respectivament), i de Francesca Mas Mesquida (filla de Joan Mas Verd, assassinat a Palma dia 3 de setembre de 1936)

¹²⁹ Testimoni de Joan Ramon Ramis, mestre d'obres l'any 1963 i posteriorment administratiu en el Cementiri Municipal de Palma, recentment jubilat, i d'Eduardo Ortiz, actual cap de servei del sector de cementiris de Palma.

Introducció

A Palma, a més dels cementiris parroquials, existia el cementiri del "Camp Roig" situat darrere l'Hospital General que va desaparèixer al 1878 quan es va eixamplar la Misericòrdia. L'any 1787 el rei Carles III emeté una disposició en la qual assenyalava la conveniència d'abandonar el costum d'efectuar enterraments a recintes eclesiàstics per a la millor higiene de les ciutats i pobles. Però no és fins el 1804, quan el bisbe de Mallorca encomana a l'arquitecte italià Jacinto Cocchi la localització i els plànols del nou cementiri. En principi, es va pensar en el "cementiri dels empestats", utilitzat l'any 1652 i 1653 per una forta epidèmia. Però aquest fet condicionà l'elecció i finalment va ser triat un altre terreny, anomenat "Són [Tril·lo](#)", que si reunia les condicions higièniques necessàries. Els plànols de l'arquitecte [Cocchi](#) es van perdre i les obres es van interrompre en repetides ocasions, fins que el març de 1921 fou beneït el cementiri de Palma¹³⁰.

A partir d'aquí i fins els nostres dies, el cementiri ha estat remodelat i ampliat en repetides ocasions. Podem veure a la fotografia contínua, el plànol del cementiri dividit en sectors marcant les modificacions des de la seva creació. Els números corresponen a la toponímia dels diferents espais segons les ampliacions i/o remodelacions:

1. Cementiri vell (sector 2)
2. Cementiri nou (sector 1)
3. Cementiri novíssim (sector 3)
4. Ampliació cementiri (sector 4)

Fig.4. Fotografia del plànol del cementiri de Palma exposat a les oficines de Son Valentí.

¹³⁰ Informació extreta : Cantarelles, Catalina, "L'arquitectura mallorquina des de la Il·lustració a la Restauració" ([Institut d'Estudis Baleàrics](#), Palma. 1981)

Cal introduir un cinquè sector: Les instal·lacions de Son Valentí inaugurades al 2003 on es troben les actuals oficines de l'empresa funerària municipal¹³¹.

A finals del segle XIX començà la construcció del cementiri nou que és va rematar amb la entrada principal inaugurada el 1938¹³².

Abans de les modificacions que afectaren el sector 3, a la part posterior del cementiri vell, hi havia un passadís central empedrat i el que llavors es coneixia com a fosses de terra. Fins a l'ampliació de la dècada del 1960, aquest lloc fou utilitzat per enterraments de persones que no tenien mitjans per l'adquisició d'un nínxol privat i també, durant la repressió desencadenada pel cop d'estat del 18 de juliol de 1936, per enterrar a les víctimes del feixisme.

1. La repressió franquista al cementiri de Palma

Fig.5. Mur d'afusellaments públics en el cementiri de Palma, (foto autors investigació)

¹³¹ Testimonis de Eduardo Ortiz, cap de servei del sector de cementiris de Palma

¹³² Garrido Torres, Carlos "Cementiri de Palma, Guia de Passeig" (Ajuntament de Palma. 2009)

Fig.6. Els familiars de les víctimes acudien a cercar els seus desapareguts a les fosses de terra del cementiri vell, (foto autors investigació).

El cementiri municipal de Palma fou un dels indrets més representatius de la repressió franquista a Mallorca, no sols per la quantitat de persones que hi foren assassinades, en el mateix cementiri o en el terme municipal de Palma, sinó i també, perquè fou, junt el Fortí d'Illetes, el lloc on es perpetraren més afusellaments sota judicis sumaríssims sense cap tipus de garantia judicial. Un espai obligat de recerca per part de les famílies de les víctimes que hi acudien massivament, des de tots els pobles de l'illa, a demanar pels seus parents desapareguts. El recorregut que feien solia començar per les presons, local de falange, dependències militars, governació civil i comissaria de policia, en la majoria d'ocasions acabaven demanant en el cementiri municipal de Palma. En aquest sentit, hem registrat múltiples testimonis que ens confirmen la por, dolor i humiliacions que patien quan cercaven els seus essers estimats¹³³.

Les víctimes assassinades extrajudicialment eren portades al dipòsit del cementiri on a la majoria se'ls practicava l'autòpsia. Enterrades despulades, les seves robes es numeraven i s'exposaven públicament mitjançant un edicte judicial que descrivia les seves característiques físiques. En el cementiri, els familiars de les víctimes cercaven, entre bolicis de robes plenes de sang, las dels seus essers estimats per poder així identificar-los i tindre la certificació de la seva mort. Després, eren citades per les autoritats per a declarar davant un jutge, s'obria una causa per justificar la investigació de l'homicidi. Investigació, que es limitava a la declaració dels familiars de la víctima i a un informe redactat pels mateixos autors dels crims o dels seus col·laboradors: Governació civil, Ajuntaments, Falange, Policia i Guàrdia Civil. Sempre acabava amb el sobreseïment de la causa per manca de proves i per tant de responsables. Llavors, el jutge militar llegia als afectats la resolució i els hi entregava, si n'hi havia, els objectes personals de la víctima¹³⁴.

¹³³ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, "Sol·licitud de recerca de persones desaparegudes"

¹³⁴ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, "Causes Judicials"

Els seus familiars, tot i haver declarat que el seu fill, espòs, pare o germà havia estat detingut per milícies armades, signaven la resolució conscients de la injustícia. Indefenses i desemparades i amb tota la pena del món, partien cap a les seves cases amb el bolic de roba per plorar en silenci l'assassinat del seu ésser estimat. Res podien fer més que salvaguardar la seva memòria i esperar el moment per poder exclamar públicament la injustícia infringida¹³⁵.

Finalment, sense cap remordiment, les autoritats ordenaven la inscripció de les víctimes, altres no s'identificaren mai i consten com a desconegudes¹³⁶. Entre el 22 de juliol i el 29 de desembre de 1936, s'inscriuen en el cementiri de Palma 278 víctimes, entre elles 59 sense identificar, assassinades al mateix cementiri o a les cunetes de les carreteres i vies públiques¹³⁷. Una mitja mensual de 55 assassinats a la vista de tothom, sense amagar-se, atemorint intencionadament a la població i en la més absoluta impunitat.

Pels familiars de les víctimes assassinades judicialment, el dolor i patiment era el mateix. Però existia la certificació oficial de la seva mort des del primer moment, els seus noms eren inscrits el mateix dia en el registre del cementiri i al registre civil, la mateixa sentència recollia, nom, dia, hora i lloc de la execució. Això no vol dir que els seus familiars fossin avisats i, en aquestes ocasions, quan acudien al cementiri per informar-se es trobaven en que ja havien estat executats i enterrats. Observem a les causes judicials consultades, que entre la notificació de la sentència i l'afusellament passaven escasses hores. Sobretot, els familiars de les víctimes procedents de pobles no s'adonaven de la sentència fins que ja havia estat executada.

Tenim testimonis que ens conten que fins i tot no els deixaven elaborar el dol públic i com després dels afusellaments encara eren humiliats. Altres execucions eren anunciades amb molt de resò amb la intenció de l'escarni públic. És el cas dels assassinats judicials de quatre figures molt rellevants de la història de Mallorca, afusellades dia 24 de febrer de 1936 en el mur del cementiri de Palma: Emili Darder; batle de Palma, Antoni Mateu; batle d'Inca, Alexandre Jaume; diputat socialista i Antoni Maria Ques; empresari d'Alcúdia. Contenen les cròniques de l'època que aquell dia el cementiri estava ple de gent que acabà aplaudint efusivament després de les descarregues assassines sobre les quatre víctimes.

Hem pogut constatar en documents oficials, que en el cementiri de Palma s'exerciren tortures a les víctimes abans de ser assassinades, informació que també ens confirmen testimonis.

A continuació reproduïm extractes testimonials, publicacions i documents oficials que corroboren els fets exposats:

1. Marcela Serra, neboda de Joan Serra Antonio, assassinat a Palma el 20 d'agost de 1936:

¹³⁵ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, "Sol·licitud de recerca de persones desaparegudes"

¹³⁶ Registre Civil de Palma "Certificats de defunció" (1936-1945)

¹³⁷ Arxiu Cementiri Municipal de Palma "Llibres entrades cementiri Palma" i "Cadàvers a las vies públiques" (1936- 1943)

“El portaren al cementiri de Palma on fou torturat salvatgement, li tallaren la llengua i fou apallissat fins el punt que la madona de la pensió on es trobava, que era amiga de la família, el dia següent va anar al cementiri per cercar-lo i no el va reconèixer, només per les robes el va poder identificar. Aquest dia hi havia 16 morts en el depòsit del cementiri”¹³⁸.

2. Antoni Blanch, fill d'Andreu Blanch Bauçà, detingut a Palma, assassinat i desaparegut el mes d'octubre de 1936.

“El varem cercar durant molt de temps. Jo era un nin de 6 o 7 anys i recordo que algunes vegades vaig acompanyar a la meva tieta al cementiri de Palma. Hi havia bolics de roba i nosaltres cercàvem la del meu pare. Un d'aquests dies hi havia falangistes a la porta, xerraven i es mofaven de nosaltres. Jo m'aferrava a les falces de la meva tia i li deia: anem tieta anem, que s'enriuen de nosaltres”¹³⁹.

3. Isabel Ripoll, neboda de Joan Valenzuela Ortega, assassinat al cementiri de Palma el 11 de setembre de 1936:

“Quan algú no tornava a casa seva, l'anaven a cercar al “recó de la mort”, així és com es deia al cementiri de Palma en aquell temps. Ma mare i dues ties es dirigiren cap el cementiri on ja hi havia la padrina, enterra hi havia 7 o 8 clots amb homes morts. A un d'ells hi havia el germà de ma mare. La meva padrina plorava i demanava que li deixessin portar-se el seu fill, el fosser li deia que no podia, que fes el favor de marxar. El meu oncle tenia la cara completament desfigurada amb la boca plena de talls i ma mare li posà un mocador a damunt”¹⁴⁰.

4. Maria i Leonor Roig Moll, filles de Joan Roig Vidal, assassinat a Palma el dia 30 d'agost de 1936:

“La meva tia ens va contar que va acompanyar a una dona a cercar el seu home al cementiri de Palma, va trobar el meu pare junt un grup de homes més, tenia la cara desfigurada, tenia sang per tot”¹⁴¹.

5. Francisca Mas, filla de Joan Mas Verd, assassinat a Palma dia 3 de setembre de 1936:

“De petita vaig anar al cementiri de Palma amb la mare i sé on es troba la fossa on posaven els homes, la gent hi portava flors. Quan va morir la meva

¹³⁸ Arxiu Associació Memòria de Mallorca “Sol·licitud recerca persones desaparegudes.” (Família de Joan Serra Antonio, persona entrevistada: Marcela Serra, neboda de la víctima, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, maig 2008).

¹³⁹ Arxiu Associació Memòria de Mallorca “Sol·licitud recerca persones desaparegudes”(Família d'Andreu Blanch Bauçà, persona entrevistada: Antoni Blanch, fill de la víctima, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, novembre 2005)

¹⁴⁰ Arxiu Associació Memòria de Mallorca , “Sol·licitud de Recerca persones desaparegudes” (família de Joan i Emili Valenzuela Ortega i de Marià Ripoll Ramis, persona entrevistada: Isabel Ripoll Valenzuela, neboda de les víctimes, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, febrer 2007)

¹⁴¹ Arxiu Associació Memòria de Mallorca “Sol·licitud recerca persones desaparegudes” (Família de Joan Roig Vidal, persona entrevistada: Maria i Leonor Roig, filles de la víctima, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, febrer 2006).

mare li vaig fer la promesa que la memòria del meu pare no quedaria oblidada¹⁴².

6. Catalina i Aïna Vicens, netes de Martí Vicens Vilanova, assassinat sota causa dia 21 de novembre de 1936 al cementiri de Palma:

“Des de detenció a l’execució passaren sols 9 dies, li feren consell de guerra, fou incomunicat a Can Mir i afusellat al cementiri de Palma. El pare i l’oncle eren sols uns nins, orfes de mare, vivien amb els padrins que tenien molta por. El dia del seu assassinat, varen anar a l’escola com si fos un dia normal, els al·lots del poble els deien : vosaltres vos heu d’anar, perquè avui han de matar al vostre pare. No recuperarem mai el seu cos, uns dies després un parent ens va dur la roba. La meva mare recorda que a Palma, al cementiri, quan es va casar amb el meu pare, va dur el ram de flors de casats al lloc on pensaven que estava enterrat el seu sogre. Hi havia una explanada molt grossa que feia un buit, sembla que havia cedit el clot on havien enterrat als homes i formava un cercle molt gros”¹⁴³.

7. Ramon Corredor, cotxer de Pompes Fúnebres de l’Ajuntament de Palma durant l’any 1936:

“En cierta ocasión me dijeron que me presentará a las dos del mediodía, cerca de Son Pardo, allí había una pareja de la guardia civil y un falangista que custodiaban dos cadáveres destrozados, les habían dado de culatazos...!!. Aquellas cabezas forzosamente tenían que gotear y entonces, ateniéndome a que todos les bares de la carretera de Sóller estaban abarrotados de gente, obtuve permiso de los guardias para trasportarlos directamente al cementerio de Palma por el Camí dels Reis, pero el falangista no me lo permitió. Me dijo “Es preferible que te vean pasar y así sabrán como las gastamos, no van a ser estos los últimos fusilados”¹⁴⁴.

8. Martina Serra, germana de Jaume Serra Cardell, assassinat sota causa al Fortí d’Illetes i enterrat al cementiri de Palma dia 11 de març de 1937:

“En el portal de ca nostre hi havia dos guàrdies amb metralladora. Si els ves els reconeixeria. Ningú podia entrar per dar-nos el condol. I, si ens veien plorar, ens renyaven < No faceu comèdia!>. Tampoc poguérem dur dol. Alguns poblers, públicament, manifestaren que el millor seria tallar l’arbre i matar les arrels”¹⁴⁵.

9. Andreu Jaume, nebot d’Alexandre Jaume, assassinat sota causa al cementiri de Palma el dia 24 de febrer de 1937:

¹⁴² Arxiu Associació Memòria de Mallorca “Sol·licitud recerca persones desaparegudes” (Família de Joan Mas Verd, persona entrevistada: Francesca Mas Mesquida, filla de la víctima, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, gener 2007).

¹⁴³ Arxiu Associació Memòria de Mallorca “Sol·licitud recerca de persones desaparegudes” (Família de Martí Vicens Vilanova, persona entrevistada: Catalina Vicens Capllonch i Aïna Vicens Cerdà, netes de la víctima, responsable investigació: Maria Antònia Oliver Paris, febrer 2006).

¹⁴⁴ Llorenç Capellà “Un espectador d’ excepció de la repressió” (Memòria Civil núm.32. Diari Balears, 10 agost 1986).

¹⁴⁵ Capellà, Margalida, “Dones Republicanes. Volum I “ (pag. 292), (Lleonard Muntaner , Editor. 2009).

“Mi padre, apostado a un centenar de metros de distancia, estaba lívido. Entonces, Alejandro Jaume levantó la mano. El oficial que mandaba el pelotón le preguntó qué quería, y él respondió: "ver a quien me mata". Se le autorizó a estar de frente. Encendió un cigarrillo y sin gritar vivas a nada ni a nadie recibió la descarga.

Agonizante, se le acercó un falangista, perteneciente a la nobleza mallorquina, mientras el público aplaudía, y le dio una patada diciendo: "este hijo de puta todavía no está muerto". Después del tiro de gracia, varios falangistas se arrojaron encima de su cadáver”¹⁴⁶.

10. Miquela Rovira, esposa de Emili Darder, Batle de Palma assassinat sota causa al cementiri de Palma el 24 de febrer de 1937:

“En digueren que n’Emili l’assegueren damunt una pedra, perquè no s’aguantava. I, tot just l’apuntaren, va tombar el cap a un costat. L’aixecaren i li clavaren un tret al cap.

També en digueren que hi havia molta gent, aplaudint”¹⁴⁷.

Documents judicials¹⁴⁸. Ordenen la custòdia de la roba de les víctimes al conserge del cementiri i la seva exhibició pública. També les tortures queden documentades a algunes de les autòpsies que reproduïm parcialment per respecta als familiars de la víctimes i per salvaguardar la seva identitat:

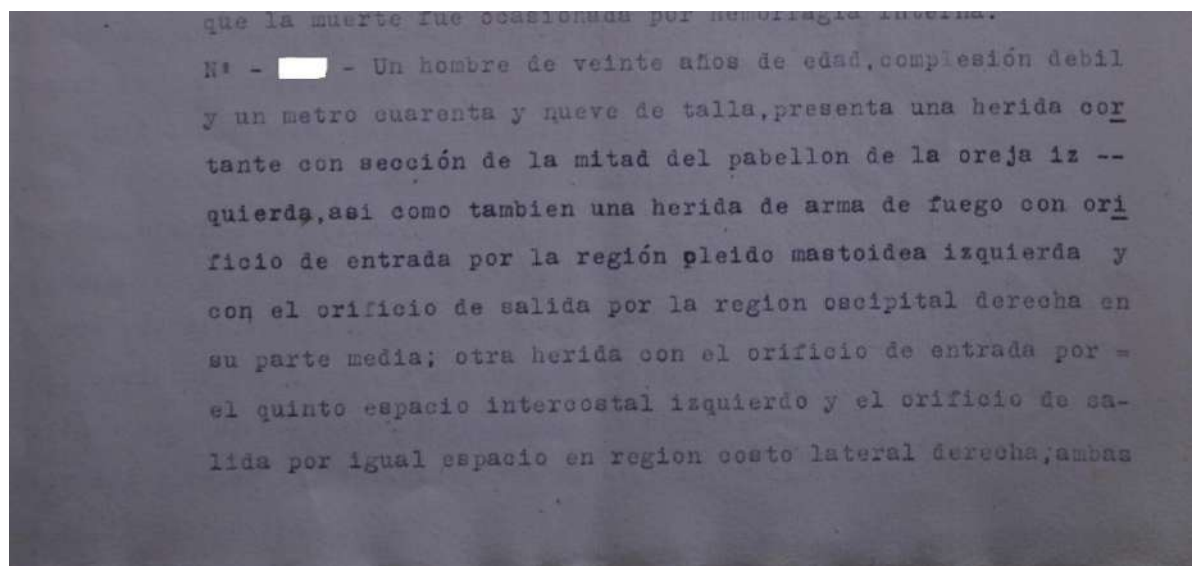

Fig. 7

¹⁴⁶ José Jaume , “El final de Alexandre Jaume” (Diario de Mallorca, 20 juliol 2006).

¹⁴⁷ Llorenç Capellà “ Miquela Rovira, esposa d’Emili Darder” (Memòria Civil núm. 52. Diari Balears, 28 desembre 1986).

¹⁴⁸ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, “Causes judicials” (Fig. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 i 17).

vicula derecha a la región del cuello. Presenta asimismo fractura del humero en sus tercios medio e inferior, fractura de tipo complicado y luxación de la articulación del codo así como también una herida contusa de forma irregular en región del omóplato izquierdo, deduciendo de lo expuesto, que el interfecto sufrió dos disparos de arma de fuego que produjeron las heridas reseñadas y estando el interfecto subido a una altura de cinco a seis metros y al caer de dicha altura se produjo la fractura y luxación mencionada así como la herida de la cara. Que la muerte fué ocasionada por hemorragia pulmonar, siendo esta súbita e instantánea, que la posición entre el agredido y el agresor era casi perpendicular por la forma y trayecto de las heridas, que los disparos fueron efectuados con arma de tipo moderno y de calibre de siete a nueve milímetros y a una distancia de cinco a seis metros, que su muerte data de unas veinte y cuatro a treinta horas.

Que este es su dictamen y leído que les fué a su elec-

Fig.7 i 8. Extracte de dos documents amb les autòpsies a dues víctimes en el cementiri de Palma.

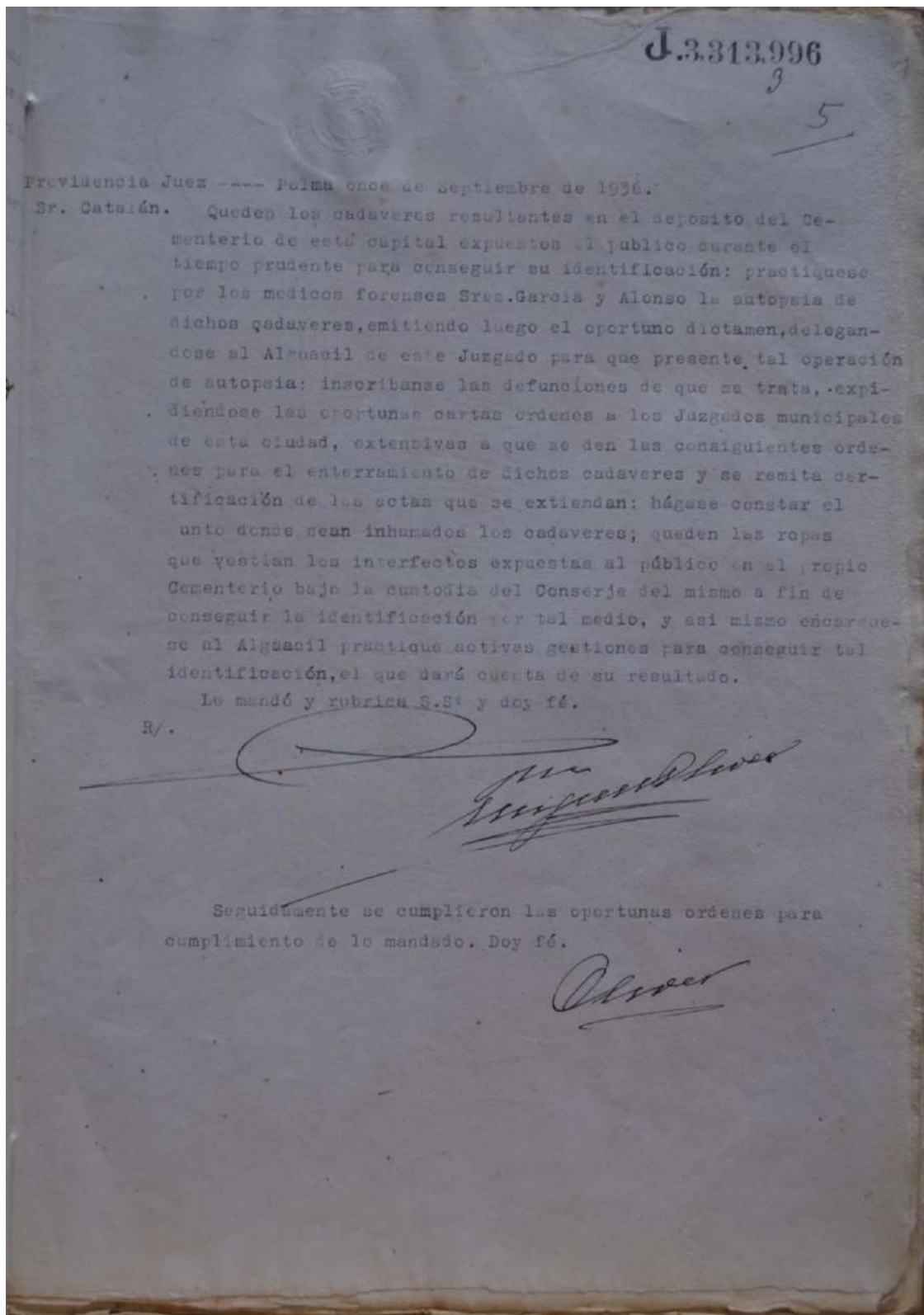

Fig.9. Exhibició pública de les víctimes i custòdia de les seves robes en el cementiri.

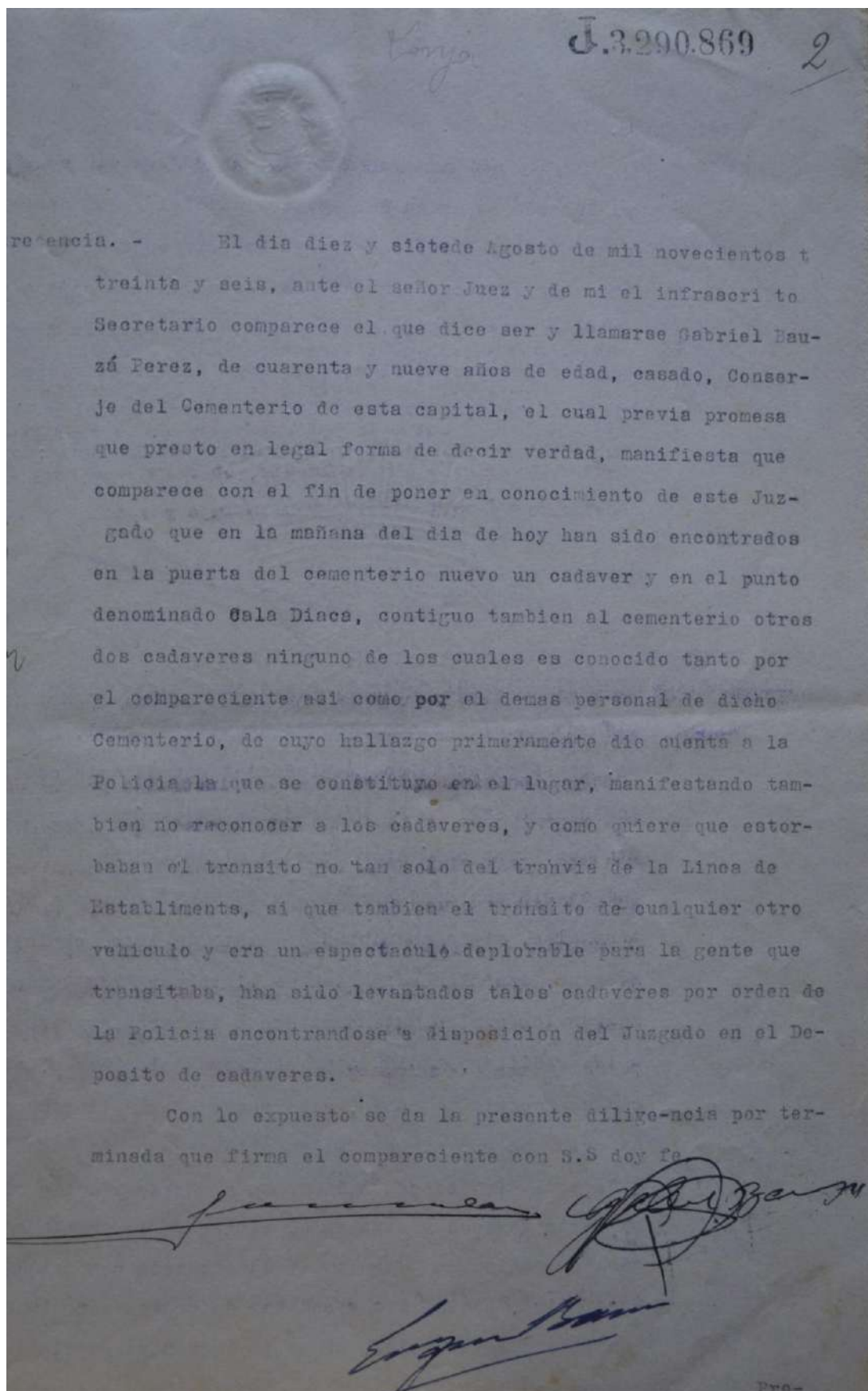

Fig.10. Notificació del conserge del cementiri de Palma al jutge per la troballa de cadàvers a prop del cementiri i a la vista de la població.

Su Señoría enteró al compareciente de la obligación de comparecer para declarar ante el Tribunal competente cuando se le cite al efecto, así como también la de poner en conocimiento del juzgado de los cambios de domicilio que hiciere hasta ser citado para el juicio oral, bajo apercibimiento, si no lo cumple, de ser castigado con la multa de quince pesetas a no incurrir en responsabilidad criminal por tal falta y ofreció cumplirla e interrogado convenientemente, que el día de dos de Septiembre en curso su hermano Jaime Comilla Grau que se hallaba detenido en la Casa Consistorial por los Falangistas, fue recogido por estos llevándose consigo, ignorando desde entonces cual fuera su paradero yendo buscándolo sin que le dieran razón de él hasta que en el día de hoy se han constituido en el Cementerio de esta ciudad, hallando las prendas señaladas con el número 934 que correspondía en un todo a las que vestía su hermano que se llamaba como queda dicho, de treinta y dos años de edad, soltero, natural y vecino de Montuiri;

Fig.11. Familiar d'una víctima declara davant el jutge la detenció del seu familiar per falangistes i explica com amb la numeració i exposició de les robes el va identificar.

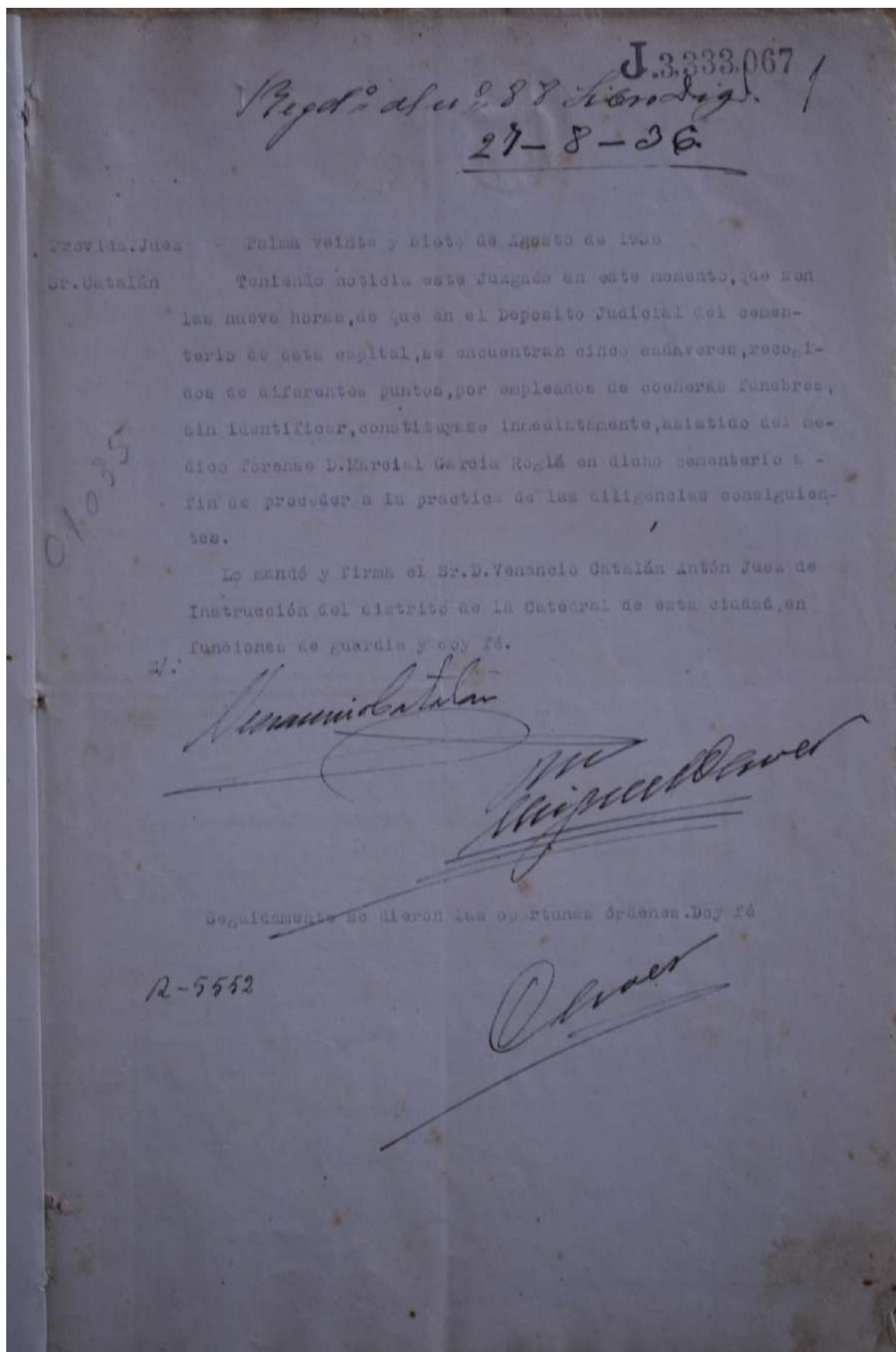

Fig.12. 6 víctimes recollides per empleats de "Cocheras Funebres" a diferents indrets de Palma i traslladades al cementiri municipal

M.8.389.817-25-

Ilmo. Señor

El Juez que suscribe, honrase en exponer que: se instruyó la presente por haber sido hallado cuatro cadáveres en las inmediaciones del Cementerio de esta Capital y en el camino "Dels Reis", el diez y seis de Octubre del pasado año. Recogidos dichos cadáveres se practicaron las diligencias de reconocimiento con consecuencia a folios 1 vuelto; practicadas las autopsias, de ellas aparece (folio 5) que la muerte fué producida por hemorragias internas a consecuencia de disparos de arma de fuego.

De los citados cadáveres fueron identificados dos de ellos por familiares, según folios 4 y 11, por Isabel Llabrés y Antonia Roig, cuyas testigos; la primera, manifiesta que su marido fué detenido por dos policías y un falangista, y sin que volviera a saber nada de su paradero hasta el día que lo reconoció cadáver en el Cementerio, y la segunda testigo nada aporta como cargo ni en esclarecimiento del hecho. La manifestación de la primera testigo Isabel Llabrés queda desvirtuada por el escrito del Delegado de Orden Público de folios 21.

Los otros dos cadáveres a pesar de los nueve meses transcurridos no han sido identificados, a pesar de haberse tenido en depósito las ropas que ellos vestían y de haberse publicado requisitoria ó Edicto según comprobante unido a folios 23.

Habida cuenta de que tuvieron que ser quemadas las ropas por el estado en que se hallaban y a efectos sanitarios, y desaparecido por tanto el único medio de identificación de los repetidos cadáveres y en vista de que apesar del tiempo transcurrido no se ha presentado ante este Juzgado persona alguna, ni se ha logrado aportar dato alguno en esclarecimiento de los hechos objeto de este actuado, el Juez que suscribe es de parecer que, toda vez que han sido llenados los requisitos legales así como los de inscripción en el Registro Civil según certificaciones unidas a folios 7 al 10, procede archivar provisionalmente estas actuaciones, a cuyo efecto me honro en remitirlas a V.S. (a dicho efecto) ó para la resolución que V.S. estime pertinente.

Palma 20 de Agosto de 1937 - 2º - T.

El Comandante Juez Instructor

Fig.13. Diligencia d'arxiu i d'inscripció de defunció de quatre víctimes, dues d'elles sense identificar.

Falange Española
de las
J.O.N.S.

Contestando su atento oficio N° 388 de 24 del actual, tengo el honor de participar a V. que no di ninguna orden de detención respecto a los individuos Juan Cerdá Rebasa y Francisco Vives Torrandell, ni he permitido a elementos de Falange pertenecientes a esta J.O.N.S. ninguna detención por iniciativa propia, habiéndose efectuado las mismas por orden siempre de los mandos Militares.

Dios guarde a V. muchos años.

Pollensa 26 Marzo de 1937

El Jefe Local.

RIBA ESPAÑA;

. Cosme Parpal, Comandante Juez Instructor. Palma.

Fig.14. El cap de Falange de Pollença contesta al jutge militar respectE de la detenció de dues víctimes del seu municipi assassinades a Palma.

*Falange Española Tradicionalista
y de las J. O. N. S.*

JEFATURA PROVINCIAL
de
BALEARES

DELEGACIÓN DE

3555-Secc: 1ª

De conformidad a lo interesado en su atento escrito nº 155 de 4 del corriente, cúpleme poner en conocimiento de V. S. que una vez repasados los archivos de esta Jefatura Provincial y de la Delegación de Información, no aparece dato ni indicio alguno que pueda arrojar la mas mínima luz sobre la muerte del vecino de Sancellas ANTONIO ROSSELLO NADAL, ocurrida conforme se indica en su citado escrito en el mes de Agosto de 1936, por cuyo motivo no me es posible informarle segun se solicita.

Por Dios, España y su Revolución Nacional Sindicalista.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Palma 31 Diciembre 1941

EL JEFE PROVINCIAL

Canuto Boloqui

Fig.15. Canuto Boloqui, Cap de Falange Provincial de Balears, contesta al jutge l'any 1941 respecte d'una víctima assassinada a Palma l'any 1936.

En Palma de Mallorca a once de julio de mil novecientos treinta y ocho. II A.T.- Por recibida la precedente orden de la Comandancia General ordenando la pena de muerte a que fueron condenados los procesados en la presente causa; unase a los autos, y acusese recibo de la misma, con caracter reservado, a dicha Comandancia; interese de la misma que ponga a disposición del Juzgado un coche para facilitar el servicio; y hallándose los procesados en distintas prisiones, a fin de facilitar el servicio, teniendo en cuenta que han sido penados en un mismo procedimiento, ordénese el traslado del Vicente Bennasar Serra desde la Prisión Provincial en que se encuentra a la de Estaciones, donde se constituirá la capilla para los efectos de la referida Comandancia de la Guardia Civil y establecimiento de los reos al lugar de ejecución; trasládese a las dos de la madrugada de mañana el Juzgado a la Prisión de Estaciones, para el traslado y constitución de la capilla, avisando previamente a los defensores de los reos; remítase mandamiento a la Alcaldía de Palma para que disponga todo lo referente al entierro de los reos, haciéndose lo propio con el Conserje del Cementerio Municipal. Y, hecho se acordará. Lo mando y firma S. Sa-dov fe.

DELEGACIA- Seguidamente se cumplió lo proveído por S.Sa. de of. fe.

En Palma de Mallorca a doce de julio de mil novecientos treinta y ocho. El A.T. Conste por la presente que siendo las dos horas del día de hoy, han entrado en capilla, conforme lo ordenado en la orden de ejecución de la Comandancia General, unida con antelación, los condenados VICENTE BRUNASAR RAMIS y UBALDO LLORCA CREMADES, y para dar cumplimiento a lo decretado en el artículo 623 del Código Castrense, S.S. distingo que por mí, el secretario, se notificase a los referidos procesados asistidos de sus defensores los capitanes de Infantería D. Lorenzo Aladé y D. (D. Raidigo) y Caballería D. Raimundo de Cabrera, lo cual efectué mediante lectura íntegra. Y, notificados, se entregó a los señores, D. el Director de la Prisión Especial de S. Bartolomé de Puerto Rico y D. el Jefe de la Prisión de S. Bartolomé de Puerto Rico, de lo cual doy fe.

187

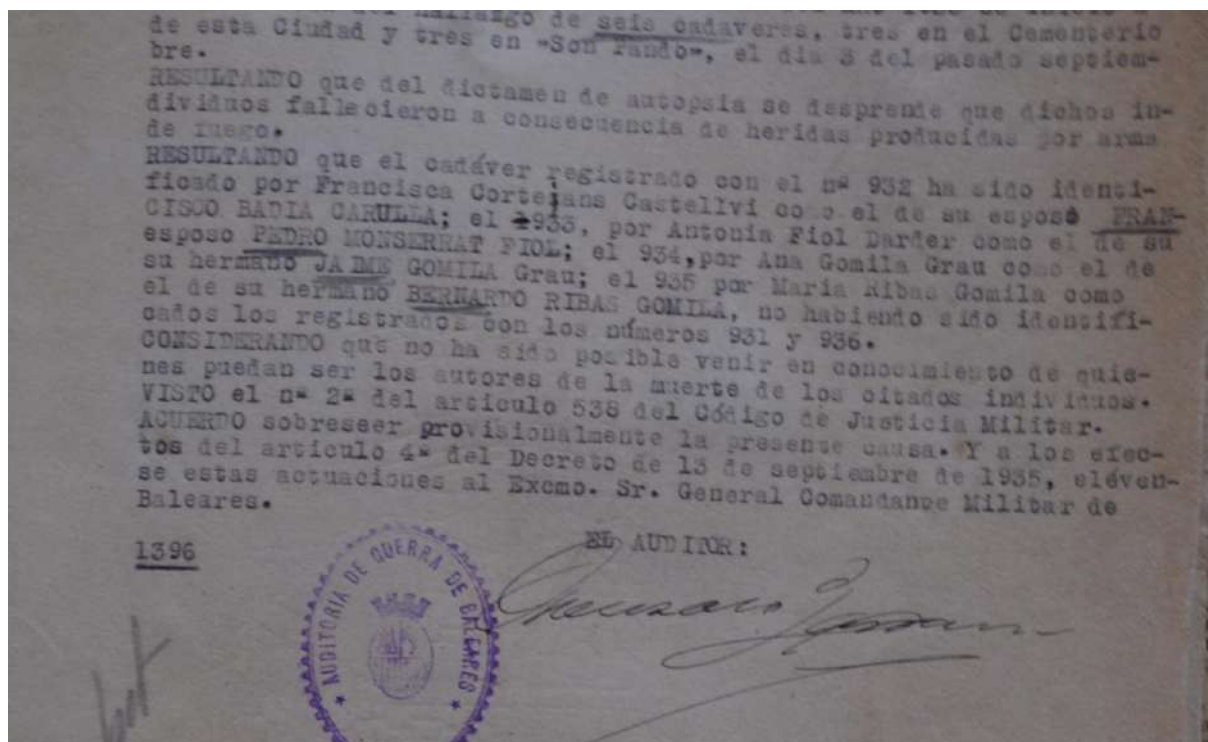

Fig.17. Totes les causes consultades per assassinat queden sobresegudes i sense responsables dels crims.

Tot plegant, ens pot donar una idea del dolorós i tràgic significat que exercí per a la població de Mallorca el cementiri de Palma durant l'època de la repressió.

2. Fosses de la repressió feixista en el cementiri de Palma

Situades a la part posterior del cementiri vell i distribuïdes per quadrants de terra numerats, foren utilitzades com a fosses comunes fins a l'any 1963¹⁴⁹. A partir de l'ampliació de la dècada de 1960, és senyalitzen de nou i ja no coincideix la numeració que es pot veure a la fotografia contínua amb la que hi havia abans de l'ampliació¹⁵⁰.

Fig.18. Sector 3 després de l'ampliació amb la nova senyalització de l'espai que ocuparen les fosses¹⁵¹.

En els llibres d'entrades del cementiri, a partir de la repressió iniciada el 18 de juliol de 1936, hi consten nombroses inscripcions de persones mortes procedents de les vies públiques, sobretot dels carrers propers al cementiri (Camí Roig, Ca l'Ardiaca, Son Pardo, Camí dels Reis, Carretera de Sóller) o de les mateixes dependències del cementiri (paret cementiri, semicercle cementiri nou, barreres cementiri, tapies cementiri, mur cementiri). Es tracta de les víctimes del feixisme, la majoria enterrades als textualment anotats en els llibres com a "hoyos"¹⁵².

¹⁴⁹ Testimoni ja citat d'Eduardo Ortiz

¹⁵⁰ Testimoni ja citat de Joan Ramon Ramis.

¹⁵¹ Retall de la foto del plànol del Cementiri de Palma exposat a les oficines de Son Valentí

¹⁵² Arxiu Cementiri Municipal de Palma, "Llibres de registre de difunts"

Libro de Defunciones 1880-1900

Edad	Nombre y Apellidos	Sexo	Estat	Lugar de la Defunción
1871	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1872	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1873	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1874	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1875	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1876	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1877	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1878	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1879	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1880	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1881	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1882	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1883	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1884	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1885	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1886	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1887	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1888	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1889	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1890	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1891	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1892	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1893	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1894	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1895	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1896	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1897	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1898	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1899	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1900	San Sebastián	M	casado	San Sebastián

Edad	Nombre y Apellidos	Sexo	Estat	Lugar de la Defunción
1871	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1872	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1873	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1874	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1875	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1876	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1877	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1878	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1879	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1880	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1881	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1882	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1883	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1884	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1885	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1886	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1887	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1888	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1889	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1890	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1891	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1892	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1893	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1894	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1895	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1896	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1897	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1898	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1899	San Sebastián	M	casado	San Sebastián
1900	San Sebastián	M	casado	San Sebastián

Continúa en el libro de defunciones 1880-1900

Fig.19. Llibres registre de difunts del Cementiri Municipal de Palma¹⁵³.

¹⁵³ Arxiu Cementiri Municipal de Palma “Llibre de registre de 1936, setembre”.

Llista de les cadàvers encontrada a la via pública en el mes de Agosto de 1936		
	Lugar de la defunción	Lugar del enterramiento
12-863 Mateo Martí Miguel Coll de la Cruz		Hoyos
" 868 Bartolomé Mesa Jaques Borque Bellver		"
11-870 Antonio Adrover Marqués Camino Indiferencia		"
" 871 Antonio Barris Costa Carriera Jellu		Pla. Nipons, sgo, al 20
" 872 Miguel Ferronías Mas Camio Bardo Celestino		Cuadro B al 40
" 873 Ramon Rosó Elacopora Camio de Reyes		Pla. Lluçà al 30
12-875 Cristóbal Guadalupe Ramon Establecimiento de Aranceles		Hoyos
" 876	"	"
" 877	Los Bardo	"
" 878	Camino Genova	"
" 879	Camino Militar	"
15-888 Antonio Bernad Bors	Los Bardo	"
17-894 Miguel Company Crupi	Camino Cal. Ardiaca	"
" 895	"	"
" 896 Francisco Elodra Crupi	"	"
30-897 Salvador Alvarado Bors	"	"
" 898	Bors	"
" 899	"	"
" 900	"	"
" 901	"	"
" 902 Rafael Clar	"	"
" 903 José Muscar Capó	"	"
19-907	Hoyo pared Cementerio	"
" 908	"	"
" 909 Mariano Ripoll Gandell	"	"
" 910 Juan Mesquida Borkins	Camino Indiferencia Sanjosep por sus poses	"
" 911	"	"
20-916 Rafael Tomas Baraso	"	"
" 917 José Bernat Bors	C. Indiferencia N 8	"
" 919 Jaime Morcy Font	C. Marasat N 5	Cuadro B al 276
" 920 Germán Bujón	Arnal (Los Cardenas)	Hoyos
" 921 Francisco Moca Bors	Los Bardo	"
" 922	C. Cementerio (Manicomio)	"
" 923	Arnal (Los tres Bors)	"
21-925	"	"
" 926	Camino Cementerio	"
" 927	Bors	"
" 928	Camino Indiferencia	"
" 929	"	"

Fig.20. Relació de cadàvers trobats a la via pública a Palma l'agost de 1936, la majoria enterrats a "hoyos"¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Arxiu Cementiri Municipal de Palma "Cadàvers a la via pública" (1936- 1943).

Hi trobam enterraments a quadres numerats (quadre 6, quadre 4) o a “Paredón” i “Circunferència”. En aquestes ocasions, no es refereixen a les fosses de terra (“hoyos”), sinó a nínxols situats al cementiri vell. Per altra banda, en el carrer de Sant Silvestre del cementiri nou, hi foren enterrades moltes víctimes de la repressió, una d’elles consta inscrita a la fossa comuna de Sant Silvestre, però la majoria a nínxols privats. Això és produïa, quan els familiars de les víctimes s’adonaven de les morts i, abans de la inhumació, en ocasions per influències o mitjançant suborns, aconseguïen el permís per poder-les enterrar a sepultures privades. Hem consultat diligències on el jutge accepta que la família pugui enterrar als seus parents però amb l’advertència que es faci d’immediat i sense pompa. Així mateix, consten inscripcions d’enterraments de militars republicans que moren a les presons per malaltia, maltractament o fam, a la cripta dels militars nacionals, sense el consentiment el dels seus familiars¹⁵⁵.

Fig.21. Cripta militar, (foto autors investigació).

¹⁵⁵ Llorenç Nuevo Martín de Menorca, sergent republicà, pres al Fortí d’Illetes, mor malat de tuberculosi al 1939. Traslladat a l’hospital militar i d’allà al cementiri de Palma on fou enterrat a la cripta militar. Després de que la seva família sol·licités la recerca a l’Associació Memòria de Mallorca, varem informar i acompanyar a la seva filla i netes, vingudes especialment des de Menorca, a visitar el lloc d’enterrament que fins aquell moment, havien passat més de 70 anys, era totalment desconegut per elles i la resta de la seva família.

Fig.22. Via Sant Silvestre on hi foren inhumades moltes víctimes de la repressió, (foto autors investigació).

Per determinar el lloc d'enterrament de les víctimes en els "hoyos", han resultat de gran ajuda els documents de les causes judicials facilitats per la Associació Memòria de Mallorca (MdM). Tot i que no a totes les causes s'especifica la numeració, si que algunes d'elles indiquen la profunditat, la posició de les víctimes i la situació de la fossa, inclòs que la víctima fou enterrada sense taüt. El fotografiat, buidatge i catalogació de totes i cada una de les causes judicials que du a terme MdM, es troba actualment en procés¹⁵⁶. Per tant, a l'hora de redactar aquest informe, no hem tingut encara l'accés a tota la documentació. És sorprenent però, que la gran majoria de les víctimes assassinades extrajudicialment a Palma, tinguin causa oberta, quan fins ara pensàvem que no existia documentació judicial respecte d'elles. Ara disposam de les dades personals de moltes víctimes, algunes d'elles fins ara parcials, equivocades o desconegudes i podem documentar els assassinats, la mecànica utilitzada per justificar-los i, el que és més impressionat, la repressió a Mallorca relatada pels mateixos repressors.

Pel que afecte a les fosses en el cementiri de Palma, els documents ens indiquen que els "hoyos" estaven distribuïts a quadrants de terra numerats que podien tenir diferents grandàries i formes. A cada un d'aquets espais, un nombre indeterminat de rectangles subdividits a la vegada per fosses.

¹⁵⁶ Arxiu Associació Memòria de Mallorca "Projecte Totes les Causes" (2011-2012)

Així, trobam enterraments de víctimes en els següents “hoyos”:

- “Hoyos” del quadre 3, amb 6 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 4, amb 18 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 6, amb 2 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 7, amb 2 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 8, amb 1 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 9, amb 165 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 10, amb 3 enterraments.
- “Hoyos” del quadre 11, amb 1 enterrament.

A altres causes sense indicació de numeració:

- “Fosa común de los hoyos” o simplement “hoyos”, amb 120 enterraments.
- “Hoyos Cementerio Civil”, amb 1 enterrament.
- “Fosa común”, amb 2 enterraments.
- “Fosa común de la Via Sant Silvestre”, amb 1 enterrament.
- Cripta militar, amb 3 enterraments.

La resta de víctimes foren inhumades a sepultures privades, la gran majoria a la Via Sant Silvestre situada al cementiri nou o a nínxols particulars dels quadres del cementiri vell.

Per situar els quadres dels “hoyos”, s’ha de tenir en compta que per accedir-hi, la porta posterior estava situada a uns 10 metres de l’actual accés a la creu dels “hoyos”, en el mur de tancament, a prop de les capelles. Actualment encara es pot apreciar el marc de la porta que l’envoltava ¹⁵⁷.

A dues de les causes s’indica així:

-“En los hoyos del cuadro nueve, destinados a la fosa común, segundo cuadro entrando a la izquierda, hoyo primero, en el rincón lindante con la pared, con la cabeza al norte y los pies al sur”¹⁵⁸.

-“En los hoyos del cuadro nueve, en la parte izquierda conforme se entra en el pasillo de las capillas del cuadro ocho”¹⁵⁹.

¹⁵⁷ Testimonis ja citats de Joan Ramon Ramis i de Francesca Mas.

¹⁵⁸ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, “Causes Judicials” .

Fig.23. Entrant pel passadís i d'esquena al mur de tancament, voltant a l'esquerra i darrera les capelles es trobava el quadre 9, (Foto autors investigació).

Fons orals ens parlen de rectangles amb fosses de terra, entre 7 i 8 fosses a cada un: “Una mena de safareig, uns requadres grossos amb 7 o 8 clots on hi havia homes morts”¹⁶⁰.

Fig.24. Els “hoyos” abans de l'ampliació. Foto de 1955 obtinguda a l'empresa topogràfica Estop.

¹⁵⁹ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, “Causes Judicial” .

¹⁶⁰ Testimonis ja citats de Francesca Mas i d'Isabel Ripoll.

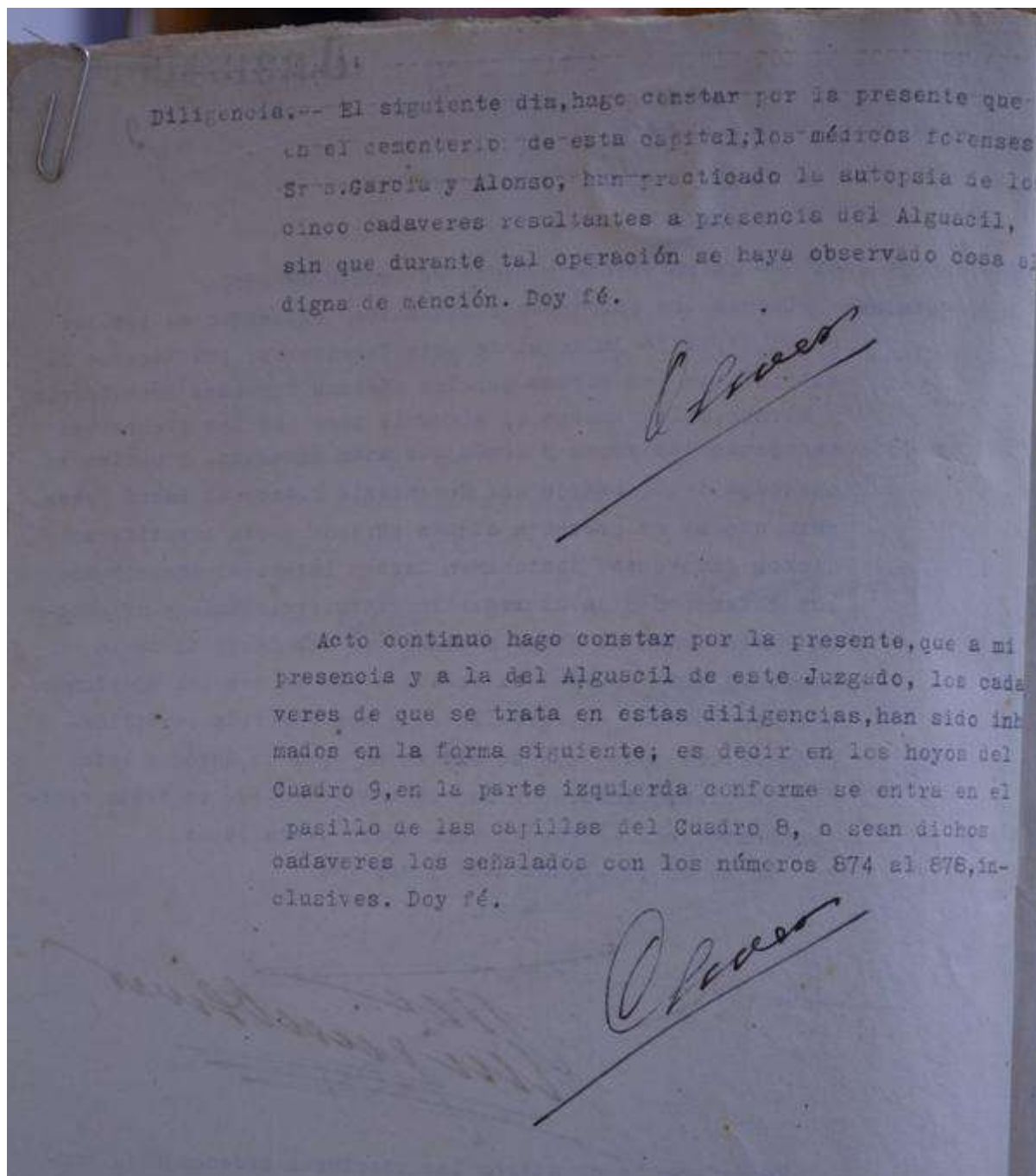

Fig.25. Indicació del lloc on es situaven els "hoyos" del quadre 9¹⁶¹.

¹⁶¹ Arxiu Associació Memòria de Mallorca "Causes Judicials".

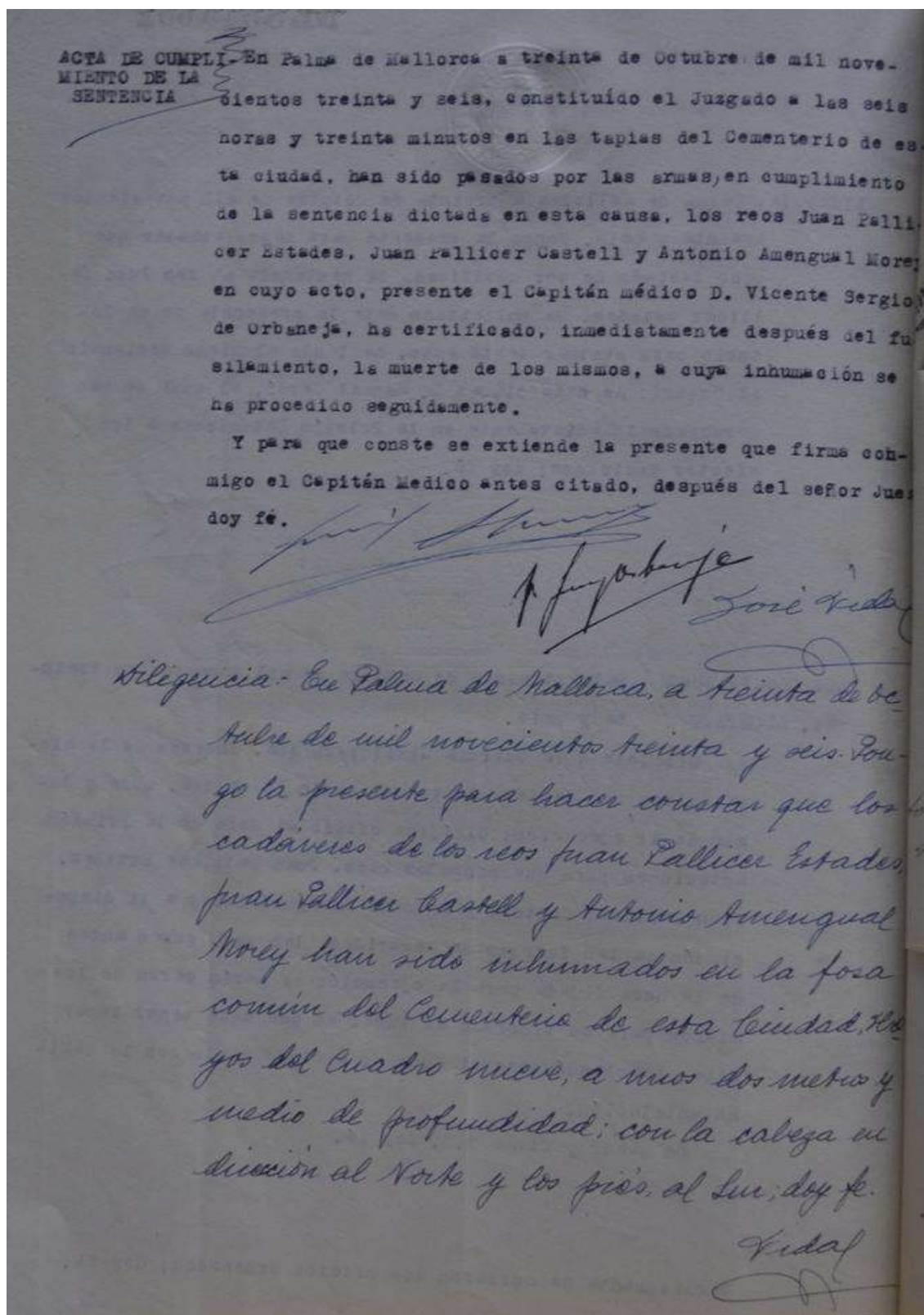

Fig.26. Tres víctimes assassinades en el cementiri i diligència d'enterrament indicant la profunditat de la fossa¹⁶².

¹⁶² Arxiu Associació Memòria de Mallorca "Causas Judiciales".

Al 1960, Joan March Ordinas, contrabandista mallorquí que finançà la guerra al dictador Francisco Franco, cedí els terrenys de la seva propietat, confrontants a Son Tritlo, a l'Ajuntament de Palma. En aquest espai, s'hi construí el seu mausoleu i l'Ajuntament dedicà el carrer on hi està ubicat, amb el nom de Santa Leonor, a la dona d'en Joan March que nomia Leonor. Durant la dècada de 1960, començaren les remodelacions que afectaren els "hoyos" amb l'excavació de noves sepultures a l'espai que aquests ocupaven.

Així, en plena dictadura franquista, amb l'ordre de guardar silenci, sense avisar als familiars de les víctimes, les restes trobades foren exhumades i dipositades a una ossera propera que es senyalitzà amb una creu de pedra blanca, denominada "Cruz de hoyos"¹⁶³.

Fig.27. La Creu dels "hoyos". Al fons de la foto, abans de la construcció de les sepultures, estaven situats els "hoyos" del quadre 9, (foto autors investigació).

No existeix documentació que confirmi aquestes exhumacions a l'arxiu del cementiri, per això varem demanar un informe escrit al cap de serveis funeraris. A continuació reproduïm les seves conclusions:

¹⁶³ Testimoni de Constantino Ramos, treballador a l'ampliació del cementiri de 1960. Fou amenaçat per protestar davant l'ordre de guardar silenci i finalment deixà la feina per pressions.

“Las fosas comunes antiguas (Hoyos) debieron dejar de utilizarse durante el año 1963.

Las exhumaciones de los restos mortales existentes en los hoyos debieron producirse entre el 63 y el 68 coincidiendo con la ampliación del Cementerio.

En 1968 se debieron realizar las últimas exhumaciones de los hoyos, coincidiendo con los 5 años de su inhumación, momento a partir del cual la normativa consideraba que eran restos cadavéricos

En los libros de registro no existe constancia de las exhumaciones producidas en los hoyos. No existen registros de exhumaciones de esos años”¹⁶⁴

Fig.28. Sector 3 després de l'ampliació que afecta a les fosses de terra¹⁶⁵

Sempre segons personal del cementiri, aquesta ossera es va precintat després de les obres de l'ampliació del sector 3.

La creu de pedra i l'espai circular que l'envolta han estat restaurats recentment per l'Ajuntament de Palma (març 2011).

L'Associació Memòria de Mallorca, presentà l'any 2009 un projecte a l'Ajuntament de Palma per a la dignificació i senyalització dels espais de la repressió en el cementiri de Palma. Abans de dur a terme el projecte, sol·licitarem la obertura de l'arqueta que tanca l'ossera per poder constatar, amb un informe arqueològic, si les restes que s'hi troben actualment pertanyen

¹⁶⁴ Eduardo Ortiz, cap serveis funeraris del cementiri de Palma “Informe exhumacions hoyos del cementiri de Palma”, (desembre 2010).

¹⁶⁵ Retall de fotografia exposada a les oficines municipals de Son Valentí.

a les víctimes de la repressió franquista i determinar la possibilitat de l'exhumació.

Dia 7 de juny de 2010, amb la presència del cap i d'operaris del cementiri, l'arqueòloga municipal, l'equip d'arqueòlogues i membres de la directiva de MdM, es va obrir l'arqueta i fer la primera inspecció ocular sense resultats positius. Dia 11, es fa una segona inspecció amb càmeres de gravació i filmació que es realitza, a petició de MdM, per Cinètica Produccions SL¹⁶⁶.

A continuació reproduïm part de l'informe arqueològic elaborat per l'arqueòloga de MdM, la Doctora Cristina Rihuete Herrada:

1. Inspecció ocular prèvia a la filmació

El dia 7 de juny de 2010 es va realitzar la primera inspecció ocular de la fossa. Abans de la nostra arribada els operaris del cementiri havien trencat el precinte que tapiava l'accés. La runa resultant va precipitar-se al fons de la fossa i caigué directament damunt de les restes humanes, situades a uns 5 metres de fondària

Malgrat el focus introduït per il·luminar el recinte, la boca de la fossa era molt petita i la distància fins les restes humanes massa gran per poder observar correctament el context funerari. És per això que, pocs dies després, es realitzà la filmació objecte d'aquest comentari.

2. Característiques del recinte

La fossa és de planta quadrada o rectangular amb les cantonades ben escairades

Les parets són molt llises i regulars i pareix que var ser referides amb algun tipus de ciment o morter. A totes les parts baixes visibles hi ha taques d'humitat, especialment a les cantonades. No es detecta cap indicatiu de paviment perquè tota la base de la fossa s'hi troba plena de restes. D'altra banda, això fa impossible estimar la potència del dipòsit.

L'únic accés distingible és l'obertura circular de la paret superior, la qual comunica amb l'exterior a través del que sembla un coll de cisterna de secció cilíndrica. Això implica que totes les despulles humanes van ser introduïdes des d'adalt.

Més o manco al centre del recinte i a l'alçada de la boca de la fossa, l'acumulació d'elements esquelètics mostra un relleu pronunciat en forma de campana o con de dejecció, fet consistent amb l'abocament de les restes des de l'actual boca de la fossa.

3. Estat de les restes humanes

L'estat de desarticulació es absolutament generalitzat. Els ossos compareixen en tots els angles i posicions possibles, sense cap mena

¹⁶⁶ Equip de MdM per a l'obertura de l'ossera : Tonina Mercadal, Maria Antònia Oliver , Àngels Recio, amb les arqueòlogues Beatriz Palomar i Cristina Rihuete i l'equip de filmació compostat per Luis Ortas i Peter de Echave.

d'ordenació anatòmica. No hi ha cap cas d'associació entre crani i mandíbula, fet habitual en contextos funeraris barrejats. Es tracta, doncs, d'un lloc de deposició secundària, és a dir, d'un ossari format per l'acumulació de restes esqueletitzades corresponents a cossos sepultats originalment a un lloc diferent.

Tots els ossos identificables anatòmicament són de persones adultes, tant d'homes com de dones. No hi ha cap evidència clara d'infantils ni tampoc d'adolescents.

El nombre d'individus sepultats és impossible d'estimar sense conèixer la fondària del dipòsit. Només el recompte de les voltes cranianes distingibles en superfície arriba a la seixentena. És molt possible, doncs, que la fossa contengui restes de varis centenars de cossos.

L'estat de conservació pareix molt irregular. D'una banda, cal destacar l'abundància de coloracions fosques, típiques de contextos amb humitat i contaminació de fongs. D'altra, la freqüència de fractures és sorprenentment baixa.

La integritat física de les restes, molt poc fragmentades, juntament amb la virtual absència de terra, són dos arguments contraris a que els cadàvers haguessin estat originalment enterrats. En una situació així, el procés d'exhumació previ al seu trasllat a la fosa, ja fos amb pic i pala o amb maquinària pesant, hauria fragmentat inevitablement la majoria dels ossos. Per això, l'excelent estat de conservació que presenten els ossos llargs i, molt especialment, elements tan sensibles com el coxal o les costelles, pareix incompatible amb una exhumació ràpida motivada pel trasllat a una ossera. Ben al contrari, tant la baixa freqüència de fractures com la virtual absència de sediment són característiques comunes quan la fossa és resultat del buidatge de taüts.

L'estat de les restes, juntament amb la dificultat de filmar primers plànols, fa molt difícil avaluar la natura de les fractures amb perforació localitzades a dos cranis diferents. Les fotografies també han estat observades per tres antropòlogues més amb experiència en exhumació de Fosses de la Guerra Civil (Mª Inés Fregeiro, Camila Oliart i Elena Sintès). Totes quatre hem arribat de manera independent a les mateixes conclusions i descartam, en principi, que hagin estat causades per armes de foc.

La forma ovalada i amb els cantons irregulars seria compatible amb l'orifici de sortida d'una bala. Malgrat això, la decoloració del perímetre del forat és molt semblant a la d'altres zones amb alteracions postmortem i no es pot vincular inequívocament amb la vora bisellada que hauria d'envoltar una lesió d'aquest tipus.

El segon cas correspon a un crani que pareix prou complet. La perforació es localitza a la vora anteromedial del parietal dret i molt a prop de bregma, és a dir, a la regió de la coroneta. La circularitat de l'orifici, malgrat un xic irregular, és coherent amb un impacte d'entrada,

però el tamany sembla massa petit per un projectil de bala. Tampoc no es detecten les estries radials que haurien d'acompanyar les perforacions ectocranials produïdes per armes de foc.

4. Conclusions

La fossa del cementiri de Palma es tracta d'una ossera de grans dimensions on s'acumulen restes d'un elevat nombre de persones, talvegada varis centenars. La barreja d'elements esquelètics és absolutament generalitzada i fa inviable la individuació de cossos.

La formació d'aquesta ossera no és compatible, al manco pel que fa a les restes visibles en superfície, amb l'exhumació de cadàvers en estat esqueletitzat i enterrats al subsòl sense contenidor funerari estable (taüt o similar). La baixa freqüència de fractures, especialment als ossos llargs i altres ossos especialment sensibles a la seva manipulació, així com també la manca de dipòsits de terra, són factors més adients amb el buidat de taüts. Només si la fossa va ser oberta en més d'una ocasió, és a dir, si rebé restes de diferents exhumacions, podriem pensar que encara hi conté ossos de cadàvers enterrats directament al subsòl. Destriar-los, però, seria una tasca impossible.

La interpretació dels dos casos d'orificis cranials observats és problemàtica per la poca nitidesa de la filmació. Per a un diagnòstic fidel seria necessària una inspecció directa. Malgrat això, la manca d'estigmes clars atribuïbles a lesions perimortem fa descartar, d'entrada, la seva interpretació com a resultat de sengles trets de bala.

L'informe, no pot confirmar que les despulles humanes vistes a l'ossera siguin les restes de les víctimes. Per fer-ho, un equip de professionals, hauria d'entrar al diposit, recollir mostres i examinar-les a laboratoris adients. Però amb el que si es concluent, és en l'inviabilitat de l'exhumació per a la identificació de les restes que s'hi troben actualment.

Fig.29. Arqueta d'entrada a l'ossera anomenada "Cruz de Hoyos", (foto autors investigació).

Relació de Víctimes

A partir del mes d'octubre de l'any 1936, augmenten considerablement les inhumacions a les fosses dels "hoyos" de persones que moren procedents del manicomi i dels hospitals. També observam algunes inscripcions on s'indica que els difunts procedeixen de presons de Palma. Tenim constància documental i testifical de que molts dels presos acabaven a l'hospital o al manicomi, alguns hi moriren detinguts¹⁶⁷.

Sabem de les lamentables condicions, tant higièniques com sanitàries, de les presons de Palma a l'època referida. Coneixem la fam, els maltractaments, la manca d'atenció mèdica que patien les persones detingudes, moltes d'elles emmalaltien i acabaven les seves vides als hospitals agonitzats. Altres, pressionades pels repressors feixistes, acabaven suïcidant-se o embogien i eren traslladades detingudes al manicomi¹⁶⁸.

A l'hora de fer aquest estudi, no hem pogut documentar quantes d'aquestes persones que consten en els llibres procedents de hospitals, moriren com a conseqüència directe de la repressió franquista. A la relació de víctimes que presentam, hem introduït sols aquelles que tenim documentades. Una de les inscripcions que ens cridà l'atenció, és el cas de la mort d'un infant, Pedro Del Arco Marcos, de tan sols 2 anys procedent de la "prisión Can Salas". A la presó de dones de Can Salas, algunes de les preses tenien amb elles als seus fills petits. Consultant el llibre de la periodista Margalida Capellà "Dones Republicanes, Volum I", es cita un nin de nom "Pedrito" mort a Can Salas, concretament a l'entrevista que l'autora fa a na Francesca Pizà, presa a Can Salas durant gaire bé 6 anys:

"En Pedrito, el fill d'una presa forastera va caure dins la caldera de la llet bullenta. El tragueren mort, amb tota la pelleta cremada".

Aquest nin, "Pedrito" o com indica l'inscripció "Pedro Del Arco", de tan sols 2 anys, era el fill d'una presa política peninsular. Una dona tancada a la presó pels repressors franquistes, el seu fill no havia d'haver estat mai tancat a cap presó. Dia 12 d'agost del 1942, el van sepultar a uns clots de terra del cementiri de Palma anomenats "hoyos", mentre la seva mare continuava presa, amb el seu fill mort, enfora de la seva terra i de la seva família.

Cal ressenyar que, tot i que hem pogut consultar molts documents oficials, en algunes ocasions, no es correspon a la realitat i es contradiuen uns amb els altres. Per exemple, en els llibres del cementiri de Palma de setembre de 1936, ens trobam amb la inscripció d'una persona sense identificar amb el número 986. Posteriorment, s'identifica a una de les causes com a Francesc Tomás Torres i s'ordena el certificat de la seva defunció en el registre civil. La viuda sol·licita el certificat al jutge amb l'aportació de dos testimonis, declarant

¹⁶⁷ Testimoni de Catalina i Magdalena Canyelles, filles de Joan Canyelles Capllonch, víctima d'una "treta" de la presó de Can Mir, assassinat i desaparegut, i nebodes de Bartomeu Canyelles Capllonch, pres també a Can Mir, traslladat malalt a l'Hospital Provincial com a presoner on hi acabà morint l'any 1940.

¹⁶⁸ Suárez Salvà, Manel "La presó de Can Mir" (Leonard Muntaner. Maig 2011)

aquests que el varen veure mort, dia 11 de setembre de 1936, al cementiri de Palma i el jutge accepta la versió¹⁶⁹. Però sabem, per la mateixa família de Francesc Tomás, que en les dates d'inscripció de la seva mort, en Francesc Tomás estava detingut a Can Mir. Les darreres cartes, manuscrites i signades per ell, que envià des de la presó, daten del mes de març del 1937¹⁷⁰.

Per tant, aquesta identificació no és real, fet que corroboren altres documents oficials i que contradiuen als anteriors. En els llibres del Negociat Tercer d'Ordre Públic de 1937, el director de la presó de Can Mir, el 18 de març de 1937, ordena posar en llibertat a Francesc Tomás Torres¹⁷¹.

Passa al mateix amb altres víctimes. Antoni Jordà Oliver de Pina, a una de les causes consultades, anys després de la seva desaparició, és identificat per un familiar amb una persona desconeguda i assassinada l'octubre del 1936. Però Antoni Jordà va estar tancat al Castell de Bellver fins el març del 1937, la seva família així ho certifica¹⁷². Francesc Tomás i Antoni Jordà foren víctimes d'una "tretxa" de presó i assassinats els dos a Porreres¹⁷³.

Això passava en els casos de persones detingudes baix la custòdia de les autoritats feixistes. Els deien que els posaven en llibertat però en realitat eren lliurats a falangistes que els portaven directament a la mort. Víctimes de detenció il·legal i desaparició forçada, les autoritats negaven la mort a les seves famílies. Les dones de les víctimes no eren oficialment viudes ni tampoc els seus fills orfes. Per tant, no podien presentar el certificat de la mort del seu parent, que no era oficialment mort, i per a tramitar alguna diligència es veien obligades a identificar una víctima que constava com a desconeguda.

A l'hora de fer un còmput global de víctimes del feixisme a Mallorca, s'han de tenir en compte aquestes circumstàncies, sinó es comptabilitzaria a una sola víctima quan en realitat es tractaria de dues: la que s'inscriu i la que consta sense identificar. La documentació és enganyosa i contradictòria, sobretot, són sospitosos els certificats de defunció en els que la identificació es realitzà anys després de la desaparició de la víctima.

¹⁶⁹ Arxiu Associació Memòria de Mallorca, "Causes judicials"

¹⁷⁰ Arxiu Associació Memòria de Mallorca "Sol·licitud recerca persones desaparegudes" (Família de Francesc Tomás Torres. Persona entrevistada: Antoni Tomás, fill de la víctima, responsable de la investigació: Maria Antònia Oliver Paris, febrer 2007).

¹⁷¹ Arxiu Regne de Mallorca, "Llibres del Negociat Tercer d'Ordre Públic"

¹⁷² Arxiu Associació Memòria de Mallorca "Sol·licitud recerca persones desaparegudes" (Família d'Antoni Jordà Oliver. Persona entrevistada: Maria Jordà, filla de la víctima, responsable investigació: Maria Antònia Oliver Paris, juny 2005)

¹⁷³ Garí, Bartomeu "Porreres, desfilades de dia, assassinats de nit", pàg. 275 i 306 (Edicions Documenta Balear, 2007).

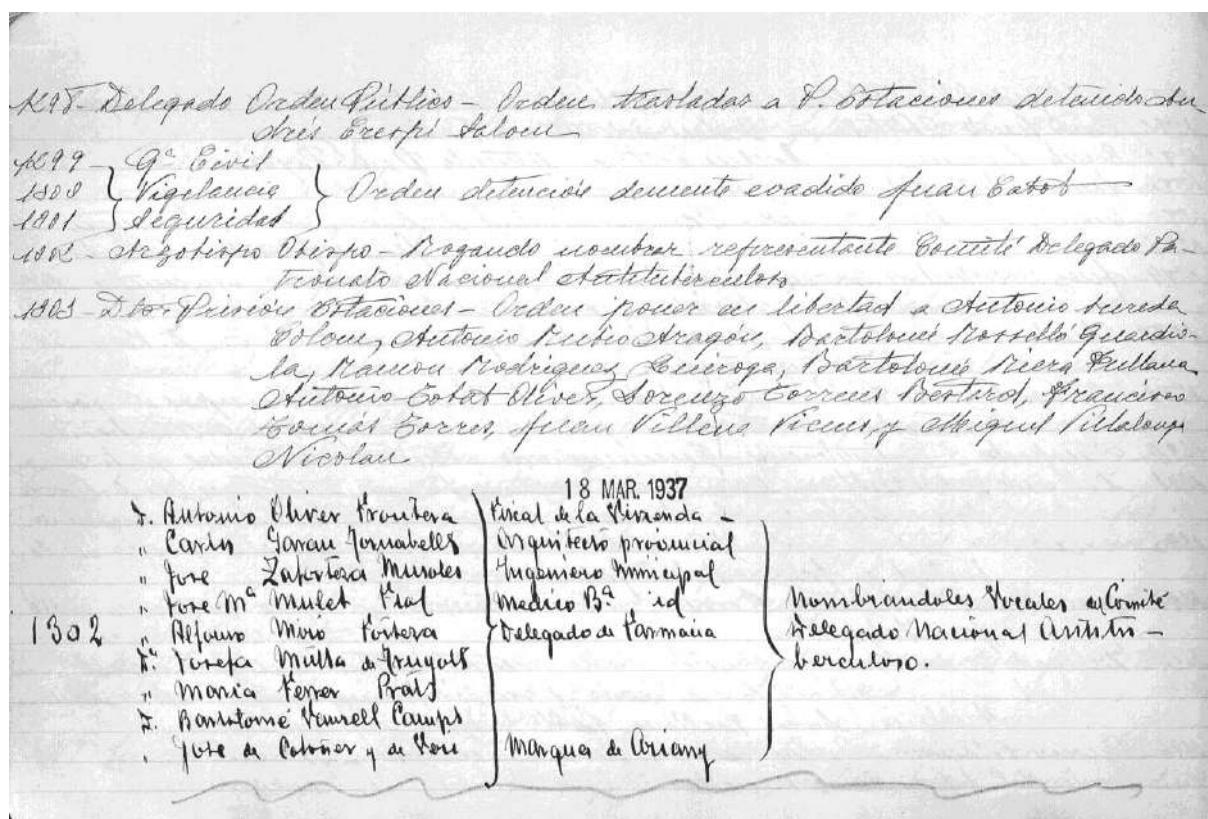

Fig.30. "Treta" de Can Mir de Francesc Tomás i altres víctimes desaparegudes¹⁷⁴

Una altra dificultat per determinar el lloc d'enterrament d'algunes persones de la relació, ha estat desconèixer la data de la seva mort, es tracta de presoners que, en els expedients de l'Arxiu de la Presó Provincial, daten el seu trasllat a hospitals on hi moren, però no indiquen la data de la mort.

Hem intentat ajustar-nos a les dades reals, contrastant al màxim les fonts orals i documentals, però la dificultat augmenta considerablement quan la víctima consta sense identificar. Si a alguna de les causes és reconeguda per algun parent o conegut, tot i que en el registre civil o al cementiri segueixi constant com a sense identificar, hem llevat de la relació a la víctima sense identificar i posat la reconeguda, hem respectat aquelles que tenen segones inscripcions als llibres del registre civil o a les causes, si no hem trobat fons orals i/o documentals que ens indiquin el contrari. Hem trobat certificats de defunció de persones desconegudes sense inscripció al cementiri, això ens fa dubtar de si totes les víctimes que entraven al cementiri de Palma eren inscrites en els llibres.

Som conscients de la dificultat per contabilitzar aquelles víctimes de les quals no sabem ni tan sols el nom, on els llocs i les dates de la seva mort que consten als documents es repeteixen i a vegades contradiuen, i més encara en el cas del cementiri de Palma, on les víctimes dissortadament, conegudes i desconegudes, són tant nombroses.

¹⁷⁴ Arxiu Regne de Mallorca "Llibres del Negociat Tercer d'Ordre Públic" (18 de març de 1937).

RELACIÓ DE VÍCTIMES

A continuació, s'exposa la relació de víctimes enterrades al Cementiri de palma, l'obtenció de la qual s'ha fet a partir dels diferents arxius i testimonis consultats. Tenint en compte, però, que la intenció dels assassins era amagar el cos per ferir encara més els seus familiars, és ben possible que n'hi hagi moltes més que les que aquí s'ofereixen.

NOM I LLINATGES	ORIGEN	PRESÓ	INDRET	CAUSA	INHUMACIÓ	INGRÉS CEMENTI RI	MORT
ADROVER ALOMAR, ANTONI	LLUBÍ		CARRER FÀBRICA	ASSASSINAT	NÍNXL 337 SAN SILVESTRE	08-11-36	07-11-36
ADROVER MARQUÈS, ANTONI	PUIGPUNYENT	PRESÓ DE PALMA	CARRETERA BUNYOLA KM 2'50, S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-08-36	10-08-36
ALCOVER MASCARÓ, GUILLEM	CAMPOS	FORT ILLETES	FORTÍ ILLETES	SUÏCIDI A LA PRESÓ	CRIPTA MILITAR 128	28-01-37	28-01-37
ALEMANY BONET, JAUME	ANDRATX		CAMÍ GÈNOVA, SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-12-36	29-12-36
ALEMANY FONT, GASPAR	ANDRATX		CAMÍ GÈNOVA, SA TAULERA	ASSASSINAT	NÍNXL 333 SANT SILVESTRE	29-12-36	29-12-36
ALOMAR POQUET, JERONI	LLUBÍ	PALMA	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 376 SANT SILVESTRE	07-06-37	07-06-37
ALOMAR SIQUIER, LLORENÇ	BÚGER	SANT DOMINGO I PROVINCIAL	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	23-10-36	23-10-36
ALOMAR VICENS,JOAN			GÈNOVA	ASSASSINAT	JARDÍ CREACIÓ 26	02-06-38	02-06-38
ALÓS PELEGRÍ, JOAN			MOLINAR	ASSASSINAT	HOYOS 9 P.136	29-06-42	29-06-42

ALOU GINARD, DAMIÀ	CAMPOS		S'INDIOTERIA TORRENT D'EN BARBARÀ	ASSASSINAT	HOYOS	21-08-36	20-08-36
AMENGUAL CANALS, BARTOMEU	PALMA		SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		28-08-36
AMENGUAL MOREY, ANTONI	CALVIÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	30-10-36	30-10-36
ANDRÉS HERNÁNDEZ, JULIÁN	SARAGOSSA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
ARRABAL RUIZ, RAFAEL	CÓRDOBA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNIXOL 433 SANT SILVESTRE	28-01-38	27-01-38
ASÍA CEUTA, AMPARO		CAN SALAS	PRESÓ DONES	PRESÓ	HOYOS	06-08-41	06-08-41
ASTEAGA RUÍZ, JOSÉ	SEVILLA	CAN MIR	CAMÍ SON ANGLADA KM 3	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	28-08-36	28-08-36
AUSÓ CHACOPINO, RAMÓN	PALMA		CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	SANT LLUC 30	11-08-36	10-08-36
AVIÑO MAÑEZ, RAFAEL	VALÈNCIA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
AZNAR SABUCO, PEDRO	ELX		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-03-38	05-03-38

BADIA CARULLA, FRANCESC	LLEIDA		BARRERES CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-09-36	03-09-36
BALAGUER BUNYOLA, ANTONI	MONTUÏRI		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-09-36	12-09-36
BALAGUER PALMER, BERNAT	ES CAPDELLÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	02-11-36	02-11-36
BALDÚ PASCUAL, JOAN	ALACANT	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	CREU 195	07-06-37	07-06-37
BALET ARDIZ, JORDI	BARCELONA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	31-01-38	31-01-38
BARCELÓ SIMÓ, ANTONI	CALVIÀ		MANICOMI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	27-07-36	27-07-36
BAUÇÀ BOU, JOSEP	SANT JOAN		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-09-39	05-09-39
BAUÇÀ GINARD, ANDREU	SANT JOAN	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	14-12-37	14-12-37
BENNÀSSAR BARCELÓ, RAFEL	PALMA		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	NÍNXL 334 SANT SILVESTRE	08-10-36	07-10-36
BENNÀSSAR PALMER, MIQUEL	PALMA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	13-01-37	13-01-37

BENNÀSSAR RAMIS, VICENS	MURO	PROVINCIAL CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 421 SANT SILVESTRE	12-07-38	12-07-38
BERNABÉ ESCOLANO, GREGORI	BARCELONA VIVIA LLUCMAJOR		SON PARDO KM3	ASSASSINAT	HOYOS	27-09-36	27-09-36
BERNALDO GRIS, JOSÉ LUIS			CARRETERA CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS	21-08-36	21-08-36
BERNAT PONS, ANTONI	PALMA	CAN MIR	CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	15-08-36	15-08-36
BERNAT TORRES, MANEL	PALMA	PRESÓ PROVINCIAL	HOSPITAL PROVINCIAL	PRESÓ	QUADRE 4- 38		06-03-39
BESTARD SEGUÍ, ANTONI	INCA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 1 LA VERGE	26-08-39	26-08-39
BESTARD TOMÀS, JAUME	PALMA		SEMICERCLE ENTRADA CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	15-01-37	15-01-37
BESTARD, SEBASTIÀ			SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS	03-09-36	03-09-36
BIBILONI VICENS, BERNAT	BINISALEM		PALMA	ASSASSINAT	HOYOS	15-08-36	15-08-36
BIOSCA ROJO, ÁNGEL	VALÈNCIA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	15-10-38	15-10-38

BONET ALEMANY, JAUME	ANDRATX		CAMÍ GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	NÍNXL 333, SANT SILVESTRE	29-12-36	29-12-36
BONET ESCALES, JOAN	SANTANYI	VAIXELL JAUME I	HOSPITAL MILITAR	PRESÓ	NÍNXL 338, SANT SILVESTRE	22-10-36	21-10-36
BONET VITORY, LADISLAU	PALMA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
BORDOY TUGORES, COSME	FELANITX	CAN MIR	CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-09-36	21-09-36
BORRÀS COSTA, BARTOMEU	PALMA		CARRER CALVO SOTELO PALMA	SUÏCIDI DESPRÉS DE L'ASSASSINAT DEL SEU FILL	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
BORRÀS PONS, JOSEP	BINIAMAR		CARRETERA MANACOR KM 5	ASSASSINAT	QUADRE 6-276	20-08-36	19-08-36
BORRÀS SAMPOL, MONTSERRAT	ALARÓ		CAMÍ ROIG	ASSASSINAT	HOYOS	17-08-36	17-08-36
BOSCH MAS, JOAN	ESPORLES		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-39	26-08-39
BRAULIO FERNÁNDEZ, MANUEL	MURCIA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	15-10-38	15-10-38
BRONDO ROTGER, FRANCESC	PALMA		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	QUADRE 1-423	26-10-36	26-10-36

BUJOSA, TOMÁS			SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	20-08-36
CALAFELL SERRA, GABRIEL	ESPORLES	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-39	26-08-39
CALDÉS GARCÍA, JAUME VISTA	LLUCMAJOR		BARRERES CEMENTERI VELL	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	24-08-36	23-08-36
CALVO URAL, JOSEP			CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	23-05-39	23-05-39
CAMPINS RAYÓ, DAMIÀ	ALARÓ	AJUNTAMENT ALARÓ I CAN MIR	CARRETERA SÓLLER KM 3	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	19-09-36	19-09-36
CAMPOMAR REINÉS, JAUME	PALMA		CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT	QUADRE 7-305	30-08-36	29-08-36
CAMPS GOMILA, PERE	PALMA		TORRENT SA RIERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-08-36	23-08-39
CANALS PAYERAS, JAUME	CAMPANET		ES PONTARRÓ	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	27-08-36	26-08-36
CÀNOVES SALAS, PERE	POLLENÇA	CAN MIR	SEMICERCLE CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	27-01-38	27-01-38
CANERGA BALZA, VALERIANO		PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ	PRESÓ	HOYOS	10-09-40	10-09-40

CÀNOVES CAPÓ, JOAN			CAMÍ S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS	21-08-36	21-08-36
CANTALLOPS CIFRE, ANTONI	POLLENÇA	BIBLIOTECA PROVINCIAL I CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	27-01-38	27-01-38
CANYELLES CAPLLONCH, BARTOMEU	ESPORLES	CAN MIR	HOSPITAL	PRESÓ	QUADRE 4-25	23-12-40	22-12-40
CANYELLES MORELL, BARTOMEU	PALMA	CAN MIR	HOSPITAL	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
CANYELLES TERRADES, SEBASTIÀ	ANDRATX	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	B.C. TOMÁS 67 GRUP DRETA	31-01-38	31-01-38
CAPLLONCH MORANTA, MIQUEL	ESPORLES	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-39	26-08-39
CAPÓ CAPÓ, DAMIÀ	BÚGER	PRESÓ SANT DOMINGO I PROVINCIAL	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	23-10-36	23-10-36
CAPÓ CAPÓ, MIQUEL	BÚGER	PRESÓ PROVINCIAL	TAPIES CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNIXOL 433 SANT SILVESTRE	27-01-38	27-01-38
CAPÓ PONS, ANTONI			BAIX PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	01-09-36	01-09-36

CARBONELL AMENGUAL, MIQUEL	PALMA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	QUADRE 2-1570	10-06-39	10-06-39
CARDONA RAMON, ANTONI	EIVISSA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
CARRASCO MAIRENA, FRANCISCO	SAN ROQUE		CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT SOTA CAUSA	QUADRE 1-97	16-08-37	16-08-37
CARREÑO, MARIA		CAN SALAS	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
CARRILLO ALCERES, SALVADOR			S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS	17-08-36	17-08-36
CASAS SERRA, ANTONI	MALLORCA	CAN MIR	CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	NÍNXL 328 SANT SILVESTRE	28-08-36	27-'8-36
CASTELLÓ ROIG, ANTONI	MARIA DE LA SALUT		SON SUNYER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		11-09-36
CATANY PONS, MIQUEL	LLUCMAJOR	FALANGE PALMA	CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	16-09-36	16-09-36
CATCHOT CARDONA, FRATERNO	MAÓ	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 21 C. VELL	06-12-39	06-12-39
CERDÀ GOMILA, JOSEP		PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ	PRESÓ	HOYOS	20-03-43	20-03-43

CERDÀ OLIVER, BARTOMEU	CAMPOS	CAN MIR MANICOMI	MANICOMI TRASLLADAT DE LA PRESÓ	PRESÓ	HOYOS	30-09-40	30-09-40
CERDÀ PROVENZAL, MIQUEL	POLLENÇA	CAN MIR	PRESÓ	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		18-07-37
CERDÀ REBASSA, JOAN	POLLENÇA		CARRETERA VELLA LLUCMAJOR	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		22-08-36
CERDÀ TORRES, MATIES	PALMA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	15-01-37	15-01-37
CESPÓN SÁNCHEZ, MANUEL			CARRETERA SÓLLER SON PARDO	ASSASSINAT	NÍNIXOL 334 VIA OCTAVA	23-09-36	23-09-36
CIRER FERRAGUT, JULIÀ	SENCELLES		CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	30-08-36	30-08-36
CLADES RIBAS, ENRIC			CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS	03-10-36	03-10-36
CLAR AMENGUAL, RAFEL	ALARÓ		CAMÍ ROIG	ASSASSINAT	HOYOS	18-08-36	16-08-36
COLOMAR CARBONELL, BERNAT	INCA	PRESÓ SANT DOMINGO, CAN MIR I CAPUTXINS	PRESÓ CAPUTXINS	PRESÓ	QUADRE 1-311	18-09-40	17-09-40

COMAS FERRÀ, BARTOMEU	ESPORLES	CAN MIR	PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	26-08-39	26-08-39
COMAS FERRÀ, JOSEP	ESPORLES	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	14-10-36	13-10-36
COMPANY CRESPI, MIQUEL	POLLENÇA	POLLENÇA	CA L'ARDIACA	ASSASSINAT	HOYOS	17-08-36	16-08-36
COMPANY SALOM, MIQUEL			CA L'ARDIACA	ASSASSINAT	HOYOS	01-09-36	31-08-36
COVAS VALLS, VICENÇ	CAMPOS		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-36	26-08-36
CRESPI VALLS, SEBASTIÀ	PALMA		CARRETERA CEMENTIRI	ASSASSINAT	NÍNXOL 334 SANT SILVESTRE	11-10-36	10-10-36
DARDER CÀNOVES, EMILI	PALMA	HOSPITAL I CASTELL BELLVER	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	VIA CREU 33	24-02-37	24-02-37
DEL ARCO MARÇOS, PEDRO	FILL PRESA POLÍTICA (TENIA 2 ANYS)	CAN SALAS	VA MORIR A LA PRESÓ ON ESTAVA TANCADA LA SEVA MARE	PRESÓ	HOYOS 9-149	12-08-42	12-08-42
DESA BALLO, JOAQUIM	SANTIAGO	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
DOMÍNIQUES VERGER, ENRIC	CAPDEPERA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	05-05-37	05-05-37

DURAN SITGES, MATEU	MANACOR	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
ENSENYAT BOSCH, GUILLEM	ANDRATX		BAIX PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
ENSENYAT JOAN, SEBASTIÀ	ANDRATX		CAMÍ GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	NÍNIXOL 333 SANT SILVESTRE	29-12-36	29-12-36
ESCALES BONET, JOAN	SANTANYI	VAIXELL JAUME I	PRESÓ	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
ESPASA ALBA, BARTOMEU	GIJÓN	ILLETES	MANICOMI TRASLLADAT DE LA PRESÓ	PRESÓ	SOLAR 46-PAZ	11-10-40	11-10-40
ESPINOSA HERNÁNDEZ, FRANCESC	ALMERIA	POSAT EN LLIBERTAT" 28-02-37	CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	HOYOS	07-03-37	07-03-37
ESTADES ADROVER, RAFEL	FELANITX	CAN MIR	SEMICERCLE ENTRADA CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	15-01-37	15-01-37
ESTARELLAS ESTARELLAS, RAFEL			PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS	21-08-36	21-08-36
EUGENIO CARMONA, CRESCENCIO	CÁCERES	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	SEPULTURA 370 DEL QUADRE 8	21-11-36	21-11-36
FARRÉ VIDAL, JAUME	CATALUNYA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-04-38	05-04-38

FEBRER VADELL, MIQUEL	FELANITX	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 442 SANT SILVESTRE	05-04-38	05-04-38
FEMENIES MAS, MIQUEL	PALMA		CARRETERA PUIGPUNYENT	ASSASSINAT	QUADRE 6-407	11-08-36	11-08-36
FENOI BLANES, ANTONI	ALMERIA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 372 SANT SILVESTRE	19-07-37	19-07-37
FERNÁNDEZ ORFILA, ARMAND	MAÓ		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 17 DRETA C. VELL	26-10-36	26-10-39
FERNÁNDEZ ANDRÉS, MILAGROS		CAN SALAS	PRESÓ DONES	PRESÓ	HOYOS	25-06-41	25-06-41
FERNÁNDEZ FERRÀ, PAU	ESPORLES	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-39	26-08-39
FERNÁNDEZ LÓPEZ, ADELA	BADAJOS	CAN SALAS	CAN SALAS	PRESÓ	HOYOS 8 P.170	20-06-42	20-06-42
FERNÁNDEZ PEREA, ADOLFO	ALMERIA		ESCOLA ARTS I OFICIS	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		19-07-37
FERRAGUT ADROVER, RAFEL	ARTÀ		SON SANT JOAN	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		26-08-36
FERRAGUT COLL, JULIÀ	SENCELLES	AJUNTAMENT SENCCELLES	PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-09-36	12-09-36

FERRAGUT SASTRE, RAHEL	PALMA		CAMP AVIACIÓ SON SANT JOAN	ASSASSINAT	HOYOS	25-08-36	25-08-36
FERRER CARDONA, BARTOMEU	SAN RAFEL (EIVISSA)	CAN MIR	SEMICERCLE CAMÍ CEMENTERI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	27-01-38	27-01-38
FIOL MARTI, MIQUEL	ALARÓ		PALMA	ASSASSINAT	HOYOS	12-08-36	12-08-36
FIOL MASSOT, BARTOMEU	PALMA		BAIX PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
FIOL SEGUÍ, RAHEL	INCA		CAMÍ S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	01-09-36	31-08-36
FIOL VIDAL, RAMON	MAÓ		FINCA SANTA EULÀLIA S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	FOSSA COMUNA SANT SILVESTRE	04-08-36	03-08-36
FONT MIR, ANTONI	PALMA		CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT	NÍNOL 334 SANT SILVESTRE	11-10-36	11-10-36
FONTANA MIRÓ, JOSEP		ILLETES	CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	20-05-39	20-05-39
FRAU SANS, ANTONI	PALMA		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	QUADRE 6-187	26-11-36	21-11-36
FUSTER VALLS, RAMON	PALMA		SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-10-36	11-10-36

GABALDÓN PAÑOS, JESÚS	TARRAGONA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
GAMERO GINATA, RAFEL	TARRAGONA	BELLVER I CAN MIR	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	05-06-37	05-06-37
GARAU ANDREU, JAUME	PALMA		SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-10-36	03-10-36
GARAU FULLANA, JOAN	LLUCMAJOR		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	09-09-36
GARAU JUAN, CLIMENT	PORRERES	GUÀRDIA CIVIL PORRERES I CAN MIR	CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-09-36	23-09-36
GARAU JUAN, JOAN	PORRERES	CAN MIR	CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-09-36	23-09-36
GARCIA SASTRE, GUILLEM	MONTUIRI		CTRA. SÓLLER KM 8	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	28-08-36	28-08-36
GARCIA, DOMINGO	PONTEVEDRA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	08-03-38	08-03-38
GARCIA MIRALLES, MIQUEL	MONTUIRI		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	10-09-36
GARCIA OBRADOR, JAUME	PALMA	PRESÓ PROVINCIAL	PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	04-08-39	04-08-39

		PALMA					
GAYÁ BONET, GUILLEM	LLUCMAJOR		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	PAREDÓ 51-1	11-09-36	11-09-36
GIL ROMERO, JOSEP	VALENCIA	CASTELL DE SAN CARLOS	CASTELL DE SAN CARLES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	10-11-36	10-11-36
GIMENEZ SASTRE, JORDI	PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	03-11-36	02-11-36
GÓMEZ ALCALÁ, JOAN	BARCELONA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
GÓMEZ RIPOLL, JOAN	EIVISSA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYO 10 P.163	30-09-42	30-09-42
GOMILA GRAU, JAUME	MONTUÏRI		SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		02-09-36
GONZÁLEZ NAVARRO, FRANCESC	ALMERIA		BARRI LA LLIBERTAT	ASSASSINAT	HOYOS	22-07-36	22-07-36
GONZÁLEZ ALCALDE, MATILDE		CAN SALAS	CAN SALAS	PRESÓ	HOYOS	14-09-41	13-08-41
GOST FELIU, FRANCESCA	FIGUERES	PRESÓ DE CAN SALES	CAN SALAS	PRESÓ	HOYO 11 P.71	07-10-42	06-10-42

GRAU MORA, JOAN		CAN MIR	CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS	23-09-36	23-09-36
GRAU VALENT, JAUME		CAN MIR	PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	31-08-36	31-08-36
GUAL BORRÀS, JOAN	INCA		SON ALEGRE	ASSASSINAT	NÍNXOL 336 SANT SILVESTRE	05-01-37	05-01-37
GUARDIOLA BENNASSAR,CRISTÒFO	ALARÓ	LOCAL FALANGE PALMA	BARRI AMANECER SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-08-36	12-08-36
GUASP JUAN, JOAN	SANTA EULÀLIA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	29-03-41	28-03-41
HERNÁNDEZ BAJO, ISIDORO	SALAMANCA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	09-11-37	09-11-37
HERNÁNDEZ LÓPEZ, DIEGO	PUIGPUNYENT		SON BUSQUETS CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HERNÁNDEZ RAJA, GINÉS	LORCA (MÚRCIA)		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HOMAR SALVÀ, PERE	MALLORCA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-03-38	05-03-38
HOME SEMSE IDENTIFICAR			PORTA CEMENTIRI	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		09-10-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		HOSPITAL MILITAR	ASSASSINAT	HOYOS	27-08-36	25-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CARRETERA CEMENTIRI	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		24-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-08-36	12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SON PONS	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		17-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BELLVER	ASSASSINAT	HOYOS 7 P.105	25-04-42	24-04-42
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		KM 15 CTRA. MANACOR	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-08-36	23-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			MOLÍ DEL GARROVER	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CTRA. SÓLLER KM3	ASSASSINAT	HOYOS	31-08-36	31-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		09-10-36

HOME SENSE IDENTIFICAR			CAMP ROIG	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		17-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ARENAL SES 3 TORRES	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	20-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BARRI AMANECER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-08-36	12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ARENAL SES 3 TORRES	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	20-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CARRETERA MANACOR KM 12	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		26-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		15-01-37
HOME SENSE IDENTIFICAR			CAMP ROIG	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		17-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		S' INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-08-36	23-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		KM 12 CTRA. SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS	27-09-36	27-09-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ES PONERRÓ	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-08-36	29-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS	29-08-36	29-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CA L'ARDIACA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	17-08-36	17-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		09-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BARRI AMANECER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-08-36	12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ES PONERRÓ	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI		CARRETERA SÓLLER KM 3	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	19-09-36	19-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI		CAN PASTILLA MARAVILLAS	ASSASSINAT	HOYOS	26-01-37	25-01-37
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PORTA CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-11-36	03-11-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CARRETERA SÓLLER SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS	19-08-36	19-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CARRETERA S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		25-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS	19-08-36	19-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CARRETERA LLUCMAJOR	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CARRETERA CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-08-36	29-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMS		CAMÍ DE SON ANGLADA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	01-09-36	01-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMP MILITAR	ASSASSINAT	HOYOS	12-08-36	12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	19-08-36	19-08-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CTRA. SOLLER KM3	ASSASSINAT	HOYOS	19-09-36	19-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			CARRETERA SÒLLER KM 12	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		30-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CTRA. SÓLLER KM3	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	19-09-36	19-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS	22-08-36	22-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		01-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	10-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	16-10-36	16-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		15-01-37
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	06-10-36	06-10-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SANTANYÍ	ASSASSINAT	HOYOS	29-09-36	29-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SON PARDO KM3	ASSASSINAT	HOYOS	27-09-36	27-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-09-36	22-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	06-09-36	06-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	06-09-36	06-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	10-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ GÉNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	30-10-36	30-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ FONDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-09-36	11-09-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-09-36	11-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		21-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS	03-10-36	03-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		02-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SON BUSQUETS	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		20-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	17-08-36	17-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	10-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BAIX PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS	04-09-36	04-09-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BARRI AMANECER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-08-36	12-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PORTA CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-11-36	03-11-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			A PROP CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		04-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ DELS REIS	ASSASSINAT	HOYOS	30-08-36	30-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CTRA. SOLLER KM3	ASSASSINAT	HOYOS	31-08-36	31-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	16-10-36	16-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		BARRERES CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS	03-09-36	03-09-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	11-11-36	11-11-36

HOME SENSE IDENTIFICAR			SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		15-01-37
HOME SENSE IDENTIFICAR			CAMÍ GÈNOVA	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		29-12-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		PORTA CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-11-36	03-11-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI		FUENSANTA	ASSASSINAT	HOYOS	29-07-36	29-07-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ES PUNTERRÓ	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		ES PUNTERRÓ	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR			SA TAULERA	ASSASSINAT	REGISTRE CIVIL		30-10-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		KM 6 CTRA. LLUCMAJOR A PROP SON SANT JOAN	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-08-36	23-08-36
HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		A PROP CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-11-36	11-11-36

HOME SENSE IDENTIFICAR	INSCRIT CEMENTIRI PALMA		CAMÍ CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	31-08-36	31-08-36
HORRACH FLORIT, JOAN	CAIMARI		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA PALMA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-11-36	10-11-36
HUERTAS DOMÍNGUEZ, MARIA	SEVILLA	CAN SALES	PRESÓ	PRESÓ	HOYOS 9 P.150	12-08-42	11-08-42
INIESTA CARRETERO, PIO	MÚRCIA	BINISALEM	CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	26-09-36	26-09-36
INIESTA MARTÍNEZ, JOSÉ			KM 3 SON ANGLADA	ASSASSINAT	NÍNXL 238 SANT SILVESTRE	28-08-36	28-09-36
JANER RIPOLL, JOAN	EIVISSA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYO 10 P.163	30-09-42	30-09-42
JAUME RAMIS, JOAN	LLORET DE VISTALEGRE		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	12-09-36	12-09-36
JAUME ROSSELLÓ, ALEXANDRE	PALMA	CASTELL DE BELLVER	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	PLAÇA JESÚS TERRENY 10	24-02-37	24-02-37
JOAN MULLET, PERE	LLUCMAJOR		FINCA CAL USÓ	ASSASSINAT	NÍNXL 372 SANT SILVESTRE	23-07-37	23-07-37
JUAN ANGULO, ANTONI	MAÓ	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36

JUAN JUAN, JOAN	PALMA	CAN MIR	BARRERES CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS	04-10-36	04-10-36
JUANICO DALMAU, SEBASTIÀ	MAÓ		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	CRIPTA MILITAR 127	28-03-39	28-03-39
LA CRUZ CHATO, VICENÇ	VALÈNCIA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	08-03-38	08-03-38
LANDA VARTS, MATILDE	BADAJOS	CAN SALAS	PRESÓ DONES	SUÏCIDI A LA PRESÓ	QUADRE 8 N. 427	27-09-42	26-09-42
LEAL CRESPO, FERNANDO	MADRID		KM 12 CTRA. SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	27-08-36	26-08-36
LEN SÁNCHEZ, MANUEL	SALAMANCA	CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	HOYOS	08-09-38	08-09-38
LIZANO GIL, JULIO	SARAGOSSA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	08-03-38	08-03-38
LLABRÉS BESTARD, JOAN	PALMA	CAN MIR	CTRA. SON SERRA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	27-08-36	26-08-36
LLABRÉS CASTELL, SEBASTIÀ	LLUBÍ		CARRETERA SÓLLER KM 12	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		26-08-36
LLABRÉS GARCIA, ARNAU	PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	16-10-36	16-10-36

LLODRÀ ORPÍ, FRANCESC			BARRERES CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS		17-08-36
LLORET CREMADES, UBALD	PALMA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	QUADRE 6-408	12-07-38	12-07-38
LÓPEZ BAENA, ANA	CÁDIZ	CAN SALAS	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	HOYOS 7 P. 73	25-04-43	25-04-43
LÓPEZ LÓPEZ, AVELINO		ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	27-01-41	27-01-41
LÓPEZ PALOP, DOCMAEL	PALMA	CAN MIR	HOSPITAL PROVINCIAL	PRESÓ	QUADRE 7-238	01-03-39	28-02-39
MAIRATA COLL, MATEU	BINIALI (SENCELLES)		CAMÍ DE JORNET ESTABLIMENTS	ASSASSINAT	QUADRE 1-731	16-03-41	16-03-41
MARÍ MARÍ, BARTOLOMÉ			QUARTER CAVALLERIA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	28-08-36	27-08-36
MARÍ MARÍ, JAUME		CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	HOYOS	25-12-40	25-12-40
MARÍ MARÍ, LLUÍS	VILLACARLOS (MENORCA)		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	06-09-36	06-09-36
MARQUÈS RUL·LAN, BERNAT	SÓLLER	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	JARDÍ CARITAT 3	05-06-37	05-06-37

MARROIG COLOM, MIQUEL	SÓLLER		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	21-08-36
MARTÍ MIQUEL, ATEU	PALMA		COLL DE SA CREU, GÈNOVA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	07-08-36	06-08-36
MARTÍNEZ BARCELÓ, ANDREU	PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	11-08-43	11-08-43
MARTÍNEZ MARTÍNEZ, ANTONIO	MÚRCIA	MALLORCA	SA TAULERA GÈNOVA	ASSASSINAT	HOYOS 6 P. 96	15-04-42	15-04-42
MARTÍNEZ TOMÀS, MANEL	PALMA	PALMA	GÈNOVA	SUÏCIDI	HOYOS	31-08-36	31-08-36
MARTORELL TOMÀS, VICENÇ			SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 439 SANT SILVESTRE	05-03-38	05-03-38
MAS ABRINES, JOAN	CAMPOS	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	19-04-37	19-04-37
MAS GARCIA, JAUME	CAMPOS	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 404 SANT SILVESTRE	28-07-38	28-07-38
MAS VERD, JOAN	MONTUÏRI	AJUNTAMEN T MUNTUÏRI	SON PARDO CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
MASCARÓ SALORD, JOAN	CIUTADELLA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 17 DRETA C. VELL	26-10-39	26-10-39

MASCARÓ VIDAL, MIQUEL	PALMA		SEMICERCLE ENTRADA CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	15-01-37	15-01-37
MATAS LLADÓ, GUILLEM	ESPORLES	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 370 SANT SILVESTRE	10-05-37	10-05-37
MATAS RAMIS, MIQUEL	PALMA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
MATEO CANDELA, MANUEL	CARTAGENA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	29-07-39	29-07-39
MATEU FERRER, ANTONI	INCA	CAN MIR I CAPUTXINS	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 360 SANT SILVESTRE	24-02-37	24-02-37
MATHEU PALMER, GABRIEL	PALMA	CAN MIR	KM 12 CTRA. SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	27-08-36	26-08-36
MECA ANDRÉS, MATIES	PALMA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 439 SANT SILVESTRE	08-03-38	08-03-38
MERCADAL BAGUR, LLORENÇ	CIUTADELLA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	TRASLLAT CEMENTIRI CIUTADELLA		
MESQUIDA PROVINS, JOAN	MONTUÏRI	TANCAT TEATRE PINA	S'INDIOTERIA	ASSASSINAT	HOYOS	19-08-36	18-08-36
MESQUIDA SERRA, GASPAR	MONTUÏRI		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-09-36	09-09-36

MIR CARTONS, BARTOMEU	SANT RAFEL (EIVISSA)		PALMA	ASSASSINAT	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		27-01-38
MOLL MAS, MIQUEL	CAMPOS		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	13-11-36	12-11-36
MOLL MIQUEL, JOSEP			SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	QUADRE 1-805	03-11-36	01-11-36
MONFORT ABAD, JESÚS	VALÈNCIA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	08-03-38	08-03-38
MONREAL BALLESTER, LLORENÇ	CAMPOS		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS		27-09-36
MONSERRAT FIOL, PERE	LLUCMAJOR		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-09-36	02-09-36
MONSERRAT NADAL, MIQUEL			CARRETERA GÈNOVA	ASSASSINAT	FOSSA COMUNA		28-07-36
MONSERRAT TABERNER, CRISTÒFOL	LLUCMAJOR		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	21-10-36	21-10-36
MONTERO RAMÍREZ. LLUÍS	PALMA		BOSC BELLVER	ASSASSINAT	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
MORA FRASQUET, BARTOMEU	PALMA		BOSC DE BELLVER	ASSASSINAT	FOSSA COMUNA	09-08-36	09-08-36

MORA MORA, VICENS			CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	23-05-39	23-05-39
MORAGUES COMAS, GASPAR	ESPORLES	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	05-06-37	05-06-37
MORELL ARRÓN, GERONI			PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	PLAÇA JESÚS 1 CEMENTIRI NOU	30-08-36	30-08-36
MORELL FONT, JAUME			SES CADENES	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	19-08-36
MORELL GOMILA, BARTOMEU	MANACOR	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
MORENO BALLESTER, JOSEP	PALMA	QUARTER DE SAN PERE	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	10-10-36	09-10-36
MULET AMORÓS, ANDREU		CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	QUADRE 2-242	24-12-40	24-12-40
MULET ESTALES, GABRIEL	CALVIÀ	FORTÍ ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	05-06-37	05-06-37
MUNAR CAPÓ, JOSEP	ALARÓ		CAMÍ ROIG	ASSASSINAT	HOYOS	18-08-36	16-08-36
MUÑOZ ENRILE, JOSÉ	SÓLLER	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	15-10-38	15-10-38

NAVARRO CAMPS, JOSEP	PALMA	CAN MIR	PRESÓ	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
NICOLAU MATAS, ANDREU	ESPORLES	BELLVER	CASTELL BELLVER	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	19-10-36	19-10-36
NOGUERA RIGO, MIQUEL	ALGAIDA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-09-39	05-09-39
NUEVO MARTÍ, LLORENÇ	MAÓ	ILLETES	HOSPITAL MILITAR	PRESÓ	CRIPTA MILITAR 129	07-02-40	07-02-40
OBRADOR BARCELÓ, JAUME	PALMA		SON PARDO CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
OBRADOR OBRADOR, GABRIEL	FELANITX	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
OBRADOR, ARNAU			CARRETERA SÓLLER SON BUSQUETS	ASSASSINAT	HOYOS		22-08-36
OCHOGAVIA CERVERA, ANTONI	ALCÚDIA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	14-06-37	14-06-37
OLEO SUREDA, MIQUEL	ARTA	CAN MIR	SEMICERCLE CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	SOLAR 5 JARDÍ PRUDÈNCIA	27-01-38	27-01-38
OLIVER SASTRE, JULIÀ	LLUCMAJOR		BARRERES CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	23-08-36	23-08-36

OLMOS ESCOBAR, JOSÉ MARIA	ALACANT	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	CIRCUMFERÈNCIA 196	03-12-36	03-11-37
OROZCO TRULLA, JUAN	PALMA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	11-03-37	11-03-37
ORTEGA RUIZ, JOSÉ			KM 3 CAMÍ SON ANGLADA	ASSASSINAT	HOYOS	28-08-36	27-08-36
OVIEDO ROMERO, JOSÉ	CÀDIS		CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT	HOYOS	05-02-41	05-02-41
PALAZÓN LÓPEZ, ANTONIO	MÚRCIA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	11-03-37	11-03-37
PALLICER CASTELL, JOAN	CALVIÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	30-10-36	30-10-36
PALLICER ESTADES, JOAN	CALVIÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	30-10-36	30-10-36
PAÑELLA VICENÇ, JOSEP	PALMA		SON FERRIOL	ASSASSINAT	CIRCUMFERÈNCIA 221	02-03-38	02-03-38
PASTOR SANSÓ, BERNAT	MANACOR	CAN MIR	S'INDIOTERIA PONT DE BUNYOLA	ASSASSINAT	HOYOS	02-09-36	02-09-36
PEDROSA VIDAL, JOAN	PALMA		CARRETERA MANACOR KM 14-15	ASSASSINAT	NÍNIXOL 338 SANT SILVESTRE	22-10-36	22-10-36

PENELLA VICENS, JOSEP	PALMA		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	11-10-36	10-10-36
PERELLÓ FEMENIES, GABRIEL	PALMA		BARRERES CEMENTERI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	24-09-36	24-09-36
PÉREZ BARRANCO, FERNANDO	XEREZ	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	02-09-40	02-09-40
PÉREZ GARCÍA, MARTIN			SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 85 SANT SILVESTRE	07-06-37	07-06-37
PÉREZ SOCOLÍ, JOSÉ	CARTAGENA	CAN MIR I CAPUTXINS PALMA	PRESÓ PALMA	PRESÓ	HOYOS	20-07-40	20-07-40
PESPÁN SÁNCHEZ, MANUEL			SON PARDO	ASSASSINAT	NÍNXL 331 SANT SILVESTRE	24-09-36	24-09-36
PICORNELL PORCEL, JOSEP	BARCELONA	CASTELL DE BELLVER	CASTELL BELLVER	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	19-10-36	19-10-36
PIZÀ MOYÀ, JOSEP	CONSELL	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	08-10-38	08-10-38
PLANELLS MARÍ, JOAN	SANT RAFEL (EIVISSA)		SON PARDO CARRETERA DE SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
PLANELLS TUR, ANTONI	FORMENTERA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	16-08-37	16-09-37

POCOVÍ GOMILA, RAFEL	MONTUÏRI	CAN MIR	POSSESSIÓ SON SANT JOAN	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	28-08-36	28-08-36
POMAR POMAR, JOAN	ARTÀ		SES VELES	ASSASSINAT	CIRCUMFERÈNCIA 23	02-08-36	02-08-36
PONS BORRÁS, BARTOMEU	MENORCA	PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		10-03-42
PONS GOMILA, JOSEP	ES MERCADAL	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-10-36
PORCEL PUJOL, JAUME	ANDRATX		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-11-36	10-11-36
PORQUER LAFONT, JOAN			SON PARDO CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
PORTELLA CAMPS, JOAN	CIUTADELLA MENORCA	CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	HOYOS	12-09-39	12-09-39
PUIG MICÓ, RAMON	VALÈNCIA	PRESÓ PROVINCIAL	HOSPITAL	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		09-09-39
PUJOL ALEMANY, JOAN	ANDRATX		SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-11-36	09-08-36
PUJOL BESTARD, JOAN	ANDRATX	VAIXELL JAUME I	BAIX PARET CEMENTIRI DAVANT QUADRE 8	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		03-08-36

PUJOL BOSCH, GUILLEM	ANDRATX		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-11-36	10-11-36
PUJOL MIR, JOSEP	PALMA		SEMICERCLE CEMENTERI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-03-38	05-03-38
PULIDO GUTIÉRREZ, SANTOS	MONTEHERMOSO (CÀCERES)	ILLETES	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	05-05-37	05-05-37
QUES VENTANYOL, ANTONI MARIA	ALCÚDIA	PRESÓ PROVINCIAL PALMA	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	CRIPTA 70 VIA DE LA PAU	24-02-37	24-02-37
QUETGLES MORAGUES, BALTASAR	MAÓ		A PROP CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		31-08-36
QUETGLES SANSÓ, JOAN	BONS AIRES		A PROP CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		31-08-36
RAMIS DURAN, FRANCENC	INCA	COMISSARI A CARRER DE LA MISSIÓ PALMA	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNIXOL 427 SANT SILVESTRE	14-12-37	14-12-37
RAMÓN COSTA, JOSEP	SANTA EULÀRIA (EIVISSA)		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	15-10-38	15-10-38
RAMOS CANOSA, LLUÍS	MADRID	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	17-10-39	17-10-39

RECADERO RIGO, MIQUEL	PALMA	CAN MIR	SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	24-09-36	24-09-36
RECASENS JARDÍ, MODEST			SEMICERCLE PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	01-09-36	01-09-36
REIXACH FLUXÀ, BARTOMEU	MANACOR	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
REUS BORDOY, PERE	FELANITX	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTERI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 404 SANT SILVESTRE	28-07-38	28-07-38
REYES RABANAL, AURELI	BARCELONA		COMANDÀNCIA NAVAL PALMA	ASSASSINAT	HOYOS CEMENTIRI CIVIL	04-05-41	04-05-41
RIBAS GALIANA, ANTONI	PALMA	PALMA	CARRER SANTANYI	ASSASSINAT	NÍNXL 334 SANT SILVESTRE	29-09-36	28-09-36
RIBAS GOMILA BERNAT	MONTUÏRI	AJUNTAMENT	SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	03-09-36	02-09-36
RIBAS MARÍ, VICENÇ	FORMENTERA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	15-10-38	15-10-38
RICCI ALCOVER, CAYETANO	MAÓ	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	23-12-40	23-12-40
RIERA BRUNET, BARTOMEU	MANACOR	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38

RIERA ENSENYAT, ANDREU	ANDRATX		S'ARENAL	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		30-07-36
RIERA FEBRER, JOAN	FELANITX	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 340 SANT SILVESTRE	21-11-36	21-11-36
RIERA MULET, PERE		CAN MIR	PRESÓ	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
RIERA RAMON, JOSEP		ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 165 SANT SILVESTRE	31-01-38	31-01-38
RIERA SAGRERA, SALVADOR	FELANITX	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXOL 404 SANT SILVESTRE	28-07-38	28-07-38
RIERA SAMPOL, JOAN	ALARÓ		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		23-09-36
RIGO FERRER, JOAN	MONTUÏRI		SON PARDO CARRETERA SÓLLER	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		03-09-36
RIPOLL ESCANDELL, MARIÀ	EIVISSA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS	19-08-36	19-08-36
RIPOLL FERRÀ, VICENÇ	SANT JORDI (EIVISSA)		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	26-08-39	26-08-39
RIUTORT JULIÀ, PERE	ESPORLES	CAN MIR	SEMICERCLE EXTERIOR CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	QUADRE 6 SEPULTURA 28	21-11-36	21-11-36

ROCA PONS, FRANCESC	MALLORCA		MANICOMI CARRETERA CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	20-08-36
ROCA VIVES, JOAN			BAIX PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
RODRÍGUEZ SEGUI, ENRIC		CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	05-05-37	05-05-37
ROIG PONS, FRANCESC	LLUCMAJOR		MANICOMI	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	20-08-36
ROIG VIDAL, JOAN	LLUCMAJOR		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	31-08-36	30-08-36
ROS GARCIA, MARTÍ	CALVIÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 85 SANT SILVESTRE	07-06-37	07-06-37
ROSES BERMEJO, LLORENÇ	SÓLLER	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	VIA CREU 19	19-10-36	19-10-36
ROSSELLÓ NADAL, ANTONI	SENCELLES		CA L'ARDIACA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		17-08-36
ROSSELLÓ OLIVER, PERE	ALARÓ		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	NÍNXL 343 SANT SILVESTRE	04-12-36	04-12-36
ROSSELLÓ ROTGER, PAU		PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ	HOYOS 6 P. 86	28-03-42	28-03-42

ROTGER AMENGUAL, JOAN	PALMA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	28-11-36	27-11-36
ROTGER REYNÉS, PERE ANDREU	ALARÓ	CAN MIR	HOSPITAL	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		1943
RUBÍ BORRÀS, JOAN	ALARÓ	CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NÍNXL 400 SANT SILVESTRE	01-10-37	01-10-37
RUIZ DUARTE, ANDRÉS	ANDRATX		GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-12-36	29-12-36
SABATER GAMUNDÍ, FRANCESC	PALMA		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS	03-10-36	02-10-36
SABATER SEGUÍ, JAUME	PALMA		SON BESTARD	ASSASSINAT	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		18-05-41
SALAS PONS, ANTONI	ANDRATX		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	10-11-36	09-11-36
SALLERAS PICORNELL, AGUSTÍ	PORRERES		PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	08-10-36	07-10-36
SALLERAS REINÉS, JOSEP	PALMA	PRESÓ PALMA	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		07-02-39
SALOM BATLE, JOSEP			CARRETERA MANACOR KM 14-15	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-10-36	21-10-36

SALOM NADAL, JOSEP	MARRATXÍ		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9.	09-10-36	08-10-36
SALVÀ JOFRE, JOSEP	ANDRATX		CAMÍ GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-12-36	29-12-36
SANCHO ROTGER, FRANCESC			SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	QUADRE P. 423		26-10-36
SANCHO SERVERA, SEBASTIÀ	SON SERVERA	MANACOR I CAN MIR	TAPIES CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	27-01-38	27-01-38
SASTRE BOSCH, GABRIEL	PALMA	AJUNTAMENT PALMA	SON PARDO	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	02-10-36	02-10-36
SBERT ORELL, JAUME	PALMA		CARRETERA CEMENTERI	ASSASSINAT	SOLAR 42-PAU 268-P17	27-04-42	27-04-42
SEGUÍ BENEJAM, GABRIEL	MAÓ		TAPIES CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	05-08-40	05-08-40
SEGUÍ ROTGER, JOSEP	POLLENÇA	CAN MIR	SEMICERCLE CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNIXOL 423 SANT SILVESTRE	27-01-38	27-01-38
SEGUÍ SEGUÍ, MIQUEL	ESPORLES	CASA DEL POBLE ESPORLES	PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	14-10-36	13-10-36
SERRA ANTONIO, JOAN .	EIVISSA	PALMA	CEMENTIRI PALMA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9		20-08-36

SERRA CARDELL, JAUME	SA POBLA	CAN MIR	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 364 SANT SILVESTRE	11-03-37	11-03-37
SERRA MELIS, JOAN	PALMA	CASTELL DE BELLVER	SEMICERCLE CEMENTERI QUADRE 8	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	01-09-36	01-09-36
SERRA MIR, ANTONI	PALMA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
SERRA PONS, MAGÍ	CIUTADELLA MENORCA	PRESÓ PROVINCIAL	PRESÓ PALMA	PRESÓ	HOYOS	28-07-41	28-07-41
SIMÓN TEVAR, POMPEYO	ALBACETE	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 370 SANT SILVESTRE	05-05-37	05-05-37
SOLÁ SÁNCHEZ, FRANCISCO	MÚRCIA	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	08-03-38	08-03-38
SOLER VIVES, ANTONI	MANACOR			ASSASSINAT SOTA CAUSA	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		23-06-37
SOLIVELLAS AMORÓS, JOSEP	POLLENÇA	CAN MIR	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		15-03-40
SOLIVELLAS SIQUIER, MIQUEL	BÚGER	PRESÓ SANT DOMINGO I PROVINCIAL	SEMICERCLE CEMENTERI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	23-10-36	23-10-36

SOTES LÓPEZ, AVELINO	MAÓ	FORT ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	27-01-41	27-01-41
SOTO ROMERO, CARLOS	CORUNYA		CASTELL DE SAN CARLES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	NÍNXL 337 SANT SILVESTRE	05-11-36	05-11-36
SUNYER CASTELLÓ, JOSEP	FORMENTERA		SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-08-37	19-08-37
SUREDA COLOM, ONOFRE	CONSELL	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	08-10-38	08-10-38
SUREDA COLOM, SEBASTIÀ	CONSELL	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	08-10-38	08-10-38
SUREDA NICOLAU, ANDREU	PALMA	VAIXELL JAUME I	BAIX PARET CEMENTIRI DAVANT QUADRE 8	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	01-09-36	31-08-36
TAVERNER CANET, JOSEP	CIUTADELLA	FORTÍ ILLETES	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
TERRASSA HERNÁNDEZ, JOAN	CALVIÀ	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	05-06-37	05-06-37
TOMÀS BARCELÓ, RAFEL	LLUCMAJOR		CARRETERA ANDRATX	ASSASSINAT	HOYOS	20-08-36	19-08-36
TOMÀS PRATS, ANTONI	PALMA		CARRETERA SÓLLER KM 3	ASSASSINAT	REPÒS 20 ESQUERRA	11-08-36	11-08-36

TOMÀS RUBI, FRANCESC	LLUCMAJOR		CARRETERA SÓLLER KM 3	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	29-08-36	28-08-36
TORRANDELL MARCH, JOAN	POLLENÇA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
TORRES FERRER, JOAN			GÈNOVA	ASSASSINAT	JARDÍ ORACIÓ 26	02-06-38	02-06-38
TORRES MARÍ, VIÇENS	EIVISSA		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	19-01-37	19-01-37
TORRES TUR, ANTONI	SANT LLORENÇ (EIVISSA)		SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	06-05-38	06-05-38
TOUS GELABERT, ANTONI	ARTÀ (VIVIA A MANACOR)	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	19-11-38	19-11-38
TRIAN BARCELÓ, JAUME	PALMA	CAN MIR	CAMÍ CALA MAJOR	ASSASSINAT	SANT AMBRÓS 33	31-08-36	31-08-36
TRUYOL MIR, CRISTÒFOL TEODOR		CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS	15-01-37	15-01-37
TUR OLEO, JOAN			BARRERES CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-10-36	04-10-36
TUR VIÑAS, FRANCESC	EIVISSA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYO 10 P.164	30-09-42	30-09-42

UREA GAMBIN, JUAN	LORCA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
VALCARCEL MOLL, CRISANT	CIUADELA	ILLETES	FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 4	11-03-37	11-03-37
VALENZUELA ORTEGA, JOAN	JAEN		S'ESGLAIETA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	11-09-36	11-09-36
VENY VENY, PAU	PORRERES	PALMA	CAMÍ GÈNOVA SA TAULERA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	30-10-36	30-10-36
VERGER PONS, BARTOMEU	CALVIÀ	CAN MIR	SEMICERCLE CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	22-10-36	22-10-36
VICENS LIZAÑA, CONSTANTINO	BARCELONA		SON MAIOL	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 8		23-08-36
VICENS VILANOVA, MARTÍ	POLLENÇA	CAN MIR	SEMICERCLE EXTERIOR CEMENT. NOU	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	21-11-36	21-11-36
VIDAL MARIMON, JOAN	PUIGPUNYENT		BAIX PARET CEMENTIRI NOU	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	04-09-36	03-09-36
VIDAL SITJAR, JOAN	PALMA	PRESÓ PROVINCIAL	HOSPITAL PALMA	PRESÓ	NO HEM TROBAT FONT DOCUMENTAL QUE HO INDIQUI		
VIDAL SUREDA, JOAN	SON SERVERA	BELLVER	CASTELL BELLVER	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 9	19-10-36	19-10-36

VILANOVA LLITERES, JOSEP	POLLENÇA	PRESÓ PALMA	HOSPITAL MILITAR	PRESÓ	HOYOS	19-11-38	19-11-38
VILAR ASENSIO, JOSÉ	LORCA (MÚRCIA)		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-36
VIVES TORRANDELL, FRANCESC	POLLENÇA		PARET CEMENTIRI	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	22-08-36	22-08-39
VIVES, JOAN LLUÍS	POLLENÇA	CAN MIR	SEMICERCLE CAMÍ CEMENTIRI	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS DEL QUADRE 3	27-01-38	27-01-38
VIZCARRO SALVADOR, MARIA		CAN SALAS	CAN SALAS	PRESÓ	HOYOS	22-01-41	20-01-41
XIMELIS BISQUERRA, SEBASTIÀ	PORRERES		CAMÍ DELS REIS SON PUIGDORFILA	ASSASSINAT	HOYOS DEL QUADRE 9	16-10-36	16-10-36
ZANOQUERA GARCÍAS, ANTONI	LLUCMAJOR		FORTÍ ILLETES	ASSASSINAT SOTA CAUSA	HOYOS	11-03-37	11-03-37

ANNEX 1
Dignificació : Memorial “Mur de la Memòria”.

Els autors de l'informe hem volgut incloure aquest annex per mostrar l'abast de la repressió a l'illa però, també, perquè el Memorial ha estat un camí que ens mostra com és possible dignificar els espais de la memòria.

Fig.31 i 32. El Mur d'afusellaments i la Placeta de les fosses formen el Mur de la Memòria, (fotos autors investigació).

Fig.33. Acte inaugural del "Mur de la Memòria (28 de maig, 2011)

Fig.34. Per primera vegada, després de més de 70 anys, els familiars de totes les víctimes del feixisme a Mallorca, pogueren veure els noms dels seus essers estimats escrits a un espai públic i dipositar unes flors a la seva memòria.

Dia 28 de maig de 2011 es va inaugurar el “Mur de la Memòria”, el Memorial en el Cementiri de Palma dedicat a totes les víctimes del feixisme relacionades amb Mallorca. Un projecte de l'Associació Memòria de Mallorca per a la senyalització i dignificació d'un dels espais més representatius de la repressió a Mallorca. Realitzat des del voluntariat per un equip d'historiadors, arquitectes, escultors, escriptors, particulars i familiars de víctimes format per l'Associació Memòria de Mallorca, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Palma i el Govern de les Illes Balears.

El Mur de la Memòria consta de dues àrees d'intervenció:

1. El Mur d'afusellaments.

Com homenatge a totes les víctimes, amb escultures, bancs, ornaments florals i planxes de ferro amb els seus noms gravats.

Ho acompanya un text que explica els fets que van succeir a Mallorca durant la guerra civil i la dictadura franquista :

“La Guerra Civil (1936-1939) va iniciar-se a Mallorca la matinada de dia 19 de juliol de 1936, amb un Cop d'Estat protagonitzat per l'exèrcit amb la col·laboració dels partits de dreta, especialment de Falange, i l'aquiescència de l'Església. Els sediciosos, d'ideologia conservadora i totalitària d'inspiració

feixista, emfatitzaren en el seu ideari l'exaltació de la unitat d'Espanya, l'esperit de croada i la uniformització lingüística i cultural. El pronunciament tenia l'objectiu d'enderrocar el govern de la República, suprimir les llibertats públiques, il·legalitzar els partits d'esquerra i els sindicats, i paraitzar l'associacionisme amb la clausura dels centres recreatius, formatius i culturals. Aquestes accions, que es portaren a la pràctica amb l'ús de la força, es complementaren amb la detenció de milers de persones, un nombre important de les quals varen ésser assassinades o condemnades a mort després d'ésser jutjades en una pantomima de consell de guerra.

Mallorca va convertir-se, l'illa sencera, en un cementiri. La repressió no va adreçar-se contra uns col·lectius concrets, sinó que va acarnissar-se en persones de condició social i intel·lectual ben diferents. En aquest indret moriren obrers, camperols, professionals liberals, pedagogs, estudiants. I va marcir-s'hi la joventut. La millor joventut de cada col·lectiu. Tots ells moriren durant el període bèl·lic i fins que l'eco dels trets es va espaiar en una postguerra llarga i inacabable.

A Mallorca varen ésser assassinades més de mil persones per les seves idees.

La Dictadura sorgida de la victòria militar (1936-1975) va consolidar un Estat basat en la repressió de les llibertats.

I el silenci o l'oblit, l'oblit i el silenci, va ésser la llosa que va cobrir sang i vida, històries i biografies.

Pretengueren matar l'ànima d'un poble.

Inútilment.

El pensament d'aquells homes i d'aquelles dones és i serà una proposta

de futur”.

Llorenç Capellà

Fig.35. Davant la paret d'afusellaments, tots els noms de les víctimes.

2. Placeta de les fosses

En reconeixement al patiment dels familiars de les víctimes, una escultura, realitzada per les seves famílies amb robes de les mateixes víctimes recobertes de bronze, i un text explicatiu del que visqueren durant la guerra civil i dictadura franquista:

“El 19 de juliol de 1936 el General Goded va declarar l'Estat de Guerra que preveia la il·legalització immediata dels partits d'esquerrers i de les organitzacions sindicals. Les detencions començaren el mateix dia, i ben aviat la sang de les persones assassinades va tenyir Mallorca de dol. El cementeri de Palma va esdevenir escenari d'infinitat d'afusellaments. En aquest indret, les dones acudien a remoure en el caramull de roba ensangonada per mirar d'identificar les pertinences dels seus desapareguts. I, en aquest indret, perdien l'esperança de trobar-los vius quan descobrien els pantalons de llista o la camisa de retxes que els eren familiars. O quan, de sobte, comprovaven que el cos del marit, del fill o del germà, havia estat llançat a una fossa. Sense vessar cap llàgrima, perquè no els permetien exterioritzar la pena, tornaven a casa: «L'han mort! L'han morta...!» Aquest crit ressonava a les llars de moltes famílies republicanes en el transcurs del període bèl·lic. Després, silenci. Al seu desconhort, sols responia el silenci. El silenci de tothom. Als republicans els prohibiren plorar els seus morts: «No faceu comèdia!». El mutisme imposat n'agreuja el patiment. La soledat, la tristor, la por, la impotència, han estat el seu bagatge durant molt d'anys, tots els que va durar la Dictadura.

Ara i per a sempre, aquest jardí silent, on el temps s'atura, ens recordarà uns homes i unes dones que moriren per haver estimat la llibertat”.
Margalida Capellà.

Fig.36. A la Plaça de les fosses del cementiri de Palma, escultura amb la roba de les víctimes feta pels seus familiars.

Fonts consultades

Arxius:

- Arxiu Associació Memòria de Mallorca:
 - *Sol·licitud de recerca de persones desaparegudes.*
 - *Causes judicials. Projecte Totes les Causes 2011-2012*, Maria Antònia Oliver, Arnau Matas, Xavier Herrera, Catalina Suárez i Pere Capellà.
 - - *Projecte Mur de la Memòria*, Tomás Bosc, Llorenç Capellà, Margalida Capellà, Francisco Cifuentes, Tomeu Garí, Miquel Gomila, Magdalena Jaume, Jaume Mayol, Tonina Mercadal, Miquel Mascaró, Maria Mulet, Maria Antònia Oliver, Pere Josep Pasqual, Josep Quetglas i Manel Suárez.
 - *Informe arqueològic de la inspecció ocular de l'ossera "Cruz de Hoyos" del cementiri de Palma*, Cristina Rihuete
 - -*Informe exhumacions durant la dècada de 1960 en el Cementiri de Palma*, Eduardo Ortiz
- Arxiu Municipal de Palma (Can Bordils)
- Arxiu Registre Civil de Palma:
 - *Llibres de registre de defunció (1936-1945).*
- Arxiu Cementiri Municipal de Palma:
 - *Llibres d'inscripció de difunts (1936-1943).*
 - *Documents de "Cadàvers a les vies Públiques" (1936-1943).*
 - *Fotografies Plànols exposats a les oficines municipals de Son Valentí.*
- Arxiu Regne de Mallorca:
 - -*Llibres del Negociat 3r d'Ordre Públic del Govern Civil de les Balears, registre de sortides 1937.*
- Arxiu Presó Provincial.
- Infraestructura de dades especials de les Illes Balears:
 - *Fotografia aèria del vol americà (1965-1957).*
 - *Fotografia aèria del cementiri de Palma (2000).*
 - *Fotogràfica aèria del cementiri de Palma (1955).*

Fonts Orals:

- Andreu Blanch
- Catalina Canyelles
- Magdalena Canyelles
- Maria Jordà
- Francesca Mas
- Natividad Nuevo
- Eduardo Ortiz
- Constantino Ramos
- Joan Ramon Ramis
- Isabel Ripoll
- Leonor Roig
- Maria Roig
- Marcela Serra
- Antoni Tomás
- Aïna Vicens
- Catalina Vicens

Bibliografia

- CANTARELLES, Catalina (1981) *Arquitectura Mallorquina des de d'Il·lustració a la Restauració*, Palma. Institut d'Estudis Baleàrics.
- ARMENGOL COLL, Antoni i Armengol Coll, Jaume (2005): *La repressió a Inca. La República i la Guerra Civil*, Palma. Perifèrics Història
- CAPELLÀ FORNÉS, Llorenç (1989) *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll
- CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2009) *Dones Republicanes, Volum I*, Palma. Lleonard Muntaner Editor.
- CAPELLÀ FORNÉS, Margalida (2010) *Dones Republicanes, Volum II*, Palma. Lleonard Muntaner Editor.
- GARÍ SALLERAS, Bartomeu (2007) *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear
- GARRIDO TORRES, Carlos (2009) *Cementiri de Palma, Guia de Passeig*, Palma: Ajuntament de Palma.

- Grup d'Estudis Llibertaris "Els Oblidats": Pere Josep Garcia Munar, Jorge Maíz Chacón, Catalina Martorell Fullana, Miguel López Ruz i Albert Herranz Hammer (2011) *Els Invisibles*, Palma: El Moixet Demagog- Grup d'Estudis Llibertaris "Els Oblidats"

- PONS MELIÀ, Antoni (2001) *Les Víctimes del Silenci*, Maó: Menorca segle XX

- SHALEKAMPF, Jean (1997) *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, Palma: Premsa Universitària

- SUÁREZ SALVÀ, Manel (2011) *La Presó de Can Mir* , Palma: Lleonard Muntaner Editor.

Diari Balears, *Memòria Civil, Mallorca en guerra (1936-1986)*:

- Capellà Fornés, Llorenç (10 agost 1986) "*Un espectador d'excepció de la repressió*" Palma: Memòria Civil, núm. 32, Diari Balears.

- Capellà Fornés, Llorenç (28 desembre 1986) "*Miquela Rovira, esposa d'Emili Darder*" Palma: Memòria Civil, núm. 52, Diari Balears

Diario de Mallorca:

- Jaume, José (20 juliol 2006) "*El final de Alexandre Jaume*" Palma: Diario de Mallorca.

FITXA DE LA FOSSA DEL POU DE SON LLUÍS.

Municipi: Porreres.

Indret: Pou de Son Lluís, possessió de Son Lluís.

Fossa: Es tracta d'un pou que va ser emprat per tirar-hi tres persones vives durant la repressió.

Tipologia: Possible. La principal dificultat consisteix en determinar, mitjançant l'estudi arqueològic pertinent, dins quin dels tres possibles pous hi ha les víctimes.

Desapareguts: 3 persones identificades.

Investigació.- Bartomeu Garí Salleras.

FOSSA DEL POU DE SON LLUÍS (PORRERES)

1) Dades de la persona responsable.

Bartomeu Garí Salleras, amb DNI. núm. 78.205.590-R, secretari de l'Associació Memòria de Mallorca, llicenciat en Història per la Universitat de les Illes Balears (UIB) i amb targeta nacional d'investigador núm. 973, emesa pel Ministeri d'Educació, Cultura i Esports, Direcció General d'Arxius i Biblioteques (Govern d'Espanya).

Datació: octubre de 2011

2) Dades de la fossa

2.1) Localització:

2.1.1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Porreres
- Indret concret (topònim): Possessió de Son Lluís (Porreres)

2.1.2-Cartogràfica

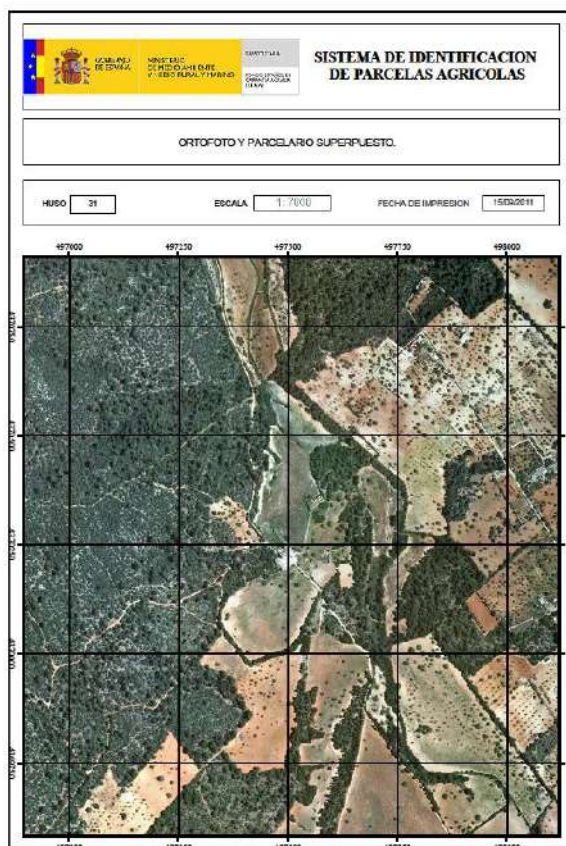

Fig. 1. Vista aèria actual de la possessió de Son Lluís del terme municipal de Porreres (SIGPAC, ortofotos 4370500/4370250 i 497250/497500/497750).

2.1.3-Propietat del terreny.- Els terrenys de la possessió de Son Lluís de Porreres són de propietat privada i pertanyen a Josep Cirera Prim que la va adquirir l'any 1994¹⁷⁵. Actualment la finca està gestionada per uns arrendataris.

2.1.4-Documentació gràfica i fotogràfica per la ubicació i localització del pou de Son Lluís de Porreres.-

El pou de Son Lluís està situat en els terrenys de la possessió del mateix nom que es troba ubicada a la part de ponent del terme municipal de Porreres. Per la seva extensió és un dels predis més grans del municipi. Està a veïnat de les possessions d'Es Tast, Son Lluïssó i Son Frigola, limitant amb els termes de Campos i Llucmajor. S'hi accedeix pel camí també anomenat de Son Lluís, sortint de la Vila en direcció a Llucmajor, en una desviació tot just devora el Pou Nou¹⁷⁶.

Per la ubicació i localització del Pou de Son Lluís de Porreres es valoren tres possibilitats:

a) Pou de Son Lluís, 1

La primera possibilitat d'ubicació del Pou de Son Lluís es situa a mig camí entre les cases de la possessió de Son Lluís i Son Frigoleta de ca'n Seguí (vegeu fig. 2, en groc) a la part esquerra dins una zona de pinar (vegeu fig. 3, en vermell). Es traca d'un pou artificial d'uns 8 metres de profunditat (vegeu fig. 4). Actualment es troba sec, fet que possibilitaria una intervenció arqueològica immediata.

Fig. 2. Mapa de Porreres. Localització de la possessió de Son Lluís. Camí entre el predi de Son Lluís i Son Frigoleta de ca'n Seguí (en groc). Font: Josep MASCARÓ PASARIUS (1962-1967). *Corpus de Toponímia de Mallorca*. Palma: Miramar.

¹⁷⁵ Maria BARCELÓ Crespí, Rafel FERRÀ Roselló i Bartomeu SERVERA Sitjar (1997): *Les Possessions de Porreres*. Estudi Històric, Col. Patrimoni de Porreres, tom II, Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres, pàg. 89.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pàg. 88.

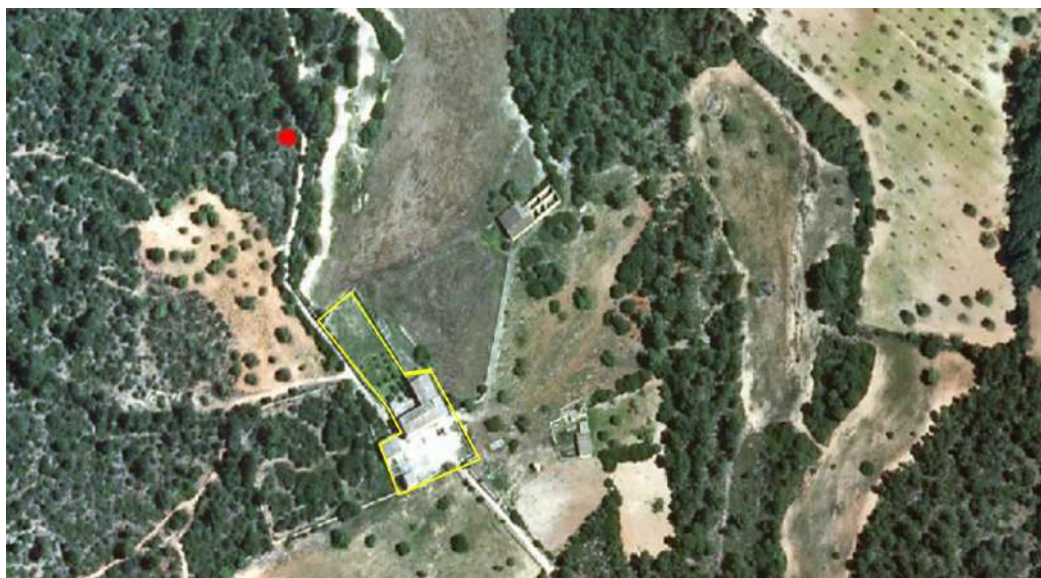

Fig. 3. Vista aèria actual de la possessió de Son Lluís (en groc). Localització del pou (en vermell). Font: IDEIB, *Direcció General del Territori del Govern de les Illes Balears*.

Fig. 4. Imatge de l'interior del Pou de Son Lluís de Porreres (1). Font: Arxiu fotogràfic Simó Tortella Sbert.

b) Pou de Son Lluís, 2

Tradicionalment, se l'anomena el Pou de Son Lluís, però es tracta de l'Avenc dels Reis. Un pou natural de parets verticals obert a les roques calcàries, està situat al jaç del torrent de Son Lluís que aboca les aigües cap a la conca de Campos (vegeu fig. 5). Presenta una paret seca molt baixa en forma de coll de pou. Possiblement la fisonomia que té actualment (vegeu fig. 6) és molt semblant a la que tenia l'any 1936. Alguns testimonis ens informaren que des de sempre l'aigua de l'avenç s'utilitzava pel cultiu de llegums i hortalisses, ja que prop de la contrada es situava l'hort de la possessió. És un fet que ens fa pensar que no fou el lloc emprat per fer desaparèixer les víctimes a principis del mes de setembre de 1936.

Fig. 5. *Avenc dels Reis* (en vermell). Està situat al final del camí públic de ca'n Seguí, entre les cases noves i les cases velles (en groc) de la possessió de Son Lluís de Porreres.

Fig. 6. Estat actual de l'Avenc dels Reis, possessió de Son Lluís de Porreres. Font: Arxiu fotogràfic Simó Tortella Sbert.

c) Pou de Son Lluís, 3

Contemplam una tercera via per la localitació de la fossa del Pou de Son Lluís. Aquesta cavitat està situada just al costat de les Cases Velles de la possessió de Son Lluís (vegeu fig. 7, color carabassa) a la part dreta. Sembla que el pou (vegeu fig. 7, color vermell i fig. 8) s'utilitzava com a depòsit d'animals morts, concretament de les ovelles que morien del ramat del predi de Son Lluís.

Informacions orals corroboren que en el lloc on foren assassinats Mateu Moll Garcies, Jaume Julià Mesquida i Miquel Julià Nicolau hi havia un pou que s'emprava per a tirar restes òssies d'animal: "Dia 3 de setembre del 1936, se'n dugueren en Jaume [Jaume Picarola] i dos veïnats més de Porreres (Miquel Julià Nicolau i Mateu Moll Garcies). Se'ls en portaren a la possessió de Son Lluís i els tiraren dins un pou que estava sec i podia molt. Dins el pou dels sestadors (antiguament Cases Velles) hi tiraven ovelles mortes. Vaig sentir dir que en aquest pou hi tiraren tres porrerencs, fins i tot, la gent deia que hi tiraren més persones"¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Els testimonis orals es citen a la part final de la investigació, apartat fonts d'informació.

Fig. 7. Cases Velles de la possessió de Son Lluís (en color carabassa). Localització del pou (en vermell), part dreta de les cases. Font: IDEIB, Direcció General del Territori del Govern de les Illes Balears.

2·1·4·1) Proves documentals

No existeixen proves documentals que certifiquen la desaparició i mort el dia 3 de setembre de 1936 de tres veïnats del municipi de Porreres, un veí resident a Vilafranca de Bonany i dos del municipi de Santa Margalida. Ara bé, informacions orals asseguren que la nit del 3 de setembre de 1936, Miquel Julià Nicolau (a) *Pa*, Jaume Julià Mesquida (a) *Picarola*, Mateu Moll Garcies (a) *Ratat*, tots trets residents i veïnats del municipi de Porreres i Pere Frau Barceló (a) *Cap Pla*, natural de Vilafranca de Bonany foren trets de la presó del quarter de la Guàrdia Civil de Porreres situat al carrer Vellet. Moments després foren traslladats en cotxe a la possessió de Son Lluís, predi situat a uns 5 quilòmetres de Porreres. Vora un pou de la finca foren assassinats per un escamot de Falange. Després, els seus cossos foren llançats a l'interior d'un pou o cavitat anomenat Pou de Son Lluís.

a) Arxiu Municipal de Porreres (AMPo)

A la documentació de l'Arxiu Municipal de Porreres, secció Registre Civil, hi trobam la inscripció de la defunció de Mateu Moll Garcies, una de les persones veïnes de la localitat de Porreres que fou treta de la presó els primers dies de setembre de 1936 i, que moments després fou traslladat juntament amb els porrerencs Miquel Julià Nicolau (a) *Pa* i Jaume Julià Mesquida (a) *Picarola* a la possessió de Son Lluís, on foren assassinats i els seus cossos tirats dins un pou del predi. De la resta de víctimes no existeix cap tipus de documentació que certifiqui la seva desaparició.

Registre d'òbits del municipi de Porreres

A la inscripció de la defunció de Mateu Moll Garcies (a) *Ratat* (vegeu fig. 9) consta que era natural de Porreres, fill de Bartomeu Moll i Antònia Garcies, tenia 38 anys i estava casat amb Catalina Lliteras Mora. Tenien 4 filles. Va morir “de resultas de la lucha nacional contra el marxismo” dia 3 de setembre de 1936¹⁷⁸.

A més, la documentació esmenta que el seu cadàver va rebre sepultura al cementeri Municipal de Porreres, fet que no corroboren cap de les seves filles i familiars més propers: “L’endemà, ma mare, acompanyada de l’esposa de Jaume Julià Picarola van anar a la presó, però ells jo no hi eren. Els carcellers expulsaren les esposes a empentes. No els varen tornar a veure mai més”¹⁷⁹.

Aquest document certifica el dia de la seva mort que coincideix amb la treta de Mateu Moll Garcies dels calabossos del Quarter de la Guàrdia Civil de Porreres, però no indica el lloc on fou afusellat.

¹⁷⁸ Inscripció realitzada el 13 de febrer de 1942, AMPo, Registre de defuncions de 1942, tom XXXI, foli 15.

¹⁷⁹ Testimoni oral d’Antònia Moll Lliteras, filla de Mateu Moll Garcies i Catalina Lliteras Móra.

REGISTRO CIVIL DE PORRERAS

16

Número 14

DISTRITO DE MANACOR

Nombres y apellidos

Mateu Moll
Garcias

En la villa de Porreras, provincia de Baleares a las diez horas y veinte minutos del día trece de Febrero de mil novecientos cuarenta y dos ante D. Bisquit
Sala Salvatella Juez Municipal de id y D. Isidoro Benadell Secretario de id se procede a inscribir la defunción de D. Mateu Moll Garcia de treinta y ocho años de edad, natural de Porreras provincia de Baleares, hijo leg. de D. Bartolo me y de D.ª Antonia domiciliado en ésta calle de Prades San Gerónimo n.º de piso de profesión labrador y estado casado con D.ª Catalina Whiteras hora de 36 años, de edad de igual naturalidad y domicilio que el finado de cuyo matrimonio dejó tres hijos llamados Antonia, Barbara y Catalina todas menores de edad

falleció de repentina de la lucha Nacional contra el Maradismo en el día trece de Septiembre de a las mil novecien to treinta y veinte horas y veinte minutos a consecuencia de

Ante del Dr. Fern de 1.ª Instancia de 4 de Febrero de del parte facultativo presentado 1942 según resulta

y reconocimiento practicado y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio de esta villa

Esta inscripción se practica en virtud de Expediente manifestación

Fig. 8. Document datat el mes de febrer de 1942, en què es cita la inscripció de la defunció de Mateu Moll Garcies (a) Ratat.

Fotografia aèria vol americà (1965-57)

Adjuntam una imatge (vegeu fig.10) de gran utilitat que ens informa i ens mostra la fisonomia del predi anomenat “Son Lluís de Porreres” l’any 1956-57. Aquestes fotografies ens permeten conèixer la zona on succeïren els fets escabrosos el mes de setembre de 1936 i les diferents ubicacions dels pous on presumiblement foren llançats els cossos de Mateu Moll Garcies, Jaume Julià Mesquida, Miquel Julià Nicolau i Pere Frau Barceló:

- Color groc: Cases Noves de la possessió de Son Lluís
- Color lila: Cases Velles i sestadors
- Cercle vermell: Localització primer pou
- Cercle verd: Localització segon pou
- Cercle blau: localització tercer pou
- Itinerari color carabassa: Camí de ca’n Seguí, entre les cases noves de la possessió de Son Lluís i les cases de ca’n Frigoleta de C’an Seguí.

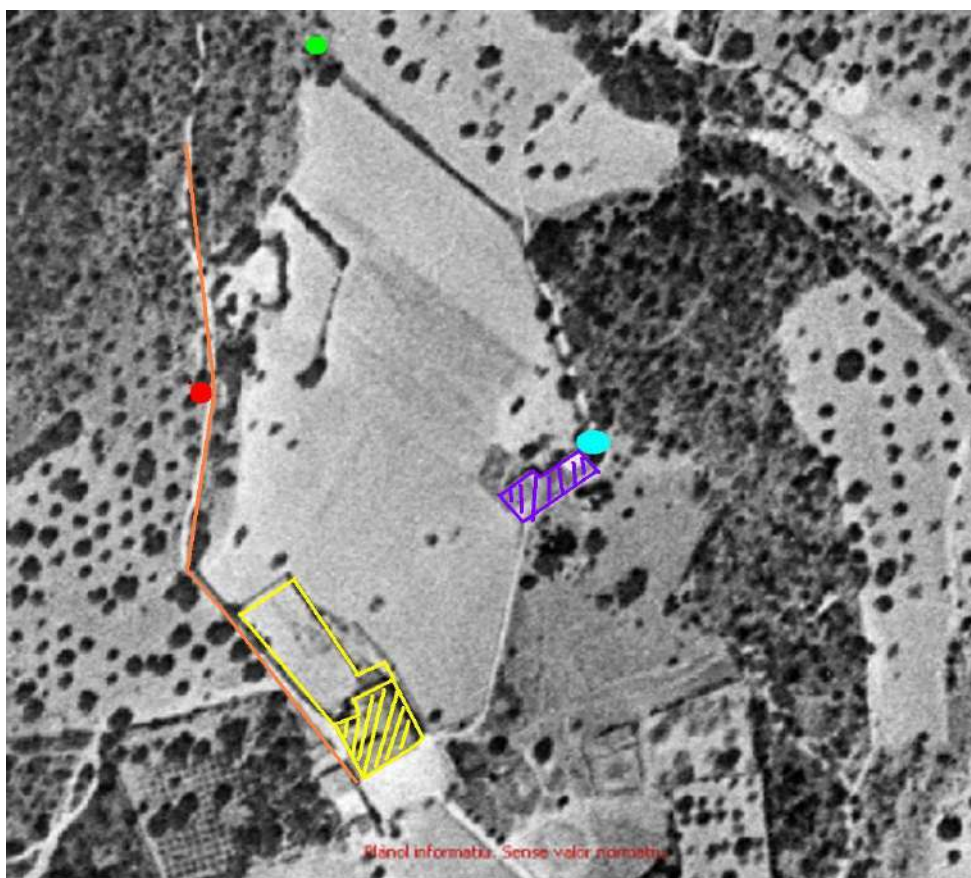

Fig. 9. Fotografia aèria del predi anomenat Son Lluís de Porreres (Vol americà 1956, ref. 14486). Font: IDEIB, Direcció General del Territori del Govern de les Illes Balears.

2.2) Tipus de fossa:

2.2.1-Existència d'un pou a la possessió de Son Lluís de Porreres utilitzat com a fossa comuna

A Porreres, des del començament de la Guerra Civil el mes de juliol de 1936 va començar l'ús de la violència. Ben aviat es practicaren els primers controls i detencions de les persones considerades afectes al govern del Front Popular (febrer-juliol de 1936).

Coincidint amb l'arribada a les costes del llevant mallorquí de les tropes regulars i les milícies del capità Alberto Bayo s'iniciaren els assassinats de persones veïnes de Porreres. La por es va instal·lar al poble. Res no era improvisat, tot estava previst pel pla d'extermini dissenyat pel general Mola: "Hay que sembrar el terror... hay que dar la sensación de dominio eliminando sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros. Nada de cobardías. Si vacilamos un momento y no procedemos con la máxima energía, no ganamos la partida. Todo aquel que ampare u oculte sujeto comunista o del Frente Popular, será pasado por las armas."¹⁸⁰

Un dels episodis més escandalosos i horribles que encara es recorden al poble de Porreres fou la mort de tres membres d'Esquerra Republicana Balear de Porreres. Eren Mateu Moll Garcias (a) *Ratat*, de 39 anys, Jaume Julià Mesquida (a) *Picarola*, de 46 anys i Miquel Julià Nicolau (a) *Pa* de 34 anys. Aquests assassinats coincideixen amb el començament de la segona onada repressiva de la Guerra Civil a Mallorca que es va executar a partir de la primera setmana de setembre de 1936. Els afusellaments i les desaparicions es practicaren contra persones considerades "desafectes" pel nou règim militar instaurat a Mallorca a partir del cop d'Estat del juliol de 1936.

Entre el 16 i el 18 d'agost de 1936 foren detinguts a diferents indrets del poble tres veïns de Porreres, poc després foren traslladats al local de Falange situat davant l'Església Parroquial de Porreres, on foren interrogats. Posteriorment foren confinats a la presó del quarter de la Guàrdia Civil, juntament amb altres reus. Allà hi van estar tancats unes dues setmanes. La nova autoritat va comunicar als seus familiars que a la presó hi estarien més segurs, intentaven tenir sota control les persones més destacades de l'esquerra porrerenca.

La nit del 2 al 3 de setembre de 1936, Mateu Moll Garcies, Jaume Julià Mesquida i Miquel Julià Nicolau foren trets de la presó i ficats a dins un cotxe. L'automòbil va sortir del poble pel carrer Major, poc després va fer una aturada devora el Pou Nou. Allà hi havia un control de Falange. Tot d'una, els feixistes deixaren passar el cotxe que va agafar una desviació de la carretera de Lluçmajor, en direcció cap a la possessió de Son Lluís. Quan arribaren, foren transportats a un indret de la contrada, allà foren assassinats i llançats dins un pou. L'endemà, els familiars s'acostaren al quarter de la Guàrdia Civil, però ells ja no hi eren, només varen trobar els matalassos buits al carrer, vora la porta.

¹⁸⁰ Emilio MOLA VIDAL. Emilio (2008). *Navarra 1936, De la esperanza al terror*. Ed, Altafaylla.

El vespre abans havien enviat els presos a ca seva, a tots manco en Jaume Julià, en Mateu Moll i en Miquel Julià que foren assassinats.

Sembla que l'endemà, dia 4 de setembre, tres presos dels municipis de Vilafranca de Bonany i Santa Margalida seguiren el mateix camí. Pere Frau Barceló *Cap Pla* i els dos *vileros*, també foren trets de la presó, segons informacions orals foren tirats al pou de Son Lluís. Després dels brutals assassinats, els botxins de Falange hi tiraren un parell de feixos de llenya, calç viva i l'hi pegaren foc.

Tot ho feren d'amagat però un porrerenc que vivia prop de la possessió va sentir els renous i va acostar-se a la cavitat. Allà va veure els cossos dels porrerencs . Al cap d'uns mesos de la feta, es va descobrir l'esgarrifosa desaparició. La persona que va viure i veure els fets, poc mesos abans de morir, ho va contar tot perquè sempre quedàs constància del que va succeir els primers dies de setembre de 1936 prop de les cases de la possessió de Son Lluís. És un trist testimoni que hem heretat els qui son veïnats de Porreres.

2·2·2-Motius: víctimes relacionades amb les tretes de centres penitenciaris dels municipis de Mallorca en temps de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

2·2·3-Datació: setembre de 1936.

2·3)Intervencions fetes entorn al pou.

No s'ha fet cap tipus d'intervenció als pous que hem presentat com a possibles ubicacions de les restes de les víctimes de la repressió de la Guerra Civil, això no vol dir que els continguts de la cavitat no s'hagin trastocat.

3)Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

3·2)Nombre de víctimes i grau de certesa.

Pel que fa el nombre de víctimes i el grau de certesa és necessari adjuntar una sèrie de consideracions:

1-Actualment no coneixem el nombre exacte de víctimes que presumiblement perderen la vida en el lloc anomenat “Pou de Son Lluís”.

2-Centrat-nos amb les dades que hem pogut recollir, podem afirmar que 3 veïns de Porreres i un de Vilafranca de Bonany foren assassinats al predi de Son Lluís del terme municipal de Porreres. Les execucions es dugueren a terme les nits del 3 i el 4 de setembre de 1936. No podem descartar l'existència d'altres víctimes, tot i no conèixer la seva identitat.

3-És difícil confirmar el total d'execucions, relacionades directament amb el pou de Son Lluís. Les dades que tenim, encara són insuficients, a més han de ser consultats amb prudència, i a expenses de qualsevol error.

3·3)Determinar desconeguts i coneguts.

Totes les víctimes relacionades amb el Pou de Son Lluís de Porreres són conegudes. Aquestes persones són: Mateu Moll Garcies (a) *Ratat*, Jaume Julià Mesquida (a) *Picarola*, Miquel Julià Nicolau (a) *Pa* i Pere Frau Barceló (a) *Cap Pla*.

3·4)Fitxa personal de les víctimes.

3·4.1) Dades de les víctimes¹⁸¹.

Jaume Julià Mesquida (a) *Picarola*. Nasqué a Porreres dia 20 de juliol de 1890. Era fill de Jaume Julià Vaquer i Maria Mesquida Figuera. Estava casat amb Maria Nicolau Sorell i tenien un fill. Vivia al carrer del Vent i treballava al camp. Fou membre del partit local Esquerra Republicana Balear.

El mes d'agost del 36, en Jaume –Picarola- fou detingut i empresonat al quarter de la Guàrdia Civil de Porreres. Allí hi passaria uns 15 dies. Compartia cel·la amb altres companys porrerencs entre els quals havia: el seu cunyat, Joan Nicolau –Mianes- i Mateu Moll -Ratat-. Dia 2 de setembre traslladaren el seu cunyat Joan a una presó de fora poble. La matinada del dia 3, en Jaume Julià –Picarola-, en Mateu Moll –Ratat- i possiblement en Miquel Julià Nicolau –Pa- foren transportats lluny de Porreres. La possessió de Son Lluís, va ésser l'escenari de la seva mort. A un dels pous de la finca, hi va ésser tirat juntament amb els altres companys.

¹⁸¹ Els reculls biogràfics de Jaume Julià Mesquida, Miquel Julià Nicolau i Mateu Moll Garcies formen part de la publicació de Bartomeu GARÍ SALLERAS (2007). *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear.

En Josep Estelrich Mieres conta en el seu llibre que: “A Porreres, tiraren vius tres homes, a un pou amb molta fondària i sec. Ells acabaren la seva vida d’una forma lenta i agonitzant. Algú em contà que el porqueret de la possessió on hi havia el pou, o un home que passava per aquella contrada, va escoltar els gemecs, s’hi acostà a la boca i un d’ells li demanava que portés una corda per sortir; hi ha versions que fan referència que ja n’hi havia un de mort. El descobridor d’aquells homes agonitzants se’n va anar de seguida a les cases de la possessió a demanar la corda, però l’amo l’advertí i l’amenaçà que se n’anés de per allà i no hi tornés més si no volia córrer la mateixa sort”¹⁸².

La veritat és que en Mateu Moll Garcies, l’afusellaren i el tiraren mort dins el pou, mentre que en Jaume Julià Mesquida que feia molt poc temps que havia complit els 46 anys, el tiraren viu, i amb la topada es va rompre una cama. Segons parlen pel poble, un home va sentir els crits d’en Jaume Picarola que provenien de la contrada i hi va anar per ajudar-lo, però el pou estava vigilat per membres de Falange i li digueren que s’allunyés del pou, si no volia acabar com ells. L’endemà, els seus familiars visitaren el quarter de la Guàrdia Civil com cada dia per dur-li el berenar, però s’anadonaren que en Jaume Julià ja no hi era i que no tornaria mai més.

Miquel Julià Nicolau (a) Pa. Va néixer a Porreres dia 4 de novembre de 1901. Era fill de Sebastià Julià Obrador i Jerònia Nicolau Figuera. Tenia 7 germans i vivia al carrer del Príncep. Fou regidor de la Comissió Gestora Frontpopulista i militant d’Esquerra Republicana Balear. Es dedicava a la contractació d’obres de carreteres i camins.

La seva militància a un partit d’esquerres va fer que fos un home perseguit. Ben prest fou detingut, el mateix dia en què s’endugueren el catedràtic en Antoni Garau Bover -Peret- i en Biel Llaneras –de Can Ferrer-. El dia de la seva detenció, membres de Falange envoltaren casa seva al carrer del Príncep, perquè no pogués escapar, en poc temps va caure en mans dels botxins feixistes de la vila.

La seva mort, és una mica confusa i encara no hem pogut aclarir-la. Podem parlar de tres possibilitats. Una versió parla que el tiraren dins un de son Huguet situat a la Marina de Llucmajor¹⁸³. Una altra versió indica que el tiraren al pou de Son Lluís juntament amb dos companys més¹⁸⁴. Esmentar també, un darrera possibilitat que fos assassinat juntament amb Antoni Garau – Peret- el divuit d’agost del 36, prop del terme municipal d’Algaida, dins una cuneta¹⁸⁵. En Miquel Julià Nicolau, era fadrí i tenia 34 anys. Després de la seva mort, quasi tota la seva família va abandonar el poble de Porreres. Cinc germans emigraren

¹⁸² Josep ESTELRICH MIERES (1997). *República, Guerra Civil i Postguerra a Sant Joan. El Món de la pagesia*, Sant Joan, Monografies santjoaneres, núm.6, pàg. 79.

¹⁸³ Llorenç CAPELLÀ FORNÉS (1989). *Diccionari Vermell*. Palma: Editorial Moll, pàg. 54.

¹⁸⁴ Testimoni oral de Francisca Anna Servera Bauçà –Nobre- i Sebastià Julià Sorell –Pa-.

¹⁸⁵ Testimoni oral d’Isabel i Antònia Obrador Verdera –Verderes-.

Mateu Moll Garcies (a) Ratat. Nascut a Porreres dia 16 de març de 1897. Era fill de Bartomeu Moll Gornals i Antònia Garcies Mas. Estava casat amb Caterina Lliteres Móra. Tenien quatre filles. Vivia al carrer del Vent. Treballava al camp a la possessió de Son Jeroni. Estava afiliat a Esquerra Republicana Balear i a Fraternitat Obrera de Porreres.

La seva família ens parla de les circumstàncies de la seva desaparició: “El meu padrí no es va amagar quan va esclatar la guerra, deia que ell no havia fet rés, va estar a punt d’anar a l’Olimpíada que s’havia de fer a Barcelona, però la seva dona esperava un infant, estava de 8 mesos i no la va voler deixar sola amb tres filles petites, una d’elles, ma mare, que era la gran i tenia 13 anys. Un dia varen venir a cercar-lo uns homes, ma mare diu que tenien un ca i no deixava que els homes s’acostassin, però el padrí el va tancar, va dir a la seva dona que no passes pena, que acompanyava als homes i tornaria de seguida. El meu padrí era un home que sabia llegir, la mare conte que ho ensenyava a altres homes, era un bon home, es va entregar voluntàriament, segur que sabia el que podia passar, però no va voler posar en perill a la seva família”¹⁸⁶.

L’escena de la mort d’en Mateu Moll –Ratat- escarrufa certament. Després de sortir de la presó de la vila escoltat per membres de Falange, fou transportat prop de la possessió de Son Lluís. Prop les cases s’hi trobava una escletxa profunda. Allà foren convidats a baixar del camió. En Mateu –Ratat- fou el primer en tastar les bales feixistes. Agonitzant, el tiraren dins el pou, mentre que el seu company Jaume Julià –Picarola- li tiraren viu i amb la topada es va rompre una cama. Una veí de la contrada va sentir els gemecs d’en Jaume –Picarola- i hi va anar per ajudar-los, però el pou estava vigilat per membres de Falange i li digueren que s’allunyés del pou, si no volia acabar com ells.

La seva acta de defunció figura al registre de defuncions de la vila. Diu així: “Natural de Porreras, vivia en el Predio de Son Jeroni Nou, morí de resultas de la lucha contra el marxismo el dia 3 de setiembre de 1936”¹⁸⁷. Tenia 39 anys.

Pere Frau Barceló (a) Cap Pla¹⁸⁸. Era de Manacor. Trenta-set anys. Casat. Pertanyia al Partit Socialista i era mestre d’obres. Li deien En Cap Pla i vivia a Vilafranca. Era un home molt emprenedor i fou el primer que instal·là a aquest poble, una fàbrica de ciment pòrtland. Temorenc d’allò que li pogués succeir, s’amagà per foravila tot just esclatat l’alçament militar. No tenia motius per amagar-se, però...! La seva esposa aconseguí que una de les màximes personalitats de Manacor, li garantís que si s’entregava no li passaria res. Així ho va fer Pere Frau. El resultat no pogué ser més negatiu, sembla que

¹⁸⁶ Testimoni oral d’Antònia Moll Lliteras i de Catalina Ribas Moll (filla i neta de Mateu Moll Garcias) per a l’Associació Memòria de Mallorca.

¹⁸⁷ AMPo, Registre Civil de Porreres, llibre de defuncions, tom núm. XXXI, foli 16.

¹⁸⁸ Recull biogràfic facilitat per Jaume SANSÓ CALDENTY.

l'afusellaren al cementeri de Son Coletes de Manacor el quatre de setembre del trenta sis.

Altres informacions assenyalen que va fugir de l'escamot abans de ser afusellat, hores després fou detingut als afores del municipi de Porreres. Poc després fou tancat a la presó del quarter de la Guàrdia Civil del poble. Contaren que dia 4 de setembre fou tret de la presó i transportat a la possessió de Son Lluís, allà el sanaren i el tiraren dins un pou. Altres versions diuen que s'estavellà contra les pedres del pou de Sa Bastida, possessió situada a uns 5 quilòmetres de Porreres, a l'extrem oest del municipi, anant per la carretera de Porreres- Lluçmajor. Linda amb les possessions Es Riquers, Es Tast, Son Valls i el terme de Lluçmajor.¹⁸⁹

4)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

¹⁸⁹Maria BARCELÓ CRESPI, Rafel FERRÀ ROSSELLÓ i Bartomeu SERVERA SITJAR (1997): *Les Possessions de Porreres*. Estudi Històric, Col. Patrimoni de Porreres, tom II, Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres, pàg. 73.

5)Fonts d'informació:

5.1)Arxius

5.1.1)Arxiu Municipal de Porreres (AMPo): *Llibres registre d'òbits (1942)*

5.1.2)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB): *Fotografies aèria vol americà (1965-57)*.

5.1.3) Sistema d'identificació de Parcel·les Agrícoles (SIGPAc). *Ministerio de Medio Ambiente y medio Rural. Gobierno de España.*

5.2)Testimonis orals.

Antoni Martorell Gornals *Gerrer* (Porreres, 11 de març de 2008).

Jaume Mesquida Oliver *Xenoi* (Colònia de Sant Jordi, 9 de juny de 2010).

Antònia Moll Lliteras *Ratada* (Montuïri, tardor de 2009).

Guillem Nicolau Monteros (Porreres, 23 de setembre de 1999).

Antònia Obrador Verdera (Porreres, 19 de febrer de 2003).

Bel Obrador Verdera (Porreres, 19 de febrer de 2003).

Margalida Oliver Mas *de Can Oliver* (Porreres, hivern de 1997).

Joanaina Picornell Sorell *Peixet* (Porreres, octubre de 1997).

Maria Ripoll Garau *Marió* (Porreres, agost de 1999, abril de 2004, maig de 2010 i agost de 2010).

Francesc Salvà Picornell *Lluc* (Porreres, 12 d'abril de 2002).

Rosa Sampol Cerdà *Paula* (Porreres, 19 de gener de 2003).

Joan Sorell Noguera *Rabassa* (Porreres, octubre de 1997).

Francisca Anna Servera Bauçà *Nobre* (Porreres, 13 de juny de 1999).

5.3)Fonts audiovisuals

“Memòria i oblit d'una guerra”, documentals realitzats per Cinètica Produccions i emesos per Televisió de Mallorca:

– «Porreres, la mort darrere l'oratori», capítol 7.

5.3) Bibliografia.

AD. (1986). *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*.

Llorenç CAPELLÀ FORNÉS (1989). *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

Maria BARCELÓ CRESPI, Rafell FERRÀ ROSSELLÓ i Bartomeu SERVERA SITJAR (1997). *Les Possessions de Porreres*. Estudi Històric, Col. Patrimoni de Porreres, tom II, Porreres: Ed. Ajuntament de Porreres.

Margalida CAPELLÀ FORNÉS (2004). *Memòria del 36 (Catalina Moyà Moll)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

- (2004a). *Memòria del 36 (entrevista a Joan Monserrat Mascaró)*, suplement *El Dominical, Última Hora*, 19 de desembre de 2004.

- (2009). *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum I, Palma: Lleonard Muntaner editor

- (2010). *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*, Volum II, Palma: Lleonard Muntaner editor

Josep ESTELRICH MIERES (1997). *República, Guerra Civil i Postguerra a Sant Joan. El Món de la pagesia*, Sant Joan, Monografies santjoaneres, núm.6.

Bartomeu GARÍ SALLERAS (2005). "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145.

- (2007). *Porreres desfilades de dia, afusellaments de nit*, Palma: Documenta Balear.

Josep MASCARÓ PASARIUS (1962-1967). *Corpus de Toponímia de Mallorca*, Palma: Miramar

Emilio MOLA VIDAL. Emilio (2008). *Navarra 1936, De la esperanza al terror*. Ed, Altafaylla.

Damià QUETGLAS (2005). *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*, Inca: Llibres Lliures, núm. 2.

FITXA DE LA FOSSA DEL POU DE S'ÀGUILA

Municipi: Lluçmajor.

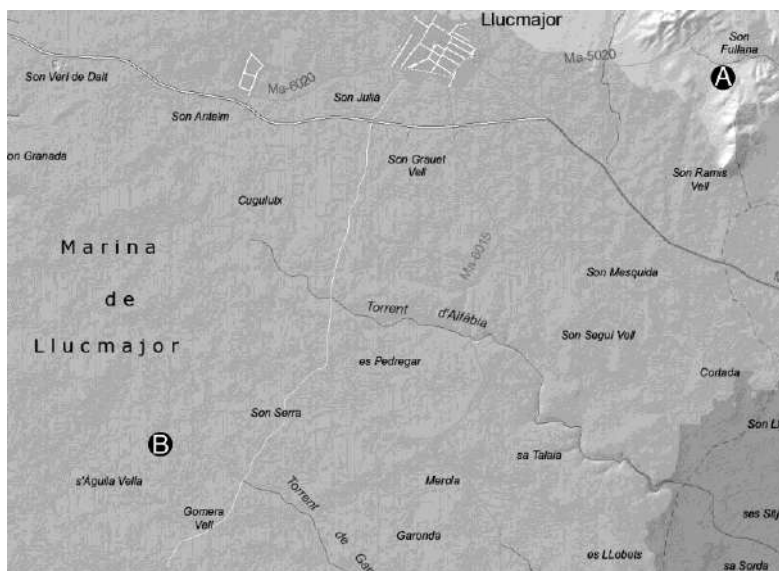
Indret: Pou de s'Àguila, sa Marina, finca El Porxat.

Fossa: Pou o avenc transformat en pou, on els franquistes hi tiraren gent, vius o mal ferits.

Tipologia: Possible

Desapareguts: Una persona identificada i un possible nombre indeterminat d'altres víctimes, procedents de les pedreres de S'Arenal.

Investigació.- Magdalena Jaume i Josep Quetglas.

A: pedreres de Son Fullana; B: pou de S'Àguila

FOSSA DEL POU DE S'ÀGUILA (LLUCMAJOR)

Dades de les persones responsables:

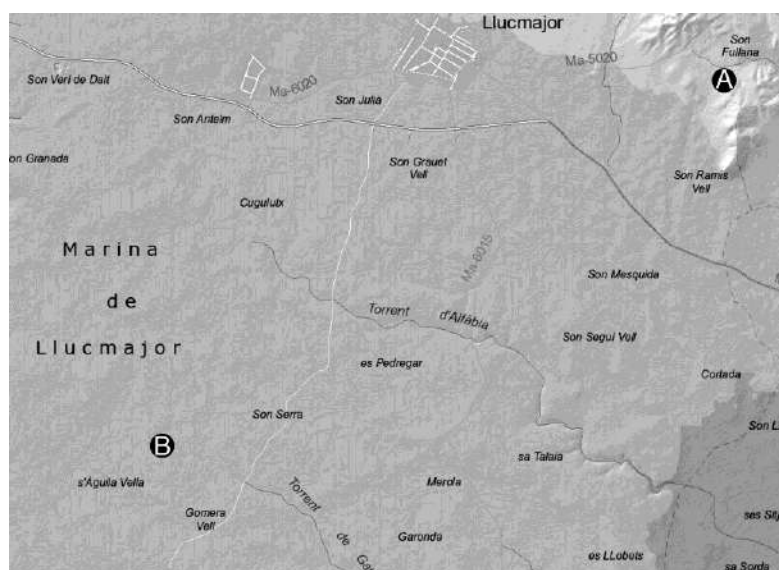
Magdalena Jaume, Josep Quetglas

Desembre 2011

Dades de la fossa.

Localització:

- Geogràfica.- Lluçmajor, Marina, finca El Porxat
- Cartogràfica.

A: pedreres de Son Fullana; B: pou de S'Àguila

El pou està situat dins una propietat particular, a 39°25'3"N, 2°48'59"E

Tipus de fossa:

- Per què existeix la fossa en aquell indret determinat?
Pou o avenc transformat en pou, on els franquistes hi tiraren gent, vius o mal ferits
- Motius: víctimes d'una treta, segrest, afusellament "legal".

Intervencions fetes entorn de la fossa:

- Fossa sense cap tipus d'intervenció.
Possiblement el pou s'ha fet servir d'abocador quan l'amo de S'Àguila s'en va anar.

El Pou de S'Àguila. Marina de Lluçmajor

*A en Fullana el trobaren
dins la pedrera amagat
i dins el pou de S'Àguila
de viu en viu fou tirat.
...
que els joves de Lluçmajor
els tenguin a la memòria*¹⁹⁰

Dins la memòria de Lluçmajor hi és present la frase “El tiraren viu dins el pou de S'Àguila”. Qui primer la digué fou Julià Oliver, testimoni directe, pocs dies després de l'assassinat:

*“Julià Oliver Sastre. Tenia quaranta anys i pertanyia al Partit Socialista. No he pogut concretar gaire el seu ofici: potser fos foraviler, potser es dedicàs a repartir el suc de Can Ripoll. Potser fes els dos oficis. Julià Oliver, des del seu amagatall a foravila, va presenciar l'assassinat de Joan¹⁹¹ Fullana en el pou de S'Àguila. Ignorava que ell tampoc no trigaria gaire a morir.”*¹⁹²

Un altre testimoni, Antoni Oliver, coincideix amb Julià Oliver:

*“Sentia una cridadissa, i devers les onze li pegaren un tir, perquè s'havia d'haver aferrat a un, i vaig sentir es tir i es sendemà me varen dir: –‘Toni, que has sentit un tir?’ –‘Sí, devers es Porxat’. –‘Noltros també l'hem sentit. Vetua el món!’ I aixuíxí va venir una parella de guardies civils: –‘Què feis per aquí? Au, cadascú a caseva!’”*¹⁹³

¹⁹⁰ A la glosa, Llorenç Pons Ponset recorda estrofa a estrofa el nom de cadascú dels vint-i-dos lluçmajorers assassinats pels franquistes. Llorenç Pons, Ponset, “Al marge”, *Memòria civil. Mallorca en guerra*, número 15, pàgina vi.

¹⁹¹ Hi ha errada: el seu nom era “Julià”.

¹⁹² Llorenç Capellà, *Diccionari vermell*. Palma: Moll 1997, pàgines 123 i 124.

¹⁹³ *Memòria i oblit d'una guerra. Lluçmajor, el desig d'una nova vida*, sense data; enregistrat en dvd.

Boca del Pou

S'Àguila, ara dividida en partions –una d'elles, El Porxat, on és el pou–, ha estat una de les majors finques de la Marina de Lluçmajor, regió seca on són habituals cases de roter i aljubs, i on els pous per treure aigua han d'arribar als cent metres de fondària.

Magdalena Garau Pelegrí, neboda neta d'en Julià Fullana, el recorda:

“Era un home amb molt de caràcter, molt revolucionari. En el poble tothom sabia que era militant d'esquerres i que no anava a l'església, no havia fet mal a ningú, però segons la meva padrina, que era la seva germana, les seves manifestacions polítiques foren la causa de que en esclatar el cop militar fos cercat pels falangistes i assassinat. La família no pogué mai recuperar el seu cos. En el Diccionari vermell, Llorenç Capellà parla d'ell referint-se a Joan Fullana, però hi ha un error, el seu nom era Julià Fullana.

Tenia uns 26-30 anys quan se va amagar a ses coves de Son Fullana, a prop de Porreres –ara són famoses per la producció de xampinyons–, ell les coneixia molt bé. Sabien que hi era, però no el podien trobar. En varies ocasions anaren els feixistes a cercar-lo, fins que li van dir que prendrien represàlies contra la família, i va sortir del amagatall. Tot d'una que l'agafaren el van maltractar, i ens ha contat un testimoni del fet que fou torturar bàrbarament. Finalment, i mig mort per la pallissa, el llançaren al pou de S' Àguila, però encara va tindre forces per agafar-se del coll del assassí i deixar-li els dits marcats al coll.

Diuen que anys després l'assassí va morir rabiós de mal a la gargamella.

*Sa padrina tenia una gran pena per la mort del seu germà, i ella va ser la que m'ho va contar.*¹⁹⁴

El forat del pou. Es pot apreciar la seva fondària.

I també ho conta a una entrevista:

« "Le advirtieron que tenía que esconderse, porque estaban deteniendo a mucha gente. Se ocultó en la cantera donde trabajaba, que era como un laberinto, y aunque allí fue donde buscaron primero, no le encontraron. Mi abuela había sido niñera del nuevo alcalde, así que fue a interceder por su hermano. El alcalde le dijo que no podía hacer nada, que la cosa se le había ido de las manos. Al final, el hermano de mi abuela se entregó porque amenazaban a su familia. Lo llevaron al Pou de S'Àguila. Allí arrojaron a mucha gente¹⁹⁵. Los tiraban vivos y mi tío se agarró del cuello del hombre que le empujaba. Casi se lo lleva por delante".

Julià Fullana Mas, hijo de Joan Fullana, uno de los fundadores del partido socialista en Lluçmajor, pertenecía a una

¹⁹⁴ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca.

¹⁹⁵ Damià Quetglas informa de la quantitat de treballadors del marès de S'Arenal de Lluçmajor, molt actius sindical i políticament, morts sense deixar rastre durant l'aixecament militar. Damià Quetglas, "Un remolí de mort a les Pedreres, S'Arenal – Coll d'en Rebassa", *Memòria Civil. Mallorca en guerra*, núm. 32, 10 agost 1986.

familia comprometida políticamente. Su padre se esforzó mucho en que todos sus hijos accedieran a la educación y la cultura en unos tiempos en que ese derecho no estaba garantizado. También era accionista de la cooperativa obrera de consumo y ahorro La Nueva Vida.

Magdalena Garau Pelegrí, sobrina nieta de Julià Fullana, supo todas estas cosas gracias a su abuela: 'Era una mujer muy valiente, más que mi abuelo, que quedó muy traumatizado por todo lo que pasó. Él también era socio de La Nueva Vida y vivió escondido durante años'. Pero la abuela de Magdalena no quiso

desprenderse de algunos recuerdos como fotografías, papeletas de voto de la República, recortes de prensa donde se daba cuenta del entierro civil de su padre, Joan Fullana, los títulos de acciones de La Nueva Vida...

"Empecé a encontrar papeles y mi abuela comenzó a contarme cosas, aunque me advertía que no le dijera nada ni a mi madre, ni a ninguna otra persona". Durante décadas toda la labor social y cultural realizada durante la República fue silenciada: "Era como si ni hubiera existido. Lo primero que hicieron los falangistas fue entrar en la Casa del Pueblo, coger todos los libros y quemarlos en la plaza. A la gente de mi edad nos decían que los comunistas eran demonios".

El asesinato de Julià no es el único que vivió la familia de Magdalena. También perdieron a un sobrino, Biel Pelegrí, que estuvo varios años prisionero en campos de concentración y que fue liberado poco antes de morir de tuberculosis a los 27 años. "Él murió en su casa, pero los demás no sabemos dónde están. No es justo. Lo único que queremos es recuperar a nuestra gente. ¿Por qué no podemos saber dónde están?". »¹⁹⁶

¹⁹⁶ María López. "El triste verano de 1936", *Diario de Mallorca*, 24 desembre 2006.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

- Nombre de morts i grau de certesa.
Una persona identificada i un possible nombre indeterminat d'altres víctimes, procedents de les pedreres de S'Arenal.
- Fitxa personal (tant per als coneguts com per als desconeguts).
 - Nom i llinatges.- Julià Fullana Mas
 - Data de naixement.- Devers 1906-1910
 - Data de la mort.- Agost 1936
 - Familiars.- Casat. Fill de Joan Fullana. Almanco una germana. Actualment: Magdalena Garau Pelegrí, neboda neta.
 - Professió.- Trencador de marès
 - Lloc de residència.- Lluçmajor
 - Circumstàncies de la desaparició i mort.- Amagat a las coves de la pedrera de Son Fullana. S'entrega quan amenacen represàlies sobre la família. Torturat i tirat viu al Pou de S'Àguila.

Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Associació Memòria de Mallorca.

Fonts d'informació:

DD.VV.- *Memòria Civil. Mallorca en guerra*, números 15 i 32, 1986.

LÓPEZ, Maria. *"El triste verano de 1936"*, *Diario de Mallorca*, 24 desembre 2006.

Capellà, Llorenç.- *Diccionari vermell*, Ed. Moll, Palma, 1989.

Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca.

TV Mallorca.- *Memòria i oblit d'una guerra. Lluçmajor, el desig d'una nova vida*.

FITXA DE LA FOSSA DEL POU DE SON BAULÓ.

Municipi: Santa Margalida.

Indret: Possessió de Son Bauló. Carrerassa des Metge Perico (veure imatge a sota).

Fossa: Es tracta d'un pou utilitzat com a fossa.

Tipologia: Pràcticament impossible. El pou i els seus entorns han estat objecte d'enormes modificacions durant els darrers anys.

Desapareguts: 2 persones identificades.

Investigació.- Jaume Escales Tous.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA

Pou de Son Bauló, o pou des Metge Perico

Dades de la persona responsable.

Jaume Escales Tous.

Desembre de 2011.

Dades de la fossa.

Localització:

- Geogràfica.- Illa de Mallorca. Municipi de Santa Margalida. Son Bauló. Carrerassa des Metge Perico.

*Fotografia aèria 1. Vista de l'àrea entre Can Picafort i Santa Margalida.
Dins el quadre se situa la zona de proximitat de la fossa.*

Fotografia aèria 2: Detall de la zona on s'ubica el pou des Metge Perico. El símbol + es correspon quasi exactament amb la ubicació del pou. El tram de carretera que s'observa al nord-oest de la fotografia uneix les localitats de Santa Margalida i Can Picafort.

- Propietat del terreny.

Cap a l'any 2005 la propietat de la finca era de Damià Estelrich, natural de Santa Margalida i dedicat al sector de la construcció.

Tipus de fossa:

La possessió de Son Bauló (o part de l'antiga possessió en procés d'establir-se) era propietat l'any 1936 de Pere Santandreu Planes, "es metge Perico" metge titular municipal de Santa Margalida a l'època. Aquest home fou depurat en la seva plaça de metge titular municipal de Santa Margalida per la seva pertinença al partit Esquerra Republicana Balear. És molt lògic concloure que els assassins pretenien ferir i fer escarni directament a Pere Santandreu i a tot el seu entorn per la via de disposar en finques de la seva propietat els cossos de persones que molt probablement ell coneixia i/o que n'eren pròxims per militància política.

- Motius de l'existència de la fossa:

En Cristòfor Sales hauria estat víctima d'un segrest i d'una treta posterior, des del moment que primerament fou dut des del seu domicili de Ciutat a tancar a les Escoles Velles de Santa Margalida, i d'aquesta situació de privació de llibertat hauria estat portat a Son Bauló, on se l'hauria assassinat.

En Francesc Mas Munar sembla que fou anat a buscar directament al seu domicili per a ser portat al lloc on seria assassinat.

- Datació.

Les fonts orals consultades coincideixen en el fet d'establir que l'estiu de 1936 era en procés de construcció o excavació com a obra nova.

Intervencions fetes entorn de la fossa:

Segons sembla, el pou de Son Bauló no va sofrir cap intervenció que en modicàs l'estructura inicial en la major part dels anys del segle XX, des del moment inicial de la seva construcció, l'any 1936, fins a la primera dècada del segle XXI.

Un dels usos del pou durant aquells anys fou com a carnatge per part dels pastors de la contrada.

En un any per determinar de principi de segle XXI, qui n'era el seu propietari en aquell moment, va decidir reblir-lo completament d'enderrocs provinents de material de construcció. Aquesta operació degué ser d'un abast important, donat que, segons manifestava el propietari, calgueren diverses camionades o carregaments per completar-la.

La causa esgrimida pel propietari per fer aquesta intervenció en una conversa amb l'autor d'aquest informe (cap a 2005) fou que el pou, obert i sense coll mesures de protecció adients, suposava un perill per a vianants i usuaris del camí. De fet la ubicació del pou quedava a una distància de devers 10 metres del camí públic conegut com a la Carrerassa des Metge Perico, i, per tant, ben visible per a un observador exterior a la propietat.

A això s'ha d'afegir el fet que no existia en aquell moment l'habitual paret de pedra seca limitadora de la propietat, entre aquesta i el camí públic, sinó tan sols un precari reixat sustentat en estagues per estabulació del bestiar.

Calculam que entre els anys 2005 i 2011 s'ha dut a terme a l'entorn de la fossa la darrera intervenció visible, consistent en la instal·lació de panells solars fotovoltaics que ocupen la superfície total de la parcel·la on s'ubica el pou.

Entre els anys 2005 i 2011, la fossa i el seu entorn han estat absolutament modificats, tal com es pot veure a les dues fotografies que segueixen:

Fotografia A de 2005 (aprox). La ubicació del pou, ara encegat i ple d'enderrocs, era destriable en aquell moment perquè en tots els anys en què la seva estructura restà oberta, l'arbre que figura en primer pla hi va créixer just a tocar del coll. De fet sembla que la seva localització era la zona d'ombra de l'arbre.

Fotografia B de 16 de desembre de 2011. Fotografia feta des del mateix indret i amb la mateixa perspectiva i enquadrament que l'anterior (A). En la finca on s'ubicava el pou s'hi ha fet en els darrers temps (entre 2005 i 20011) una instal·lació industrial de panells solars receptors fotovoltaics.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa.

Dins aquesta fossa hi ha dues persones. Del nom i nombre de totes les persones que suposadament foren assassinades i llançades al pou se'n té constància únicament per fonts orals, o per fonts escrites que alhora es basen en fonts orals.

Entre els veïns de Santa Margalida es deia i es va anar dient que al pou del Metge Perico hi duïen gent a matar o que hi tiraven els morts represaliats. Sembla que aquestes històries foren alimentades de bon començament per les famílies de pagesos que tenien alguna rota a la contrada, i que ,o bé hi anaven a treballar a l'estiu, o bé restaven en aquella època de l'any en les seves casetes per fer les tasques agrícoles de la temporada.

- Determinar desconeguts i coneguts.

Tot i que hi ha versions orals que esmenten el pou de Son Bauló des Metge Perico com a lloc habitual d'assassinat i abandonament de cossos de repressaliats republicans, només tenim constància de la mort i abandonament dins aquest pou dels cossos de Cristòfol Sales, de Santa Margalida, i de Francesc Mas Munar, de Maria de la Salut.

El primer dels dos residia a Ciutat i, els darrers dies abans de matar-lo hauria fet part del grup de republicans represaliats que estaven tancats a les escoles del municipi. Per això se suposa que falangistes haurien anat a buscar-lo al seu domicili de Ciutat.

Ambdós serien assassinats el 21 d'agost de 1936.

Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Associació Memòria de Mallorca.

Fons d'informació:

1. *Diccionari Vermell*. Llorenç Capellà, 1989. Editorial Moll.

Cristòfor Sales

Tenia uns cinquanta anys i possiblement pertanyia a la CNT. Vivia a la Ciutat de Mallorca i desconec el seu ofici, tot i que abans d'abandonar Santa Margalida, feia de foraviler. L'agost del trenta-sis, entre els dies setze i vint-i-u, els margalidans el veren empresonat, fantasmagòric. Què feia altra volta en el poble i tancat Cristòfol Sala? La resposta és ben senzilla: esperava que el matassin. El tiraren dins el pou de Son Bauló, situat a Can Picafort."

Francesc Mas i Munar

Estava afiliat a Esquerra Republicana i a UGT. Treballava el camp. Una primera versió de la seva mort, assegurava que l'havien tirat dins el pou del Metge Perico de Santa Margalida. Anys més tard en va circular una altra que sembla ser l'autèntica. A Francesc Mas el torturaren d'una manera gairebé sàdica i l'enterraren en un pinaret que hi ha a la possessió de Sa Rajoleta, situada en el terme de Sineu. Conten que li feren cavar el clot i que el sanaren, abans de pegar-li el tret de gràcia."

2. *Aproximació al que passà amb la República, poble a poble (1)*. A cura de Damià Quetglas.

[Aquesta font usa el llinatge Sala per comptes del correcte Sales]

Cristòfor Sala i altres morts

Margalidà, resident a Ciutat, Cristòfor Sala era treballador portuari d'idees avançades. Aquells turbulents dies d'agost fou traslladat a Santa Margalida. El van trobar dins un pou amb el cos cosit a trets. Els mateixos dies, havien trobat dins un pou de Santa Margalida a un jove de Maria. També aquest pou fou la tomba d'altres republicans anònims.[...]" p. 178.

Històries personals al marge

Madò Biela, mare de Xisco Mas Munar, acusat pels falangistes d'haver-los disparat repetides vegades fou assassinat i -segons conten- abandonat dins un pou a Santa Margalida, no va tornar a sortir de ca seva fins el dia de la seva mort. Una altra versió conta que el torturaren de manera sàdica i li feren cavar el clot de la seva tomba a la finca de sa Rajoleta en el terme de Sineu. Contà Jaume Ginard que quan tornà de Mèxic, Madò Biela simplement li havia comentat - "Fa 25 anys que menjem llàstimes". p. 136

3. Fonts orals diverses:

Entrevistes orals fetes persones majors de Santa Margalida, en la dècada dels anys 90 del segle passat, en general coincideixen en el fet que al pou s'hi dugueren represaliats a assassinar i que posteriorment eren llançats al pou. Algun testimoni cita a persones que pogueren contemplar directament els fets i que després els ho contaren. Segons això els assassinats se solien produir el vespre i a la llum dels fanals d'un cotxe. Es dona el cas que diverses famílies de La Vila residien a l'estiu en diferents casetes de camp de la contrada, per a la realització de tasques agrícoles, i que probablement alguna d'aquestes persones en sou testimoni.

FITXA DE LES FOSSES DE LA PLATJA DE SA COMA.

Municipi: Sant Llorenç.

Indret: Platja de Sa Coma.

Fossa: Ampla extensió de terreny on s'hi poden trobar despulles humanes de centenars de víctimes. Encara que es pot assegurar, amb tota seguretat, l'existència d'una fossa de grans dimensions vora el mar (possiblement la més gran de Mallorca), a la zona més septentrional de la platja de Sa Coma, en molts altres indrets es troben evidències d'enterraments.

Tipologia: Possible, tot i que, al llarg dels anys, hi ha hagut algunes intervencions provocades pel descobriment de restes humanes per part d'la gent que hi havia a la platja.

Desapareguts: Impossible determinar el nombre de persones que hi ha enterrades, tot i que hi ha nombroses aportacions al llarg dels anys que parlen de l'existència de 500 persones en una sola fossa, al llarg de la platja.

Investigació.- Antoni Tugores Manresa.

LES FOSSES DE SA COMA

Antoni Tugores Manresa

4 de novembre de 2011

INTRODUCCIÓ

El desembarcament de les tropes republicanes de Bayo al Llevant de Mallorca el 16 d'agost de 1936 provocà nombroses víctimes de guerra als dos bàndols de la contesa i, a causa de la repressió, també ocasionà centenars de detencions i assassinats a la rereguarda. En aquest treball intentarem establir les dimensions de les pèrdues humanes del bàndol republicà a la zona de Sa Coma i al seu voltant, així com la possible ubicació dels cossos enterrats durant els dies de guerra i els posteriors al reembarcament de l'expedició de la Generalitat de Catalunya.

Després del desembarcament de les tropes lleials a la República, en el tram que va de Cala Anguila a Sa Coma, el front de guerra es va estendre d'una manera força estable en una franja costanera que partia de Porto Cristo, en direcció nord, i que ocupà part dels municipis de Manacor, Sant Llorenç i Son Servera. Tenia una llargada aproximada d'uns 14 quilòmetres (des de Porto Cristo fins a la possessió de Pula, Son Servera), amb un màxim de 7 quilòmetres de fondària (de la costa fins a Son Carrió). Al treball de les fosses de Manacor ja es va tractar de la ubicació de diferents fosses de Porto Cristo i, altres treballs recents a Son Servera, Son Carrió, etc. es refereixen a enterraments derivats d'aquesta mateixa expedició. Intentarem, per tant, centrar-nos bàsicament en una de les fosses numèricament més importants (la de Sa Coma), així com aproximar-nos, amb la documentació a que hem tengut accés, als llocs i les circumstàncies d'altres enterraments.

El treball es basa en documentació escrita molt diversa, en diaris, publicacions periòdiques i llibres apareguts durant la guerra i en anys successius, provinents dels dos bàndols i, només molt puntualment, en testimonis orals de persones que visqueren, amb més o manco proximitat i intensitat, els dies de guerra a la zona de Sa Coma, on el capità Albert Bayo va establir el seu quarter general de comandament.

Manca de documentació oficial

Com ocorre molt sovint no ha estat possible la consulta dels llibres oficials que podrien aportar molta més precisió al treball, ja que no hem pogut trobar; ens referim als llibres del cementeri i al registre civil de defuncions. Com en el cas de Manacor i d'altres pobles, els llibres es troben "perduts". Des d'una banda i també, des de l'altra, la gran majoria de víctimes no foren registrades ja que les execucions no s'anotaren o, si es va fer, les llibretes o els llibres han desaparegut, i a més, no sabem ni quan ni on. Per això, la gran majoria de víctimes no estan comptabilitzades i són considerades com a desaparegudes.

No es pot oblidar que les fosses de les quals tractam al present treball es troben en ple escenari de guerra, del front de la guerra, on es produeixen a diari nombroses víctimes que s'han d'enterrar per qüestions d'humanitat i per altres raons: salubritat i per evitar el desànim i la desmoralització de les tropes.¹⁹⁷

Algunes circumstàncies fan especialment difícil la concreció de tots els llocs d'enterrament utilitzats al llarg de vint dies de guerra i els dies successius de repressió dels milicians i milicianes que quedaren a terra després del reembarcament sobtat del 4 de setembre. També és complicat de determinar els noms de tots els desapareguts. Contribueixen a la dificultat, si més no, aquests factors:

- La gran quantitat de víctimes de la guerra que es queden sense identificar.

- La desaparició, pèrdua o destrucció de documentació oficial en alguns casos.

- La desorganització de l'expedició de Bayo, que encara avui no ens permet conèixer un llistat global i fiable d'expedicionaris, ni –manco, encara- poder comptabilitzar les baixes que quedaren a Mallorca, essent el número variable segons les fonts. Josep Massot i Muntaner, en un treball recent, descobreix que hi havia llistes, que formaven part del botí de guerra dels “nacionals”, però a Capitanía General no els donaren importància i els feren servir de paper per embolicar.

- El silenci, confusions i maniobres de distracció.

- La deformació dels fets provocada per la propaganda política d'uns i altres.¹⁹⁸

Per tal d'aproximar-nos a les xifres aproximades de les víctimes de l'expedició governamental i de la Generalitat de Catalunya hem acudit a les fonts d'origen, diferents historiadors i responsables d'arxiu de Catalunya; però allà es troben amb problemes molt semblants als nostres i per raons també anàlogues i, per tant, hem obtingut poques respostes.¹⁹⁹

¹⁹⁷ Aquesta circumstància l'apunta Albert Bayo a *Mi desembarco en Mallorca*.

¹⁹⁸ A tall d'exemple, veiem com el periodista i escriptor F. Ferrari Billoch convertí cinc infermeres voluntàries de Creu Roja en milicianes i en quelcom més: “En esta lucha los dirigentes marxistas han procurado especialmente satisfacer los apetitos inconfesables de sus hordas. Entre los rojos desembarcados figuraban más de 400 mujeres, todas con el brazalete que debía ser garantía de una sagrada función. Sin embargo, lo mismo combatían en el frente, fusil en mano, que andaban brindando sonrisas a retaguardia. He aquí a cinco prisioneras en una Escuela Graduada de Manacor”. *Mallorca contra los rojos*, pàg. 42. Setanta cinc anys després existeix la idea, majoritàriament estesa, al poble on varen ser assassinades, que les cinc dones eren prostitutes. Potser pensaren que, d'aquesta manera, el crim quedava més justificat.

¹⁹⁹ Joan Garriga, investigador i historiador de Granollers ens contestava la nostra consulta: “Tal vegada en el llibre registre del cementiri hi podria haver algunes dades. Com bé saps, l'obligació era de posar-les quan sepultaven algun cos (...) Pel que m'expliques, però, segurament tampoc hi ha aquest llibre

1. DADES DE LA FOSSA

El primer que s'ha de dir és que no hi ha una fossa única, sinó una àmplia extensió de terreny on es poden trobar despulles humanes de centenars de víctimes. Es pot assegurar, amb tota seguretat, l'existència d'una fossa de grans dimensions vora la mar (possiblement la més gran de Mallorca), a la zona més septentrional de la platja de Sa Coma, i en molts altres indrets es troben evidències d'enterraments. Aquesta disgregació és comprensible a causa de la dispersió de les tropes i fins i tot de la complexa i bigarrada composició de les tropes de Bayo, que en alguns casos actuaven de manera autònoma. Jaume Farré dóna testimoni que el 19 d'agost de 1936, la columna Rojo y Negro, de la CNT ocupà i s'instal·là a les cases de Sa Torre Nova, a mig camí entre Sa Coma i Son Carrió, a pocs quilòmetres del quarter del comandament general dels expedicionaris.²⁰⁰

Els milicians més nombrosos reclutats per Bayo eren els comunistes del PSUC, però hi havia també membres del Partit Socialista, de la UGT, de les Joventuts Socialistes, de l'Estat Català, de la CNT, del POUM, d'Esquerra Catalana, d'Acció Catalana i de la FAI. Acompanyaven l'expedició un bon grapat de brigadistes internacionals. Ferrari Billoch assegura que hi havia francesos, russos, búlgars i gent d'altres països.²⁰¹ A tota aquesta tropa, s'hi va afegir una centúria integrada per mallorquins i estrangers que havien acudit a Barcelona per participar a l'Olimpíada Popular, que havia de començar el 19 de juliol de 1936, a la qual s'hi adherí un grapat de menorquins quan l'expedició de Bayo passà per Maó camí de Mallorca.²⁰²

Dóna una idea de la dispersió de petites fosses, fora de la gran de la platja, el testimoni del català Jaume Farré Tur, recollit el 1985 per Rafel Ferrer Massanet a *Perlas y Cuevas*, quan parla d'alguns dels seus companys que, per manca de coordinació i mitjans de comunicació, quedaren a Mallorca sense reembarcar el 4 de setembre: "Dos de ellos Manuel Lozano y un tal Paborde, fueron muertos en un torrente cerca de Son Servera, cuando iban a entregarse. Otro fallecía a causa de heridas de cuando Son Corp (es refiere a la batalla acarnissada del 3 de setembre) y fue enterrado por sus mismos compañeros, en el pinar. Los demás, creo, pudieron huir tiempo después... algunos tuvieron la peor suerte, pues no vivieron para contarlo. Si los muertos hablaran (...) podría escarbarse todavía en algunos lugares, como detrás de las casas de Pula, una finca a poca distancia de Son Servera; o en Cala Morlanda, o cerca del (hotel) Eureka de Cala Millor, o en las inmediaciones de algunas casitas de Cala Bona..."²⁰³ Massot i Muntaner al·ludeix el mateix testimoni de Farré Tur: "I

que hauria d'estar al mateix cementiri o bé a l'arxiu municipal. Certament, un autèntic escàndol tot plegat..."

200 Rafel Ferrer Massanet, a *Perlas y Cuevas*, núm. 633, de 21 de setembre de 1985, pàg. 9.

201 Ferrari Billoch, *op. cit.*, pàg. 9.

202 Massot i Muntaner, *La guerra civil a Mallorca*, pàg. 63 i successives. Del mateix autor, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, pàg. 64 i suc.

203 Rafel Ferrer Massanet a *Perlas y Cuevas*, núm. 638, pàg. 11 de 30 de novembre de 1985.

féu referència també a l'extermini de vuit o nou milicians en una caseta de Son Manxo, quan acabaren les municions".²⁰⁴

A més de desconèixer el nombre total de víctimes, també ignoram el nombre de persones que, per tal de no haver de perdre temps per fer els enterraments, van ser llençades directament a la mar. Tornam al testimoni de Jaume Farré Tur: "Muchos de los que murieron en el frente de combate supongo serían enterrados en el mismo lugar, pues he hablado con payeses de aquellas zonas que todavía ahora sacan algún resto. Los cadáveres que traían a Sa Coma, algún día se los llevaban en una barcaza y... supongo los tirarían al mar. Vi como se llevaron muchos muertos en una de las (barcasses) "K", y vi como regresaba de vacío". Sobre els morts que no es tiraven a l'aigua diu: "Poco más o menos a la mitad del arenal había unas dunas y allí los enterraban en fosas comunes, casi siempre de noche..."²⁰⁵ Encara un document més, el que aporta el núm. 655 de *Perlas y Cuevas*, que recull les declaracions de Climent Garau i Salvà, quan conta on havien afusellat un oficial: "...Sobre la playa de Sa Coma, al borde mismo del agua, casi donde acaba el arenal y comienzan las rocas (...) A la mañana siguiente fui a verle, y flotaba sobre el agua, al borde de la playa. Le enterraron en la arena, donde enterraban todos los muertos, casi allí mismo donde le mataron".²⁰⁶

Plànol extret de la revista de l'Ajuntament de Sant Boi, de juny de 2004²⁰⁷

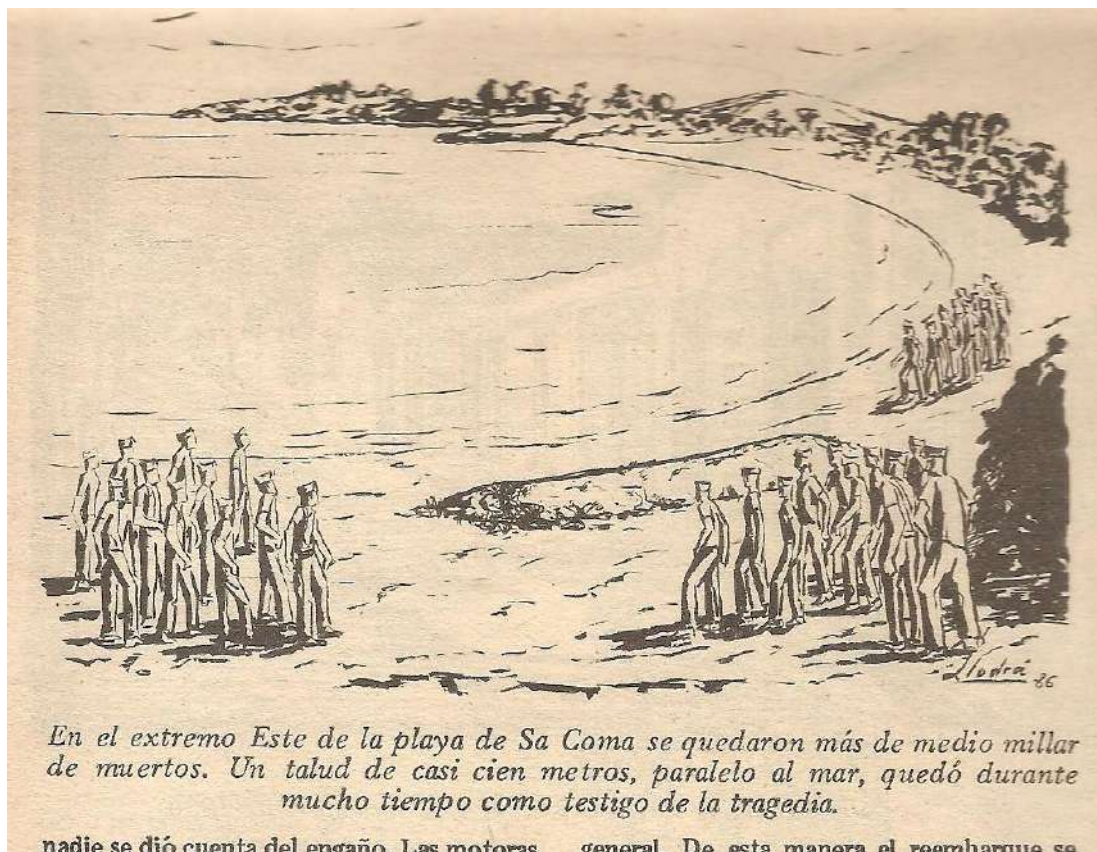
204 J. Massot i Muntaner, *El desembarcament de Bayo a Mallorca*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 334.

205 Rafel Ferrer Massanet a *Perlas y Cuevas*, núm. 639, pàg. 12 de desembre de 1985.

206 *Perlas y Cuevas* núm. 655, de 26 de juliol de 1986, pàg. 18.

²⁰⁷ A la revista s'indicava que en aquella zona, els milicians de la Columna Rafel Casanova, de Sant Boi, van enterrar-hi un company i dibuixaren un planell en el qual senyalitzaven la ubicació de la fossa.

Malgrat la dispersió de petites fosses, com apuntàvem més amunt, existeix documentada, fins i tot gràficament, l'existència d'una fossa de grans dimensions a la platja de Sa Coma: "En el extremo Este de la playa de Sa Coma se quedaron mas de medio millar de muertos. Un talud de casi cien metros, paralelo al mar, quedó durante mucho tiempo como testigo de la tragedia". Aquesta frase va acompanyada d'un dibuix del pintor Andreu Llodrà, que aparegué a *Perlas y Cuevas* quan es complien 50 anys dels esdeveniments. Ignoram si era una afirmació de l'entrevistat o –amb quasi tota seguretat– del periodista i historiador manacorí Rafel Ferrer Massanet, ja que les paraules són el peu d'un dibuix i no van entre cometes.²⁰⁸

2. LOCALITZACIÓ

Resta molt clar, per la documentació escrita aportada fins ara i per la que aportarem més endavant, que la fossa gran ocupa bona part de la platja de Sa Coma²⁰⁹ i, especialment, el costat de les roques de la zona més septentrional, al costat de la desapareguda caseta d'en Moix, de la qual resten solament els fonaments, part del paviment, un desembarcador i un viver de llagosta.

La Caseta den Moix, avui desapareguda.

La finca, denominada de Sa Coma o Sa Punta de n'Amer, és propietat actualment del Sr. Miquel Caldentey. Des de generacions enrere pertanyia a la família noble mallorquina Orlandis; d'aquesta passà als Villalonga; aquests, que també pertanyien a la noblesa, la varen vendre al Sr. Creus i Falconer. Quan aquest feu fallida, va adquirir les 800 quarterades de la finca i les cases de Sa Coma el Sr. Miquel Caldentey. Des de l'any 1955 està administrada per la família Pasqual, provinent del poble d'Ariany.

Es troba dins el terme municipal de Sant Llorenç des Cardassar de l'illa de Mallorca.

²⁰⁹ Sa Coma no es va utilitzar regularment com a lloc d'estiueig i balneari fins ben entrats els anys setanta.

3. TIPUS DE FOSSA

El motiu per què aquesta gran fossa es troba a la platja de Sa Coma sembla evident. A dos-cents metres aproximadament de la mar es troben les cases de Sa Coma que foren ocupades pels expedicionaris catalans el mateix 16 d'agost de 1936 i allà establiren el comandament general. Malgrat que la història ha posat sovint el nom de Porto Cristo o Manacor com a genèric del front de la guerra, el cap del comandament es va instal·lar des del primer moment a Sa Coma –terme de Sant Llorenç– fins al darrer dia d'ocupació. A més del comandament, hi havia els polvorins i era també el centre d'intendència per a tots els petits nuclis dispersos al llarg de la zona ocupada.

A tot això, s'hi ha d'afegir que l'hospital de sang més important dels quatre que es coneixen²¹⁰ s'ubicava a les mateixes cases de la possessió i que diàriament es produïen defuncions. El lloc era, doncs, l'objectiu prioritari dels avions italians que metrallaven i bombardejaven la zona gairebé a diari, cosa que produí nombroses baixes. Les víctimes de l'hospital i les que es trobaven a prop de les cases eren transportades en un carro fins a vorera de mar, on eren sepultades. L'esmentat carro encara es conserva a les cases de Sa Coma.²¹¹

La facilitat d'excavar gavetes dins una zona arenosa va ser, possiblement, la causa que s'obris la gran fossa a la platja; s'ha de contemplar, a més, la possibilitat que es cobrissin els munts de cadàvers amb arena, formant unes grans dunes si ens atenem al document impressionant del soldat i poeta Miquel Gayà, autor d'*Històries i memòries de Miquel Gayà i Sitjar*²¹² a la pàgina 147: "Record una visita a Porto Cristo fet un munt de runes. I especialment la platja de Sa Coma on jo m'havia trobat l'enemic el diumenge dia 16 d'agost. Ara tota aquella platja s'havia convertida en un immens cementiri. Munts d'arena, més alts que unes garberes, cobrien centenars –potser milers– de cadàvers dels rojos, que hi foren sepultats de pressa i de qualsevol manera. Aquells munts d'arena regalimaven pels costats com un suc negrós procedent dels cadàvers en descomposició"²¹³ Uns munts d'arena, coberts de mates, es poden trobar encara a l'actualitat a la platja de Sa Coma, no gaire lluny d'un dels nius de metralladora, encara que no estam en disposició d'assegurar que siguin els mateixos, malgrat totes les dades que semblen que ho evidencien.

²¹⁰ Els hospitals esmentats pels testimonis són els de les cases de Sa Coma, Sa Torre Nova, Cala Moreia i vora el barranc de Santa Maria, a Porto Cristo.

²¹¹ Testimoni de Sebastià Pasqual i Pasqual, amitger de la finca.

²¹² Ed. Moll, Palma, 1986.

²¹³ Miquel Gayà i Sitjar era natural de Sant Joan; el 1936 era voluntari del cos d'enginyers. Dies abans del desembarcament havia estat enviat a Son Servera a les ordres de Ladislao López Bassa per "fortificar les costes d'aquella contrada, posar filferrades en l'aigua de les platges i cavar trinxeres i construir nius de metralladora amb sacs d'arena pels llocs més estratègics..." Per a més informació vegeu Josep Massot i Muntaner, *Els escriptors i la guerra civil a les Illes Balears*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990. Pàgs 124 a 127.

A les dues fotografies es poden apreciar les zones d'enterraments massius descrites als paràgrafs anteriors.

3.1 Perfil de les víctimes enterrades

Podem dir, si ens atenem a la documentació existent, que no totes les persones que es troben enterrades a Sa Coma i els seus voltants, responen al mateix perfil ni són totes víctimes de bombardeigs o del que podríem dir baixes republicanes en el camp de batalla. Es poden fer, almanco, cinc precisions.

3.1.1 Baixes de guerra de les files republicanes.

Possiblement són les baixes més nombroses i, sobretot, a partir del domini aeri dels avions italians que inutilitzaren els hidroavions dels republicans. Aquest domini es va fer aclaparador a partir del 28 d'agost. En aquest apartat s'hi han de comptabilitzar els morts per accions de guerra del voltant del quarter general i les persones ateses al seu hospital de sang. Hi ha nombrosos documents i testimonis –potser el més clar de tots és el de Jaume Ferré– que donen resposta a la pregunta sobre què es feia amb els morts:

“...Había orden de enterrarlos transcurridas dos horas desde la identificación, pero casi nunca se observaba ni lo uno ni lo otro. Ni se identificaban... ni se enterraban “a las dos horas”, sino cuando era posible...”²¹⁴

3.1.2 Expedicionaris afusellats pels homes de Bayo

Hi ha una sèrie de baixes que es produeixen després de consells de guerra sumaríssims i expeditius, de la qual cosa dóna compte la *Columna de Baleares*, diari imprès a Sa Coma i subtitulat *Diario de combate antifascista* que s'edità des del 22 d'agost al 3 de setembre de 1936.

El diari de combat, imprès amb una linotípia Minerva, donava la notícia que el 25 d'agost havia estat afusellat Andreu Garrido Pons “por abandonar su puesto al frente del enemigo, sin permiso de sus jefes ni causa justificada. El comité de guerra firmó su sentencia de muerte en Consejo de Guerra sumarísimo.”²¹⁵ Dos dies després, comunicava que “el individuo Manuel Padín Julián, ha sido expulsado de la Centuria 18, por indisciplinado y es considerado por su actuación contrarrevolucionario”.²¹⁶ L'endemà notificava un fet encara més dràstic: “Ayer noche fue fusilado el que fue compañero nuestro Pío Lázaro, el cual mató traidoramente de un tiro a uno de nuestros queridos camaradas. El Comité de guerra, reunido urgentemente, ante un caso tan grave, acordó por unanimidad que el culpable había de ser fusilado. Anoche después de haberse puesto en conocimiento de las milicias esta decisión, el piquete de ejecución, formado por milicianos que se ofrecieron voluntarios, cumplió la sentencia.”²¹⁷ Aquest fet succeïa el mateix dia del primer bombardeig aeri italià. És probable que la manca de disciplina que acompanyà des del primer moment l'expedició de Bayo i la lluita entre les diferents faccions que conformaven l'exèrcit expedicionari de Bayo no fossin totalment alienes a les bregues entre milicians i altres actes greus d'indisciplina que, pel que es pot comprovar mitjançant fonts de procedència diversa, ocorrien d'una manera reiterada.

Encara hi podem afegir un document més, aportat per Rafel Ferrer a *Perlas y Cuevas* fa 25 anys. Climent Garau Salvà conta un episodi que podria ser el que protagonitzà Pio Lázaro: “...Cierta oficial le dijo a un catalán que estaba cantando zarzuela, por cierto muy bien, que se callara. El catalán

214 *Perlas y Cuevas*, núm. 639 de 12 de desembre de 1985, pàg. 7.

215 *La Columna de Baleares*, núm. 4, de 26 d'agost de 1936.

216 *La Columna de Baleares*, núm. 5, de 27 d'agost de 1936.

217 *La Columna de Baleares*, núm. 7, de 29 d'agost de 1936.

replicó que seguiría cantando y el oficial, sacando la pistola, le pegó un tiro en la cabeza y lo mató. Nadie se atrevió a abrir la boca, pero al llegar a Sa Coma el Capitán Bayo lo supo y convocó un Consejo de Guerra en una habitación de las casas. Pronto supimos que al oficial le habían condenado a muerte, y a nosotros nos obligaron a presenciar la ejecución”.²¹⁸ Malgrat tot, sembla que en aquest apartat no serien gaires les víctimes a comptabilitzar.

3.1.3 Nacionals afusellats pels expedicionaris.

Tota una sèrie de documents parlen de components de l'exèrcit nacional que caigueren a mans dels expedicionaris. Els presoners, a ambdues bandes, solien ésser executats, encara que hi havia algunes excepcions. Ni atacants ni atacats no donaren llistes de presoners, tot i que sabem que tant uns com els altres en feren. Sabem també que molts d'aquests presoners foren afusellats immediatament.²¹⁹ La consigna d'afusellar els presos havia esdevengut de domini públic. Els diaris i primers llibres sobre l'expedició no amagaren que calia aplicar mesures dràstiques amb els detinguts.²²⁰

La *Columna de Baleares* número 1 dóna compte de la captura del capità Rafel Castell Ramis i altres “elementos fascistas” sense especificar el desenllaç. Els dos cementeris de Manacor varen ser el destí de dotzenes de presoners republicans a mans nacionals que, en ocasions, varen ser immortalitzats fotogràficament abans de l'execució. Aquest material gràfic ha estat profusament editat i és força conegut, encara que desconeguem l'autoria.

3.1.4 Republicans executats després del reembarcament.

Des de feia dies, algunes autoritats republicanes qüestionaven la conveniència de l'expedició catalana a Mallorca. A part de l'informe Guarner i Duran del 27 d'agost²²¹, Indalecio Prieto escriví un article a *El Liberal* de Bilbao, que resultà demolidor. Reproduït l'endemà a *Informaciones* tengué un efecte desmoralitzador entre les tropes de Bayo i és de suposar que pegà una empenta a la decisió que possiblement ja havia pres Madrid d'ordenar el reembarcament. Aquest fou comunicat pel govern presidit per José Giral, a través del Comitè Central de la Flota el dia 3 de setembre ja que l'expedició era considerada “una dispersión de fuerzas y de esfuerzos que debían concentrarse en la defensa de Madrid...”²²²

El desprestigi de Bayo havia anat en augment, paral·lelament a la desmoralització de les tropes. Però l'argument de més pes per ordenar el reembarcament era el temor a un enfrontament directe amb Itàlia, cada cop més implicada en la defensa de Mallorca.²²³ El que és cert és que les tropes

218 *Perlas y Cuevas* núm. 655 de 26 de juliol de 1986, pàg. 18.

219 J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 334.

220 J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 335.

221 Massot i Muntaner publicà complet l'informe Guarner, per primera vegada, al seu llibre ja esmentat *El desembarcament...* (pàgs. 387 a 392).

222 J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 300.

223 Josep Massot i Muntaner, molt recentment ens aportava el següent comentari, referent a la implicació italiana i les raons del reembarcament: “L'única raó (de la retirada) era la impossibilitat dels republicans de mantenir el front en un moment difícilíssim per a Madrid i la voluntat de no perdre, en un combat directe amb Itàlia, els dos vaixells més importants de l'esquadra (Rossi ja havia aconseguit que enviassin, si convenia, grans avions de bombardeig, que ja havien atacat a Cartagena, el Jaime I i l'havien

expedicionàries no avançaven i els nacionals havien anat enfortint les seves posicions, quan el dia 3 de setembre, Bayo va ser cridat a bord del creuer *Libertad*. Allà, sense discussions ni oportunitat de rèplica, se li va ordenar per escrit la retirada immediata de totes les forces en nom del govern. L'ordre era taxativa: "...esta misma noche".²²⁴

Davant un ordre tan manifesta no hi havia més remei que obeir i Bayo, per tal de no crear un greu problema d'ordre i disciplina amb una retirada urgent i sense control, enganyà la tropa dient que anaven a ocupar Palma, assegurant que la capital de l'illa s'havia aixecat contra el feixisme.²²⁵ El reembarcament s'iniciava de manera immediata. S'avisà els diferents destacaments i es començà a destruir el material que no podia ser transportat fàcilment. La retirada es va fer, segons Bayo, de manera ordenada i sense problemes. Primer els ferits, dones, sanitat, intendència i reserves; després les unitats del front. Eren quasi les 4 de la matinada quan gairebé tothom havia estat reembarcat en el buc *Mar Negro* i no se sentien trets al front de guerra. Quan sortí el sol els vaixells iniciaren la partida, perseguits ben aviat per l'aviació italiana²²⁶ que hagué de recular per mor dels precisos i moderns antiaeris del *Libertad* i del *Jaime I*.

Miquel Rigo, milicià de Bayo explicà a Jean Schalekamp la seva versió dels fets: "...Horabaixa ens arriba l'ordre d'abandonar el front. Ens digueren que vendrien altres forces per rellevar-nos. No ho havíem de comunicar a ningú. També ens digueren que havien decidit fer un altre desembarcament, a Ciutat (...) A entrada de fosca, abandonàrem la línia i anàrem a la costa per agafar les llanxes i anar cap al vaixell. Esperàrem fins les quatre de la matinada (...) Embarcàrem i ens dugueren al *Mar Negro*. Allà esperar i tornar a esperar. I ja eren prop de les nou del dematí, quan començàrem a navegar, i llavors va ser quan es va córrer la veu que ens retiràvem. Que havia arribat l'ordre d'evacuar tot el cap de pont. Ens havien enganyat, però hi ha que dir que tota aquesta operació de reembarcament va ésser una meravella. Si la tropa hagués sabut que havíem d'abandonar l'illa, no haguessin esperat tan tranquil·lament que les llanxes haguessin anat a recollir-los. S'hagués fet tot amb molt més desordre i fins i tot pànic, i a lo millor hagués acabat en un desastre. Tot allò d'enganyar-nos havia estat una tàctica (...) No obstant, alguns quedaren enrere: els que no se trobaven a les seves posicions. Per això no se n'adonaren de l'ordre de reembarcament"²²⁷

Molts, com apunta Rigo –en un nombre que pot oscil·lar entre dues-centes i tres-centes persones– per una raó o per una altra, perquè no eren a les seves posicions o bé perquè va fallar qualche mecanisme i no foren avisats, es quedaren a terra. Tan sols a Porto Cristo quedaren un centenar de persones

deixat inutilitzat per una temporada, i Ciano assegurava que, si calia, enviaria a Mallorca camises negres fins que s'hagués acabat el conflicte)".

224 A. Bayo, *Mi desembarco en Mallorca*, pàgs. 227 a 231.

225 A. Bayo, *Mi desembarco...* pàg. 236 i següents.

226 A. Bayo, *Mi desembarco...*, pàg. 241 i següents. Massot, *El desembarcament...* pàgs. 306 i 307.

227 Jean Schalekamp *Mallorca, 1936. D'una illa hom no en pot fugir*, pàg. 72 i 73. Vegeu també *Perlas y Cuevas* núm. 646, de 22 de març de 1986, pàg. 11.

que dormien fora del parapet de la mort.²²⁸ El conegut *Diari d'una milicià* parla del seu grup, d'una vintena de persones, que havia quedat a terra i es trobava a les cases de Sa Coma quan els vaixells ja eren mar endins.

El cap de les forces nacionals, Luis García Ruiz, escrivia un any després dels fets, a Burgos, uns "Datos para historiar el Movimiento Nacional en las islas Baleares" en el qual assegurava que havien fet 240 presoners. Un any abans, reconeixia al diari *El Día* que entre l'abundant botí de guerra hi havia cent presoners. Idèntica quantitat –240 presoners– esmenta la *Historia de la Cruzada Española*²²⁹.

Miquel Gayà Sitjar, ja citat abans, parla a la pàgina 145 del seu llibre *Històries i Memòries* que "...els rojos s'havien reembarcat precipitadament (...) aviat passaria pel carrer principal de Son Servera una llarga i dolorida processó, més d'un centenar de presoners, homes i dones". No podem precisar si aquest grup nombrós va ser executat a Son Servera (no hem trobat informació), de tornada a Sa Coma o dut a Manacor, on sabem varen ser portades les infermeres i, almanco, la vintena de presoners de les cases de Sa Coma.

El cònsol britànic Alan Hillgarth, conegut a l'actualitat –bé que també era conegut als anys trenta a la nostra illa– gràcies a la tasca investigadora i divulgadora de Josep Massot i Muntaner, emet un seguit d'informes adreçats al Foreign Office en què parla d'aquests esdeveniments. "Les pèrdues catalanes eren com a mínim 200 i probablement 250 o 300 homes. Era difícil saber amb certesa què passava però semblava que en aquell moment (4 de setembre a les 4 del capvespre) només quedaven a terra petits grups escampats, en total, per ventura unes tres-centes persones que eren caçades i mortes"²³⁰

Al *Correo de Mallorca* de dia 5 de setembre de 1936, dia següent al reembarcament, s'hi publica una nota de la Comandància militar de Mallorca en la qual es comunica: "Terminada campaña no pisa tierra de Mallorca ningún enemigo".²³¹ El mateix dia, al mateix diari i a la mateixa pàgina, la Comandància comunica: "Nuestra maravillosa aviación (es refereix sens dubte a la italiana), nuestras valerosas Falange y Milicias, las bizarras tropas mallorquinas, los veteranos abnegados del leal cuerpo de carabineros con el aliento patriótico de toda la población (...) han dado cima a su propósito de aniquilar a un enemigo cruel, rapaz y despreciable que con sus aviesos propósitos e instrumento de una entidad odiosa (es refereix a la Generalitat de Catalunya) había puesto su inmundicia en el sagrado suelo de nuestra isla".

228 J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 311.

229 *Historia de la Cruzada Española*, tom IV, pàg. 305.

230 J. Massot, *El cònsol Alan Hillgart i les illes Balears (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Pàg. 39.

231 *Correo de Mallorca* de 5 de setembre de 1936, pàg. 1.

El periodista Ferrari Billoch escriu, dies després, unes Crónicas de guerra.²³² “A mediodía bajé a Son Servera (...) los soldados cantaban ebrios de victoria (...) me uní a un grupo: íbamos a buscar prisioneros. Varios centenares de rojos no habían logrado desembarcar (...) Una veintena de esos prisioneros²³³ suben a un autocar y bajo la vigilancia del teniente Sáinz con varios carabineros y falangistas a sus órdenes, emprendemos el camino a Manacor. ¡Qué triste es la derrota! (...) Asistían con insensibilidad de imbéciles a la natural curiosidad de la gente (...) Traíamos prisioneras a cinco mujeres que parecían más conformadas con su suerte (...) La llegada a Manacor coincidió con repique de campanas”. Que molts dels milicians capturats foren duts a Manacor queda molt clar arran de l’escrit de Josep Vandellós a *Voz y Voto* de 5 de setembre: “... Llegaron a Sa Bassa²³⁴ (la plaça més cèntrica de Manacor, on es trobava la seu de Falange i l'Estat Major nacional) dos camiones conduciendo prisioneros rojos (...) El espectáculo fue imborrable (...) Al entrar los camiones en la plaza se hizo un silencio aterrador (...) Una voz de mando ordena: ¡Silencio, pasa la carroña! (...) y pasaron los dos camiones hacia el comedor instalado en el Sindicato Obrero Católico Femenino donde se les dio de cenar. Terminada la cena fueron conducidos a la Comandancia militar donde prestaron declaración”. La resta ja és sabut: Son Coletes.

El periodista Felipe Ximénez de Sandoval²³⁵, en un llarg comentari realitzat al *Correo de Mallorca*, escriu: “Ya vamos creyendo en absoluto la noticia que nos dieron en Manacor que no había quedado ni un solo rojo, pues estamos ciertos que de haber quedado algunos estarían ahí ejercitándose al tiro al blanco”²³⁶ Escriu, tot seguit, sobre la seva visita del dia abans a les cases de Sa Coma: “Hay en la clastra (sic) catorce prisioneros: seis soldados y ocho milicianos, todos andrajosos, denotando sus semblantes hambre. Subimos al pajar del predio. Sentadas en fila cinco sanitarias, con el brazal de la Cruz Roja (...) visten pantalón y camisa azules. Hay una vieja sesentona y cuatro jóvenes”²³⁷ Aquests presos van ser aconduïts i executats a Manacor. De la seva presència a Manacor en resten documents fotogràfics.

Voz y Voto, setmanari independent de Manacor que havia passat a mans falangistes després del 18 de juliol, publicava una notícia el dia 5 de setembre, a la pàgina 1, signada pel mestre d’escola Josep Vandellós: “A las diez, aproximadamente, llegó la noticia que en todo el frente se había obtenido una gran victoria, derrotando completamente a la canalla marxista, cogiéndole abundante material de guerra y haciéndole muchos prisioneros...” El mateix número publica una nota emesa pel comandant de les tropes nacionals Luis García Ruiz: “Pueblo de Manacor, hemos triunfado. Acabamos de derrotar a esa cuadrilla de bandidos que han osado pisar tierra mallorquina. Los que no

232 *La Almudaina* de 9 de setembre de 1936, pàg. 1.

233 Els presoners havien estat detenguts a Cala Bona i a les cases de Sa Coma.

234 Sa Bassa era –i és a l’actualitat– la plaça més cèntrica de Manacor. Allà s’hi ubicaven, aleshores, les seus de Falange Española i de l'Estat Major que dirigia les forces nacionals al front de guerra.

235 Massot i Muntaner explica a *Els escriptors i la guerra civil a les Illes Balears* qui era Ximénez de Sandoval. “...Periodista falangista que es trobava de pas a l’illa, l’advocat madrileny (...) el biògraf de José Antonio Primo de Rivera”. Pàg. 77.

236 *Correo de Mallorca* de 5 de setembre de 1936, pàg. 2.

237 *Correo de Mallorca* de 5 de setembre de 1936, pàg. 2.

han sido aniquilados se han entregado y los pocos que quedan serán fusilados allí donde se les coja...”

Així doncs, pel que fa al final dels components de l'expedició de Bayo que quedaren a terra sense reembarcar, no en queda –pels escrits i per les manifestacions dels nacionals– cap escletxa pel dubte. Malgrat això, l'historiador Josep Massot i Muntaner, en un correu recent, ens comentava que “...per diversos conductes ens consta que no tots els presoners varen ser afusellats: n'hi va haver que varen demostrar que es volien passar o que eren de dretes –i qualcun que no ho era, però va aconseguir fer-ho creure–, i els soldats del regiment de Menorca varen ser tractats com a presoners de guerra, a diferència dels milicians, que eren considerats enemics i executats...”

Bayo, que escriu des d'una òptica interessada en salvar la seva actuació a Mallorca assegura que els expedicionaris “...respetamos a todos los prisioneros ¡a todos! ¡Hasta los insolentes! Aunque ellos fusilaron a mis 65 heroicos luchadores y a las cinco bellas y humanitarias chiquillas que no tenían más misión que curar heridos...”²³⁸ Però ja hem explicat abans que la pràctica no era exactament aquesta del respecte als presoners. El mateix Bayo, segueix unes línies més avall citant Georges Bernanos, que a la pàgina 136 del seu llibre *Els grans cementeris sota la lluna* (versió castellana) afirma: “Ignoro lo que hicieron o no hicieron los cruzados de la Península. Sé solamente de los cruzados de Mallorca que ejecutaron, en una noche a todos los prisioneros cogidos en las trincheras catalanas (...) se condujo el rebaño hasta la playa y allí se les fusiló con toda calma uno por uno...” El dibuix d'Andreu Llodrà, esmentat abans, és un clar i precís reflex d'aquestes paraules.

3.1.5 Expedicionaris enterrats després del reembarcament

Hi ha nombrosos testimonis que assegurin que l'espectacle de cossos humans sense vida –qualcuns en descomposició– que quedaren a la vista, hores després del reembarcament era dantesc. Raons humanitàries i de salubritat –com apuntàvem abans– obligaren a l'enterrament de nombroses víctimes, presumiblement republicanes, encara que s'hi podria trobar, potser, qualche mort nacional. El comandament nacional encarregà l'enterrament de tots els cossos que es trobaven escampats al voltant de les cases i la platja de Sa Coma. És difícil, gairebé impossible, quantificar-los amb exactitud.

Pere Calafat Adrover (Felanitx, 1931) era nin aleshores –sis anys– i recorda el que va veure i el que va viure al llarg dels vint dies de guerra a Sa Coma, on es trobava, a les cases, acompanyant el seu padrí Miquel Adrover Servera, que era l'amic de la finca aleshores i ho fou al llarg de 42 anys: “Des del començament de la platja fins arribar a s'Hort de Sa Coma”²³⁹, tot era ple de creus. Des del corral d'en Moix, uns vint metres més enllà just on les ones no hi arribaven, fins a l'indret de l'hort”.

238 Bayo, *Mi desembarco...*, pàg. 108.

239 L'Hort de Sa Coma es trobava vora el molí, ja desaparegut, on dormia habitualment Albert Bayo. El molí s'ubicava, molt prop de l'actual aparcament i començament de l'avinguda existent rera la platja.

Sebastià Pasqual i Pasqual, testimoni de la conversa amb Pere Calafat, amfitger de la finca des de 1955, afegeix: “Des del pi gros, la filera de mates i la filera de pedres...” “Està clar –continua Pere Calafat– que les creus les posaren els nacionals, ja que els enterrats pels republicans no duïen cap signe religiós. Amb el carro arreplegaren cossos de pertot arreu i les duïen a l’indret ja esmentat”.²⁴⁰

Les fonts nacionals comptabilitzen els morts enterrats a la zona per centenars. Ja vérem abans les paraules de Miquel Gayà que recordava haver contemplat els morts que els republicans havien deixat a la platja de Sa Coma “...en nombre elevadíssim i esfereïdor”²⁴¹ *La Historia de la Cruzada Española* en un to molt apassionat (era el 1941 quan es va editar a Madrid) i en un estil molt semblant al que havia utilitzat Francisco Ferrari Billoch en el seu llibre ja esmentat *Mallorca contra los Rojos* (no de bades Ferrari va ser el redactor d’aquestes pàgines de la *Historia de la Cruzada referides a les Balears*) escriu: “Sobre el campo de batalla quedaron, como resultado de aquella complacencia de Companys con un amigo (Bayo), centenares de cadáveres en adelantada descomposición, unos en la misma postura de la muerte, ya como laminados y confundidos con la tierra, que volvía por sus terribles fueros, otros tirados y medio ocultos en los matorrales, algunos a medio enterrar como si los sepultureros se hubieran cansado o huido antes de terminar su tarea. Otros muchos habían sido retirados en gabarras y lanzados al mar. Uno de los cadáveres era de un guardia civil (nacional)...”²⁴² A l’altra bàndol, Bayo, a les seves memòries, no amaga la realitat i parla sovint de “sensibles bajas” i de “muchos muertos”, especialment com a resultat dels bombardeigs italians. La coincidència, per tant, de fonts tan allunyades –fins i tot en el temps- i tan diverses, ens demostra que varen ser centenars els cossos de milicians i soldats morts durant la campanya del 16 d’agost al 4 de setembre que quedaren a terra sense enterrar, als voltants de Sa Coma, fins que soldats i voluntaris nacionals realitzaren la tasca de donar-los sepultura.

4. INTERVENCIONS FETES A LA FOSSA

Hi ha evidències que palesen canvis importants a la gran fossa i la resta d’indrets on es van realitzar els enterraments.

4.1 Intervenció dels agents naturals

Les persones que coneixen i viuen a prop d’aquells indrets són testimonis que els efectes dels temporals han posat al descobert les despulles humanes amb certa freqüència. Quan les pluges eren molt intenses, corria l’aigua entre les roques on estava assentada la caseta d’en Moix i la platja, en

240 Pere Calafat aportà dades d’interès: “Després d’haver-se’n anat els rojos trobàvem bombes sense explotar, les guardàvem i les veníem com a ferralla, anant prou alerta a donar part a ningú per no tenir problemes. Així i tot en tenguérem. El padrí hagué d’anar molts de pics a declarar a Manacor i a Palma pel fet d’haver romàs a les cases durant l’ocupació. Ens feien molts d’interrogatoris i ells –es refereix als nacionals- ens feren vestir de blau, de Falange”. Pere Calafat assegura que la seva família era més aviat dretana i que aquella ocupació els causà molts maldecaps, malgrat considera que la gent que ell tractà “era gent bona. Mos mostraven i donaven xocolata i amb això ens va fugir la por”.

241 J. Massot, *El Desembarcament...*, pàg. 331.

242 *Historia de la Cruzada Española*, tom IV, pàg. 308.

un terreny de poca consistència i que serveix de llit natural a un xaragall per on recorren les aigües que desemboquen a l'extrem nord de la platja. Les pluges fortes han posat al descobert despulles abundants. També els temporals de vent i de forta maror han tengut efectes semblants. No fa gaire anys que un gran temporal deixà al descobert alguns cossos. Immediatament hi acudí la Guàrdia Civil i acordonà la zona, molt propera al niu de metralladora que es troba a la platja.

4.2 Urbanització de la zona. Obres Públiques

Si ens atenem als testimonis tant de Pere Calafat com de Sebastià Pasqual –ambdues persones viuen a l'actualitat– part dels enterraments realitzats després del reembarcament estarien a l'actualitat soterrats sota el passeig de Sa Coma. Les persones consultades assenyalen que quan s'han trobat despulles humanes –cas freqüent– la gent ha evitat donar compte a les autoritats per tal d'evitar-se problemes.

4.3 Intervenció humana oficial; intervenció furtiva i espoli.

Arran de les troballes de restes humanes, un equip d'arqueòlegs de Madrid es va desplaçar a la platja de Sa Coma l'any 1991. La primera notícia apareixia a la portada del *Diario de Mallorca* de 5 de juny de 1991: “Aparecen restos de víctimas de la guerra civil en Sa Coma” deia el titular. “Dos niños de corta edad estaban jugando en la playa de Sa Coma, a poca distancia de la caseta des Moix, cuando hallaron una calavera y se la enseñaron a su padre. Este, al llegar a su hotel informó del hallazgo al encargado de la recepción, pero al ver que no le hacían caso, optó por ir a buscar la calavera y ponérsela sobre el mostrador. Ante la evidencia, los responsables del hotel dieron conocimiento del suceso a los miembros de la policía local”. Realitzades més excavacions i comprovacions, es trobaren abundants restes humanes així com botes, sivelles, bales, etc. Dugué les diligències el jutge de Sant Llorenç Miquel Pont i dirigí l'operació d'excavació l'arqueòleg Alfred Fuster. Els cossos van ser enviats a l'Institut Anatómico Forense, segons el diari.²⁴³

El mateix diari, en un ampli reportatge, l'11 de juny titulava en interior: “La Guerra Civil emerge de las dunas de Sa Coma”. Tot seguit precisava que el jutge havia donat instruccions de deixar les excavacions –que havien provocat molta expectació entre els turistes– i tapar-ho tot perquè allò podia perjudicar la temporada turística²⁴⁴.

El 16 de juliol el mateix mitjà dedicava més pàgines al cas i informava que a Madrid s'havien confirmat les sospites que les restes eren d'homes de la guerra civil i, més en concret, de Catalunya. Tres experts es desplaçaren de Madrid davant la vulnerabilitat del jaciment.²⁴⁵ A l'interior del diari –pàg. 12– es mostraven fotografies de l'excavació i del carro utilitzat per al desplaçament de cadàvers i es deia que s'havien posat al capdavant de la investigació un

243 *Diario de Mallorca*, 5 de juny de 1991, pàg. 17.

244 *Diario de Mallorca*, 11 de juny, pàg. 18.

245 *Diario de Mallorca*, 16 de juliol, portada.

historiador, un antropòleg i una arqueòloga. A més, afegia que la jutgessa de Manacor havia ordenat l'acordonament de la zona per facilitar-los el treball. Els experts eren Bartomeu Servera, doctor en antropologia per la universitat de Harvard, Antoni Gayà, historiador i Elena Sánchez, arqueòloga. Avançaren al periodista el que esperaven trobar en aquella fossa oberta: uns quaranta cossos. A Madrid, analitzava les restes el catedràtic d'Anatomia Forense, Medicina Legal i Doctor en Antropologia, José Manuel Reverte. La mateixa edició de *Diario de Mallorca* informava que, des de feia molt de temps, quan Sa Coma era encara una platja verge, els nins que hi anaven a jugar es trobaven restes humanes i se les emportaven: "Nunca podrá saberse con exactitud la cantidad de restos que se han llevado de allí, sean huesos u otros objetos como los hallados en la primera excavación ni el número exacto de cuerpos inertes (sic) que fueron a parar a lo que se ha dado en llamar la fosa común".²⁴⁶

Molts habitants de la zona, que eren nins als anys quaranta, cinquanta o seixanta –abans que s'urbanitzàs Sa Coma– entengueren de cop, després d'aquestes informacions, el perquè de la prohibició, per part dels seus pares i mares, de jugar a una platja gran, neta i espaiosa com la de Sa Coma. El que hi havia sota l'arena d'aquella immensa platja era un secret ben servat, però que la gent major coneixia. De sobte, es va saber que ni l'arena ni la mar tenien grans engolidors com solien dir els majors als infants per esverar-los i evitar que es trobassin amb aquella realitat feresta.

El mateix diari –no hem trobat més informació posterior– comunicava el 21 de juliol que no deixaven d'aparèixer més cossos, i denunciava que la nit abans havia succeït un gran espoli: "...Durante la noche un grupo de personas no identificada (sic) llevó a cabo una gran expoliación. Por las huellas podía adivinarse que habían llegado con un coche. Tras cortar la cinta del acordonamiento lo acercaron hasta el lugar para dar las luces y allí empezaron a excavar llevándose gran cantidad de material que podría haber resultado vital para la investigación que se está llevando a cabo".

No hem pogut saber amb certesa si hi ha hagut més intervencions oficials. L'arqueòloga de Palma, Magdalena Riera ens digué que no recordava cap excavació oficial després de la intervenció dels arqueòlegs forenses. Si que hi ha hagut altres acordonaments posteriors, quan han anat apareixent, aquí i allà, altres despulles humanes.

5. NOMBRE DE PERSONES ENTERRADES I DADES PERSONALS

El nombre de baixes de l'expedició de Bayo va ser motiu de controvèrsia des del primer moment. Hem vist com alguns testimonis i documents parlen de centenars de morts. Segons Albert Bayo, Queipo de Llano havia anunciat per la ràdio que l'expedició havia perdut 15.000 homes, més del doble que els expedicionaris. Els nacionals –no es pot oblidar mai el caire propagandístic dels comunicats d'una i altra banda– afirmaven que solament la retirada els havia costat 1700 baixes²⁴⁷ –entre morts i ferits– quan altres fonts del mateix bàndol

246 *Diario de Mallorca*, 21 de juliol de 1991, pàg. 18.

247 *Historia de la Cruzada Española*, pàg. 305.

nacional reconeixien que els homes de Bayo havien partit per mar de manera inadvertida i sense que es produís un sol tret. Els comunicats de Burgos²⁴⁸ anunciaven, amb força realisme, que els catalans havien deixat nombroses víctimes sobre el terreny. Des del comandament militar de Palma es comunicava a Franco que Bayo havia tengut dues mil baixes. Pel bàndol republicà, Azaña admetia 500 morts i un nombre indeterminat de ferits. Clara Campoamor donava unes xifres molt superiors: 300 morts i 600 ferits a la primera expedició de Porto Cristo i 1500 morts més en la segona etapa del desembarcament.

Si s'analitza, des de la distància que ofereix el pas del temps, els 1800 morts dels quals parla Clara Campoamor no difereixen gaire dels 1700 a què es refereixen García Ruiz i altres fonts nacionals o dels 2000 que comunica a Franco el comandament militar de Mallorca. Potser, per tant, la xifra més aproximada podria estar, entorn a aquestes 1700/1800 baixes per defunció.

A altres indrets es parla de baixes, tenint en compte morts i ferits, però s'ha de tenir en compte que molts dels ferits foren traslladats a Barcelona o Maó amb el vaixell hospital *Marqués de Comillas*.

Un altre aspecte a tenir en compte és que no tots els homes de Bayo que quedaren a Mallorca moriren. Jaume Farré Tur²⁴⁹, després de parlar de la pèrdua d'alguns companys després del reembarcament diu: "Los demás, creo, pudieron huir tiempo después..." Des de Cala Bona i més al nord, pogueren utilitzar algunes barques de pescadors i sortir direcció Menorca.

Del total de baixes s'han de tenir en compte que com a mínim 400 corresponen al primer dia de guerra a Porto Cristo i, possiblement alguns centenars més a presoners duts a executar al cementeri de Manacor, al llarg dels dies de guerra així com després del reembarcament. També s'han de deduir totes les persones enterrades a diferents fosses, com la de Son Carrió o Son Servera. La primera d'elles pot tenir especial rellevància si ens atenem a la informació apareguda a *Última Hora* de 7 de setembre de 1936, en el sentit que hi havia enterrades set-centes persones a la fossa comuna del petit cementeri, xifra que, més que difícil, sembla impossible. Sí que hi podria haver, possiblement, unes dotzenes de persones, de quan hi hagué terribles batalles prop del poble, a la Zona de Son Manxo, Son Carrió Vell o dels Molins. Així es podria deduir de la informació que dona Damià Quetglas a *Memòria Civil*, suplement del diari *Baleares* d'11 de maig de 1986, pàg. 7 quan diu: "Un mallorquí de Son Carrió, que tenia cinc anys quan el poble fou ocupat per les milícies de Bayo recorda només les carretades de morts que es duïen a enterrar al cementeri".²⁵⁰ Tampoc es pot oblidar que l'hospital de sang de Sa Torre Nova no estava gaire lluny del cementeri carroner, que podria haver rebut qualcuna de les seves baixes. En tot cas, el més interessant seria poder respondre les preguntes: Quantes carretades? Carretades de quantes persones?

248 J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 328.

249 *Perlas y Cuevas* núm. 638 de 30 de novembre de 1985, pàg. 11.

250 Informació obtinguda de J. Massot, *El desembarcament...*, pàg. 332.

Si sumam un bon grapat, bé que indeterminat, de morts que varen ser llençats a la mar, segons testimonis diversos que hem anat citant, potser la xifra d'enterrats a la gran fossa de la platja d'uns centenars de morts, uns cinc-cents, com resava el peu del dibuix d'Andreu Llodrà a *Perlas y Cuevas* del 6 de setembre de 1936 s'acostaria a la realitat: "En el extremo Este de la playa de Sa Coma se quedaron mas de medio millar de muertos. Un talud de casi cien metros, paralelo al mar, quedó durante mucho tiempo como testigo de la tragedia". Més encara si hi afegim un comentari, fet des del caire "nacional" el mateix mes de setembre de 1936 a la publicació *Voz y Voto* de Manacor reconvertida en revista de Falange: "Muchos centenares de aquellos pobres engañados yacen en la arena sepultados, junto al mar. Aquellas trincheras donde nos batimos tan fieramente los treinta compañeros, están llenas de hombres callados (...) He sentido verdadera compasión y lástima por todos aquellos infelices que dejaron sin padre a sus hijos. Muchos de ellos cayeron fusilados y al caer, demandaban misericordia... Y he sentido también odio fiero contra sus cobardes engañadores"²⁵¹

Ens ha resultat impossible establir la identitat de les víctimes enterrades, ja que sempre hem manejat informació genèrica i imprecisa en aquest sentit. Només en qualche cas molt aïllat hem pogut obtenir els noms, però gairebé mai –les víctimes del cementeri de Son Servera en són una excepció– una relació entre el nom i el lloc de defunció, ja que des del Principat molt sovint es refereixen a la campanya de Porto Cristo, des d'una òptica llunyana incapaç de precisar la toponímia com, per altra banda, és lògic. Hi ha una excepció: la del soldat Tomàs Cervera López, de Sant Boi, mort el 2 de setembre de 1936; aquest nom ens va ser comunicat, juntament amb un dibuix molt precís del lloc del seu enterrament, realitzat per un company d'expedició. També sabem que hi hagué nou sitgetans que moriren a Mallorca i coneixem els noms que apareixen tant als escrits dels guanyadors com en el diari *La Columna de Baleares*. El que resta més o manco clar és que la fossa existeix, és molt gran i possiblement hi romanguin encara molts de cossos, malgrat tots els entrebancs posats per la meteorologia i la manca d'escrúpols dels desaprensus, allò què podríem denominar els "elements" difícils de preveure i controlar.

251 Guillem Morey a *Voz y Voto* de 16 de setembre de 1936, pàgina 2

BIBLIOGRAFIA I FONTS CONSULTADES PER AL TREBALL DE LES FOSSES A SA COMA

Fons orals:

Calafat Adrover, Pere
Cortès Servera, Josep
Farnés Sararols, Josep M.
Ferrer Massanet Rafel (+)
Francisco Segura, Miquel (+)
Garriga i Andreu, Joan
Miret i Mestre, Xavier
Miró Adrover, Jaume
Pasqual i Pasqual, Sebastià
Riera Barreiro, Gabriel (+)
Riera Frau, M. Magdalena

Fons gràfiques:

Riera Vives, Antoni
Sepasgosarian, Alexander
Perlas y Cuevas

Publicacions Periòdiques Consultades

La Almudaina
Aquí Estamos
Arriba (setmanari de Manacor)
Baleares
La Columna de Baleares
El Correo de Mallorca
El Día
Diario de Mallorca
Historia y Vida, setembre de 1996

Perlas y Cuevas

Renacer

La Última Hora

Voz y Voto

La Voz de Menorca

Arxius Consultats

Arxiu del Regne de Mallorca

Arxiu de la Comandància Militar de les Balears

Arxiu Històric Municipal de Manacor

Arxiu Privat de Rafel Ferrer Massanet

Arxiu dels Jutjats de Manacor

Arxiu de la Presó Provincial de Palma

Arxiu fotogràfic de "Perlas y Cuevas"

Bibliografia

ALENYAR FUSTER, Miquel. Vuit voluntàries i un voluntari de Creu Roja moren a Manacor l'estiu de 1936. Lleonard Muntaner, Palma, 2011

ARRARÁS, Joaquín. *Historia de la Cruzada Española*. Vol. IV, tom 16 .Madrid, 1941.

BAYO GIROUD, Alberto. *Mi desembarco en Mallorca*. Palma, 1987.

BERNANOS, Georges. *Les grands cimetières sous la lune*. París, 1938

DURAN PASTOR, Miquel. *1936 en Mallorca*. Volumes I, II, III, i IV. Palma, 1982.

FERRARI BILLOCH, Francesc. *Mallorca contra los rojos*. Manacor, 1936.

GUARNER, Vicenç. *Cataluña en la guerra de España: 1936-1939*. Madrid, 1975

LAMBERTI SORRENTINO. *Questa Spagna. Avventure di una coscienza*" Edizioni Roma. Anno XVII. Edició de març de 1939

MASSOT I MUNTANER, Josep. *-La guerra civil a Mallorca*. Barcelona, 1976

-El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936. Barcelona, 1987

-Els escriptors i la Guerra Civil a les Balears. Barcelona, 1990

-*Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*. Barcelona, 1992

-*Mallorca durant la guerra civil*. Palma, 1996.

-*El primer franquisme a Mallorca*. Barcelona, 1996

-*Guerra civil i repressió a Mallorca*. Barcelona, 1997

-*Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears*. Barcelona, 2002.

MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, publicació per el diari *Baleares* editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).

MIQUEL JAUME, Llorenç. *Sant Miquel de Son Carrió*, volum II. Palma, 2000.

RIERA BARREIRO, Gabriel. *Como se inició el golpe de estado en Mallorca* (inèdit).

-*El desembarco en Mallorca* (inèdit)

-*La guerra civil española* (inèdit).

RUBIO CABEZA, Manuel. *Diccionario de la Guerra Civil Española*, I i II. Barcelona 1987

SALAS LARRAZÁBAL, Ramón. *Historia del Ejército Popular de la República*. Madrid, 1973

SCHALEKAMP, Jean A. *Mallorca, any 1936. D'una illa hom no en pot fugir*. Palma, 1981

TUGORES MANRESA, Antoni. *Manacor: La guerra a casa*. Palma, 2006.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SANT JOAN.

Municipi: Sant Joan.

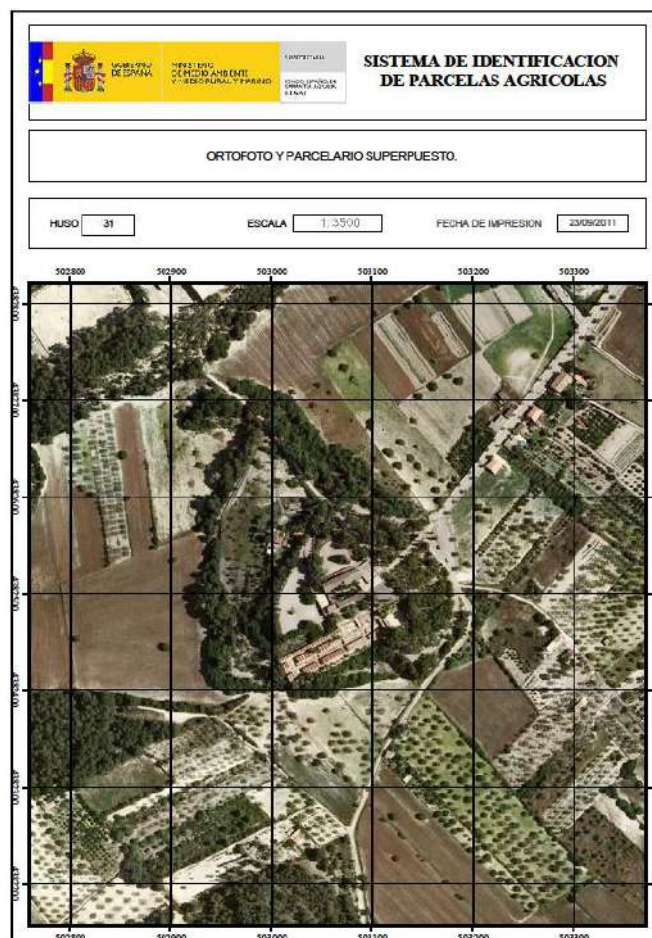
Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Absolutament viable. El terreny està exactament igual que quan hi enterraren els tres homes i no hi ha hagut cap intervenció posterior.

Desapareguts: 3 persones identificades.

Investigació.- Bartomeu Garí Salleras.

FOSSA COMUNA DEL CEMENTERI MUNICIPAL DE SANT JOAN

1) Dades de la persona responsable.

Bartomeu Garí Salleras-Lara Gelabert Batllori

Datació: novembre de 2011

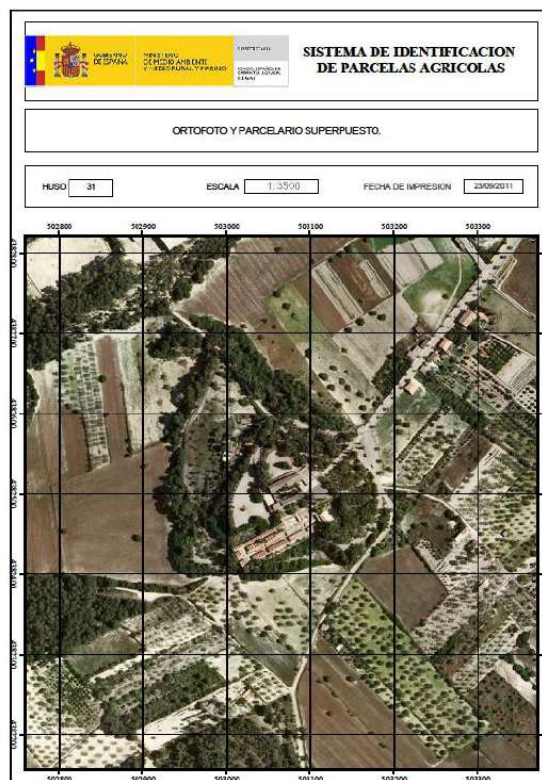
2) Dades de la fossa.

2.1) Localització:

2.1.1-Geogràfica

- Illa: Mallorca
- Municipi: Sant Joan
- Indret concret (topònim): Cementeri Municipal de Sant Joan

2.1.2-Cartogràfica

2.1.3-Propietat del terreny.- Sant Joan (abans conegut com a Sant Joan de Sineu) és una vila i municipi del centre de Mallorca, fundada l'any 1300. Confronta amb els termes municipals de Petra, Vilafranca de Bonany, Porreres, Montuïri, Lloret de Vistalegre i Sineu. Els terrenys del seu cementeri municipal són de propietat municipal i pertanyen a l'Ajuntament. El Consistori és el responsable del seu manteniment i gestió. Es troba situat a poc més d'un quilòmetre del nucli urbà, molt a prop del santuari de Nostra Senyora de la Consolació, conjunt arquitectònic i artístic del segle XIII edificat situat sobre un turó de 172 metres. S'hi accedeix per un camí empedrat que porta al santuari citat.

2.1.4-Documentació gràfica i fotogràfica per la ubicació i localització de la fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan.-

Fig. 2. Fotografia vista aèria actual del cementiri municipal de Sant Joan amb les diferents ampliacions. Localització de la fossa (quadrat morat). Font: IDEIB, SITIBSA, Govern de les Illes Balears, escala 1:1.000.

2.1.4.1) Proves documentals i testimonis orals

Fonts documentals i testimonials ens informen que a mitjan mes d'octubre de 1936, sis veïns del municipi de Maria de la Salut: Joan Gual Genovard –Puro-, Miquel Sampol Ribot –Mio-, Jaume Gual Mas, Jaume Bergas –Pastor-, Onofre Sureda –Llampí- i Miquel Carbonell Gelabert –Cuquet-, que fa uns anys va aportar un testimoni de primera mà, foren detinguts i tancats a la Casa de la Vila del poble. A les dues de la matinada els feren pujar a un cotxe i prengueren cap a Palma, quan varen esser a Puntiró, el cap de Falange va dir: “en matarem tres aquí i els altres un poc més avall, davallaren en Miquel Sampol –Mio-, en Joan Gual –Puro- i en Jaume Gual i els mataren sense cap mirament”²⁵². Era la nit del 15 al 16 d'octubre.

Els altres reus varen poder fugir, arrancant a córrer, però més tard foren detinguts i empresonats a Can Mir. Uns dies més tard dels fets, el 18 d'octubre, els cossos dels afusellats a Puntiró foren descoberts dins un pou de la finca de Son Fred del terme municipal de Sant Joan. De Son Fred, els traslladaren amb un carro a la Casa de la Vila de Sant Joan. Poc després, foren enterrats dins una fossa comuna del cementeri Municipal. És indubtable que són unes morts relacionades amb la repressió mallorquina de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

a) Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: secció Causes.

Segons la diligència practicada per la Guardia Civil de Montuïri el dia 19 d'octubre de 1936 sabem que tres cossos de persona ja cadàvers foren descoberts a l'interior d'un pou de la finca de Son Fred del terme municipal de Sant Joan²⁵³. La documentació (vegeu fig. 3) afirma que els cossos foren trobats a les 11'30 hores del mateix dia pel treballador de la possessió de Son Brondo, Rafel Ribas Company, de 18 anys, fadrí i natural de Sant Joan. Aquesta persona va avisar a la Guàrdia Civil que li va prendre declaració. Davant l'autoritat va dir que els cossos es trobaven “*en sentido vertical, con la cabeza hacia abajo y los pies apoyados en los orificios que forma la pared del pozo*”²⁵⁴.

Per la seva banda, l'autoritat judicial desplaçada al lloc de la troballa va determinar que “*han apreciado señales de sangre; como si aquellos (cadàvers) hubieren sido transportados en algún vehículo en el pozo de referencia, que mide unos tres metros de profundidad, dista de la indicada de la carretera indicada (de Lloret de Vista Alegre a Montuïri) unos siete metros, y no contenía agua*”²⁵⁵. Aquesta darrera declaració confirma l'assassinat a un lloc diferent - costes de Puntiró- d'on trobaren els tres cossos sense vida.

²⁵² Testimoni oral de Miquel Carbonell Gelabert (a) *Cuquet*, recollit a Damià QUETGLAS (2005). *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*. Inca: Llibres Lliures, núm. 2, pàg. 138-140.

²⁵³ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Causes, núm. 1.025, foli 10.

²⁵⁴ *Ibidem*, foli 10.

²⁵⁵ *Ibidem*, foli 10.

Finalment, el jutge va ordenar que es traguessin els cossos de la cavitat i fossin traslladats al depòsit municipal de Sant Joan, on els varen fer l'autòpsia. Hores després, foren enterrats a una fossa comuna al cementeri municipal de Sant Joan.

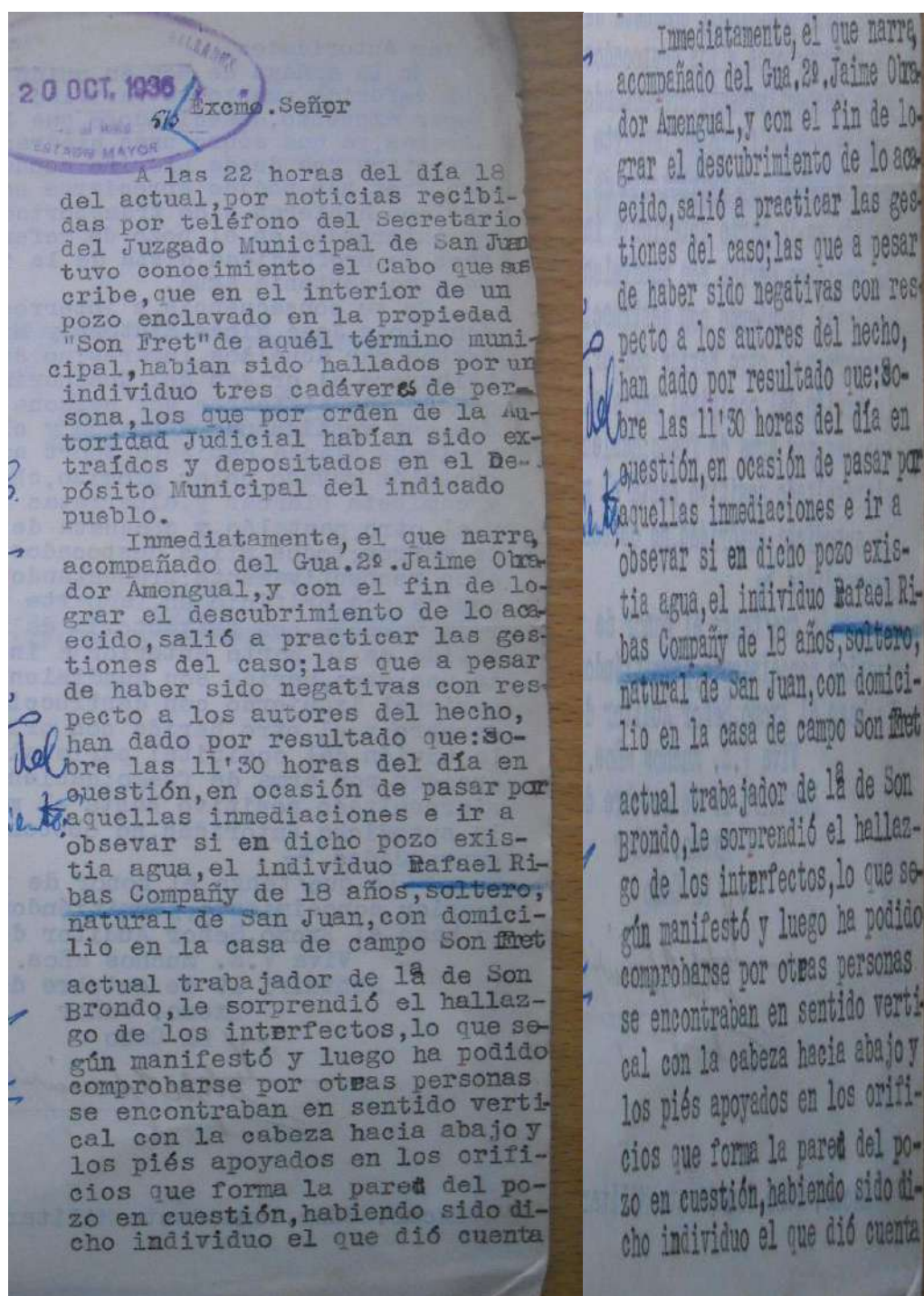

Fig. 3. Còpia de la diligència de dia 19 d'octubre de 1936 que ens informa de la troballa de tres cadàvers descoberts dins el pou de la finca de Son Fred. Font: Arxiu de l'Associació memòria de Mallorca, secció Causes

La fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan on foren inhumats els cadàvers de Miquel Salom Ribot, Joan Gual Genovard i Jaume Gual Mas es troba situada "en el sitio ya indicado en el cementerio de esta población en una fosa preparada de antemano en el cementerio viejo que dista de la pared del frente cinco metros y de la pared de la parte oeste doce metros"²⁵⁶. (vegeu fig. 4)

Certifico que el actuario que en
 este día y hora de las veinte y
 cuatro se ha dado sepultura a los
 tres cadáveres hallados en el sitio
 ya indicado; en el cementerio de esta
 población en una fosa preparada
 de antemano en el cementerio viejo
 que dista de la pared del frente cinco
 metros y de la pared de la parte oeste do-
 ce metros, fueron colocados en ella
 en vueltos con sus ropas, camiseta,
 calzoncillos, y cubiertos con tierra
 convenientemente apisonada, cuya
 operación practicó el enterrador
 Bartolomé Bonet Baura, siendo tes-
 tigos presenciales Miquel Gual Ri-
 bot, Miquel Juan Boig mayor de e-
 dad y de otra unidad, firmados
 de que doy fe. Miquel Gual

Miquel Gual

Fig. 4. Document que ens informa de la localització de la fossa comuna del cementeri Municipal de Sant Joan on foren enterrats els cossos de Miquel Salom Ribot, Joan Gual Genovard i Jaume Gual Mas. Font: Arxiu de l'Associació memòria de Mallorca, secció Causes

²⁵⁶ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Causes, núm. 1.025, foli 10.

b)Arxiu Municipal de Sant Joan (AMSJ)

b·1) Secció Registre Civil de defuncions

A la documentació de l'Arxiu Municipal de Sant Joan, secció Registre Civil hi trobam, en data dia 19 d'octubre de 1936, la inscripció de defunció de tres desconeguts. Cada acta aporta una descripció del cadàver de cada una de la víctimes, el lloc on foren trobats "*punto Son Fred*" i les circumstàncies de la seva mort: "*heridas recibidas por arma de fuego*", "*por un tiro en la cabeza*", "*un disparo en la cara*"²⁵⁷.

Segons consta, els seus cossos foren dipositats a una fossa comuna del cementeri Municipal de Sant Joan²⁵⁸. Mesos després, el 28 desembre foren identificats com Miquel Salom Ribot, Joan Gual Genovard i Jaume Gual Mas²⁵⁹. El mateix dia foren inscrits al registre de defuncions del municipi de Sant Joan²⁶⁰.

Les víctimes eren les següents persones:

Miquel Salom Ribot. El mes d'octubre de 1936 s'inscriu la defunció d'un desconegut que fou trobat mort, juntament ambdues persones, dins el pou de Son Fred del terme municipal de Sant Joan²⁶¹. El mes de desembre del mateix any, per ordre de l'Auditor de Guerra, s'inscriu una segona defunció amb el nom de Miquel Salom Ribot, natural d'Ariany. A l'expedient es certifica que va morir el 18 d'octubre de 1936. La causa de la mort: "*por un tiro en la cara*"²⁶². La documentació afegeix que el cadàver fou enterrat al cementeri Municipal de Sant Joan, però no especifica el lloc exacte.

Joan Gual Genovard. En el llibre de defuncions del Registre Civil de Sant Joan, dia 19 d'octubre de 1936, s'inscriu la defunció d'un desconegut que també fou trobat mort a l'interior del pou mencionat. En aquest document s'indica que va morir el 18 d'octubre de 1936 com a conseqüència de les ferides rebudes per arma de foc. Consta que fou enterrat en el cementiri de Sant Joan, però no es menciona el lloc²⁶³. A finals de desembre de 1936, s'identifica el cos de la víctima i es procedeix a la inscripció de Joan Gual Genovard, veí del municipi de Maria de la Salut.²⁶⁴

Jaume Gual Mas. Dia 19 d'octubre de 1936 es procedeix a la inscripció d'un desconegut que fou trobat mort dins el pou de Son Fred. La causa de la mort: "*por tiros recibidos en la cabeza*". Hores després el seu cos fou enterrat juntament ambdues persones més a una fossa del cementeri Municipal de Sant

²⁵⁷ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, folis 18, 19 i 20.

²⁵⁸ Els expedients de defunció foren realitzats pel jutge municipal Antoni Bauzà.

²⁵⁹ El cos de Miquel Salom Ribot fou identificat per la seva esposa Catalina Galmés Barceló; Joan Gual Genovard per Joana Anna Mestre, la seva esposa i les germanes Catalina i Margalida Gual identificaren el cos del seu germà Joan Gual Mas. Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Consells de Guerra del Tribunal Territorial Tercer Illes Balears, causa 1.025.

²⁶⁰ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, folis 27, 28 i 29.

²⁶¹ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, foli 17.

²⁶² *Ibidem*, foli 27.

²⁶³ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, foli 19.

²⁶⁴ *Ibidem*, foli 28.

Joan²⁶⁵. El mes de desembre s'inscriu una segona defunció amb el nom de Jaume Gual Mas, natural de Maria de la Salut²⁶⁶.

b-2) Secció Cementeris

Entre el fons documental de l'Arxiu Municipal de Sant Joan hi trobam informació relacionada amb el cementeri municipal de la localitat. La documentació està ubicada dins la de la secció Projectes, reformes i ampliacions del cementeri municipal. Aquesta documentació ens ajudarà a conèixer com era la configuració interior i exterior del recinte, en el moment en que es produïren els fets del mes d'octubre de 1936.

-Documentació seleccionada per a la localització de la fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan:

1)Projectes de reforma i ampliació del cementeri Municipal (1290-1965), capsa 141/5.

2)Projectes d'ampliació i reforma del cementeri municipal (1898, 1951, 1964 i 1965) , capsa 148/1 i 148/2.

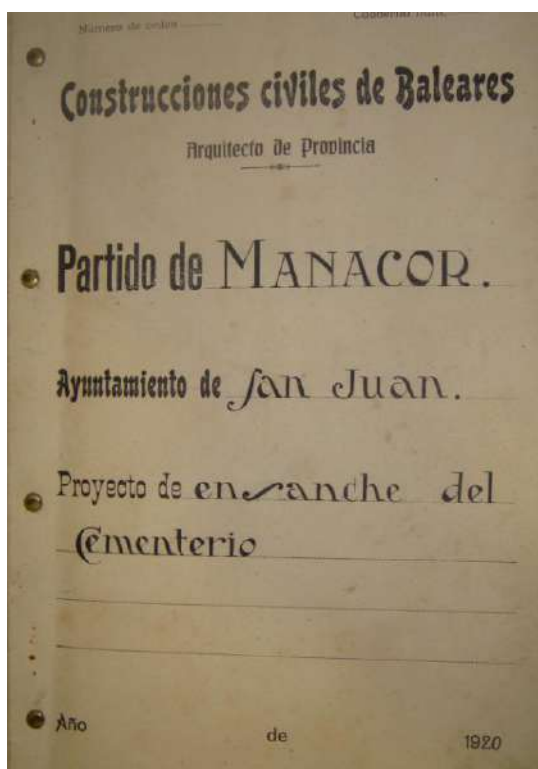

Fig. 5. Projecte ampliació del cementeri Municipal de Sant Joan (1920). Font: Projectes de reforma i ampliació del cementeri Municipal (1290-1965), capsa 141/5

²⁶⁵ AMSJ, Registre Civil de defuncions, tom XXVI, foli 20.

²⁶⁶ *Ibidem*, foli 29.

c)Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears
(www.ideib.cat)

Es tracta d'informació geogràfica necessària per a difondre i compartir la cartografia produïda i mantinguda en el Govern de les Illes Balears. Aquesta font informàtica ens ajuda a conèixer la cartografia aèria (vegeu fig. 6) i el plànol toponímic del cementeri municipal de Sant Joan (vegeu fig. 7).

Fig. 6. Fotografia aèria de la configuració actual del cementiri municipal de Sant Joan. Font: IDEIB, SITIBSA, Govern de les Illes Balears, escala 1:1.000.

Fig. 7. Plànol topogràfic i toponímic del cementeri municipal de Sant Joan (Escala: 1.000, 50 metres). Font: IDEIB. SITIBSA, Govern de les Illes Balears, escala 1:1.000

Com a exemple adjuntam una imatge que pertany a l'arxiu fotogràfic del vol americà de 1956 . Es tracta d'una eina molt útil pels arqueòlegs i investigadors per veure com era l'entorn paisatgístic rural i costaner de fa 50 anys. Les fotografies aèries són a escala 1:33.000 en blanc i negre dels diferents territoris de l'Estat espanyol. Cada fulla inclou 4 o 5 bandes de 10 a 12 fotografies.

La imatge que aportam (vegeu fig. 8) ens permetrà identificar una sèrie de detalls importants: antic recinte catòlic, ampliacions executades i zona on s'habilità la fossa comuna on foren enterrats els cadàvers de Miquel Sampol Ribot, Jaume Gual Mas i Joan Gual Genovard el mes d'octubre de 1936:

- Recinte morat: Santuari de Consolació
- Recinte groc: 1r recinte cementeri catòlic
- Recinte vermell: 2n recinte (primera ampliació)
- Recinte verd: darrera ampliació
- Quadre blau: localització fossa

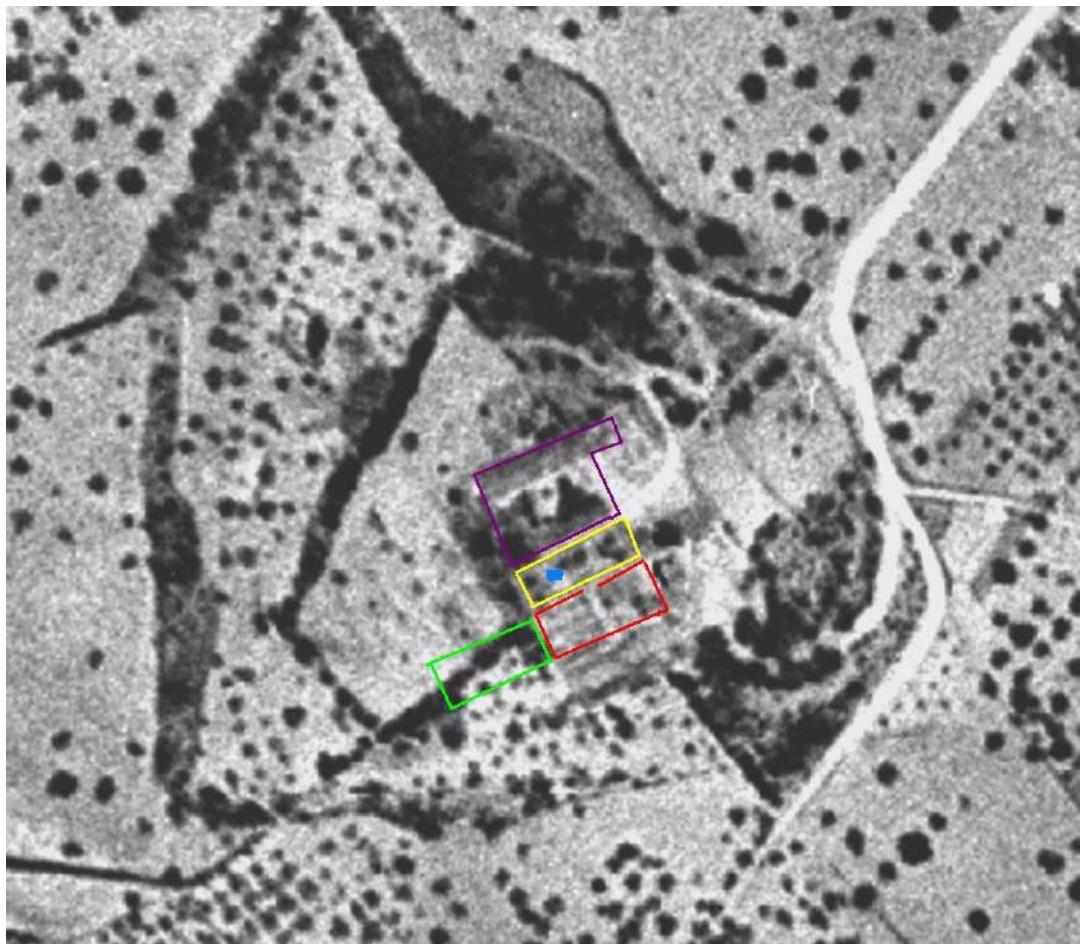

Fig. 8. Fotografia aèria del cementiri municipal de Sant Joan (1956-57). Espai marcat en blau correspon a la situació de la fossa comuna. Font: Arxiu fotogràfic vol americà (1956)

2.2) Tipus de fossa:

2.2.1-Existència d'una fossa en el cementeri municipal de Sant Joan.-

El diumenge 19 de juliol de 1936, els veïnats de Sant Joan estaven pendents de la ràdio, arribaven notícies contradictòries. Els regidors de la Comissió Gestora del Front Popular estaven intranquils i es concentraren al Centre Republicà²⁶⁷.

L'endemà dia 20 a les 17'30 hores, el caporal de la Guàrdia Civil de Montuïri, Pere Fullana Estrach va requerir al president de la Comissió Gestora, Sebastià Galmés Matas –*Putxer*- perquè li fes lliurament de la batlia. Dia 22, la nova autoritat va prendre possessió del càrrec. Fou nomenat nou batle de Sant Joan, Antoni Fiol –*Escolà*-²⁶⁸.

Dia 23 s'iniciaren les detencions dels republicans d'esquerra més representatius de la vila que foren tancats a la presó del Castell de Bellver a Palma. Aquell dia, foren detinguts, el batle-president de la gestora frontpopulista, Sebastià Galmés, els regidors Joan Petro Amengual i Joan Bauzà Gual, el metge Sebastià Soler Matas i el mestre d'obres Antoni Sastre²⁶⁹. En certa manera, la manca d'una caserna de la Guàrdia Civil propicià que el poble estàs per complet en mans dels falangistes locals comandants per Miquel Gual Bauçà –*Ribes*- .

Quan es produí el desembarcament de Bayo, una vintena d'homes de santjoaners foren tancats a la Casa de la Vila, que foren custodiats per falangistes locals, però finalment es salvaren d'una mort segura als cementeris de Manacor.

Dia 29 de novembre de 1936, fou assassinat Pere Font Miralles –*de Son Deixopte*- i després el penjaren. El sergent d'enginyers no professional Andreu Bauzà Ginard –*Cabrer*- fou afusellat el 14 de gener de 1938 al Fort d'Illetes, després de ser condemnat per un consell de guerra. El 5 de setembre de 1939 fou afusellat a l'hemicicle del Cementeri de Palma, Jaume Bauzà Pou. Aquestes tres persones foren les víctimes santjoaneres de la repressió feixista de la Guerra Civil a Sant Joan.

Però la maquinaria repressiva no es va aturar i també foren assassinades una sèrie de persones relacionades amb el municipi de Sant Joan. Eren el secretari de l'Ajuntament el tarragoní Rafel Gamero Ginata i el mestre d'escola, Josep Lliteres Massanet, natural de Son Servera²⁷⁰.

²⁶⁷ Arnau COMPANY MATES (1996). *Sant Joan, cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, pàg. 66-67.

²⁶⁸ *Ibidem*, pàg. 67-68.

²⁶⁹ Arnau COMPANY MATES (1990). “Les víctimes de la Guerra Civil”, revista MEL i SUCRE, Butlletí informatiu de l'Obra Cultural Balear a Sant Joan, núm. 120, pàg. 32.

²⁷⁰ *Ibidem*, pàg. 68.

Altres víctimes relacionades també amb el poble de Sant Joan foren tres veïnats de Maria de la Salut que foren trobats morts el 18 d'octubre de 1936, devers les vuit del vespre, dins un pou de Son Fred. Sembla que feixistes de Maria de la Salut els havien assassinats a les costes de Puntiró²⁷¹. No hi ha dubtes que la tràgica mort dels tres homes va trasbalsar els dies de guerra a Sant Joan.

De Son Fred, els traslladaren amb un carro a la Casa de la Vila de Sant Joan. Poc després els enterraren a una fossa comuna al cementeri municipal. El 28 de desembre foren identificats com Miquel Salom Ribot, Joan Gual Genovard i Jaume Gual Mas.

2·2·2-Motius: víctimes relacionades amb les tretes de les presons municipals en el transcurs de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939).

2·2·3-Datació: octubre de 1936.

2·3)Intervencions fetes entorn de la fossa.

2·3·1-El Cementiri Municipal de Sant Joan

Com ja hem esmentat, el cementeri municipal de Sant Joan és de propietat municipal, està estructurat en diferents zones d'inhumació que corresponen al cementeri catòlic obert a finals del segle XIX i les diferents ampliacions. La primera està situada a la part més alta del recinte i correspon a l'antic cementeri catòlic. La segona correspon a les ampliacions que s'ha fet successivament al llarg dels anys fins a l'actualitat. Entre una zona i l'altra hi ha un desnivell d'uns 6 metres aproximament.

A hores d'ara, el cementeri segueix obert i s'utilitza per la funció pel qual es va construir. L'accés al recinte roman obert al llarg de tot l'any, exceptuant les hores de nit. És important dir que el recinte i el seu entorn han sofert transformacions des de finals del segle XIX fins a l'actualitat.

Adjuntam un treball de compilació realitzat en base a la consulta dels plànols i projectes de reforma i ampliació del cementeri municipal corresponents als anys 1898, 1920, 1934, 1951, 1952, 1958 i 1964-65 per tal de verificar si algunes de les obres executades han pogut afectar/o no la zona on s'ubica la fossa/es comuna/es que es va utilitzar per inhumar els cadàvers de les tres persones que foren trobades dins el pou de Son Fred.

2·3·2-Tipus d'intervencions.

a)Antic cementeri catòlic

El recinte més antic de l'actual cementeri municipal de Sant Joan data de mitjan segle XIX (vegeu fig. 9), moment en què s'insta a l'Ajuntament de la localitat a abandonar el costum d'enterrar els difunts a les parròquies²⁷².

²⁷¹ Foren inscrits al Registre Civil de Sant Joan el 19 d'octubre de 1936.

²⁷² En virtut de la Reial Cèdula del 3 d'abril de 1787 dictada pel rei Carles III es mana abandonar aquesta pràctica. S'hi al·legaven mesures higièniques per a recolzar aquesta disposició.

Fig. 9. Imatges de l'estat actual del primer cementiri municipal de Sant Joan (1898). Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

Les primeres reformes projectades són de finals del segle XIX, temps en què el Consistori santjoaner va projectar les obres de tancament del recinte de l'antic cementeri catòlic (vegeu fig. 10). La intenció era evitar la profanació de tombes. Per aquest projecte, s'hi destinaren 190 pessetes que foren obtingudes d'una subvenció atorgada per la Diputació Provincial de les Balears en data 14 de desembre de 1898²⁷³. Al mateix temps, es va projectar una nova reforma que contemplava l'ampliació del recinte -nous espais d'inhumació- i la millora de les seves instal·lacions, ja que aquest tenia moltes deficiències, molt especialment quan plovia, per aquest motiu, es varen adquirir una sèrie de

²⁷³ AMSJ, Expedients de les obres de reforma i ampliació del Cementeri Municipal de Sant Joan (1899), capsa 148/1.

porcions de terra situades a la part esquerra de l'antic recinte catòlic (vegeu fig. 11).

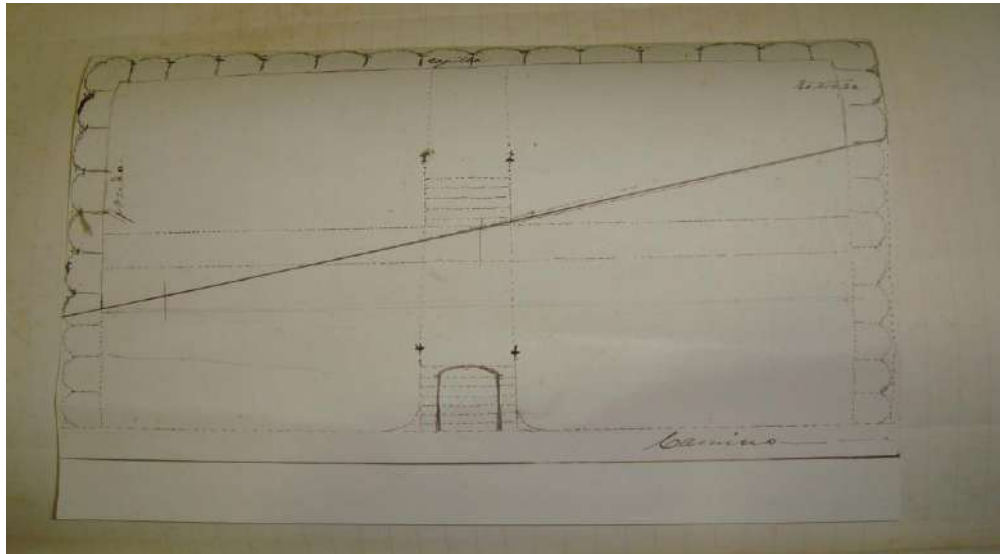

Fig. 10. Plànol del primer recinte del cementiri municipal de Sant Joan (1956-57). Font: Arxiu Municipal de Sant Joan (1898), caps 148/1

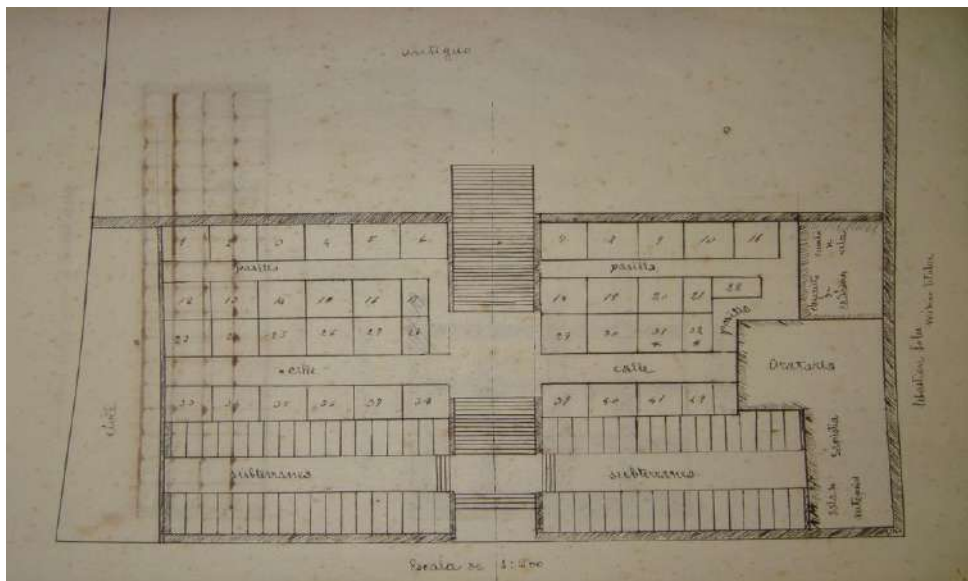

Fig. 11. Plànol projecte d'ampliació del cementiri municipal de Sant Joan (1898). Font: Arxiu Municipal de Sant Joan (1898), caps 148/1

El mes de novembre de 1898, el Consistori va acordar nomenar una comissió d'obres que estava presidida pel metge titular del municipi Sebastià Soler perquè estudiàs el projecte de reforma i ampliació que va proposar l'arquitecte Antoni Garau (vegeu fig. 11). A més de l'ampliació de la zona d'enterrament, el projecte preveia la construcció d'un edifici de serveis amb sala d'autòpsies, dipòsit de cadàvers, capella i sala de vetlla i l'obertura d'un recinte a la part posterior de la nova ampliació on s'ubicaria el cementeri civil.

Aquestes reformes no es van dur a terme fins anys després, moment en què es varen executar els projectes de millora i ampliació de 1920 i de 1934.

b)Projecte de millora i ampliació del cementeri municipal de Sant Joan (1920-1934)

El 2 de desembre de 1920, l'arquitecte de la Diputació Provincial Antoni Garau va signar la memòria descriptiva del nou projecte d'ampliació i millora del cementeri municipal de Sant Joan. És un projecte que s'inicià l'any 1898 i va finalitzar aproximadament l'any 1934.

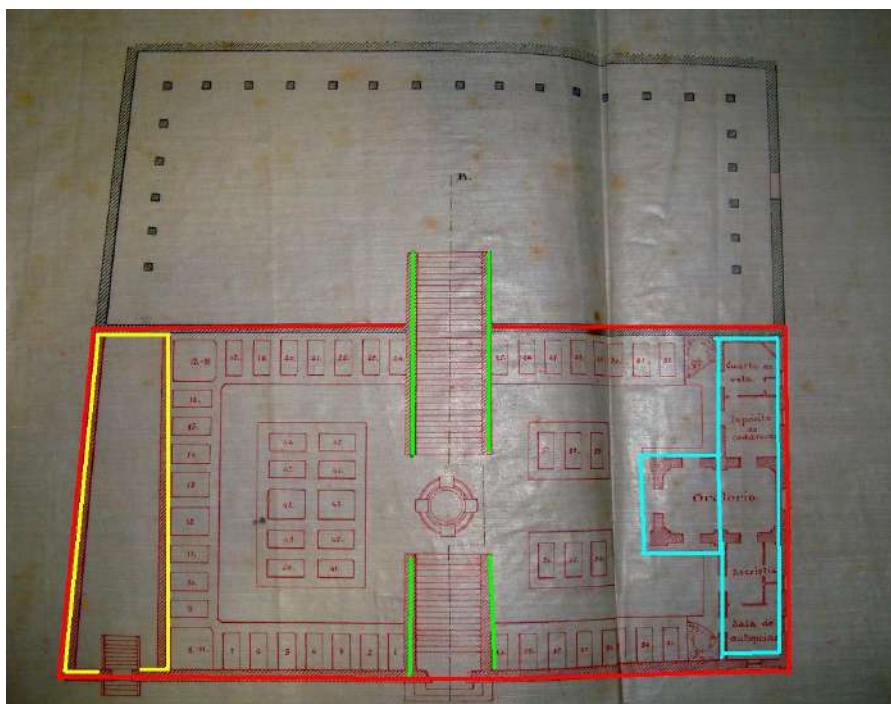

Fig.12. Plànol ampliació cementiri municipal de Sant Joan (1920). Font: Arxiu Municipal de Sant Joan (1898), capsa 141/5

Segons la documentació dels projectes de 1920 i 1934 sabem que el recinte més antic tenia forma trapezoïdal i una superfície d'uns 700 metres quadrats (vegeu fig. 12, part superior del plànol). Amb el nou projecte s'hi afegia una àrea de més de 800 metres quadrats, també de forma trapezoïdal de 20 per 43 metres (vegeu fig. 12, de color vermell). Dels terrenys del nou espai d'enterrament es destinaren uns 100 metres quadrats (20 per 5'20 metres) a cementeri civil (vegeu fig. 12, de color groc). Aquest tenia una entrada independent del cementeri catòlic i no es projectarien espais d'inhumació perquè segons els responsables del projecte no eren necessaris.

Pel que fa al nou espai d'inhumació del cementeri catòlic es projectaren 40 tombes subterrànies que es situarien en el segon nivell adossades a la paret de tancament del nou recinte²⁷⁴. També es projectaren 3 parets de nínxols

²⁷⁴ Hem de recordar que el primer nivell del cementeri coincideix amb el primer recinte catòlic.

exterior que estarien ubicats a la zona central del nou recinte. Els projectes de 1920 i 1934 també contemplaven l'obertura d'una nova entrada principal al recinte que es situaria a la part més baixa del nou cementeri, més concretament al centre de la paret lateral esquerra de l'actual entrada del recinte (vegeu fig. 13, de color vermell). A la part dreta, s'ubicaria el nou edifici de serveis (vegeu fig. 13 de color verd) que estaria situat a la cantonada de la nova ampliació i que constaria d'una sagristia, la sala d'autòpsies, una sala de vetlla amb una xemeneia i serveis sanitaris i el dipòsit de cadàvers, a més, el projecte establia la construcció d'una capella. Actualment aquesta construcció coincideix amb l'actual edifici de serveis que està situat a l'entrada principal del cementeri.

Finalment es construirien dues escales d'accés d'uns 4 metres d'amplada (vegeu fig. 13, 14 i 15). La intenció d'aquestes era solucionar el desnivell d'uns sis metres que hi havia entre el recinte antic i el nou espai projectat, a més l'arquitecte va projectar la construcció d'un espai escultòric en forma de creu que es situaria entre les dues escales d'accés, al centre de la nova ampliació. Les escales d'accés servien de connexió entre l'antic cementeri i la nova ampliació.

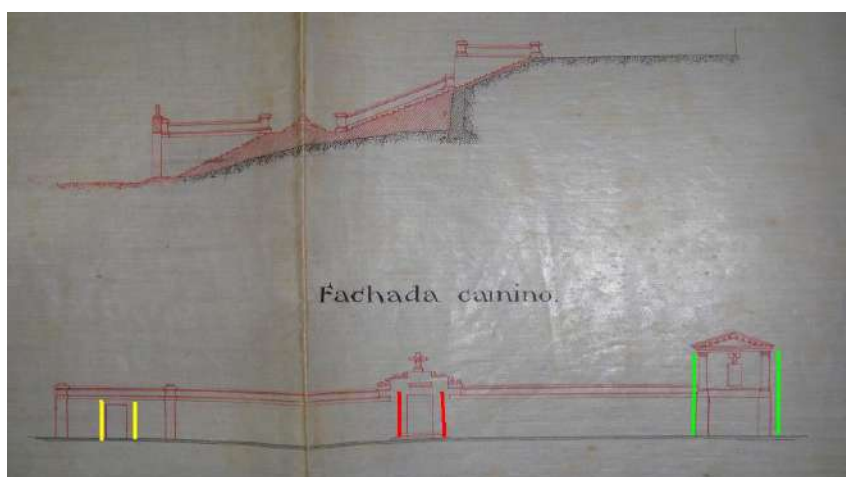

Fig.13. A la part superior del plànol podem observar el desnivell entre l'antic cementeri i la nova ampliació. A la part inferior, el plànol de la nova façana principal o del camí del cementeri Municipal de Santa Joan, on es pot veure les dues entrades projectades que corresponen al cementeri catòlic (color vermell) i al cementeri civil (color groc). En verd, planta edifici serveis. Font: Arxiu Municipal de Sant Joan (1898), caps 141/5

Les obres projectades entre 1920 i 1934 finalitzaren una anys abans de començar la Guerra Civil. Amb aquesta reforma (vegeu fig. 14) es va aconseguir tancar el nou recinte projectat (aprox. uns 800 metres quadrats) amb una zona que es destinaria a cementeri civil (vegeu fig. 14, de color groc). També es varen construir les dues escales d'accés que unien l'antic recinte amb el nou (vegeu fig. 15) i es va començar el nou edifici de serveis (vegeu fig. 14, color morat). També es va finalitzar la primera fase de construcció de les noves tombes subterrànies que corresponen a les situades al primer nivell just al costat de la paret que separa el primer recinte del segon (vegeu fig. 16).

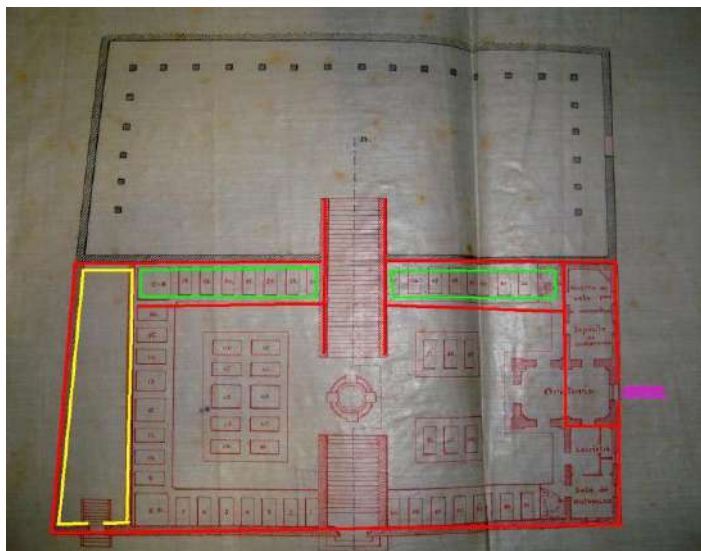

Fig.14. Plànol ampliació cementiri municipal de Sant Joan (1920). Font: Arxiu Municipal de Sant Joan (1898), capsa 141/5

Fig.15. Imatge de les escales que uneixen l'antic i la primera ampliació del cementeri municipal de Sant Joan. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

Fig. 16. Imatge dels nous espais d'enterrament situats al segon nivell del cementeri municipal de Sant Joan (1920-1934). Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

c)Projecte d'obres de millora i ampliació del cementiri municipal de Sant Joan (1951, 1952 i 1958)

El projecte de 1951 fou elaborat per l'arquitecte Climent Garau. L'obra contemplava una nova ampliació de la zona d'inhumacions (vegeu fig. 17, recinte color vermell), per aquest motiu l'Ajuntament va adquirir uns terrenys amb una superfície total d'uns 1.250 metres quadrats. També, es preveia la finalització de les obres del nou edifici de serveis (vegeu fig. 17, recinte color verd) que ja havien començat però que no estaven acabades. El nou projecte també contemplava una nova modificació de la zona d'ingrés al recinte (entrada principal) i la construcció d'una explanada per l'accés de persones i vehicles al recinte (vegeu fig. 17, recinte color blau)²⁷⁵.

²⁷⁵ AMSJ, *Proyecto de reforma y ampliación del cementerio municipal de San Juan (Memoria)*, capsa 148/2.

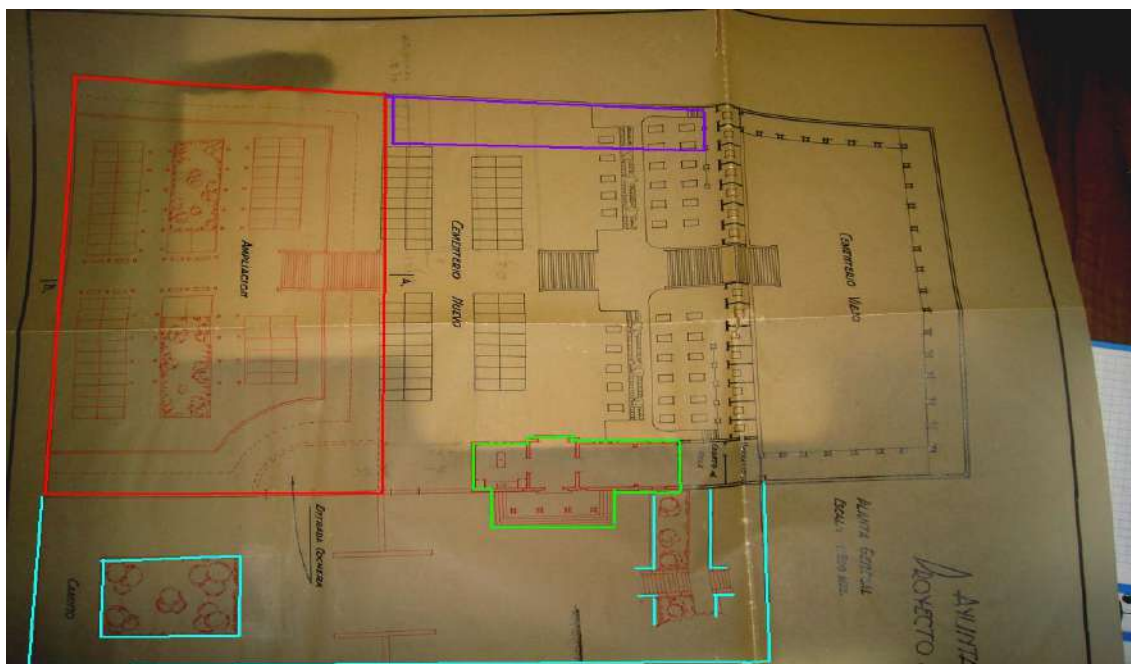

Fig.17. Projecte de millora i ampliació del cementeri municipal de Sant Joan (1951). Font: *Proyecto de reforma y ampliación del cementerio municipal de San Juan (Memoria)*, caps 148/2

Un aspecte molt important d'aquest projecte és que desapareix l'antiga zona destinada a cementeri civil (vegeu fig. 17, recinte color morat). A l'espai es projectaren noves tombes d'enterrament.

A la memòria descriptiva del projecte de reforma i ampliació de 1958 signat per l'arquitecte Antoni Riera Jaume s'estableix un nou emplaçament del cementeri civil: *"en la planta inferior se ha ubicado una cochera con entrada independiente y un pequeño recinto destinado a cementerio civil"*²⁷⁶.

Finalment hem d'afegir que amb la reforma de 1951 es va canviar la configuració de l'espai destinat a parets de nínxols projectada amb les reformes de l'any 1920 i 1934. En el seu lloc es construïren 4 blocs de nínxols exteriors, aspecte que té avui en dia (vegeu fig. 17, zona central plànol). Aquesta darrera modificació està establerta als projectes de millora i ampliació del cementeri corresponents als anys 1952 i 1958.

²⁷⁶ AMSJ, *Proyecto de reforma y ampliación del cementerio municipal de San Juan de 1958 (Memoria)*, caps 148/2.

d)Altres projectes d'ampliació i reforma del cementeri municipal de Sant Joan

El 1964, l'Ajuntament de Sant Joan va projectar una nova reforma i ampliació del cementeri municipal. Les obres s'havien d'executar en dues fases i eren una continuïtat de les projectades anys abans.

La primera fase preveia la construcció d'una cotxera destinada al vehicle mortuori i el tancament de la nova zona destinada a cementeri civil (vegeu fig. 18 de color verd). Aquestes construccions s'havien de situar a la part inferior del lateral esquerre de la façana principal del cementeri..

A més, el projecte contemplava una nova millora de les dependències de l'edifici de serveis ubicat a l'entrada principal del recinte, on s'hi construiria un nou *hall* d'entrada, una sala d'autòpsies i una sala d'espera.

També, s'havien de millorar les zones d'accés tant exteriors com interiors del recinte, a més de la reparació de les cobertes de les parets de nínxols i la pavimentació del segon recinte. El pressupost total del projecte fou d'unes 585.000 pessetes.

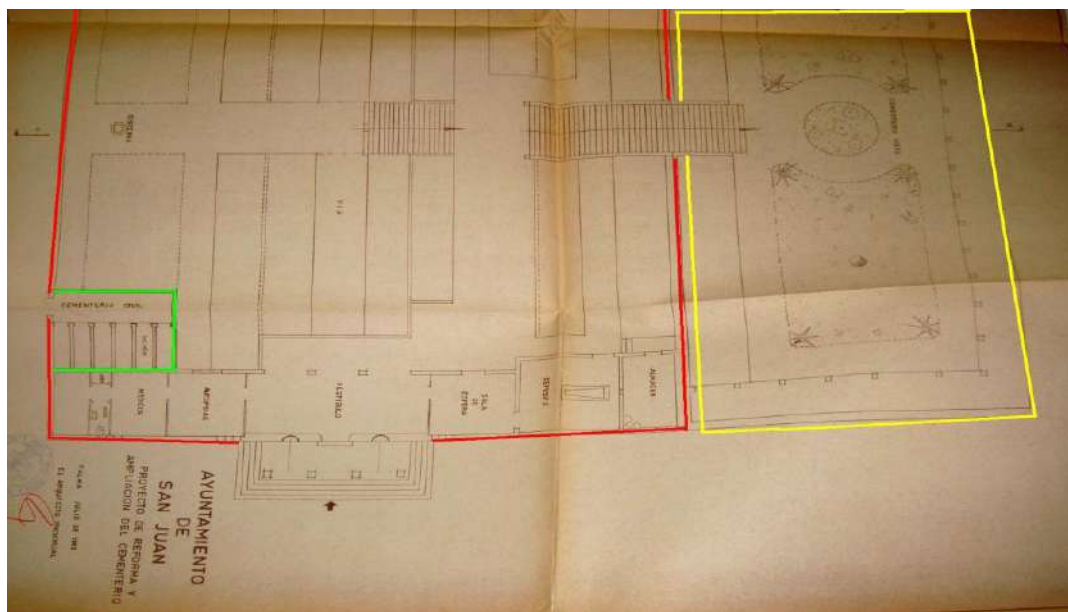

Fig. 18. Plànol del projecte d'ampliació de 1964-65. Quadre groc: antic cementeri catòlic. Quadre vermell: ampliació (1920-1934). Quadre verd: nova ubicació del cementeri civil.

Fig. 19. Façana principal i edifici de serveis del cementeri Municipal de Sant Joan. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

La segona fase de les obres contemplava una nova ampliació del recinte del cementeri municipal (vegeu fig. 20, zona color verd) que es destinaria a una nova àrea d'inhumacions. La nova àrea s'ubicaria a la part posterior del segon primer recinte, on començava l'espai destinat a l'antic cementeri civil (vegeu fig. 20, recinte color blau). A la zona es varen construir 93 capelles mortuòries i unes zones enjardinades (vegeu fig. 21).

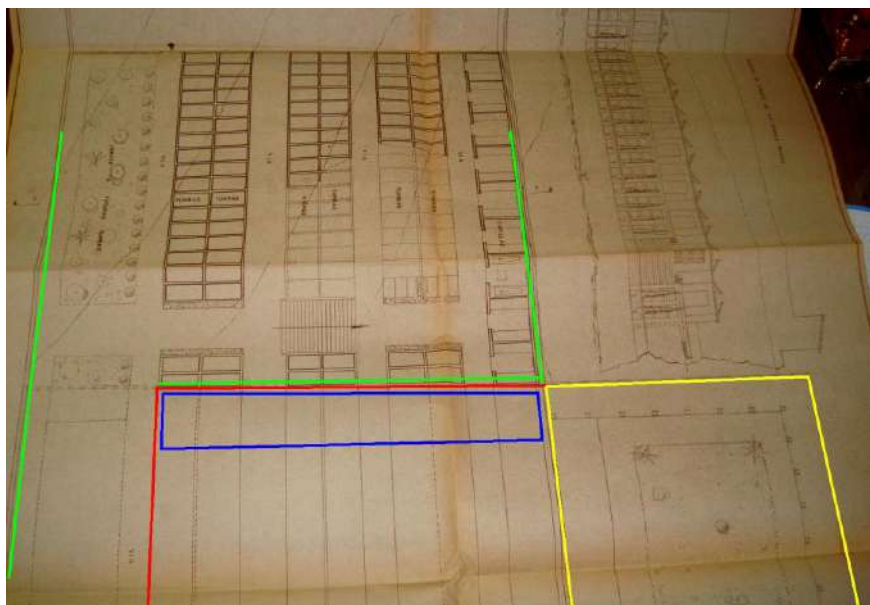

Fig. 20. Plànol del projecte d'ampliació de 1964-65. Quadre groc: antic cementeri catòlic. Quadre vermell: ampliació (1920-1934), Quadre blau: ubicació del cementeri civil.

Fig. 21. Capelles mortuòries de l'ampliació de 1964-65

També es va projectar un espai conformat per una paret de nínxols que són propietat de l'Ajuntament de Sant Joan (vegeu fig. 21), on s'havia de situar el nou recinte civil que va desaparèixer durant la dècada dels anys 70-80.

Fig. 21. Zona on s'havia d'ubicar el nou recinte civil del cementeri Municipal de Sant Joan. Font: Arxiu Bartomeu Garí Salleras

2.4) Lloc seleccionat com a ubicació més probable de la fossa o una de les fosses:

Amb la documentació del Registre Civil de Sant Joan podem datar i documentar de manera clara i diàfana, l'assassinat i enterrament de tres persones veïnes del municipi de Maria de la Salut. Eren Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovard. Tot ens fa pensar aquestes persones foren inhumades el mes d'octubre de 1936 dins el recinte del cementeri municipal de Sant Joan.

Sobre el lloc exacte on està situada la fossa comuna, la documentació de la causa 1.025 diu: *“se ha dado sepultura a los tres cadáveres encontrados en el sitio ya indicado en el cementerio de esta localidad en una fosa ya preparada en el cementerio viejo que dista de la pared del frente cinco metros y de la pared de la parte oeste doce metros”*²⁷⁷.

A partir d'aquestes dues fonts d'informació establin l'hipòtesi per a la localització i ubicació més probable de la fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan:

1a) Els cossos de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovard foren enterrats al primer recinte del cementeri, així com mana la documentació de la causa 1.025: *“en una fosa ya preparada en el cementerio viejo”*. Aquest recinte es troba situat a la part més alta del recinte just al costat del Santuari de Consolació.

2a) La ubicació de la fossa seria: *“dista de la pared del frente cinco metros y de la pared de la parte oeste doce metros”* (vegeu fig. 23). Aquest espai coincidiria amb el de la segona zona enjardinada, tal com marcem a la imatge.

Fig. 24. Ubicació de la fossa comuna (zona enjardinada)

²⁷⁷ Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca, secció Causes, núm. 1.025, foli 10.

2·5)Viabilitat d'exhumació dels cossos

A partir de la investigació realitzada establim les següents hipòtesis per a la viabilitat de l'exhumació dels cossos de Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovart:

a)Amb tota probabilitat, els cossos de les tres víctimes estan dipositades dins el primer recinte del cementiri antic de Sant Joan, en una zona que no tenia ni té tombes sinó que era i és un tros de terra verge enjardinada. Aquest fou l'indret on es va excavar la fossa comuna per enterrar els tres cadàvers.

b)És molt probable que no s'hagi fet cap tipus d'intervenció a la zona d'inhumació que hem presentat com a possible ubicació de la fossa comuna, això no vol dir que els continguts de la fossa no s'hagin trastocat.

c)Els diferents projectes de millora i ampliació del cementeri municipal de la localitat no han trastocat l'espai físic proposat com a fossa comuna. Les modificacions fetes del recinte des de l'any 1920 -moment en que s'inicia la primera ampliació del cementeri- fins a l'actualitat no han afectat de cap manera a l'àrea destinada a fossa comuna.

d) Per tant afirmam que l'exhumació de les restes de les tres persones abans mencionades no és gens problemàtica i molt viable.

3) Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa comuna del cementeri municipal de Sant Joan.

3.2) Nombre de víctimes i grau de certesa.

El nombre de víctimes de la fossa comuna del cementeri Municipal de Sant Joan són Jaume Gual Mas, Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovard

3.3) Determinar desconeguts i coneguts.

Totes les víctimes de la fossa del cementeri municipal de Sant Joan són conegudes. Jaume Gual Mas i Joan Gual Genovard eren naturals del municipi de Maria de la Salut i Miquel Salom Ribot era d'Ariany i veí de Maria de la Salut

3.4) Fitxa personal de les víctimes.

3.4.1) Dades de les víctimes.

Jaume GUAL MAS²⁷⁸. Nascut a Maria de la Salut el 1896. Fill de Miquel Gual i Antònia Mas. Era fadrí i llaurador de professió, també va exercir d'escrivà i cobrador municipal. Era Secretari d'Esquerra Republicana de Maria. Dia 14 d'octubre de 1936 fou detingut juntament amb Miquel Salom Ribot i Joan Gual Genovard. L'afusellaren dos dies més tard, el 15 d'octubre, a les costes de Puntiró.

Miquel SALOM RIBOT (a) en Mio. Nascut a Ariany el 1894. Era fill de Miquel Salom i Margalida Ribot. Estava casat amb Catalina Galmés Capellà i vivia a Maria de la Salut. Estava afiliat a la UGT i treballava al camp. Fou detingut el vespre de dia 14 d'octubre de 1936 i fou retingut al local de Falange a Maria, juntament amb cinc mariandos més. Tres d'ells, Jaume Carbonell, Jaume Bergas i Onofre Sureda, aconseguiren salvar-se. Miquel Salom, Jaume Gual i Joan Gual moriren a les Costes de Puntiró

Joan GUAL GENOVARD (a) Puro. Nascut a Maria de la Salut el 1901. Fill de Miquel Gual i Maria Genovard. Era casat amb Joana Aina Mestre Font. Feia de llaurador. Pertenyia a Esquerra Republicana i a la UGT. Fou afusellat a les costes de Puntiró, juntament amb Miquel Salom i Jaume Gual la nit del 15 al 16 d'octubre de 1936.

²⁷⁸ El recull biogràfic pertany ha estat recollit a la publicació Arnau COMPANY MATES (1996). *Sant Joan, cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear, pag. 120-121.

4)Entitat que proporciona informació sobre la fossa.

Memòria de Mallorca. Associació constituïda a Palma a l'ampar de l'article 22 de la Constitució, que ha de regular les seves activitats d'acord amb la Llei 1/2002, del 22 de març, i els seus estatuts.

5)Fonts d'informació:

5.1)Arxius

-Arxiu Municipal de Maria de la Salut (AMMS): *Llibres Registre de naixements*.

-Arxiu Municipal de Sant Joan (AMSJ): *Llibres Registre de defuncions, tom XXVI, folis 18, 19, 20, 27, 28 i 2*.

-*Projectes de reforma i ampliació del cementeri Municipal (1290-1965), capsa 141/5.*

-*Projectes d'ampliació i reforma del cementeri municipal (1898, 1951, 1964 i 1965) , capsa 148/1 i 148/2.*

-Arxiu de l'Associació Memòria de Mallorca: *Secció Causes del Tribunal Territorial Tercer Illes Balears, causa núm. 1.025.*

-Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears (IBEIB): *Fotografies aèria vol americà (1965-57).*

-Sistema d'identificació de Parcel·les Agrícoles (SIGPAC). *Ministerio de Medio Ambiente y medio Rural. Gobierno de España.*

5.2)Testimonis orals.

Testimoni oral de Miquel Carbonell Gelabert (a) *Cuquet*, recollit a Damià QUETGLAS (2005). *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*. Inca: Llibres Lliures, núm. 2, pàg. 138-140

5.3)Bibliografia.

AD. (1986).*Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1986)*, suplement del diari *Baleares*.

Llorenç CAPELLÀ FORNÉS (1989). *Diccionari Vermell*, Palma: Editorial Moll.

Arnau COMPANY MATES (1990). "Les víctimes de la Guerra Civil", revista MEL i SUCRE, Butlletí informatiu de l'Obra Cultural Balear a Sant Joan, núm. 120, pàg. 29-33.

-(1996). *Sant Joan, cacics i repressors*. Palma: Documenta Balear.

Bartomeu GARÍ SALLERAS (2005). "Noves aportacions sobre els desconeguts i desapareguts del Pla de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1939)", *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals de Porreres*, Porreres, 125-145.

Carmen MARTÍNEZ, Pau MATEU i Julio ONCALA (1992). *Inventari provisional de l'Arxiu Municipal de Sant Joan*, Palma: Consell de Mallorca.

Damià QUETGLAS (1986). "Maria de la Salut, cacic i caremel·lers", *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 1 (5 de gener de 1986).

- "Sant Joan, sota sotana", *Memòria Civil, Mallorca en Guerra (1936-1939)*, suplement del diari *Baleares*, núm. 31 (3 d'agost de 1986).

-(2005). *Aproximació al que passa amb la República, poble a poble*, Inca: Llibres Lliures, núm. 2.

Alfonso de ZAYAS Y BOBADILLA (1955). *Historia de la Vieja Guardia de Baleares*. Palma: Impremta Sáez.

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SELVA.

Municipi: Selva

Indret: Cementiri municipal Selva, s'hi accedeix per un desviament de la carretera que va de Selva a Caimari.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Viable.

Desapareguts: Dues persones identificades. És possible que n'hi hagi més.

Investigació: Arnau Matas Morell.

FOSSA COMUNA DE SELVA

Municipi: Selva

Indret: Cementiri municipal Selva, s'hi accedeix per un desviament de la carretera que va de Selva a Caimari.

Fossa: Una fossa amb civils

Tipologia: Una fossa amb civils, formada per dos clots diferents.

Desapareguts: Dues persones identificades. És possible que n'hi hagi més.

Investigació: Arnau Matas Morell. Estiu i tardor de 2011.

Entrada principal del cementiri actual.

Introducció

El municipi de Selva presenta un conjunt d'aspectes peculiars que fan més complexa la tasca de cercar i localitzar les víctimes de la repressió. Això és així, en part, pel fet que es tracta d'un municipi format per cinc nuclis de població: Selva, Caimari, Moscarí, Biniamar i Binibona. Pel que fa la repressió, a Selva ben aviat es produïren les primeres detencions, com les del batle Nicolau Salvà el 19 de juliol (Santana, 1998: 74). Com és tònica general a tota Mallorca, la repressió va tenir una vessant "incontrolada", realitzada amb la permissivitat de les autoritats franquistes, i una altra "controlada", que es realitzà mitjançant consells de guerra als acusats. Al municipi de Selva varen

esser víctimes d'aquesta repressió un mínim de set homes, tres de Caimari, tres de Selva i un de Biniamar (Santana, 1998: 81).

La majoria d'aquestes víctimes foren assassinades lluny de Selva (algunes probablement a Porreres, altres a Ciutat), de manera que les que segueixen desaparegudes és probable que estiguin en fosses d'altres municipis.

Per la documentació trobada queda clar que existeix una fossa a Selva on s'hi troben els cossos de dues persones que sembla que vivien a Campanet i a Inca, respectivament. La fossa es troba al Cementiri Vell del municipi, just a la vora de l'entrada antiga. Allà hi ha enterrades al manco dues persones: Pedro Morro Payeras, de Campanet, i José Luis Santo Toribio del Castillo, d'Inca.

Dades de la fossa

Localització

La fossa es troba situada al cementiri municipal de Selva, més concretament a la zona antiga, que correspon al Cementiri Vell de Selva. S'ha de dir que en realitat en el municipi (que inclou els nuclis urbans de Selva, Caimari, Moscarí i Biniamar) hi ha tres cementiris: el cementiri de Selva-Caimari (compartit), el de Moscarí i el parroquial de Biniamar. El cementiri on es troba la fossa (el de Selva-Caimari) és de titularitat municipal.

*Fotografia aèria de l'any 1956.*²⁷⁹

²⁷⁹ Ortofoto 1956. Dret de propietat intel·lectual de la Fotografia aèria: Ministerio de defensa. Dret de propietat intel·lectual de la Ortofoto, Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears. Resolució 50cm. Data vol: 1956. Data publicació: 11-02-2010.

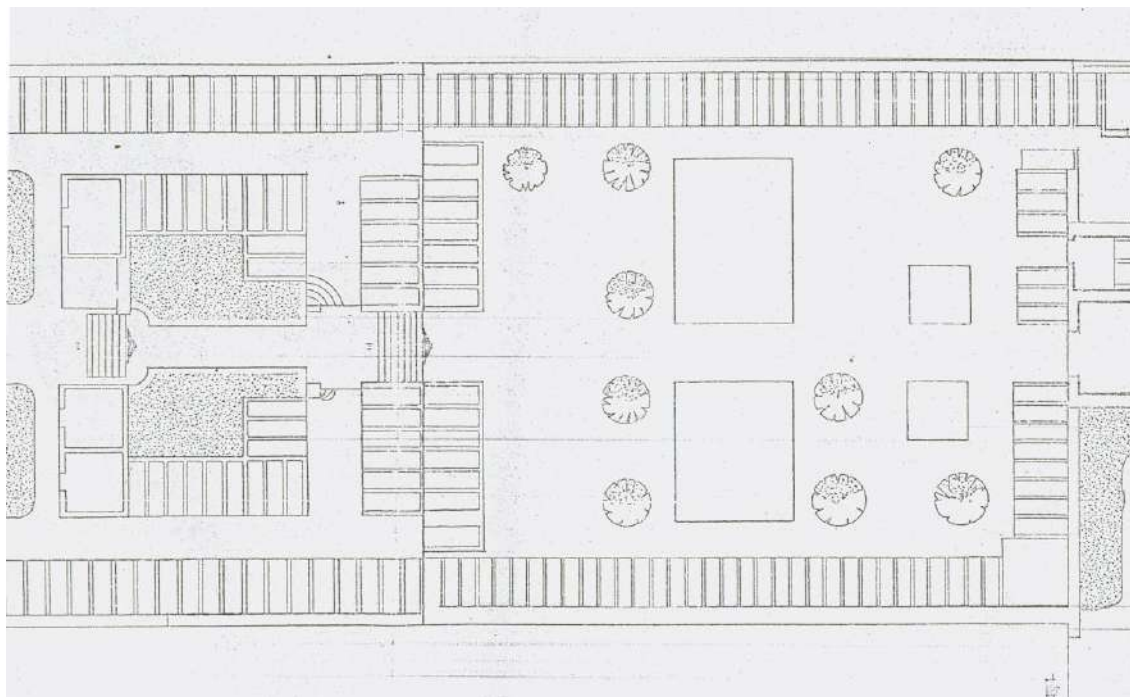
Vista aèria actual del cementiri (Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears).

El cementiri municipal (antigament conegut com Cementiri Rural de Selva) fou construït entre els anys 1820 i 1825. Era el moment en què les reformes liberals del govern afectaven la sanitat pública i, al·legant motius d'insalubritat, exigiren el tancament dels cementiris situats dins les esglésies i els nuclis de població (Ordinas, 1998). Aquest cementiri ha viscut successives ampliacions que han anat envoltant la part més antiga, que hom avui coneix com el Cementiri Vell. Per trobar la localització concreta de la fossa només cal seguir el passadís central del cementiri, que condueix a la capella. Uns metres abans d'arribar a la capella, a mà esquerra, just a l'alçada d'on hi havia la paret i l'entrada de l'antic cementiri, hi trobam el lloc on hipotèticament hi ha la fossa.

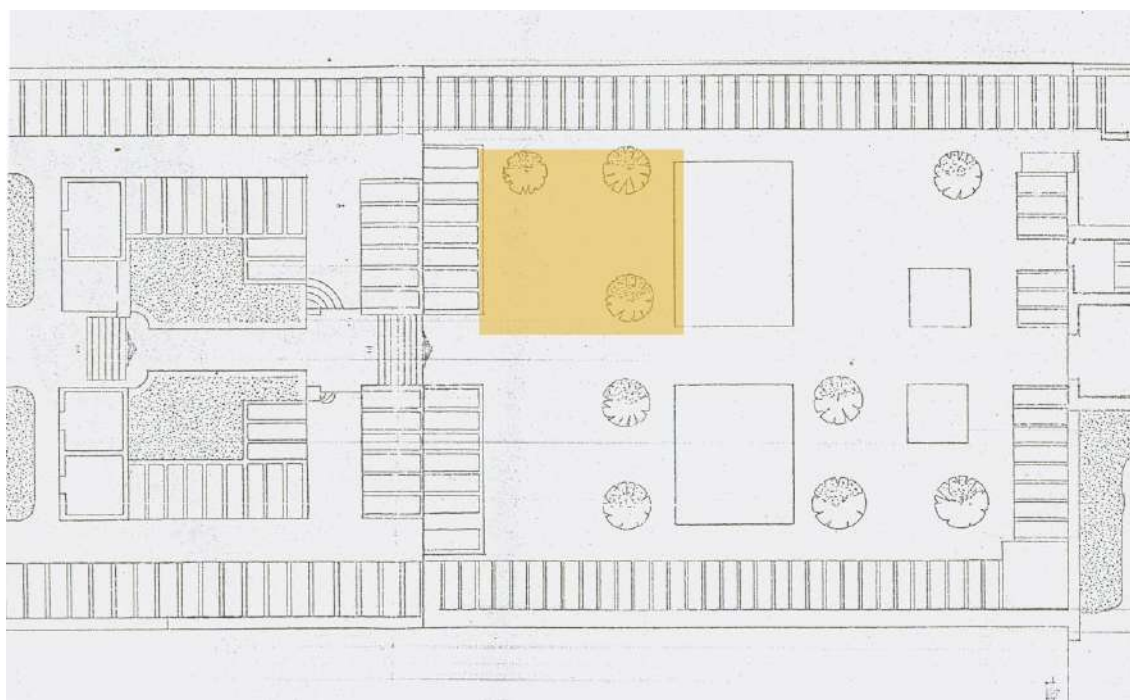

Segons les indicacions detallades que s'han trobat al Registre Civil de Selva de l'any 1936 (tom 26) podem saber que a la fossa hi ha, al manco, dues persones enterrades: Pedro Morro Payeras i José Luis Santo Toribio del Castillo. Aquestes indicacions expliquen amb tot detall que Pedro es troba enterrat a *“un palmo de la sepultura de Ca S'Hereu de Caimari y a tres palmos del camino central del cementerio viejo, cuyas dimensiones de la fosa son: siete palmos de profundidad, nueve de largo y tres de ancho”* (Registre Civil, 26: 38). Pel que fa José Luis Santo Toribio, trobam una ubicació igualment detallada: *“Se encuentra enterrado a cuatro metros de la sepultura de Ca S'Hereu de Caimari y a un metro del camino, cuyas dimensiones de la fosa son: siete palmos de profundidad, nueve de largo y 9 de ancho”* (Registre Civil, 26: 29). A més, la pàgina del registre de José Luis adjunta també la nota del jutge demanant la inscripció de la defunció.

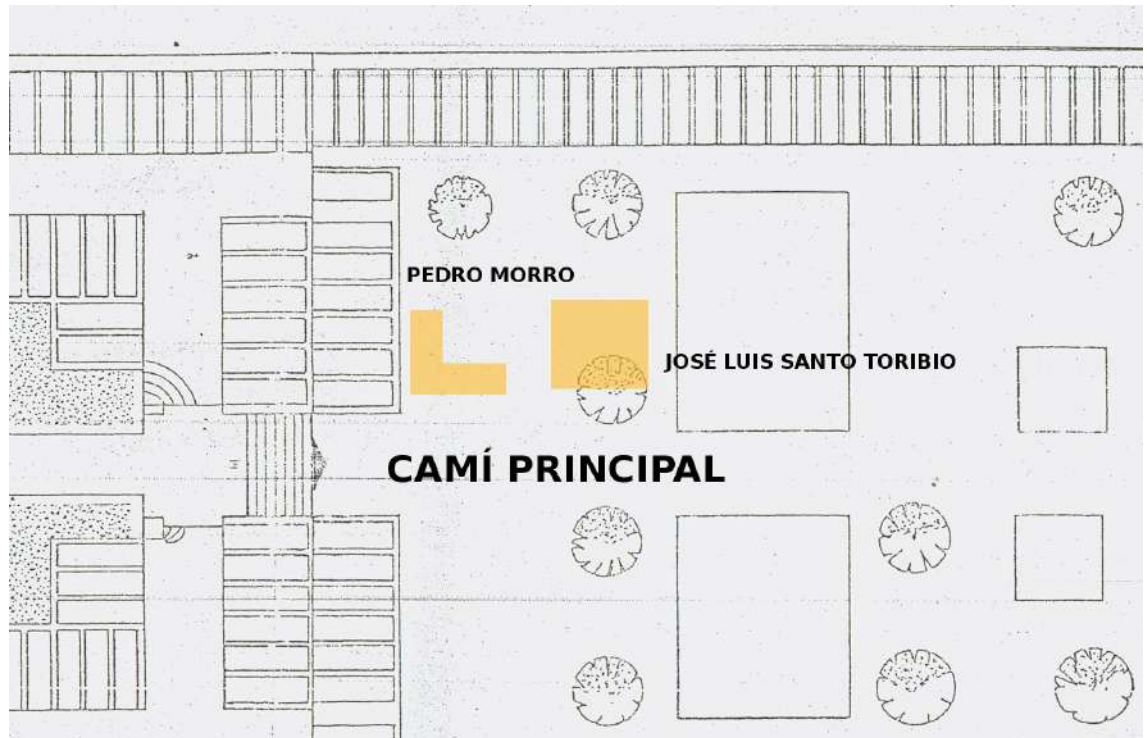
Aquestes anotacions en el Registre Civil ens indiquen al manco dues coses. La primera, que estrictament hem de parlar de l'existència de dues fosses (o dos clots) al cementiri. Tot i això, per mor de la proximitat espacial i temporal d'ambdues, ens seguirem referint a elles genèricament com “la fossa de Selva”. Una segona cosa és que les detallades anotacions del registre civil ja ens permeten aventurar algunes hipòtesis sobre la localització exacta de la fossa.

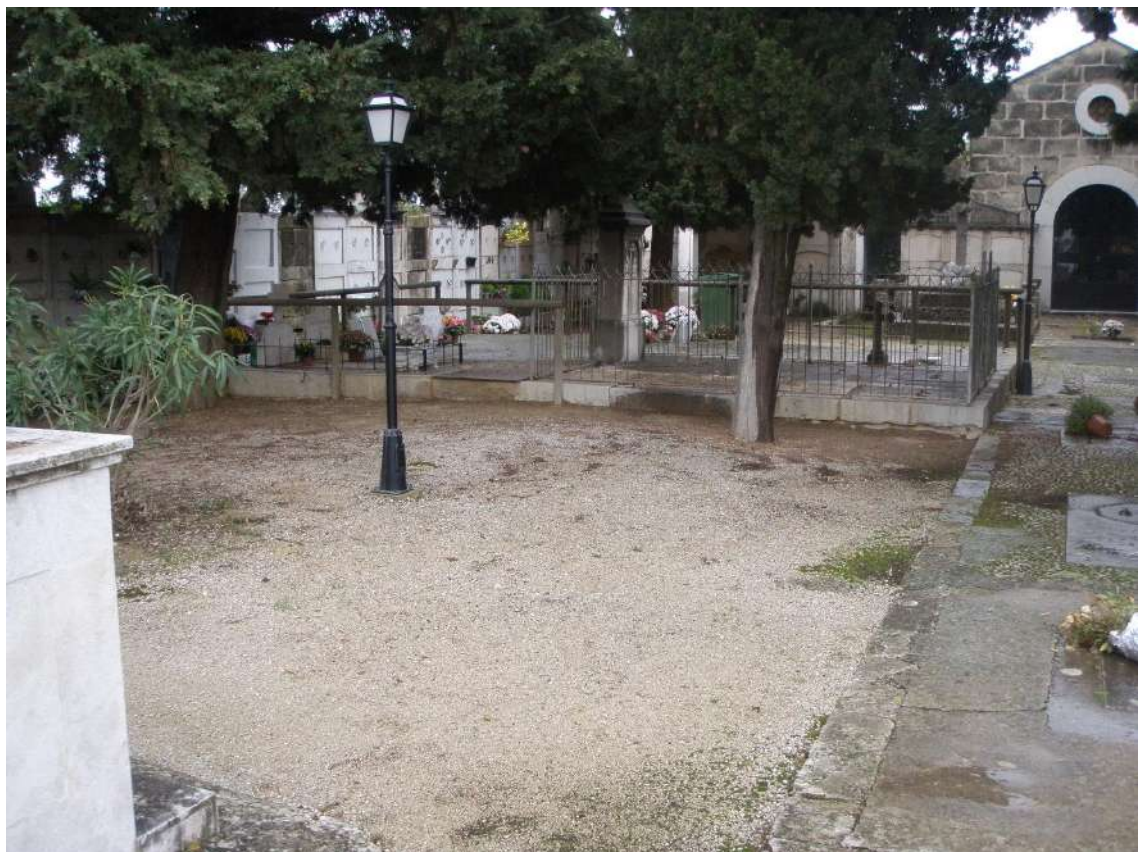
Plànol del cementiri.

Hipòtesi sobre la ubicació de la fossa.

A partir de les dades i de les aportacions d'alguns testimonis orals podem establir una hipòtesi provisional per ubicar els dos clots amb exactitud. Aquests es trobarien a l'esplanada esquerra del camí principal dins del Cementiri Vell. Per les indicacions, és probable (però no confirmat) que la fossa on es troba una de les víctimes estigui a l'esquerra del camí central, ben aferrada a la primera filera de nínxols. Com que és de forma rectangular, la seva orientació podria ser o bé perpendicular al camí central o bé en paral·lel. El cas de la segona víctima ofereix manco dubtes ja que és quadrada. Així doncs, quedaria ubicada també a l'esquerra del camí central.

Tipus de fossa

La fossa, com queda palès al Registre Civil, són dos clots d'uns set pams de profunditat. Es desconeix si hi ha més persones enterrades en aquests clots, ja sigui de manera simultània o en períodes anteriors o posteriors. Per la descripció que apareix en el document també queda força clar que les dues persones foren enterrades amb molt poca diferència de temps. Les defuncions estan registrades els dies 27 i 30 d'agost de 1936, respectivament. També sembla clar que els clots foren cavats específicament per enterra-hi aquestes dues persones. Tanmateix, i sempre segons la descripció del Registre Civil, un dels clots és rectangular (9 x 3 pams) , l'altre és quadrat (9 x 9 pams). Això podria indicar que el segon dels clots allotja més d'un cos. D'aquesta manera és possible plantejar la hipòtesi que en el clot on hi ha el cos de José Luis també hi hagi enterrat el cos d'una o dues persones més. Val a dir que al Registre Civil no hi ha cap altra explicació detallada que faci referència a aquesta possibilitat.

Intervencions fetes entorn de la fossa

A continuació resumim les principals modificacions del Cementiri durant el segle XX fins l'actualitat:

a) Projectes de remodelació dels anys 1930

La reforma del cementiri fou una de les obres que emprengué el primer consistori republicà a partir de l'any 1931. Concretament es construí un dipòsit de cadàvers i un lloc per vetllar (Santana, 1998: 29). Existeixen documents del projecte de remodelació del cementiri de l'any 1932 que fou lleugerament modificat el 1934. Ambdós projectes estan signats per l'arquitecte provincial José Alomar (AMS, 817).

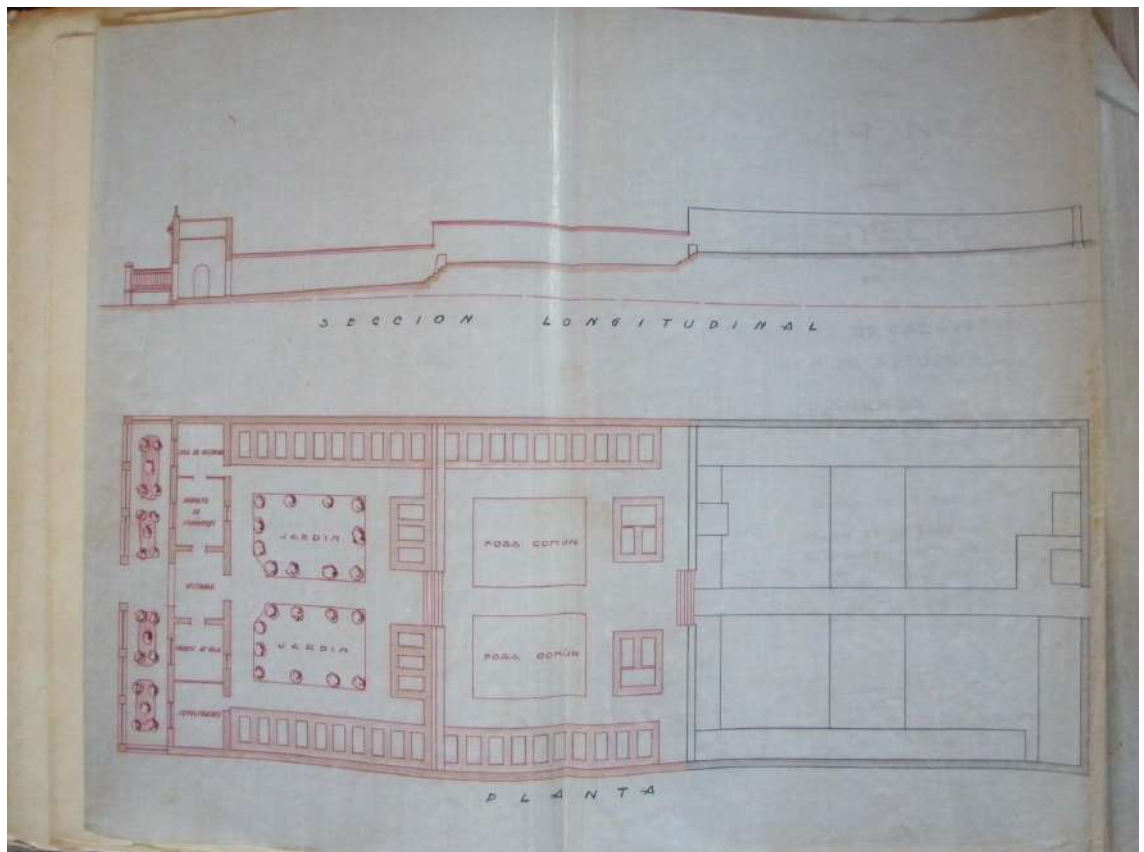
b) Ampliació dels anys 1980. Es va ampliar la part posterior del cementiri, duplicant-ne pràcticament els metres quadrats de terreny.

c) Ampliació de l'any 2001-2003. Es va ampliar un dels laterals del cementiri. Per fer la rampa d'accés s'hagueren de modificar alguns nínxols.

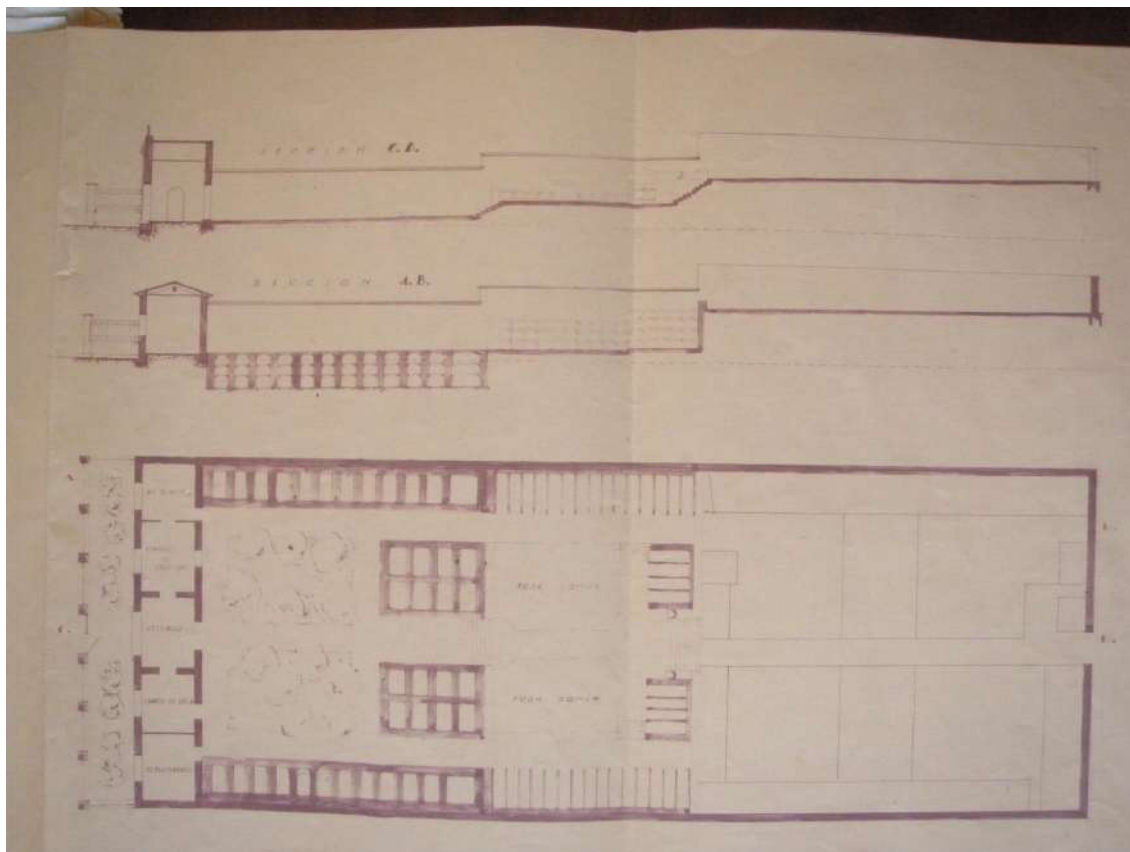
d) Altres remodelacions menors

Modificació del camí d'accés al cementiri (any 1967).

Restauració de la capella (any 1967).

Projecte d'ampliació del cementiri, 1932.

Projecte que introdueix lleugeres modificacions a l'anterior, 1934.

Si la descripció de la ubicació de la fossa que hi ha al Registre Civil és correcta, les successives ampliacions i modificacions que s'han fet al cementiri no han afectat substancialment l'indret de la fossa. És cert, però, que la fossa es troba molt a prop del que fou l'antiga entrada del cementiri (avui encara es pot veure part de l'antiga paret), de manera que alguns dels nínxols que ara envolten la fossa sí que han patit algunes remodelacions. Això no obstant, l'indret de la fossa segueix essent de terra, no hi ha cap construcció a sobre ni tampoc hi ha evidències visuals ni documentals de modificacions remarcables, amb una excepció notable: si la ubicació que hem pres com a hipòtesi principal és correcta, allà s'hi plantà un arbre que, amb claredat, es veu que és més jove que la resta d'arbres que l'acompanyen. És probable que avui en dia, veient les dimensions de l'arbre (un xiprer), les arrels hagin afectat el lloc on es troba el clot. A banda d'això, també s'hi ha instal·lat una farola a prop del lloc on suposadament hi ha les fosses. Tot i això, com que aquestes tenen uns set pams de profunditat, pensam que la instal·lació del cablejat elèctric que va fins la farola no ha afectat la fossa ja que no té la suficient profunditat.

Dades de les persones desaparegudes que hi ha dins la fossa

S'han pogut documentar dues persones dins la fossa, tot i que alguns indicis, com les dimensions del clot que es descriu al Registre Civil, fan que no es pugui descartar la hipòtesi que hi ha una o dues persones més.

Fitxa personal

Nom i llinatges: Pedro Morro Payeras

Data de naixement: 1916 aprox.

Data de la mort: 30-08-1936 (Registre Civil)

Professió: Desconeguda.

Lloc de residència: Campanet (nascut a Sa Pobla)

Circumstàncies de la mort: "Asfíxia?" (Registre civil)

Nom i llinatges: José Luis Santo Toribio del Castillo

Data de naixement: Desconeguda

Data de la mort: 27-08-1936

Professió: Firer

Lloc de residència: Inca (nascut a Sevilla)

Circumstàncies de la mort: "Mort violenta per arma de foc"

Fonts d'informació

- Arxiu Municipal de Selva (AMS), caixes 192/1, 202, 1167, G 817, 203/1, 1166 i 211/2.
- Ordinas Garau, Antoni (1998): *Caimari. Apunts històrics i geogràfics*, Ajuntament de Selva.
- Registre Civil de Selva, tom 26.
- Santana, Manel (1998): *Selva. Al recer de la muntanya*, Documenta Balear, Palma.
- Diversos testimonis orals que han preferit mantenir l'anonimat.

Annexos

Entrada del Registre Civil: Pedro Morro Payeras

Registro Civil de Selva

Número 38.

En la villa de Selva, provincia de Baleares, a las *diez y once* horas y *veinte* minutos del día *treinta* de *agosto* de mil novecientos *veinte y seis*

NOMBRE Y APELLIDOS
Pedro
Morro
Payeras

se procede a inscribir la defunción de don *Pedro Morro Payeras* de *veinte años* de edad de la *Pueblo y vecino de Campanet* provincia de *Baleares* hijo de don *Bernardino Morro Monagues* y de doña *Margarita Payeras Sabater* domiciliada en *Campanet* calle de *San Mamest* número *63*, piso de profesión y de estado *soltero*

falleció en *Selva* el día *veintiocho* del actual a las *veinte y* minutos, a consecuencia de *asfixia*, según resulta de *expediente, hallazgo de cadáver* y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio de *Selva*

Esta inscripción se practica en virtud de *providencia del Sr. Juez*, se encuentra enterrado a un *palmo* de la sepultura de *La Virgen de Laimar*, y a tres *palmos* del camino central del cementerio, cuyas dimensiones de la fosa son: *seis palmos de profundidad, una de anchura, una de largo y tres de altura*

habiéndola presenciado como testigos, don *Francisco Fortera* y don *Juanes Prats* de *Selva*, mayores de edad y vecinos

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el señor juez con los testigos

Pedro J. Colivellas de que certifico.

Comisario Fiscal

Fólio 54

Registro Civil de Selva

Número 29

En la villa de Selva, provincia de Baleares, a las seis y veinte minutos del día veintiseis de agosto de mil novecientos treinta y seis ante don Pedro Juan Solarellas Planis Juez municipal y don Simón Solarellas Coll, Secretario se procede a inscribir la defunción de don José Luis Santo Toribio del Castillo de Sevilla provincia de Sevilla hijo de don Joaquín Santo Toribio y de doña Natalia del Castillo domiciliado en Úbeda de Formentera número cuatro, piso de profesión feriante y de estado ⁽¹⁾ casado

falleció en Selva el día veintiseis del actual de agosto a las seis y veinte minutos, a consecuencia de ⁽²⁾ muerte violenta por arma de fuego según resulta de ⁽³⁾ expediente militar y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el Cementerio de Selva

Esta inscripción se practica en virtud de ⁽⁴⁾ oficio del Jefe militar se encuentra enterrado a cuatro metros de la sepultura de la Sta Heron de cáimari, y en entredós a una suya dimensiones de la fosa son siete palmos de profundidad, cuatro de largo y dos de ancho, consignándose además ⁽⁵⁾

habiéndola presenciado como testigos, don Francisco Tortosa Aguilo y don Jaime Rayó Coll, mayores de edad y vecinos de Selva

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firman el señor Juez con los testigos ⁽⁶⁾

de que certifico.

Pedro J. Solarellas Simón Solarellas Jaime Rayó

Simón Solarellas

Document que s'adjunta en l'entrada del Registre Civil de José Luis Santo Toribio del Castillo

Comandancia Militar
de Ima
Juzgado Erentual

Para constancia en las diligencias
que me hallo instruyendo con moti-
vo de la muerte del paisano José
Luis Santo Toribio del Castillo y
ordenado el enterramiento del mismo
en el Cementerio de la Villa de Selva
hoy día de la fecha, ruego a V. tenga
a bien a inscribir en el Registro
Civil de su cargo la defunción del
referido individuo, debiéndole ma-
nifestar los datos del mismo, según
cédula personal expedida en Ima
en diez y siete de Julio del corrien-
te año número 7.892 y es natural
de Sevilla, Provincia de Sevilla,
de 25 años de edad de estado ca-
sado, de profesión feriante y habita en
Ima en la calle Tormentor
nº 4; rogándole averse de recibo de
haberse efectuado y es hijo de Joaquin
y Catalina.

Sel -

va a 27 de Agosto de 1936
El Alférez Juez Sumador
Joaquín Francisco

Dr. Juez Municipal de la Villa de Selva

FITXA DE LES FOSSES DE SON CARRIÓ, MUNICIPI DE SANT LLORENÇ.

Fossa 1

Municipi: Sant Llorenç.

Indret: Cementiri antic de Son Carrió.

Fossa: Abans de la Guerra s'hi enterraven les persones de Son Carrió que no disposaven de tomba pròpia; després es va ocupar amb republicans morts al fronts de Portocristo i Son Carrió.

Tipologia: Possible. Es tracta d'una fossa que no ha estat objecte de cap intervenció des del 1944.

Nombre de morts: Indeterminat.

Investigació.- Josep Cortès i Servera.

Fossa 2

Municipi: Sant Llorenç.

Indret: A uns 200 m del molí conegut com "la torre d'en Benet", a Son Carrió.

Fossa: Es tracta de tres tombes rudimentàries excavades a propòsit, formades per un cercle de pedres i un poc de terra damunt, que contenen dos morts cada una.

Tipus: Possible, sense intervencions posteriors conegudes.

Ocupació: Republicans morts al front de Son Carrió Vell.

Nombre de morts: Aproximadament mitja dotzena, dels quals se'n desconeix el nom.

Investigació.- Josep Cortès i Servera.

Fossa núm. 3

Municipi: Sant Llorenç.

Indret: Molt a prop de la fossa núm. 2, tot just abans de voltar cap al la "torre d'en Benet", a mà dreta, ran del camí dels Molins, a Son Carrió.

Fossa: Excavada poques setmanes després del moment en què un dels milicians va morir.

Tipus: Possible, sense intervencions posteriors conegudes.

Ocupació: Republicans morts al front de Son Carrió Vell

Nombre de morts: Un. Se'n desconeix la identitat.

Investigació.- Josep Cortès i Servera.

Fossa núm. 4

Municipi: Sant Llorenç

Indret: Finca de ses Cases de la Torre.

Fossa: Fossa comuna improvisada situada uns 30 metres de les cases.

Tipus: Possible, sense intervencions posteriors conegudes.

Ocupació: Milicians de l'hospital de sang instal·lat a les cases properes per les tropes de Bayo.

Nombre de morts: Entre setze i disset.

Investigació.- Josep Cortès i Servera

FOSSES DE SON CARRIÓ, SANT LLORENÇ

Persona responsable: Josep Cortès i Servera

Data: Octubre de 2011

Actualització: Pedro de Echave (abril 2016)

Fossa núm. 1

Localització: Cementiri antic de Son Carrió

Tipus: Abans de la Guerra s'hi enterraven les persones de Son Carrió que no disposaven de tomba pròpia

Ocupació: Republicans morts al fronts de Portocristo i Son Carrió

Intervencions: Fossa sense intervenció des del 1944

Nombre de morts: Indeterminat

Procedència de la informació: Diari Última Hora del 7 de setembre de 1936. Informació oral de Jaume Font Vives, que aleshores tenia 13 anys, i Bernat Cànaves, responsable d'obres de l'Ajuntament de Sant Llorenç

Fossa núm. 2

Localització: Zona dels Molins

Tipus: Terreny rústic

Ocupació: Republicans morts al front de Son Carrió Vell

Intervencions: Sense intervenció coneguda

Nombre de morts: Aproximadament mitja dotzena

Procedència de la informació: Jaume Font Vives

Fossa núm. 3

Localització: Zona dels Molins

Tipus: Terreny rústic

Ocupació: Republicans morts al front de Son Carrió Vell

Intervencions: Sense intervenció coneguda

Nombre de morts: Un

Procedència de la informació: Antoni Servera i Catalina Servera Llull

Fossa núm. 4

Localització: Cases de la Torre Nova

Tipus: Finca habitada

Ocupació: Milicians de l'hospital instal·lat a les cases l'any 1936.

Intervencions: Sense intervenció coneguda

Nombre de morts: Entre setze i disset

Procedència de la informació: Propietaris de la finca.

FOSSA NÚM. 1

CEMENTIRI DE SON CARRIÓ

Ubicació

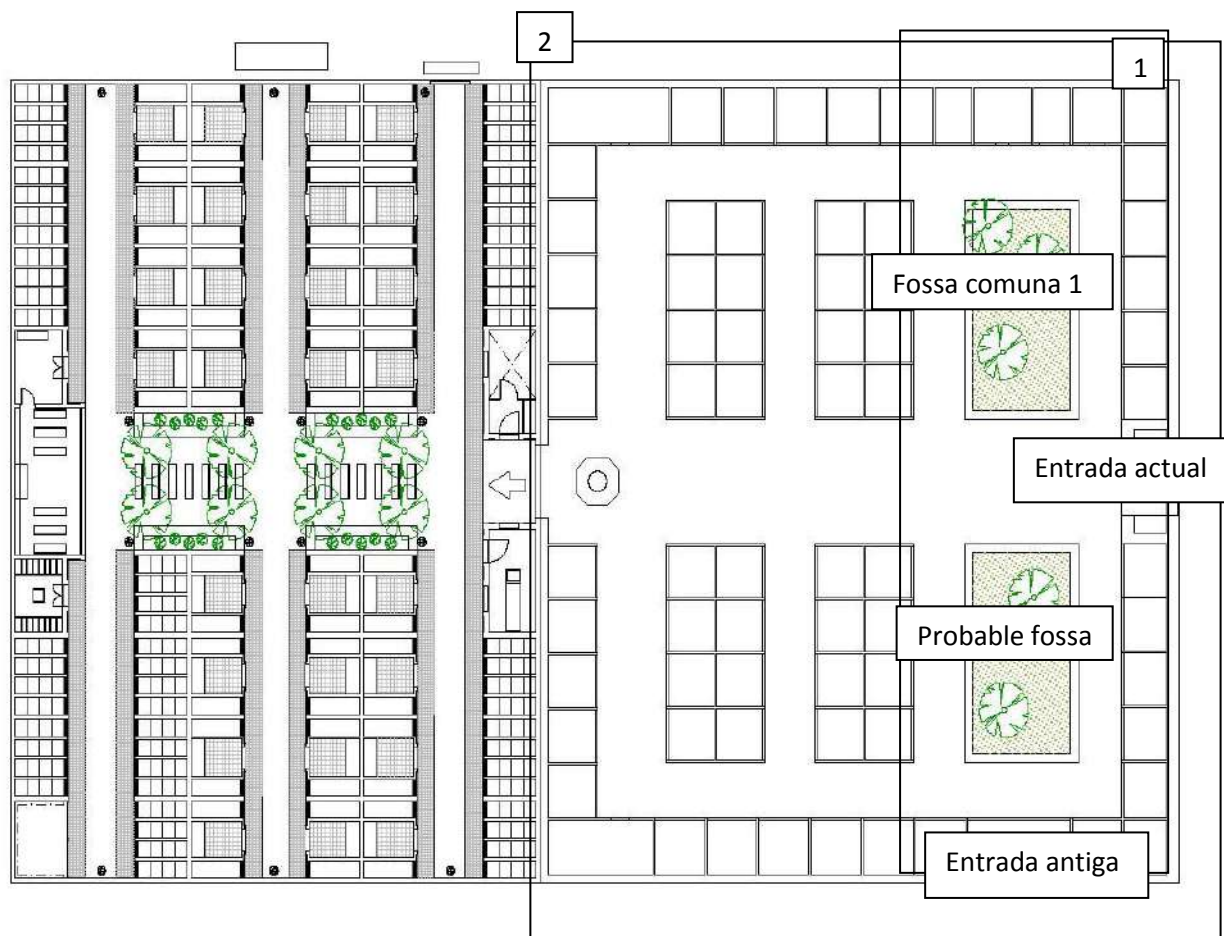
El cementiri municipal de Son Carrió està situat a la banda del mestral del poble, al final d'un camí que comença ran de l'estació del tren. La distància al nucli urbà és aproximadament de mig quilòmetre.

Probablement fou construït el 1897, ja que el 29 de novembre d'aquest any la Corporació va nomenar Andreu Carrió Sureda fosser de Son Carrió²⁸⁰. Cinc anys abans, el 30 d'agost, ja havia pres l'acord de construir un carro per dur-se'n els morts a enterrar²⁸¹, per la qual cosa es pot suposar que quan el municipi de Sant Llorenç es va separar del de Manacor (juliol de 1892), encara es portaven al cementiri de Sant Llorenç o al de Manacor. De fet, les tombes més antigues són dels anys 1902, 1906 i 1907. Com que l'església es va beneir el 1907, quan ja estava construït el cementiri, som del parer que mai no va comptar amb un *Lloc sagrat* on enterrar els morts, com passava sovint a altres indrets.

²⁸⁰ Arxius municipals de Sant Llorenç des Cardassar. Llibre d'actes dels plenaris

²⁸¹ Ibid

En el plànol adjunt podem veure les distintes ampliacions que s'han fet en el cementiri. El requadre marcat amb el núm. 1 correspon al primer que es va construir, el 1897. Tenia l'entrada per la banda de baix i a la part de dalt hi havia una capelleta, davant la qual s'hi trobava la fossa comuna, que avui s'ha convertit en una gran pastera (fotografia núm. 1). Encara que ho considerem molt probable, no podem assegurar que a l'altra pastera (fotografia núm. 2) també hi hagués una fossa comuna.

El 16 d'octubre de 1944 la Corporació va prendre l'acord de comprar 628 m² per a l'ampliació del cementiri, que constaria de 6 blocs centrals amb 8 sepultures cada un²⁸² (requadre núm. 2). Probablement perquè estaven plens de cossos, dels 6 blocs centrals només se'n construïren quatre i els altres dos es convertiren en les dues pasteres ajardinades que hi ha als dos costats de l'entrada actual. Finalment, el 30 de juliol de 1981 es va aprovar la darrera ampliació, que es correspon amb la totalitat del plànol.

²⁸² Ibid

Aquestes fosses comunes s'utilitzaven per enterrar els cossos dels carrioners que no disposaven de sepultura pròpia²⁸³ i molt probablement és on estan sepultades les restes de republicans que moriren durant l'expedició de Bayo. De fet, quan el 10 de novembre de 2001 un cap de fibló va tomar els arbres que hi havia a les pasteres, va quedar al descobert un gran nombre d'ossos²⁸⁴, i els responsables de l'Ajuntament optaren per tornar-los tapar i resembrar les plantes que s'havien fet malbé.

Fonts

Per l'agost de 1971 es va inaugurar el nou edifici de l'Ajuntament de Sant Llorenç i, aprofitant el trasllat dels arxius municipals, l'aleshores batle Miquel Vaquer Melis, que també era el *Jefe local del Movimiento*, va fer cremar tots els documents que feien referència a la Guerra Civil, per la qual cosa no disposam de cap tipus de documentació de l'Ajuntament ni dels jutjats, que aleshores també ocupaven les dependències municipals.

L'única referència és el diari "Ultima Hora" de dia 7 de setembre de 1936, que publicà, en primera pàgina, una extensa crònica sobre l'excursió que feren diverses persones pels llocs més significatius de la Guerra a Mallorca. L'autor, que probablement era el director o el cap de redacció del diari, diu que anava acompanyat *"del falangista y escritor señor Sandoval y del ferviente falangista don José Estrada Bonet"*. També esmenta que els va acompanyar *"el director del "Correo de Mallorca" don Juan Ramis"*. Les fotografies eren de Ribas Durán. A un dels paràgrafs diu, parlant de Son Carrió: *"Así en el cementerio como en sus inmediaciones se ofrecían todavía huellas de recientes exhumaciones y no tendría nada de particular que una de ellas hubiera tenido efectividad pocas horas antes de nuestra referida visita y que el muerto fuera un célebre aviador extranjero que había venido a Palma con la pléyade marxista y que la precipitación del reembarque no le dió tiempo para huir..."*

Al paràgraf següent continua: *"El número exacto de los que reposan en el Santo lugar no pudo decírnoslo nadie, pero, alguien que conocía el*

²⁸³ Jaume Font Vives, font oral

²⁸⁴ Bernat Cànaves, encarregat d'obres de l'Ajuntament, font oral

movimiento en la mansión nos aseguró que los enterrados allí, de la referida familia roja, no bajarían de 700”.

Aquest comentari sobre el nombre de republicans enterrats a Son Carrió no es reflecteix a cap altre diari de les Illes: *La Almudaina* no sortia els dilluns –i aquell dia ho era- i en el *Correo de Mallorca* hi ha també una narració de Juan Ramis sobre els mateixos indrets, però se centra més en les destrosses que hi trobaren i que el seu director titulà: *“Horrenda profanación en la iglesia de Son Carrió”*.

Damià Quetglas corrobora que a Son Carrió hi enterraren un gran nombre de republicans: “Un mallorquí de Son Carrió, que tenia cinc anys quan el poble fou ocupat per les milícies de Bayo, recorda només les carretades de morts que es duïen a enterrar al cementiri”²⁸⁵

Sobre l'esmentada informació del diari “Ultima Hora”, hem de dir que resulta bastant imprecisa, ja que no cita la font ni el nombre exacte de republicans sepultats a les fosses comunes. És bastant probable que en el cementiri de Son Carrió s’hi enterrassin els cossos de molts republicans morts al front o afusellats a Sa Coma i Portocristo; de fet, a Portocristo no hi ha cementiri i Son Carrió es troba més prop que Manacor, per la qual cosa entra dins la lògica que els nacionals aprofitassin la proximitat de Son Carrió per enterrar els republicans que perderen la vida a Mallorca l’estiu de 1936. El que no sembla de cap manera versemblant és la xifra que s’esmenta a la crònica. Si tenim en compte que hi ha documentació sobre enterraments al cementiri de Manacor, a Son Coletes, al Riuet de Portocristo, a Son Servera i als voltants de les cases de sa Coma, a més dels que no tenim documentats, és poc probable que gairebé la meitat de les baixes republicanes fossin enterrades a una fossa comuna d’un llogaret, la població total del qual en aquell temps no arribava a aquesta xifra. Si les fosses comunes del cementiri s’empraven per als carrioners que no disposaven de sepultura, és poc probable que tinguessin capacitat suficient per albergar 700 persones.

²⁸⁵ Damià Quetglas, *Son Carrió, a Memòria civil*, XIX (Suplement a “Balears”, 11 de maig de 1986, pàg. VII)

FOSSA NÚM. 2

ZONA DELS MOLINS

Ubicació

Sortint de Son Carrió per la carretera de sa Torre Nova, a uns 400 m del poble s'ha d'agafar el Camí dels Molins, a mà esquerra, i tot just haver passat per davall les vies del tren, girar a la dreta i continuar fins arribar a un altre camí, també a l'esquerre, que passa vora el molí conegut com "la torre d'en Benet". A uns 200 m hi ha una paret molt ampla vora la qual s'hi troba aquesta suposada fossa comuna.

Referències històriques

El dia 19 d'agost de 1936 una companyia dels nacionals ocupà les cases de Son Carrió Vell i començà una forta batalla amb els republicans, que estaven situats ben davant, damunt el puig d'en Canut.

Fonts

Jaume Font ens contà que, després del reembarcament, al vessant sud del turó on hi estaven instal·lades les forces republicanes, ran d'una paret molt ampla que feia partió amb una quarterada de la seva propietat, el seu pare i ell

hi trobaren tres tombes rudimentàries, formades per un cercle de pedres i un poc de terra damunt, que contenien dos morts cada una. No té constància que de llavors ençà s'hi hagi fet cap intervenció.

A la fotografia núm 3 hi podem veure l'esmentada paret, i a la núm. 4, la façana de les cases de Son Carrió Vell, que encara conserva els impactes de l'artilleria republicana.

3

FOSSA NÚM. 3

ZONA DELS MOLINS

Ubicació

Molt a prop de la fossa núm. 2, tot just abans de voltar cap al la “torre d'en Benet”, a mà dreta, ran del camí dels Molins.

Fonts

Catalina Servera Llull²⁸⁶ ens conta que els seus pares Miquel Servera Vives i Maria Llull Servera, acompanyats dels seus padrins Jaume Servera Lliteres i Catalina Vives Massanet, tots de Son Servera, a darreries de setembre de 1936 anaven amb un carro a collir ametles i quan passaven ran de la finca esmentada abans (fotografia núm. 5) veieren un soldat republicà mort, ja apergaminat. Amb les eines que tenien a mà feren un clot on no hi hagués gaire pedreny, l'hi enterraren i col·locaren dues pedres grosses damunt. Com que hi continuaren passant sovint per aquell indret, mai no veieren que l'haguessin desenterrat.

Probablement es tractava d'una víctima de l'enfrontament que els nacionals i els republicans tengueren a les cases de Son Carrió Vell el 19 d'agost. Degué caure ferit i va poder arribar fins al lloc on va morir. No creiem que fos executat perquè les forces franquistes no tornaren a Son Carrió fins el 4 de setembre, quan els republicans ja s'havien reembarcat.

²⁸⁶ Catalina Servera Llull i Antoni Servera, fonts orals

FOSSA NÚM. 4

FOSSA DE LA TORRE NOVA

Ubicació:

Fossa comuna situada a una trentena de metres de les cases de la Torre Nova, entre el Llevant i el Xaloc.

Fonts:

L'actual propietària, Ana Maria Azpillaga, viuda de Bartomeu Sagrera, en una certa ocasió va dir que en una fossa comuna situada a una trentena de metres de les cases, entre el Llevant i el Xaloc, els nacionals hi havien enterrat 16 o 17 cossos de milicians que havien mort a l'hospital de sang, però no especificà si quan l'ocuparen ja eren morts o si estaven ferits i els afusellaren, com en el cas del Port de Manacor. Bartomeu Sagrera, l'aleshores propietari, va donar instruccions per a què damunt la fossa no s'hi sembràs res, instruccions que s'han mantingut fins al dia d'avui.

A les cases de la Torre Nova els republicans hi instal·laren un hospital de sang, ja que l'edifici comptava amb més comoditats per als ferits que el campament base de Sa Coma. Segons els mapes de Bayo publicats al seu llibre *"Mi desembarco en Mallorca"*, el 17 d'agost ja havien ocupat aquesta possessió, encara que no hi ha referències de què s'hagués habilitada com a hospital des del primer moment. És probable que aquesta habilitació tengués lloc dos dies més tard, el 19, quan va començar l'enfrontament entre els dos exèrcits a les cases de Son Carrió Vell, situades a uns 3 quilòmetres de Sa Torre Nova, amb una connexió directa a través de les vies del tren.

Ja s'ha dit que en aquest hospital hi estaven destinades les cinc infermeres que no foren avisades del reembarcament, per la qual cosa les detingueren el mateix 4 de setembre i les afusellaren l'endemà en el cementiri de Son Coletes, a Manacor.

Para ver esta página, debe
disponer de Java™ 6 o superior
en su navegador Web.

*A la part inferior de la fotografia, segons Ana Maria Azpillaga,
hi ha la fossa comuna de sa Torre Nova*

Bibliografia general

ASENSI, Víctor; *Diario de operaciones de la división 11 de Infantería*. Madrid, 1939

BERNANOS, Georges; *Els grans cementiris sota la lluna*. Curial, 1981

CAÑABATE, José A.; *Les organitzacions juvenils del règim franquista*. Documenta balear, 2004

CAPELLÀ, Llorenç; *Diccionari vermell*. Editorial Moll, 1989

FERRÀ-PONÇ, Damià; *Cultura i política a Mallorca (de la República a la postguerra)*. Diari de Balears, 2006

FERRARI Billoch, Francesc; *Mallorca contra los rojos*. Mallorca, 1936

FERRER, Tomeu; *Vint dies de guerra*. Documenta balear, 2005

FERRER Guasp, Pere; *Contraban. República i guerra*. Documenta balear, 2008

GABRIEL, Pere; *El moviment obrer a Mallorca*. Curial, 1973

MOLL MARQUÈS, Josep; *Crònica d'una infàmia. El procés contra Emili Darder, Alexandre Jaume, Antoni Mateu i Antoni Maria Ques*. Editorial Moll, 2009

MASSOT i MUNTANER, Josep; *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978

MASSOT i MUNTANER, Josep. *El bisbe Miralles i l'Església de Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat

MASSOT i MUNTANER, Josep; *El cònsol Alan Hilgarth i les Illes Balears (1936-1939)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995

MASSOT i MUNTANER, Josep; *La guerra civil a Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1967

MORRO, Mateu i SERRA, Sebastià.- *L'esquerra nacionalista a Mallorca*. La Magrana, 1986

PLA, Joan; *Morts de cara al sol*. Miquel Font, 1986

QUINTANA, Lorenzo; *Mallorca siempre española*. Establecimientos Cerón, 1938

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; *La guerra civil a les viles de Mallorca vista per l'estament eclesiàstic*. Ramon Rosselló i Sebastià Roig, 2002

ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; *Notes històriques*. Revista Flor de Card, entre 1985 i 2007

SCHALEKAMPF, Jean; *Mallorca any 1936*. Premsa universitària

Bibliografia de Sant Llorenç

Comitè; Columna de Balears. Diario de combate antifascista. Editat a Sa Coma entre el 23 d'agost i el 3 de setembre de 1936.

Diversos autors; Conjunt d'estudis sobre cent anys d'autonomia municipal. Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar, 1994.

Manuscrit; *Registro de afiliados de las J.O.N.S. de San Lorenzo des Cardezar*. Palma, 1937

Manuscrit; *Diari del rector Pere Santandreu Gayà*. Arxiu parroquial de Sant Llorenç des Cardassar

TUGORES, Antoni; *Manacor, la guerra a casa*. Documenta balear, 2006

Diaris consultats:

"Ultima Hora" del 7 de setembre de 1936

"Balears" del 4 de maig de 1986.

Arxius consultats:

Arxiu de l'Ajuntament de Sant Llorenç.

Arxiu de la Parròquia de Sant Llorenç.

Arxiu de la Parròquia de Son Carrió.

Arxiu Militar de palma.

Col·laboradors

Jaume Miró

Antoni Servera

Catalina Servera

Bernat Cànaves

Jaume Font

FITXA DE LA FOSSA COMUNA DE SON ESCRIVÀ.

Municipi: La fossa està en una zona limítrofe entre Son Servera i Sant Llorenç.

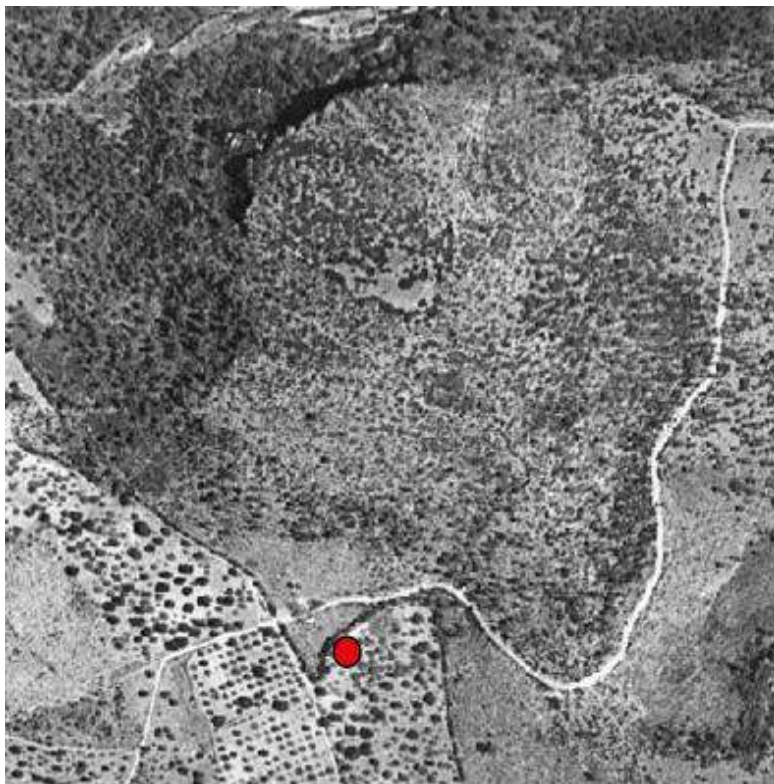
Indret: Son Escrivà, darrera el Puig de Sa Font.

Fossa: Una fossa amb milicians.

Tipologia: Probable. La fossa no ha experimentat cap variació aparent.

Desapareguts: Entre 10 i 12 persones.

Investigació.- Jaume Miró Adrover.

FOSSA DE SON ESCRIVÀ

Informe fet per: Jaume Miró Adrover

Municipi: Son Servera/Sant Llorenç

Indret: Son Escrivà, darrera el Puig de Sa Font. Zona limítrof entre els municipis de Son Servera i de Sant Llorenç des Cardassar.

Propietat del terreny: Privada

Fossa: Milicians

Tipologia: Altament probable. Gairebé segura.

Bàndol: Republicà

Desapareguts: Entre 10 i 12.

Tipus de fossa:

Les fosses de Son Servera estan íntimament lligades a diferents batalles que es van dur a terme al municipi i zones limítrofs entre els dies 16 d'agost a 4 de setembre de 1936.

La fossa que hem inclòs en aquest adjunt pertany a la tercera zona de batalla (després de l'emboscada a la "Guàrdia Negra" i la del Puig de Son Corb) documentada que existeix al municipi: la del Puig de Sa Font.

Sabem que al Puig de Sa Font va ser una de les muntanyes que van ocupar els milicians de Bayo durant els primers dies del desembarcament. Tenim constància que allà hi va haver una batalla dia 20 d'agost a través de l'entrevista feta a Sofia Sintes per Llorenç Capellà en la qual recorda que durant ella mataren al seu al·lot, Valentí Orfila, de vint anys. En l'entrevista, que apareix al número 20 del Memòria Civil, afirma que "El vint (d'agost) mataren el meu company en el Puig de sa Font. Aquell dia, entre les onze i la una va produir-se un tiroteig molt fort i una bala li travessà el cap. Morí a l'acte".

Al Puig de sa Font, però, durant més de dos dies hi degué haver tirotejos i lluita per conquerir la seva cima, ja que Carlos Saez de Tejada, al seu llibre "Historia de la Cruzada Española"²⁸⁷ afirma que els milicians republicans van aconseguir prendre finalment el Puig el dia 22 d'agost.

El fet d'ocupar les zones altes del terreny responia a una estratègia militar planificada pel mateix Capità Bayo que explicà en una entrevista al diari "La Vanguardia": *"Hay dos maneras eficaces de rendir la isla. Una la de comenzar a tiro limpio y barrerla materialmente, asolándolo todo. Pero este sistema sería excesivamente cruento, no sólo por el aniquilamiento del enemigo, que esto no nos importaría, sino porque nos costaría tambien sensibles bajas. Por esto yo pienso seguir el método distinto, o sea el de ocupar todas las lomas que rodean algunas poblaciones de alguna importancia*

²⁸⁷ Pàgina 293. Ediciones Españolas S.A. Madrid, 1941.

y fortificarlas fuertemente, con lo que de hecho quedarán dominadas y sitiadas. Luego la rendición de cada uno de estas poblaciones no creo que se haga esperar mucho".²⁸⁸

Hi va haver batalles intenses i sabem que els feixistes tingueren baixes. El dia 23 d'agost les Milícies perden algunes de les posicions que tenien, com ara el cementiri i el puig dels molins, que passen a mans de la segona companyia de la Legió de Mallorca, del comandant Lluís Cerdó, però conserven les més importants: el Puig de Sa Font i na Penyal, des d'on alcen la bandera catalana, i des d'on els és relativament fàcil defensar la posició sobre Son Servera.

Hi ha diferents testimonis que expliquen que als carrers del poble que es dirigeixen a la muntanya s'hi van col·locar parapets i els soldats nacionals van foradar les parets de les cases del poble per poder circular amb seguretat carrer amunt. De tant en tant, tot i la distància que hi havia entre el poble i la cima, hi havia intercanvi de disparos. Els milicians de Bayo destinats dalt de la muntanya aprofitaven les nits per cridar i avisar als falangistes i als militars de les seves intencions. Cridaven "Soldados no queremos matar ninguno. Los jefes, los jefes tienen que salir".

La situació es va prolongar fins la nit del 3 al 4 de setembre, en què es va produir el reembarcament de les milícies governamentals. El cap d'operacions de les forces sublevades, Luis Garcia Ruiz²⁸⁹, des de Pula, i amb la col·laboració dels Dragones de la Muerte del "Conde Rossi" havien prè el Puig de Son Corb quan s'adonaren que les forces republicanes s'estaven retirant. Aquella nit, dos sargents que s'havien passat a les tropes revoltades van avisar del reembarcament, i això fa que García Ruiz doni l'avís per prendre els puigs que envolten Son Servera. Així es dona l'ordre de prendre el Puig de Sa Font a les 2 de la nit, que es pren amb relativa facilitat ja que, efectivament les tropes s'estaven retirant. A les 8 del matí el Puig de Sa Font ja estava en mans dels feixistes, que perseguien als desembarcats que intentaven arribar fins a la zona del reembarcament, principalment a Sa Punta de n'Amer²⁹⁰.

Per altra banda tenim una allocució d'un Bisbe de Mallorca en absolut neutral que també parla de la presa del Puig de Sa font en la nit del 3 al 4 de setembre: *"El 1 de setiembre tomábamos la posición de Pula, el 3 el macizo de Son Corb, el 4 el Puig de Sa Font, y el mismo día los enemigos se daban a la*

²⁸⁸ Puig Ferran, Crónicas de la lucha antifascista, "La Vanguardia". 22 d'agost de 1936, pàgina 4.

3 Massot i Muntaner, J. "El desembarcament de Bayo a Mallorca". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

²⁹⁰ Garcia Ruiz, L. Informe de García Ruiz sobre la seva actuació com a cap d'operacions. Aparegut a Massot i Muntaner, J. "El desembarcament de Bayo a Mallorca". Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

fuga dejando multitud de cadáveres y un botín tan abundante como apenas cabe en nuestra asombrada imaginación”²⁹¹.

D'aquesta “*multitud de cadáveres*” també se'n varen trobar a la pendent sud del Puig de Sa Font. Diferents testimonis de Son Servera, com ara na Maria Lull “Salera” i en Miquel Servera “Cupa” —de 18 i de 22 anys respectivament l'estiu de 1936— parlaren de la troballa d'un nombre d'entre 10 i 12 cadàvers a la part del darrera del Puig de sa Font, però possiblement n'hi hagués més “ja que hi havia altres pagesos que en trobaven, de morts”. A finals de setembre i a principis d'octubre de l'any 1936 la majoria de serverins que havien sobreviscut a les captures dels falangistes i als afusellaments i que no havien cercat refugi a altres indrets, havien tornat a casa. S'intentava reprendre la vida amb les feines del camp que els temps marcaven. I a partir de mitjans de setembre era el temps d'anar a cercar un preuat bolet, les fortes (*Lactarius exsuccus*). I a la pendent del Puig de sa Font se n'hi feien. També era el moment d'anar a la muntanya a cercar llenya prima. I va ser precisament fent aquestes tasques a la muntanya que els pagesos feren una trista troballa: cadàvers dispersos i abandonats de milicians republicans.

Tots ells eren propers a la paret que es dirigeix des de la finca de Son Escrivà fins dalt del Puig de Sa Font, un fet que ens fa pensar que els milicians l'empraven com a trinxera per pujar i baixar la muntanya de manera que també la poguéssin emprar per protegir-se o amagar-se en cas d'atac.

Els cossos es trobaven dispersos i sovint entre arbustos i es trobaven malmesos tant per les ferides com a causa del temps transcorregut des de la seva mort.

La terra que hi ha a les faltes del sud del Puig de Sa Font és dura i rocosa, per això va ser difícil trobar un lloc per enterrar-los. Sembla que algú havia intentat llançar algun cos al mateix pou de Son Escrivà, però aprofitant la blana terra argilosa del cortó que hi ha just al seu darrera es va procedir al seu enterrament en tombes individuals de les quals avui encara es possible intuïr la seva forma. Els pagesos serverins intentaren donar-los un enterrament digne, el més digne que pogueren i fet d'acord amb les seves creences cristianes: fins i tot van clavar pedretes al seu damunt una al costat de l'altra perquè la tomba tingués una rudimentària creu a sobre. Alguna d'aquelles creus encara es deixa veure avui. Així va nèixer aquell nou i improvisat cementiri de joves milicians republicans que havien perdut la vida a la muntanya. Els testimonis van dir que les tombes eren als voltants d'una figuera de la qual avui queda el seu tronc sec. Com que al cortó esmentat no s'han dut a terme modificacions importants, i a causa de la fidelitat de testimonis directes creim que els cadàvers romanen a n'aquella finca de Son Escrivà amb gairebé tota probabilitat.

²⁹¹ Massot i Muntaner, J. “Església i Societat a la Mallorca del Segle XX”. Curial, Barcelona 1977, i Alvarez Bolado, Alfonso. “Para ganar la guerra, para ganar la paz”. Universidad Pontificia Comillas de Madrid. 2001. Pàgina 57.

Mapa:

Segons els testimonis la fossa o petit grup de tombes està situada en la latitud 39°36'40.50"N, longitud 3°21'5.37"E, als voltants d'una figuera. Està situada en la finca que coneixem com Son Escrivà, al peu sud del Puig de Sa Font, entre Son Servera i Sant Llorenç des Cardassar, darrera el pou amb mateix nom de la finca.

La fossa de Son Escrivà, assenyalada amb un punt a les dues imatges.

La fotografia superior pertany al vol americà de 1956, i la inferior és de l'any 2003. El lloc gairebé no ha patit canvis. A dalt de les dues imatges, es pot veure l'ombra del penyal del Puig de Sa Font.

Conclusions:

El grup de tombes que és aquesta fossa pertany, com ja hem dit anteriorment, a cossos de milicians republicans, que foren abatuts en alguna de les batalles que assolaren el Puig de Sa Font. El que és clar és que no són de membres de l'exercit sublevat o de falangistes, ja que aquests tenien ben documentades les seves baixes, a les quals els hi donaren un lloc i un enterrament assenyalat un cop les tropes republicanes havien reembarcat.

La geografia accidentada del terreny, els rudimentaris estris que tenien per traslladar les baixes i la distància que hi havia fins arribar a Sa Punta de n'Amer (on hi havia un petit cementiri) o a les cases de la Torre Nova, fa pensar que era dificultós traslladar els ferits o els morts a les batalles. Tot i que és possible que els milicians enterrats siguin baixes de la presa del Puig de Sa Font durant el reembarcament de la nit del 3 al 4 de setembre, no podem descartar que siguin milicians abatuts en qualsevol de les diferents batalles que es dugueren a terme en la muntanya serverina.

Tot i que la fossa de la que parlam no està exactament dins el municipi de Son Servera, sinó en la seva zona limítrof amb Sant Llorenç des Cardassar hem decidit incloure-la com annex en l'informe de les fosses de Son Servera, ja que està completament relacionada amb els tràgics esdeveniments que colpejaren el poble durant l'estiu de 1936 i el lector d'aquest informe l'entendrà millor si així el relaciona amb els esdeveniments que assolaren Son Servera.

La fossa (o aquest grup de tombes) no només està relacionada amb els fets sinó també amb les conclusions a les ja vam arribar pel que fa al municipi. Aquesta és una altra fossa —la cinquena que a Son Servera documentam— de milicians republicans.

Recapitulant: tenim la fossa del cementiri, on hi ha enterrats els membres de la Guàrdia Negra, la fossa situada al municipi llorencí del Son Moro dels Llanterners, la fossa de Son Corb, la fossa de Pula, la fossa de serverins al cementiri vell de Manacor, alguns serverins a la fossa de Son Coletes, i ara aquesta, la fossa del Puig de Sa Font. Continuem, però desconeixent on van anar a parar els cossos d'aquells homes que els falangistes artanencs i serverins assinaren al camp serverí.

Bibliografia

- ALVAREZ BOLADO, Alfonso. Para ganar la guerra, para ganar la paz. Universidad Pontificia Comillas de Madrid. Madrid, 2001.
- BAYO GIROUD, Alberto. Mi desembarco en Mallorca. Palma, 1987.
- DURAN PASTOR, Miquel. 1936 en Mallorca. Volumes I, II, III, i IV. Palma, 1982.
- FERRARI BILLOCH, Francesc. Mallorca contra los rojos. Manacor, 1936.
- GAYÀ, Miquel. Històries i memòries. Editorial Moll, 1986
- GORDILLO GOURCIERES, José Luis. La Columna de Bayo. Ed. Dyrsa. Madrid, 1987.
- GUARNER, Vicenç. Cataluña en la guerra de España: 1936-1939. Madrid, 1975
- MASCARÓ PASSARIUS, Josep, Corpus de Toponímia de Mallorca. Gràfiques Miramar. Palma, 1963.
- MASCARÓ PASARIUS. Enciclòpedia de la història de Mallorca.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. Mallorca durant la guerra civil (1936-1939). Palma 1996.
- -La guerra civil a Mallorca. Barcelona, 1976
- -Els bombardeigs a Mallorca durant la guerra civil.. Barcelona, 1998.
- -El desembarcament de Bayo a Mallorca, agost-setembre de 1936. Barcelona, 1987
- -Mallorca durant la guerra civil. Palma, 1996.
- -Església i societat a la Mallorca del segle XX. Curial. Barcelona, 1977.
- -El primer franquisme a Mallorca. Barcelona, 1996
- -Guerra Civil i repressió a Mallorca. Barcelona, 1997.
- -Aspectes de la guerra civil a les Illes Balears. Barcelona, 2002.
- MEMORIA CIVIL, MALLORCA EN GUERRA, publicació del diari Balears editada setmanalment en forma de fascicles (1986-1987).
- SAENZ DE TEJADA, Carlos. *"Historia de la cruzada española"*. Volum 4. Ediciones Españolas, S.A. Madrid, 1941.

Publicacions Periòdiques Consultades

La Vanguardia

La Noche

La Almudaina

Última Hora

El Correo de Mallorca

Perlas y Cuevas

Diario de Mallorca

Arxius i altres fonts d'informació consultats

- Arxiu municipal de Son Servera
- Sistema d'informació gràfica sobre parcel·les agrícoles (SIGPAC)
- Infraestructura de dades espacials de les Illes Balears: IBEIB)
Fotografies aèries del vol americà de 1956.

Testimonis orals

Antoni Servera Servera

Maria Llull Servera

Catalina Massanet Nebot

Miquel Servera Vives

Jaume Servera Vives

**FITXA DE LA FOSSA COMUNA DEL CEMENTIRI DE VALLEDMOSSA
I PENYA-SEGATS.**

Indret 1

Municipi: Valldemossa.

Indret: Cementiri municipal.

Fossa: Una fossa amb civils.

Tipologia: Probable. La fossa no ha experimentat cap variació aparent.

Desapareguts: 1 home, Andreu Sastre Ferragut.

Investigació.- Josep Quetglas, Magdalena Jaume i Manel Suárez.

Indret 2

Municipi: Valldemossa.

Indret: Penya-segats de Ca Madò Pilla.

Fossa: La fossa són els penya-segats on llençaren les víctimes.

Tipologia: Sembla molt difícil localitzar els cossos que hi varen llençar.

Desapareguts: No se sap el nombre de persones que hi varen ser tirades.

Investigació.- Josep Quetglas, Magdalena Jaume i Manel Suárez.

FOSSA DEL CEMENTIRI DE VALLDEMOSSA I PENYA-SEGATS DE CA MADÒ PILLA

Dades de la persona responsable.

Manel Suárez Salvà, Joep Quetglas i Magdalena Jaume.

Febrer de 2012.

La zona de Valldemossa recull una especificitat que s'ha d'analitzar de manera conjunta. Els penya-segats eren habitualment emprats per assassinar i/o ocultar els cadàvers. Així, els que estan situats a la carretera de Valldemossa, just al costat de l'antiga hostaleria de Madò Pilla, varen servir, durant un cert temps, per tirar-hi els cossos d'aquelles persones que havien estat detingudes. En alguns casos, però, i així es podrà comprovar al llarg d'aquest informe, els executors deixaven els cossos al costat de la carretera. D'aquesta manera, almenys tres persones varen ser recollides pels monjos i enterrades mig d'amagat, tot i que als registres del Cementiri de Valldemossa tan sols hi consta una persona. Fins ara, ens ha estat del tot impossible esbrinar si al cementiri de l'ermita propera hi poguésser haver algun altre cos.

1. Penya-segats de Deià o de Ca Madò Pilla.

Aquests penya-segats varen ser un dels llocs seleccionats per llençar víctimes al buit. El lloc exacte on els precipitaven estava situat a les immediacions de l'actual establiment "Hotel Encinar", abans conegut com "Ca Madò Pilla", a la carretera Ma-10, que va des de Valldemossa a Deià. Això fa que alguns testimonis indiquin que es tracta dels penya-segats de Deià.

L'antiga hostatgeria de Madò Pilla.

La lletra A indica la ubicació de l'antiga hostatgeria de Madò Pilla, actualment "Hotel El Encinar".

Les corbes de nivell que es poden veure a la imatge superior marquen perfectament els penya-segats.

Antoni Oliver, a la revista "Presència" de maig de 2007, indicava també l'assassinat de moltes persones al costat de ca Madó Pilla, així com a diferents avencs i pous (precisament, en aquesta 2a part s'indiquen els pous de Son Bauló, de s'Àguila i de Sant Lluís):

"Al penya-segat de Ca Madó Pilla (Deià) hi foren tirades a la mar, en alguns casos vives, nombroses víctimes, i també a avencs i pous".

Altres testimonis recollits a Pollença indiquen també aquesta pràctica:

"Ens consta que els repressors van fer servir els avencs de la zona i els penya-segats en les seves matances".

Per la seva part, Josep... indicava que, ja jovenet, els seus familiars li indicaven que per aquells costers de la carretera de Deià hi havia tirat gent, republicans, per matar-los. Fins i tot, en alguna ocasió li parlaren que havien trobat restes humanes pels llocs més accessibles dels penya segats.

L'escriptor Antoni Serra, a l'article "Avui ja no se'n parla", publicat a "Memòria Civil" el dia 13 de maig de 1986, indicava que en aquest precís indret mataren moltes persones tirant-les pels penya-segats i que, possiblement, els monjos de la veïna ermita en pogueren ser testimonis:

"Si els penya-segats de ca Madò Pilla poguessin parlar i si els ermitans del 36 de Valldemossa fossin vius, sense dubte contarien tràgiques revenges amb sollerics com a protagonistes".

És possible, però, que aquests mateixos monjos recollissin alguns dels cossos per enterrar-los bé al seu propi cementiri, bé al de Valldemossa, tot i que algun testimoni aporta també el de Deià. En aquest sentit, cal tenir present el treball de Damià Quetgles, publicat també a Memòria Civil el dia 19 d'octubre de 1986, en què feia referència als assassinats als penya-segats i el paper d'aquests religiosos:

"... però una nit els ermitans de La Trinitat sentiren com uns homes demanaven confessió, com els contestaven que era massa tard, els gemecs, les arrancades de cotxe i els crits que s'esvaïen en la nit dels barrancs dels miradors. L'endemà recolliren tres cossos i els donaren sepultura silenciosament".

2. El cementiri de Valldemossa

El dia 16 d'agost de 1936, varen trobar el cos sense vida d'un home al quilòmetre 14 hectòmetre 2 de la carretera Palma-Valldemossa que, segons la descripció, semblava tenir uns quaranta-cinc anys:

*"Vestía jersey color vinagre claro, pantalón de lista claro rayado, calzoncillos interiores blancos, alpargatas, cinturón de cuero marrón y gorra".*²⁹²

L'enterraren al costat de fossa comuna del cementiri de Valldemossa:

*"... el cadáver ha sido inhumado en el Cementerio de este pueblo, en una fosa de un metro ochenta centímetros de largo, setenta y cinco centímetros de ancho y un metro veinte centímetros de profundidad, situada en el cuadrante de la fosa común, en su ángulo del fondo y a la izquierda entrando por la puerta principal del Cementerio".*²⁹³

La causa de la mort, segons feren constar en aquell moment, havia estat un accident, tot i que, el jutge del poble reconeixia que juntament amb les diligències d'enterrament, enviava a l'Auditoria de Guerra tres beines de fusell buides que devien haver trobat al costat del cos sense vida i el cartutx d'una pistola que no s'havia disparat:

*"... se remiten estas diligencia, juntamente con las tres vainas de fusil halladas vacias y el cartucho de pistola sin descargar, a la Auditoría de Guerra de la Comandancia militar de Baleares".*²⁹⁴

²⁹² Registre de defuncions del jutjat de pau de Valldemossa. Llibre 12, full 128 esquerre, núm. 251.

²⁹³ Arxiu Memòria de Mallorca, Causa 248 /1936.

²⁹⁴ Arxiu Memòria de Mallorca, Causa 248 /1936.

Tres anys després de la mort, identificaren el cadàver. La seva vídua, Antònia Vicens, va entrar una instància a l'Ajuntament en la qual indicava que, mitjançant la descripció que constava al registre de defuncions i a les robes que li mostraren, no tenia cap dubte que el cos era el del seu home, Andreu Sastre Ferragut, nascut a Selva i que vivia a la plaça de Cort de Palma:

“Que ANDRÉS SASTRE FERRAGUT de 50 años de edad, natural de Selva, vecino de Palma, plaza Cort 5-3º-3ª, fué hallado cadáver el día 14 de agosto²⁹⁵ de 1936 en el llamado “estrecho de Valldemosa”, ingresó con el número 251 en el Cementerio de dicho pueblo, figurando inscrito en el Registro Civil del Juzgado Municipal de Valldemosa como desconocido. Resultando ser, por las señas y ropas que existen en el depósito municipal, su esposo”.²⁹⁶

Al centre de la imatge apareix assenyalat al zona coneguda com S'Estret de Valldemosa, al costat de la carretera que va des d'aquest municipi fins a Palma.

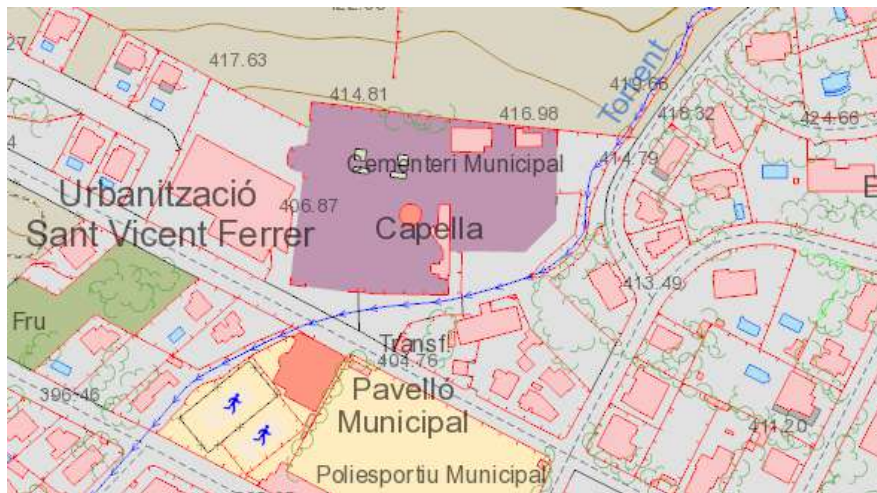
L'any 1986, la seva filla, Maria Sastre Vicens, mostrava per escrit el seu desacord amb el certificat de defunció oficial perquè no recollia la veritat sobre les circumstàncies de la mort del seu pare, atribuïdes a un “accident”. No seria fins al 19 de març de 1986 que aquesta dona trobaria una resposta a la seva demanda. Amb aquesta data, una ordre dels jutges indicava que aquella mort havia de constar com a conseqüència d'un afusellament:

“... debo acordar y acuerdo: Rectifíquese la inscripción de defunción de DON ANDRÉS SASTRE FERRAGUT, obrante en el tomo 12, folio 128 vuelto número 251 del Registro civil de Valldemosa, suprimiendo la causa de la muerte que allí consta, y que es la de “accidente”, y hágase constar como causa de tal muerte la de “heridas de bala por fusilamiento”.²⁹⁷

²⁹⁵ El certificat de defunció d'una persona desconeguda parla del 16 d'agost.

²⁹⁶ Arxiu Memòria de Mallorca, Causa 248 /1936.

²⁹⁷ Registre civil de Valldemosa. Llibre de defuncions, núm. 12. Còpia adjunta al certificat de defunció núm. 251.

Cementiri de Valldemossa, 1956

Cementiri de Valldemossa, 2012.

El cementiri de Valldemossa, així com es pot comprovar si comparem les dues imatges superiors, ha experimentat nombrosos canvis, pel que fa a la part vella, durant els darrers anys. Això no obstant, la ubicació de la fossa en què, com a mínim, van dipositar les despulles d'Andreu Sastre no ha registrat cap tipus d'intervenció reconeguda. Les imatges recents ens mostren una superfície de terra que, molt possiblement, amaga el cos d'aquest home.

“...en su ángulo del fondo y a la izquierda entrando por la puerta principal del Cementerio”.²⁹⁸

“...en una fosa de un metro ochenta centímetros de largo, setenta y cinco centímetros de ancho y un metro veinte centímetros de profundidad”.²⁹⁹

²⁹⁸ Arxiu Memòria de Mallorca, Causa 248 /1936.

²⁹⁹ Arxiu Memòria de Mallorca, Causa 248 /1936.

Dades de la víctima

Nom.- Andreu Sastre Ferragut.

Edat.- 50 anys.

Professió.- Torner.

Família.- Casat amb Antònia Vicens Coll. Almenys una filla identificada, Maria Sastre Vicens.

Adreça en el moment de la mort.- Plaça de Cort, 5, 3r 3a, Palma.

Circumstàncies de la mort.- Mort a trets a la carretera de Palma a Valldemossa, a la zona coneguda com S'Estret, durant la matinada del dia 16 d'agost de 1936.

Fonts consultades.

Arxiu del Registre civil de Valldemossa.

Arxiu Memòria de Mallorca. Causes judicials, 1936.

Testimonis:

- ✓ Maria Antònia Oliver.
- ✓ Guillem Mir.

Publicacions:

- ✓ OLIVER, Antoni.- Reportatge *Cercant les víctimes*, Presència, 27 d'abril al 3 de maig de 2007.
- ✓ QUETGLES, Damià.- Memòria Civil, núm. 42, 19 d'octubre de 1986.
- ✓ SERRA, Antoni.- *Avui ja no se'n parla*. Memòria Civil, núm. 28, 13 de maig de 1986.
- ✓ <http://www.ixent.org/19360718.html>
- ✓ <http://www.hotelencinar.com/>
- ✓ <http://www.ideib.cat>

ALTRES INDRETS

Els testimonis orals parlen, en ocasions insistentment, d'altres indrets que serviren com a lloc d'execució i abandonament del cos, que no enterrament. La falta de documentació escrita i l'absència de referències per part dels executors dels assassinats, qüestions, per altra banda, lògiques si pensem que es tractava d'ocultar els crims i impedir així no només l'assumpció de responsabilitats sinó, i molt més greu, la recuperació del cos de la víctima, impedit així a la seva família reintegrar dins la societat una persona que les noves autoritats volien eliminar a tota costa esborrant fins i tot la seva existència.

Tot sembla indicar que un dels mètodes de repressió i d'eliminació de persones i cossos va consistir en tirar les persones per una penya-segat. Els vespres s'hi atracaven amb un cotxe i, amb les mans lligades a l'esquena, els botxins empenyien les víctimes fins que queien pel precipici. Nombrosos testimonis ho han anat confirmant al llarg de la seva vida. Quanta gent va morir víctima d'aquesta pràctica? Qui eren? Segurament, mai no ho sabrem. Creiem, però, que calia deixar constància d'aquests fets per completar, tant com s'ha pogut, aquest el Mapa de les Fosses de la repressió a Mallorca.

Res més podem saber, per ara, d'aquest indret. Certeses totes. Identificacions de víctimes, quantitat, dates queden, per ara, amagades en la memòria dels seus assassins. Si més no, l'indret resta per a la seva senyalització i memòria.

Moll vell de Palma

Quasi des del mateix dia 19 de juliol i fins devers el dia 9 de setembre de 1936, el vaixell Jaume I, ancorat a moll de Palma, ara conegut com a “Moll Vell”, es va convertir en una presó improvisada per la qual hi passaren varis centenars de mallorquins entre els quals, com a mínim, va haver-hi dues dones.

A la imatge, el vaixell Jaume I ancorat al Moll de Palma³⁰⁰.

Les seves condicions de vida eren miserables. Durant la major part del temps estaven tancats dins les bodegues i podien pujar a coberta durant un parell d'hores els vespres. Tot i que estaven aïllats, alguns pogueren fer arribar petites comunicacions a les seves famílies que servien per saber on estava aquell home que un dia havien detingut.

El vaixell Jaume I³⁰¹

³⁰⁰ Imatge extreta de historiasdebarcos.blogspot.com/2009/03/rej-ja...

³⁰¹ Imatge de www.buques.org/.../Trasmediterranea-01_E.htm

A principis de setembre, tots els presos i el personal de vigilància varen ser traslladats al magatzem de Can Mir.

No tenim documentada cap treta d'aquesta presó durant aquest període, però sí que hi ha alguns testimonis que parlen de l'assassinat d'algunes persones a les quals els fermaven una pedra al pit i les llençaven, vives, dins la mar.

És possible que ho fessin? Evidentment, no hi ha cap tipus de documentació escrita, per ara, que serveixi per demostrar aquesta pràctica, però el que sí és cert és que, encara que alguns crims s'amaguessin, d'una manera o altra, els remors sobre com s'havien fet circulaven entre la població i es van mantenir vius. Recordem, si més no, que els assassinats es varen realitzar emprant qualsevol sistema al seu abast, des dels afusellaments, a les tretes, però passant també per la pràctica de cremar viva la gent, fets que, per molt durs que siguin, permetrien avalar qualsevol hipòtesi.³⁰²

Així doncs, tenint en compte la dificultat per documentar aquestes fets, pensem que és preferible deixar-ne constància escrita recollint les afirmacions que ens han fet arribar.

Penya-segats de La Victòria

Pocs testimonis ens han arribat d'aquest indret, però són poru significatius perquè un d'ells, Miquel López Crespí, el rep de boca del seu pare i l'altre, Àlex Volney, per la d'un testimoni directe.

El sistema de desaparició era el mateix que hem indicat a l'epígraf anterior: llençar les víctimes per un precipici. Tot i que, en aquest cas, apareix també com un indret en què algunes persones, sotmeses a una pressió enorme, veient com els anihilaven la seva autoestima, optaren pel suïcidi com a manera d'escapar de la presó i de la humiliació (com va fer, anys després, Matilde Landa).

López Crespí, a la seva obra "Els crepuscles més pàl·lids", relata els casos de suïcidis:

"El meu pare, Paulino López, fou un d'aquests milers de presoners de guerra que vingueren a Mallorca, com he escrit més amunt, no de turisme, sinó com a membres d'un "BATALLON DE TRABAJADORES". Exactament el Batalló núm. 153, i amb el número de presoner 7.642. Aquells primers presoners de guerra foren destinats primerament al magatzem de Can Garroví de sa Pobla (després fou l'Institut de la plaça del Mercat) i més endavant a uns dels campaments-base per a la construcció de la carretera Alcúdia-la Victòria.

³⁰² Veure la 1ª part de "Les fosses de la repressió a Mallorca", en concret el capítol dedicat a Manacor i Portocristo. Antoni Blanch, de Palma, fill de Jaume Blanch, sempre ha mantingut que al seu pare, detingut quan passejava amb ell, de la mà, per un carrer de Palma, el mataren llençant-lo des del Jaume I a la mar amb una pedra fermada al pit.

El responsable superior d'aquell batalló de presoners de guerra era un coronel amargat anomenat Emilio Izquierdo Arroyo, un mutilat de guerra del Marroc que no havia ascendit en "la Cruzada", i això el feia ser duríssim amb els presoners del camp de concentració. Un poc més humanitari amb els soldats republicans presoners era el capità Agustín Martínez. El "Batallón de Trabajadores" núm. 153, juntament amb altres unitats de càstig, treballà intensament en la construcció de la carretera d'Alcúdia al port de Pollença, en la d'Alcúdia a la Victòria, i en molts d'altres indrets de la comarca

*La vida, durant la postguerra, en un d'aquests batallons de treballs forçats, era duríssima, i molts moriren, se suïcidaren o foren executats. El meu pare em contà històries concretes de molts de soldats, comandants i oficials de la república, homes que havien lluitat heroicament a Terol, Belchite, Madrid, Alfàmbra, que **es llançaven desesperats pels penya-segats de la carretera de la Victòria** en no poder suportar la feina, el mal menjar i el tracte humiliant a què eren sotmesos".*

Cementiri Municipal d'Alcúdia

Molt poca cosa se sap, fins hores d'ara, en relació amb la possibilitat de l'existència d'una fossa comuna al cementiri municipal d'Alcúdia. El rastre, molt difús, es concreta només en una afirmació apareguda a Memòria Civil i que, en dues breus cites, apunta aquesta possibilitat. Segons sembla, els falangistes locals varen detenir dos homes, Marià Galiana i Miquel Pascual, i els traslladaren fins al cementiri del poble on serien afusellats i enterrats:

"Però soterradament es corria el rumor que havien mort dos alcudiencs dins el propi cementiri del poble.

D'una manera semblant desapareixen el mariner Marià Galiana i Miquel Pascual, mestre Jordi, només que hi ha el rumor que algú va veure com eren afusellats al cementiri d'Alcúdia a mans de falangistes".

<http://www.fideus.com/memoria%2039.alcudia.htm>